

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

LIII—LIV

1986

BUCUREȘTI

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

LIII — LIV

1986

BUÇUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

N. ADĂNILĂOAIIE și A. IORDĂNESCU (redactori responsabili), acad. ȘT. PASCU, D. ALMAȘ, DAN BERINDEI, GH. N. CĂZAN, RADU MANOLESCU, GH. PLATON, PETRU-DEMETRU POPESCU, FLORENȚA PREDĂ, LOUIS ROMAN, I. SCURTU, GH. SMARANDACHE, I. GH. ȘENDRULESCU, C. ȘERBAN, BOGDAN TEODOR-RESCU, MARIA TURZAI

SUMAR

- Acad. ȘTEFAN PASCU, MIRCEA MUȘAT, FLORIN CONSTANTINIU, *Falsificarea conștiință a istoriei sub egida Academiei Ungare de Științe* 5

*

* * *

65 DE ANI DE LA FĂURIREA P.C.R.

- ION ȘT. BAICU, *De la primul program marxist „Ce vor socialiștii români?” la Programul Partidului Comunist Român* 25
- ADELA-ELENA VOICU, *Evoluția ideilor programatice ale Partidului politic al clasei muncitoare din România în perioada 1910—1921* 33

*

* * *

STUDII ȘI ARTICOLE

- IOAN SCURTU, *Dinamica vieții politice din România în perioada 23 August 1944—6 martie 1945* 38
- N. ADĂNILOAIE, *Aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești, în perioada 1859—1877* 51
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Situația politică din centrul, răsăritul și sud-estul Europei la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Rolul Țării Românești* 59
- MIRCEA N. POPA, *Crizele politice internaționale de la începutul secolului al XX-lea, preludiu al primului război mondial* 73
- AUREL IORDANESCU, *Sparta în secolul III î.e.n.* 83

*

* * *

METODICA PREDĂRII ISTORIEI

- PETRU-DEMETRU POPESCU, LOUIS ROMAN, *Demersul științific în activitatea profesorilor de istorie* 95
- ION GH. ȘENDRULESCU, *Corelarea interdisciplinară între istorie și geografie* 104

*

* * *

PLANURI DE LECȚII COMENTATE

- NICOLAE POP, *China antică (Clasa a V-a)* 112
- CONSTANTIN VITANOS, *Popoarele precolumbiene (Clasa a VI-a)* 118
- MARIA IOVAN, *Directoratul și Consulatul (Clasa a VII-a)* 127
- TOADER NICOARA, *Începutul relațiilor feudale pe teritoriul patriei noastre (Clasa a VIII-a)* 132

•

* * *

IZVOARE ISTORICE COMENTATE

OCTAVIAN CRISTESCU, <i>Reformele lui Wang Mang</i>	137
BOGDAN TEODORESCU, <i>Inceputul relațiilor feudale pe teritoriul patriei noastre, reflectate în viața „Sfintului Gerard“</i>	141

*
* *

IN SPRIJINUL PERFECȚIONĂRII

LIGIA BĂRZU, <i>Romanizarea: modalități și forme concrete de realizare</i>	145
MATEI D. VLAD, <i>Iluminism și modernism în politica social-economică a unor domnitori fanarioși din veacul al XVIII-lea</i>	157
GHEORGHE PLATON, <i>Ponderea factorului extern în istoria modernă a României</i>	169
ZORIN ZAMFIR, <i>Aspecte ale politicii externe a Japoniei în preajma dezlănțuirii războiului din Pacific</i>	184
GHEORGHE N. CĂZAN, <i>Aspecte privind mișcarea socialistă și social-democrată în țări capitaliste din Europa după al doilea război mondial</i>	196

*
* *

DIN ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

NICOLAE ISAR, <i>Opera didactico-științifică a dascălilor Colegiului național „Sf. Sava“ și semnificația ei social-politică (1831—1848)</i>	207
GHEORGHE SMARANDACHE, <i>Școli secundare din București în perioada 1878—1898</i>	219
PETRE ȚURLEA, <i>Școala română din Franța</i>	225

*
* *

ISTORIE LOCALĂ

GHEORGHE NICHIFOR, <i>Reforma agrară din 1945 în Județul Gorj</i>	235
---	-----

*
* *

DICȚIONAR ISTORIC

CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Principalele cetăți din Transilvania în secolele XIV—XVII</i>	243
---	-----

*
* *

DEZBATERI

GH. I. IONIȚĂ, <i>În legătură cu tematica și conținutul „Metodicii predării istoriei și metodologiei activității politico-educative“</i>	255
--	-----

*
* *

NOUȚĂȚI ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN ȘERBAN, VICTORIA ȘERBAN, <i>Nouțăți în istoriografia românească și străină</i>	263
ȘTEFAN ILIE, <i>Publicații recente privitoare la metodică predării istoriei (1984—1985)</i>	270

FALSIFICAREA CONȘTIENȚĂ A ISTORIEI SUB EGIDA ACADEMIEI UNGARE DE ȘTIINȚE

În Editura Academiei de Științe a R. P. Ungare a apărut, recent, lucrarea *Istoria Transilvaniei* (Erdély Története), amplă sinteză în trei volume, însumând circa 2 000 de pagini, realizată de un colectiv de cercetători, redactor responsabil fiind ministrul culturii al R. P. Ungare, Köpeczi Béla. Obiectul investigației echipei de cercetători unguri constituindu-l Transilvania — străvechi pământ românesc — este firesc interesul pe care lucrarea l-a stîrnit în rîndul istoricilor români. Cu atît mai mult cu cît ei sînt îndreptățiți să cunoască în ce chip s-a renunțat la vechile teze și clișee naționaliste, șoviniste, vehiculate în vechea orînduire și în vechea istoriografie.

Istoria Transilvaniei, sub coordonarea lui Köpeczi Béla, nu răspunde în nici un fel acestei așteptări. Cu părere de rău constatăm, de la început, că ne aflăm în fața unei lucrări care nu se deosebește în ceea ce privește tezele și concluziile ei fundamentale de vechea istoriografie ungară de orientare șovinistă și revizionistă. Parcurgînd filele acestei lucrări, cititorul are impresia unei incredibile ieșiri din cadrul temporal, pentru că volumele tipărite în 1986 de Editura Academiei Ungare de Științe par a fi scrise cu peste patru decenii în urmă. Și totuși realitatea este că această lucrare a văzut lumina tiparului în zilele noastre, sub girul celui mai înalt for științific și avîndu-l ca redactor responsabil pe un membru al guvernului ungar.

Specialiștii români vor analiza *Istoria Transilvaniei* și își vor spune cuvîntul în fiecare din problemele majore abordate în paginile acestei lucrări. Ceea ce dorim acum este să oferim cititorilor noștri o imagine de ansamblu asupra lucrării pentru a evidenția elementele necesare unei aprecieri ce nu pot duce decît la o singură concluzie: ne aflăm în fața unei denaturări grosolane a istoriei Transilvaniei și, implicit, a istoriei poporului român, în fața vehiculării unor teze pe cît de nocive pe atît de jignitoare la adresa poporului nostru, în fața încercării deliberate de a contesta integritatea teritorială a României. În problemele fundamentale ale istoriei poporului român cum sînt: continuitatea strămoșilor geto-daci, originea daco-romană, continuitatea în vatra strămoșească, unitatea românilor în evul mediu și statutul lor politic și juridic, lupta de emancipare națională și socială a românilor transilvăneni, marile bătălii purtate pentru neatîrnare, făurirea statului național unitar ca și locul românilor în istoria universală, în toate aceste coordonate esențiale ale trecutului românesc, autorii *Istoriei Transilvaniei* se situează — așa

cum se va vedea — la antipodul realității istorice, denaturînd și falsificînd adevărul istoric.

De la primele capitole, consacrate istoriei străvechi, se vedește cu limpezime intenția autorilor de a nega orice continuitate de locuire în Transilvania, ca de altminteri în întreg spațiul etnic românesc. Firește, nimeni nu tăgăduiește că în epocile istorice : paleolitic, neolitic, bronz și fier au avut loc deplasări de populații. Cercetările arheologice au arătat însă că, în ciuda acestor mișcări de populații, a existat mereu o masă de băștinași care nu a fost dislocată de migrațiile succesive ale altor grupuri de populație. Ceea ce îi preocupă însă pe autorii *Istoriei Transilvaniei* este de a face din această parte a ariei dacice un fel de yad al populațiilor, care vin, pleacă, îl lasă deseori gol și care, în fond, nu aparține nimănui. Este o modalitate de a contesta orice continuitate de locuire și de a tăgădui astfel vechimea elementului autohton, geto-dac, organizarea lui statală în vremea regelui Burebista, acum peste două milenii.

Mergînd pe firul istoriei, regăsim, apoi, teza devenită obsesie a istoriografiei ungare : exterminarea dacilor de către cuceritorii romani, teză susținută pentru a se contesta continuitatea statornică de locuire în marea arie dacică de la nord de Dunăre și, mai ales, în interiorul arcului carpatic. Ceea ce citim în această privință în *Istoria Transilvaniei* este aidoma vechii istoriografii ungare naționaliste : „În analiza depopulării nu este indiferent nici faptul că tocmai partea centrală a țării lui Decebal (adică Transilvania — n.n.) a devenit provincie nouă. Era teritoriul a cărui populație a fost mai ales nimicită nu numai în război — care în mare parte s-a desfășurat, de asemenea, pe acest teritoriu — ci și pentru că aici dacii au rezistat pînă la sfîrșit, au rămas fideli lui Decebal pînă la cupa cu otravă. Romanii au masacrat, în primul rînd, populația acestei regiuni, ea a ajuns în sclavie sau s-a refugiat în fața cuceritorilor pe teritoriile neocupate“. Autorii ignoră în mod deliberat și în această problemă rezultatele cercetărilor arheologice care au scos la lumină în chiar interiorul castrelor romane din Transilvania vase sau fragmente de vase dacice — Micia, Angustia, Bologa, Buciumi, Orheiu Bistriței — pentru a nu mai stăruii asupra așezărilor dacice descoperite la Lechința de Mureș, Cașoț, Noșlac, Obreja etc., sau cimitirele de incinerare ale aceleiași populații autohtone dace, precum cele de la Soporu de Cîmpie, Cașoț, Obreja etc., ce dovedesc — alături de alte mărturii — că la întrebarea pe care și-o pune încă, la timpul său, savantul B. P. Hasdeu, *Perit-au dacii?* răspunsul este un categoric NU. Și dacă totuși autorii *Istoriei Transilvaniei* au eludat cu bună știință și cu rea credință rezultatele descoperirilor arheologice, dovezi incontestabile ale culturii materiale și spirituale, ale continuității dacice pe această vatră de locuire, o cerință elementară îi obliga să cunoască vestita inscripție de la Grammeni, lângă anticul oraș Philippi din Macedonia, inscripție care a produs o întreagă revelație în frontul istoric mondial. În nici un caz această inscripție nu amintește — așa cum fac autorii lucrării — că regele erou Decebal a murit „bînd cupa de otravă“ împreună cu „clasa conducătoare a dacilor care s-a sinucis în masă“.

Relansînd vechea teorie neștiințifică a lui Robert Roesler din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, despre originea sud-dunăreană a românilor, autorii *Istoriei Transilvaniei* neagă posibilitatea romanizării Daciei, pretinzînd că „Înlocuirea limbii, care reprezenta gradul cel mai înalt al romanizării, preluarea ca limbă maternă a latinei, nu pot fi demonstrate în Dacia și nici dezvoltarea istorică și socială nu le-a făcut posibilă“. Afirmatia le este necesară autorilor pentru a plasa procesul formării poporului român în exclusivitate la sud de Dunăre, undeva prin Munții Balcani, unde, în anul 271, cu prilejul retragerii administrației și armatei romane din Dacia, hotărîtă de împăratul Aurelian, ar fi plecat și coloniștii romani din această provincie : „Este posibil — admit în mod «concesiv» autorii — ca nu întreaga populație să fi părăsit provincia, deși nimic nu vine în sprijinul acestei posibilități. Oricum, pe baza celor arătate pînă acum se poate afirma că numărul celor rămași a fost nesemnificativ“. Și, mai departe : „Cercetarea arheologică veche de două sute de ani din Transilvania nu a putut oferi pînă acum o dovadă certă a continuității populației «romane» din Dacia, care să poată fi luată în considerație“. În cea mai pură posteritate roesleriană, întrecîndu-și chiar „maestrul“, autorii reiau teoria vidului de populație daco-romană la nord de Dunăre pentru a putea prezenta apoi Transilvania ca un pămînt golit de autohtoni și de coloniști, „o țară a tuturor și a nimănui“, cum formulează undeva autorii. Apoi pe acest pămînt al nimănui se succed goți, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, dar nu ar fi existat nici o urmă de populație daco-romană și apoi românească.

Au uitat autorii că un istoric ungar — Huszti András — a scris rînduri ca acestea : „Urmașii geților trăiesc și astăzi acolo unde au locuit părinții lor, rostesc în limba în care glăsuiau mai de mult părinții lor. Nici o națiune nu are limba atît de apropiată de acea veche limbă romană (latină) ca limba românilor : ceea ce este un semn sigur și care nu poate înșela că ei sînt în Transilvania urmașii vechilor coloni romani, despre care însemnăm pe scurt acestea : numele acestui popor în limba lui proprie este de «roman» adică de la Roma, sau român“. Nu invocăm acest autor ca argument determinant, voim doar să amintim că unii istorici unguri au putut rosti cu obiectivitate un adevăr al istoriei poporului român : continuitatea daco-romană și românească la nord de Dunăre.

În timp ce, după autorii lucrării, spațiul dintre Carpați și Dunăre s-ar fi aflat sub stăpînirea primului țarat bulgar, în anul 894, în bazinul carpatic își fac apariția ungarilor : „primul loc de descălecare a ungarilor a fost deci Transilvania. Drumul parcurs apoi de descălecare a fost prin valea Mureșului și a Crișului Repede și poate prin trecătoarea Meseș, în direcția Cîmpiei Pannonice“.

Autorii *Istoriei Transilvaniei* încearcă să schimbe arbitrar realitatea istorică, inversînd situațiile, adică făcînd din români, migratori, și din migratori, sedentari. Or, realitatea este că după venirea triburilor ungare în Cîmpia Pannonică în anul 896, și apoi, după înfrîngerile care le-au barat drumul spre Apus, ele au început incursiuni spre interiorul arcului carpatic, deci în Transilvania. Aici, însă, românii trăiau de secole organizați în formațiuni politice atestate de diferite surse istorice între

care însăși *Cronica Notarului anonim al regelui Bela*, adică de o sursă principală a istoriografiei ungare. În locul acestei realități, autorii *Istoriei Transilvaniei* prezintă triburile ungare ca „descălecînd“ mai întîi în Transilvania, în mijlocul unei populații slave, alături de care s-ar fi aflat și elemente proto-bulgare, pentru ca după aceea să se îndrepte spre Cimpia Pannonică. Transilvania devine astfel, „peste noapte“, un străvechi „leagăn“ al triburilor ungare, mai vechi decît însăși Cimpia Pannonică, unde se află astăzi statul ungar.

Dar românii? se întrebă cititorul, unde au fost cei care formau majoritatea populației Transilvaniei? Autorii declară cu falsă prudență: „Nu ne putem angaja aici în disputa cu privire la așa-numita continuitate daco-romană, adică a dăinuirii continue în Transilvania, începînd din antichitate, a unei populații romanizate, ci trebuie doar să repetăm acea constatare anterioară că înainte de începutul secolului al XIII-lea nu există dovezi nici istorice, nici arheologice, nici toponimice cu privire la existența populației române în Transilvania“. În realitate, aceste dovezi există și ele sînt numeroase, rod al unei investigații de decenii a istoriografiei române. Autorii *Istoriei Transilvaniei* le ignoră, le minimalizează sau, pur și simplu, le „desființează“.

Un exemplu concludent al negării izvoarelor care îi deranjează în tiparele prefabricate îl constituie „tratamentul“ aplicat Notarului anonim al regelui Bela (Anonymus). Pe pagini întregi, autorii încearcă să „demonstreze“ că acesta s-a înșelat afirmînd că ungurii i-au găsit pe români în Transilvania, cînd au început primele incursiuni în interiorul arcului carpatic. Efortul de „desființare“ a lui Anonymus întreprins de autori este deopotrivă straniu și amuzant: rareori s-a văzut într-o istoriografie o asemenea înverșunare pentru a discredita și infirma relatările istorice oferite de unul din cele mai vechi izvoare ale propriei sale istorii. Vina lui Anonymus? În ochii autorilor este de o gravitate excepțională: îi menționează pe români în Transilvania și Banat și amintește de „un oarecare român“ Gelu, „ducele românilor“. Este lesne de înțeles că pentru cei ce neagă continuitatea românilor în Transilvania, Notarul anonim este un „obstacol“ anevoios, culpa lui reclamînd sancțiunea „lichidării“ cronicii sale sau, mai precis, a informațiilor despre Transilvania și, în primul rînd, despre românii transilvăneni. Autorii decrețează că Anonymus s-a înșelat, înțelegînd greșit un pasaj din vechea cronică rusă „Povestea vremurilor de demult“ și proiectînd în secolele IX—X o realitate din timpul său, adică de la sfîrșitul secolului al XII-lea: existența imperiului româno-bulgar.

Nu vom relua aici discuția — atît de veche — asupra valorii de izvor a cronicii lui Anonymus. Ne mărginim să repetăm observația, ce s-a mai făcut, că atît timp cît nu a existat un interes politic pentru a prezenta denaturat istoria Transilvaniei, nimeni, nici măcar cineva din anturajul regilor Ungariei nu ezita să recunoască existența de secole a românilor în Transilvania, înainte de incursiunile triburilor ungare. Cu toate limitele impuse de timpul său, Anonymus a fost mult mai aproape de adevăr decît autorii *Istoriei Transilvaniei*, care folosesc toate mijloa-

cele pentru a denatura adevărul : autohtonă și continuitatea românilor în spațiul inracarpato-danubiano-pontic, deci și în Transilvania, atestate concludent de mărturii istorice, arheologice, lingvistice, toponimice, etnografice, logice etc.

Oare se poate pune la îndoială existența la finele secolului IX și începutul secolului următor a unor formațiuni politice cuprinzătoare pe teritoriul Transilvaniei de tipul voievodatelor (ducatelor) sau „țărilor“, cum le numeau, în epocă, românii ? Relatînd, pătrunderea ungarilor în Transilvania, Anonymus arată cum oștile ungare au cucerit mai întii, în urma unor aprige lupte, teritoriul unui asemenea voievodat, situat spre vest pînă la Tisa, la nord de Satu Mare, spre est pînă la Piatra Craiului și Porțile Meseșului și spre sud pînă la Mureș.

O asemenea formațiune politică, țară (*terra*) menționată de cronicar, corespunde pe deplin, ca teritoriu, marii concentrări de așezări constatată în nord-vestul Transilvaniei ; conducătorul ei (*dux*) se numea, potrivit aceluiași cronicar, Menumorut, și-și avea reședința în cetatea Biharea (în apropiere de Oradea). Iată ce relatează cronicarul Notarului regal Anonymus : „În adevăr, trimișii lui Arpád, Usubuu și Veluc, au trecut peste râul Tisa în vadul Lucy, și, după ce au plecat de aici, venind în fortăreața Bihor, au salutat pe ducele Menumorut și i-au prezentat darurile, pe care ducele lor i le trimisese. La urmă, însă, comunicîndu-i ce aveau să spună din partea ducelui Arpád, au pretins teritoriul numit mai sus. Ducele Menumorut i-a primit însă cu bunăvoință, și, încercîndu-i cu diverse daruri, a treia zi le-a cerut să se întorcă. Totuși le-a dat răspuns, zicîndu-le : Spuneți lui Arpád, ducele Hungriei, domnului vostru : datori îi sîntem ca un amic unui amic, cu toate ce-i sînt necesare fiindcă e om străin și duce lipsă de multe. Teritoriul însă ce le-a cerut bunăvoinței noastre nu îl vom ceda niciodată, cîtă vreme vom fi în viață. Și ne-a părut rău că ducele Salanus i-a cedat un foarte mare teritoriu, fie din dragoste, cum se spune, fie din frică, ceea ce se tăgăduiește. Noi însă, nici din dragoste nici de frică nu-i cedăm nici o palmă de pămînt, deși a spus că are un drept asupra lui. Și vorbele lui nu ne tulbură inima că ne-a arătat că descinde din neamul regelui Athila, care se numea biciul lui Dumnezeu“.

Autorii noii *Istoriei a Transilvaniei* declară, însă, că „personajele romantice și luptele neînsemnate descrise de Anonymus“ nu-și găsesc nici un fel de confirmare. Să amintim mai întii că nu ne aflăm în fața unicului caz, cînd, o realitate istorică își găsește reflectarea într-o singură sursă narativă cum este Anonymus. Important, în astfel de situații, este ca izvorul să fie supus unei analize riguroase care să dea la iveală elementele autentice. „Hipercriticismul“ autorilor *Istoriei Transilvaniei* față de Anonymus ne amintește de știuta zicală a aruncării din albie a copilului odată cu apa. Elementele legendare — care se întîlnesc în cronicile medievale, inclusiv în cea a lui Anonymus —, nu trebuie să escamoteze realitatea, mai ales că este confirmată și de alte izvoare scrise și arheologice : în întregul spațiu locuit de români existau în secolele VIII—X formațiuni politice, conduse de juzi și voievozi. Fixarea pe hartă a descoperirilor arheologice din interiorul arcului car-

pativ oferă o conturare chiar și celor trei formațiuni politice menționate de Anonymus, care s-a putut înșela în unele detalii, nu în marea realitate a anteriorității românilor față de unguri, în Transilvania: copacii nu trebuie să ne împiedice să vedem pădurea.

Negînd, ocolind, falsificînd sursele istorice, autorii *Istoriei Transilvaniei* readuc în actualitate vechiul arsenal al adversarilor continuității românești la nord de Dunăre. Pentru ei, românii au reprezentat o populație pastorală, care, pe măsură ce se împuținează la sud de Dunăre, sporește la nord de fluviu. Pentru a se prezenta preocupați de „rigoarea” științifică, autorii scriu cu simulată precauție: „trebuie să riscăm, totuși, ipoteza că apariția documentară relativ tîrzie a vlaho-românilor în Carpații Meridionali, cu trimitere înapoi cel mult pînă la 1210, nu înseamnă că ei efectiv nu au apărut aici doar cu puțin mai înainte”. Și pentru a nu „risca” prea mult în afirmația lor, autorii acceptă că în loc de anul 1210 se poate admite că organizarea românilor din Carpații Meridionali, ca paznici ai frontierelor, numiți de regii unguri (desigur!), „poate fi considerată a fi avut loc între 1150 și 1200”.

Odată „lansată” teza venirii tîrzii a românilor mai întii în Muntenia și Moldova și, după aceea, în Transilvania din „patria lor sud-dunăreană”, autorii se străduiesc statornic să convingă cititorul că un șir de calamități abătute asupra Transilvaniei au favorizat exclusiv pe români! Dacă în anul 1241 marea invazie mongolă a produs mari devastări în Transilvania, beneficiarii au fost cine? românii! „O urmare directă a invaziei tătare a fost și imigrarea masivă a românilor”, scriu autorii. Apoi, se afirmă că regalitatea ungară a populat domeniile pustiite din jurul cetăților cu „păștori români, care s-au retras din Bulgaria și Serbia spre nord”. Un alt „aliat” al românilor, în viziunea autorilor *Istoriei Transilvaniei*, ar fi fost marea epidemie de ciumă, care a lovit continentul spre sfîrșitul primei jumătăți a veacului al XIV-lea: „Epidemia din ciumă din 1348—1349 care a adus distrugerii în întreaga Europă și care, după surse din țară și din străinătate, a decimat și populația Ungariei [...] a deschis românimii calea spre satele ungarilor și sașilor dispăruți. Stăpînii de pămînt, care duceau lipsă de forță de muncă, au colonizat în satele din Transilvania interioară, parțial sau în întregime depopulate, românii care au fost mai puțin loviți de ciumă și care, oricum, se înmulțiseră la număr prin migrație permanentă”. Lăsăm la aprecierea cititorilor dacă aceasta poate fi calificată drept argumentare științifică!

Odată „nomadizați” ca mod de trai și „balcanizați” ca arie de obîrșie, românii sînt înfățișați drept o populație primitivă, aflată la un nivel de dezvoltare inferior celorlalte etnii din Transilvania. Autorii se complac în a stăruii asupra înapoierii acestor păstori, infiltrați, pe tăcute și neștiute, în interiorul arcului carpatic, unde ar fi fost „absorbiți” ca urmare a politicii de colonizare și a calamităților generatoare de mari spații nelocuite. Totuși autorii uită că în rîndurile acestei populații prezentată drept „hoinară, primitivă și desculță” s-a ridicat una dintre cele mai strălucite personalități politice și militare ale se-

colului al XV-lea — Iancu de Hunedoara — ajuns și guvernator al Ungariei. În viziunea autorilor, singurul progres făcut de românii transilvăneni este acela al unei sedentarizări progresive, dar foarte lente : „Cei care au trecut la modul de viață sedentar reprezintă la sfârșitul secolului al XVI-lea doar o mică parte a țărănimii române din Transilvania. Majoritatea ei și-a păstrat modul de viață seminomad, de păstorit și creștere a vitelor“. Și mai departe : „Aceste colectivități, nelegate de pământ, migrând liber cu animalele lor [...] reprezintă întruparea românilor din Transilvania secolului al XVII-lea“.

Românii transilvăneni ar fi dispus — după opinia autorilor —, de o armă puternică, în măsură să le asigure victoria pe planul structurii demografice a Transilvaniei : ei, acești păstori rătăcitori cu turmele lor, ar fi sfârșit prin a deveni majoritari în raport cu sedentarii maghiari, sași și secui, grație a trei factori : sedentarizarea, care pune capăt deplasărilor și oferă astfel autorităților posibilitatea de a-i lua în evidență (deci nu este vorba de o creștere autentică a populației române, ci numai de înregistrarea ei de către stat sau seniorii feudali), imigrare și natalitate. Potrivit autorilor *Istoriei Transilvaniei*, în anumite perioade se constată fluxuri masive de populație românească venită de peste Carpați — din Muntenia și Moldova — pentru a se pune, mai ales, la adăpost de povara fiscală. Și Transilvania îi primește, căci, ne spun autorii : „Transilvania pînă în 1687 este o țară care poate asigura protecție, o țară cu consolidare relativă, cu noi posibilități și necesități din ce în ce mai mari în privința forței de muncă. Deci se bucură de orice venetic“.

Sintem de acord cu autorii că la acea dată Transilvania era „o țară care putea asigura protecție, o țară relativ consolidată“, numai că în acea vreme era un principat autonom și nu făcea parte din regatul ungar, prăbușit și dezagregat la 1541, după transformarea centrului și sudului Ungariei în pašalic otoman ; Transilvania, la fel celorlalte două țări românești — Moldova și Muntenia — se bucura de o largă autonomie, accentuînd și mai mult legăturile dintre ele.

Cît privește sporul natural de populație, să amintim doar că în privința românilor „nomazi“ din Transilvania, autorii nu ezită să amintească de... „poligamia lor“.

Ne-am văzut siliți să reproducem afirmațiile și caracterizările de mai sus, jignitoare și defăimătoare la adresa poporului român, pentru că cititorul să-și facă o imagine cît de cît despre „probitatea științifică“ a autorilor, despre elementara lipsă de respect față de adevărul istoric, față de multimilenara istorie a poporului român. Dar să lăsăm istoria — această „carte de căpătii a fiecărei nații“ — să judece adevărul.

Ne oprim acum asupra altei probleme. De ce *Istoria Transilvaniei* nu relatează motivul pentru care regalitatea ungară a adoptat voievodatul ca formulă politico-administrativă a Transilvaniei, adică o instituție care în societatea românească medievală avea un conținut specific, asemănător voievodatului muntean și celui moldovean, ce-l integrează în structurile politice ale spațiului românesc ? De ce nu explică nicăieri o mare realitate a evului mediu, și anume că, așa cum a de-

monstrat istoriografia românească, voievodatul Transilvaniei prezintă caractere fundamentale identice cu acelea ale voievodatului muntean sau moldovean? Este știut că la fel ca în Moldova și în Muntenia, voievodul transilvănean concentra în demnitatea sa toate atribuțiile militare, administrative și judiciare ale statului. El dispunea de o autoritate completă — ca și dincolo de munți — cu singura deosebire că nu se putea intitula „singur stăpînitor“. Nici o explicație în această *Istorie a Transilvaniei* de ce, așa cum s-a dovedit, „nicăieri pe teritoriul vechiului regat al Ungariei — atît de întins odinioară — nu găsim urmele vreunei organizații teritoriale și politice similare aceleia a voievodatului transilvan. Această organizație este, și pe un versant și pe altul al Carpaților, un produs specific românesc pe care penetrațiunea ungară în centrul spațiului nostru politic n-a putut-o nimici, cu toate încercările repetate pe care le-a făcut în decursul veacurilor“. Era de așteptat ca în paginile acestei lucrări de sinteză a istoriei Transilvaniei să se explice specificul structurilor voievodatului în raport cu organizarea administrativă a regatului ungar, dar astfel de probleme — care sînt totuși esențiale — nu i-au preocupat pe autori și este lesne de înțeles de ce. Ei ar fi trebuit să admită atunci că, datorită prezenței românilor cu instituțiile lor specifice, voievodatele și cnezatele, organizate pe întreg cuprinsul Transilvaniei, regalitatea s-a văzut silită să recunoască și să accepte instituțiile politico-administrative ale băștinașilor români. În locul unei analize solide și obiective a istoriei Transilvaniei, autorii au preferat falsul și denigrarea. Pentru ei obiectivul principal nu a fost adevărul, adică reconstituirea veridică a faptelor, ci „demonstrarea“ unei teze preconcepute, cu o vădită finalitate politică: absența românilor în Transilvania, în perioada pătrunderii ungarilor în interiorul arcului carpatic și contestarea, pe această cale, a drepturilor legitime ale poporului român asupra vetrei sale strămoșești.

De ce oare autorii lucrării ignoră opiniile istoricului Farczady Elek care încă în 1912 scria: „Regii Ungariei au fost siliți să încuviințeze organizarea deosebită a Transilvaniei, cu voievozi puternici în fruntea ei, sub presiunea stringentă, a necesității, deoarece sentimentul independenței aici era așa de adînc înrădăcinat, încît, formațiunea statală, pornită odată, nu mai putea fi oprită“.

Un alt exemplu concludent pentru procedeele „științifice“ ale autorilor este prezentarea statutului nobilimii române transilvănene și începuturile politicii de excludere a românilor din viața politică a Transilvaniei. În viziunea autorilor, regimul de discriminare socială, națională și confesională la care au fost supuși românii transilvăneni — rețuși, în cele din urmă, la situația de populație „tolerată“ — apare drept consecința venirii lor tîrziu, prin imigrarea elementelor pastorale sau prin refugiarea în secolele XVII—XVIII a țăranilor din Muntenia și Moldova, ceea ce ar explica situația lor marginală în viața social-politică transilvăneană. Autorii „admit“, cum s-a văzut, sedentarizarea unei părți a populației românești și existența unei nobilimi române, dar ei explică astfel absența unei „națiuni“ (în sens medieval, adică politic

al termenului ; în evul mediu „natio“ includea numai pătura privilegiată a unei comunități etnice) române medievale : „românimea la sfârșitul evului mediu ajunsese în mase mari să fie iobăgimea nobilimii ungare sau săsești, în parte a nobilimii române ridicate din rîndurile sale. Acesta este și motivul pentru care nu s-a format o «națiune» nobiliară română separată, căci iobagii, indiferent de naționalitate, nu aveau drepturi politice, iar nobilimea, tot fără deosebire de naționalitate, reprezenta o singură națiune“. Și mai departe : „Nobilul român se declara cu bună știință membru al «națiunii ungare» nobiliare și, în timp ce voievozii și boierii din Muntenia și Moldova, cu excepția unor cazuri izolate, se situau tot mai mult pe poziția compromisului cu puterea otomană, nobilii români din Ungaria se angajau cu dăruire alături de maghiarime în lupta împotriva acesteia, condiție a situației lor privilegiate“.

Nu stăruim aici asupra afirmației denigrante despre „cazurile izolate“ de luptă împotriva Porții otomane, pentru că orice cititor poate măsura mistificarea săvârșită de autori cînd știe că aceste „cazuri izolate“ sînt în fapt epopeea istoriei medievale a poporului român, biruitor al puterii militare otomane, în atîtea rînduri, sub conducerea unor domnitori viteji și iubitori de țară : Mircea cel Mare, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Radu de la Afumați, Ioan Vodă cel Viteaz, Mihai Viteazul și care, cu oastea formată din oamenii pămîntului, cu o mîină pe plug și cu alta pe sabie, au asigurat țărilor române un statut de autonomie față de Poarta otomană, în timp ce majoritatea statelor din centrul și sud-estul Europei au fost desființate și transformate în pašalicuri. Oare pentru ce motive acești conducători de țară și de oști au fost recunoscuți de opinia publică europeană a vremii drept apărători ai civilizației europene ? Ceea ce voim să arătăm, în legătură cu istoria poporului român, sînt metodele de falsificare folosite de autori, atunci cînd realitatea istorică sfidează încercările lor de a o prezenta denaturat. Se știe că în anul 1366, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, a luat un șir de hotărîri, care marchează începutul eliminării românilor din viața politică a Transilvaniei. Cea mai gravă dintre deciziile regale a fost condiționarea recunoașterii statutului nobiliar de adeziune la confesiunea catolică. Constatăm cu uimire că acest moment de excepțională însemnătate din istoria Transilvaniei nu este discutat de autori în chip serios în paragrafele despre români, ci apare, în chip surprinzător, la capitolul.. Cultura medievală în Transilvania, în paragraful Cultura bisericească medievală a românilor transilvăneni. O problemă de istorie politică de cel mai mare interes este pur și simplu escamotată ca o mărunță problemă confesională ; în chip deliberat, autorii asociază, pentru a crea confuzie, măsurile regelui Ludovic I de Anjou și propunerile de convertire silnică, făcute suveranului de vicarul Bartolomeo de Alverna, și autorii conchid că „acest zel respingător nu numai că nu a avut efect asupra lui Ludovic cel Mare, care nu a pornit la o nouă acțiune de convertire, dar a stîrnit în mulți repulsie, îndeosebi în rîndurile nobililor maghiari transilvăneni interesați în stabilizarea românilor“. În realitate, măsurile din anul 1366 promulgate de suveranul ungar marchează începutul unui proces ce va culmina cu alianța dintre nobilimea maghiară, patriciatul

săsesc și frunzașii secuilor (Unio trium nationum din 1437), formula politică pe care se va întemeia structura Transilvaniei secole de-a rândul și care va face din locuitorii autohtoni și majoritari — românii — „tolerați“ pe propriul lor pământ.

În același paragraf consacrat culturii medievale din Transilvania, autorii discută și problema creștinismului. Ei arată că în Ungaria au conviețuit la început creștinismul de rit latin și cel de rit ortodox și că „Transilvania s-a aflat la confluența și, în același timp, la periferia celor două culturi creștine. Biserica română era reprezentată de etnicul ungar și german, cea bizantină de etnicul român și rutean“. În privința românilor, autorii afirmă că tradițiile lor creștine erau de obârșie balcanică și slavă. Ne aflăm din nou în fața procedeeleor „științifice“ utilizate de autori. Ei ignoră faptul îndeobște cunoscut că terminologia de bază a creștinismului este în limba română de origină latină, că pe teritoriul Transilvaniei au fost descoperite urme creștine din perioada de după retragerea armatei și administrației romane din Dacia și că, deci, în momentul infiltrării triburilor ungare în interiorul arcului carpatic exista o populație românească de religie creștină, gravitînd în jurul patriarhiei de la Constantinopol și al Imperiului bizantin. Creștinarea ungarurilor a avut loc la anul 1000 sub egida Bisericii romane (schisma între Roma și Bizanț a avut loc în anul 1054, dar ea a fost precedată de tensiuni și rupturi) și la început, cum arată corect autorii, cele două rituri au coexistat. Este lesne de înțeles că, în aceste condiții, prezența românilor creștini din Transilvania a favorizat difuzarea noii religii în rîndurile populației ungare. Preocupați însă să-i „aducă“ pe români din sudul Dunării, pînă în secolul al XIV-lea autorii nu suflă nici un cuvînt despre acest aspect al istoriei Transilvaniei.

După ce „a rezolvat“ originea românilor, locul lor de baștină, lăsîndu-i să umble „hoinari prin munții Transilvaniei în urma turmelor de oi“, autorii trec la altă problemă și anume: înfățișarea Transilvaniei drept o parte componentă a Ungariei. Prăbușirea regatului ungar în urma bătăliei de la Mohács (1526) și noul statut politic al Transilvaniei, devenită principat autonom în relații de dependență față de Poarta otomană, ca și celelalte două țări române, nu-i împiedică pe autori — continuatori fideli și în această problemă ai istoriografiei ungare naționaliste — să prezinte acest străvechi pămînt românesc, locuit din totdeauna de români, reprezentînd permanent majoritatea populației, drept o nouă „țară“ ungurească: „Domnitori unguri și conducători ai politicii ungare, determină deci soarta Transilvaniei, devenită stat. Astfel, în deceniile de după 1556, în privința esenței sale, noul stat, care și-a rezolvat propria soartă cu tot mai multă conștiință, a rămas ceea ce devenise în deceniile sîngeroase ale formării sale: o rămășiță împinsă spre răsărit a statului medieval ungar. Constrîngerea din afară a rupt aceste teritorii din țara-mamă, i-a schimbat forma de stat și a impus conducătorilor săi o politică externă nouă, și îndrăzneată. N-a putut însă să înfrîngă gîndirea, conștiința maghiarității forțelor conducătoare ale societății“. Așadar, principatul Transilvania este prezentat ca o continuare a regatului ungar, o entitate politică deosebită de celelalte două state ro-

mânești, muntean și moldovean. Autorii se separă aici de un șir de cronicari, istorici și geografi care au stăruit asupra orientării total diferite a Transilvaniei de Ungaria. Astfel, cronicarul Cserei Mihály observa că „amenințarea pentru Transilvania a venit întotdeauna de la Ungaria și de la unguri“, în timp ce istoricul Szilágyi Sándor releva în anul 1866 că „istoria Transilvaniei nu poate fi integrată istoriei ungare, întrucât ea are un caracter specific“, pentru ca geograful Cholnoky Jenő să sublinieze că „Transilvania își are propria istorie, distinctă de cea ungară“. Distinctă de cea ungară, și integrată, adăugăm noi, ansamblului spațiului și societății românești. Este ceea ce recunoștea Cancelaria aulică transilvană din Viena când, în anul 1779, releva „legătura strânsă care exista între marele principat al Transilvaniei și țările vecine, Moldova și Muntenia“, cu care forma o adevărată unitate economică.

Încă din prefața lucrării, autorii susțin că „timp de secole, istoria Transilvaniei s-a întrepătruns cu istoria poporului ungar“. Se știe, de asemenea, cât caz s-a făcut în vechea istoriografie ungară și cât caz se mai face și astăzi — mai ales în cercurile emigrației ungare — despre stăpînirea milenară a Ungariei asupra Transilvaniei. Dar o simplă aritmetică arată că perioada în care Transilvania a constituit o parte componentă a Ungariei se reduce la cei 51 de ani care separă instituirea dualismului austro-ungar în 1867 de hotărîrea Marii Adunări Naționale a românilor transilvăneni din 1 decembrie 1918 de a uni Transilvania cu România. În rest? Pînă cînd Ungaria a căzut sub lovitura lui Soliman Magnificul, Transilvania a fost, cum s-a mai spus, un voievodat cu o individualitate politică viguros conturată. Devenită în 1541 un principat autonom, ea nu mai putea avea legături cu Ungaria — cum susțin autorii — pentru că Ungaria încetase să mai existe ca stat, Buda însăși devenind centrul unui pașalic otoman. Cînd ofensiva habsburgică a determinat, după 1683, retragerea otomană, Transilvania a devenit principat în cadrul Imperiului habsburgic, apoi Mare Principat administrat separat de Ungaria. Unde sînt atunci secolele și mileniul de stăpînire ungară? Numai în mințile infierbîntate ale revizioniştilor care nu mai sînt în stare nici măcar de un calcul elementar.

Nu se găsește în această *Istorie a Transilvaniei* o prezentare cît de cît obiectivă a strînselor relații politice, economice, militare și culturale dintre românii de o parte și de alta a Carpaților. Unitatea poporului român este negată, iar colaborarea politică, economică, militară dintre cele trei țări române este eludată. Cea dintîi unire a țărilor române, realizată de Mihai Viteazul, este înfățișată într-un chip care stîrnește revoltă. Nu numai că marele voievod este prezentat ca un „mercenar“, ca un instrument al împăratului Rudolf și nerecunoscător față de „binefăcătorii lui“ Bathorești, dar se contestă conștiința de neam a poporului român și a celui care, pentru prima dată, i-a unit pe români sub un singur sceptru: „Nu avem — arată autorii — nici o dată din care să reiasă că Mihai intenționa să dea un rol politic românimii transilvănene. Dimpotrivă. Așa cum a adus în Transilvania cîțiva credincioși munteni, în Muntenia a chemat secui și maghiari pentru ajutor în guver-

nare". Deci opera politică a celui dintii unificator al românilor, unul din simbolurile scumpe ale unității naționale, este prezentată cu aceeași rea-credință care alterează pînă la desfigurare realitatea istorică. Măsurile luate de Mihai Viteazul în beneficiul țăranilor și al clerului român, precum și politica sa confesională, în care se distinge lesne efortul de a disloca, prin confesiune, formula lui „Unio trium nationum“ sînt ignorate voit de autori, preocupați de a-l prezenta pe marele voievod drept un cuceritor brutal și sîngeros : „Domnitorul-conducător de oști a pornit cu soldații săi împotriva Moldovei, iar în mai l-a gonit pe Ieremia Vodă, prieten al Poloniei. Prada nesemnificativă care se găsea în această țară săracă nu putea da o rezolvare decît pentru cîteva săptămîni ; spre sfîrșitul verii, mare parte a oastei triumfătoare nu se putea întreține decît prin jaf. Populația locală — maghiari și români deopotrivă — încerca să se apere cu arma, dar acest lucru nu făcea decît să amplifice represiunile“. Imaginea luminoasă a uneia dintre cele mai de seamă personalități ale istoriei poporului român, care a semnat cu jertfa singelui său actul unirii tuturor românilor, este astfel pătată de neroziul calomniei, deghizată în cercetare istorică.

Nu este de mirare că fiind obsedați de dorința de a contesta caracterul românesc al Transilvaniei, organica ei integrare în pămîntul, istoria și viața românească, autorii prezintă la fel de deformat principalele etape ale luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni, români care ar fi devenit majoritari — spun autorii — abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ! Se pune sub semnul întrebării caracterul național al revoluției din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, lipsește analiza revendicărilor cuprinse în *Supplex Libellus Valachorum* (1791), căreia i se substituie afirmația că „autorii săi nu puteau să se aștepte în mod real că, în sistemul celor trei națiuni, națiunii lor i se va asigura un loc ca entitate politică separată“, este grav denaturată istoria revoluției din 1848. Lupta românilor transilvăneni este înfățișată ca o mișcare contrarevoluționară, Munții Apuseni, unde Avram Iancu a condus rezistența românilor, luînd chipul unei pretinse „Vendée“ transilvane (referire la provincia franceză, unde în timpul Marii Revoluții s-au organizat acțiuni contrarevoluționare). Gravele greșeli în politica națională a guvernului condus de Kossuth Lajos sînt total ignorate iar hotărîrea nefastă a nobilimii maghiare de unire a Transilvaniei cu Ungaria este justificată de autori „chiar și numai din auto-apărare“, hotărîrea Dietei din Cluj de la 30 mai 1848 care a votat această unire este caracterizată ca realizînd „unirea celor două patrii surori“, Ungaria și Transilvania. În schimb, revoluția română și conducătorii ei sînt aspru criticați : Simion Bărnuțiu care prin concepția sa „confuză“ ar fi stîrnit „neîncredere externă“ și a amenințat „armonia între națiuni“, provocînd „ruperea de realități“. În Adunarea de la Blaj din mai 1848 s-ar fi manifestat tendințe contrarevoluționare, intelectualii români ațîțînd „ura religioasă și națională“.

În contextul evenimentelor din 1848—1849 se evidențiază în privința românilor aspectele de violență : „Răsculații români în retragere,

«din pură răzbunare» au dat foc Aiudului, cu colegiul, biblioteca acestuia și au organizat o îngrozitoare baie de sînge în orașul maghiar».

Dieta de la Sibiu de la începutul anilor '60, în care românii aveau majoritatea deputaților, este apreciată ca „unealta docilă a guvernului de la Viena“, iar delegații sibiieni la Viena „cerșetori“, „figurantii guvernului“. Minimalizînd lupta românilor și a Dietei de la Sibiu pentru drepturi naționale și sociale, se afirmă : „Împotriva păturii conducătoare a societății maghiare, a taberei liberale și conservatoare maghiare, forța cea mai veche a țării, cu pozițiile economice cele mai puternice, cu potențialul politic cel mai mare, avînd aliați puternici dincolo de Piatra Craiului nu se poate obține o rînduială durabilă“.

În schimb, dualismul austro-ungar, instaurat în 1867, încorporarea Transilvaniei la Ungaria și politica de maghiarizare nu găsesc în carte condamnarea meritată. Mai mult, românii nu ar fi știut să prețuiască „constituționalismul, precum și uniunea românilor din Transilvania cu cei din Ungaria, aducerea lor într-o singură tabără“. Era de așteptat din partea istoricilor unguri să întreprindă o analiză profundă a consecințelor formulei dualiste pentru monarhia austro-ungară, pe care Marx, Engels și Lenin au denunțat-o ca un stat al oprimării sociale și naționale, o adevărată închisoare a popoarelor. Au uitat autorii că încă din anul 1848, Friedrich Engels caracteriza monarhia austriacă drept „un complex pestriț, rezultat din moșteniri și furtișaguri, acest talmeș-balmeș organizat în care se învîlmășesc zece limbi și zece națiuni, acest amestec întîmplător de obiceiuri și legi dintre cele mai contradictorii“ ? (Fr. Engels, *Inceputul sfîrșitului Austriei*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, București, 1963, p. 511). Au uitat autorii ceea ce scria Marx în 1875 : „În Ungaria, majoritatea populației supusă ungarilor nu-i simpatizează, suportă împotriva voinței lor jugul acestora, de unde o luptă neîntreruptă“ ? (K. Marx, *Conspectul cărții lui Bakunin „Statul și Anarhia“*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 18, Editura Politică, București, 1964, p. 609). Au uitat autorii că în 1916 V. I. Lenin împărțea ideea că „lichidarea Austro-Ungariei nu reprezintă istoricește decît o continuare a destrămării Turciei, fiind ca și aceasta, o necesitate a procesului istoric de dezvoltare“ ? (V. I. Lenin, *Broșura lui Junius*, în *Opere complete*, vol. 30, Editura Politică, București, 1964, p. 8). Trecînd sub tăcere această pagină întunecată a istoriei universale, autorii se mărginesc a face totuși o critică superficială. Astfel, cînd se amintește de o politică mai severă pe timpul guvernării lui Bánffy Dezső urmează imediat concluzia „științifică“ : „dar și atunci (pe timpul lui Bánffy Dezső — n.n.) a fost mai mult fum decît foc“.

Este o realitate arhicunoscută că în scurta etapă de 51 de ani dintre 1867 și 1918 guvernul de la Budapesta a promovat o politică de nedreptățire și oprimare a naționalităților neungare, de maghiarizare forțată a acestora cu mijloace draconice, încît a stîrnit oprobiul întregii opinii publice internaționale. Iată, de exemplu, ce scria marele scriitor rus Lev Tolstoi despre politica de deznaționalizare, de maghiarizare : „Ceea ce e mai trist este faptul că în străinătate contele Apponyi (unul dintre cei mai vehemenți politicieni de la Budapesta în măsurile de deznațio-

nalizare — n.n.) are reputația unui pacifist, pe cînd în Ungaria el nu recunoaște nemaghiarilor nici măcar calitatea de oameni. Orice persoană cu mintea sănătoasă trebuie să smulgă de pe fața acestui om masca sa mincinoasă, pentru a arăta întregii lumi că nu este un binefăcător, ci o pasăre de pradă“. Iar scriitorul norvegian, „Urișul de la Nord“, cum era caracterizat B. Bjoernson, declara : „În tinerețe am iubit și admirat mult poporul maghiar. Mai tîrziu, cunoscîndu-l mai de aproape, am început să-i detest șovinismul. Aceste nedreptăți vor duce Ungaria mai devreme sau mai tîrziu la pieirea sa“. Politica economică și culturală, învățămîntul și justiția, biserica și colonizările, jandarmeria și închisorile, totul a fost pus în joc pentru a modifica raporturile demografice, economice și sociale din Transilvania, pentru a-i schimba străvechea sa fizionomie românească.

Mișcarea memorandistă este desconsiderată, autorii încercînd să o prezinte ca pe o acțiune izolată, privită de contemporani drept „cerșetorie de anticameră“. Oare astfel pot evalua istorici ce pretind că analizează trecutul de pe pozițiile materialismului istoric, revendicările naționale ale românilor transilvăneni, supuși unui regim de discriminare și opresiune? A folosi astăzi termenul de „cerșetorie de anticameră“ este o insultă adusă memoriei luptătorilor români și cei care o utilizează se identifică cu cei care i-au trimis pe memorandiști în temniță.

Merită a fi reamintite cuvintele pline de un mare adevăr, rostite de Ion Rațiu, președintele Partidului Național Român din Transilvania, la procesul memorandiștilor : „Noi nu sîntem acuzați, ci acuzatori. Poate fi aci vorba de judecată, de apărare în înțelesul juridic? Nu! Faceți ce voțiți. Nevinovați sîntem, dar dumneavoastră sînteți stăpîni pe individualitatea noastră fizică, nu însă și pe conștiința noastră, care în această cauză este conștiința națională a poporului român. Nu sînteți dumneavoastră competenți să ne judecați, ci este un alt tribunal, mai mare, mai luminat și desigur mai nepărtinitor, care ne va judeca pe toți : e tribunalul lumii civilizate, care vă va osîndi odată mai mult și mai aspru decît v-a osîndit pînă acum. Prin spiritul de intoleranță, printr-un fanatism de rasă fără seamăn în Europa, osîndindu-ne, veți izbuti numai ca să dovedeți lumii că maghiarii sînt o notă discordantă în concertul civilizațiunii“.

Ne surprinde faptul că în 2 000 de pagini, cît cuprinde această lucrare, autorii nu au atribuit nici o pagină legitimității istorice a statului modern român din 1859, a cărei necesitate obiectivă era consecința firească a procesului legic de afirmare a națiunii române, în întreaga arie dacică. Zadarnic am căuta în paginile *Istoriei Transilvaniei* o analiză a constituirii națiunii, a problemei naționale, a drumului legic al reîntregirii statului național. În locul unei astfel de analize, întîlnim o imagine deformată a marilor evenimente din anul 1918, în cadrul căreia efortului și voinței întregii națiuni române de a se regăsi în frontierele unui singur stat — statul național unitar — i se substituie acțiunea „unui grup al burgheziei române din Arad“.

O realitate de domeniul evidenței demonstrează că tratatele de pace din anii 1919—1920 au dat recunoașterea internațională creării sau desăvârșirii unității naționale a statelor din centrul și sud-estul Europei. În acest cadru larg se înscrie și lupta românilor pentru desăvârșirea unității național-statale în virtutea dreptului la autodeterminare, în cadrul unor adunări reprezentative, democratice alese, plebiscitare, a voinței românilor — aflați sub stăpânirea străină — de a se uni cu Țara. Această realitate este și ea escamotată și denaturată. „Tratatul“ de la Trianon (4 iunie 1920) este prezentat ca un tratat imperialist care a dus la „destrămarea statului istoric ungar“. Impuse de state imperialiste, tratatele de pace „nu au ținut seama de dreptul popoarelor la autodeterminare, iar în multe situații nici de realitățile etnice“, afirmă autorii, precizând că singurul stat socialist, Rusia Sovietică, nu le-a recunoscut și „niciodată n-a renunțat la Basarabia, nici Bulgaria n-a acceptat ca Dobrogea de sud să aparțină României“. Referindu-se la lupta pentru unitate a românilor și a fruntașilor lor se arată că aceștia în loc să accepte rezolvarea echitabilă a problemei naționale pe baza conviețuirii multisekulare în statul ungar, au lăsat „decizia definitivă pe seama armatei regale române și a tratatelor de pace“. Tratatul de la Trianon este făcut corespunzător de orientarea reacționară, fascistă a Ungariei horthyste : „Faptul că destrămarea statului istoric ungar s-a făcut concomitent cu înfringerea unor revoluții și cu aranjamentele de pace ce au adus grave prejudicii naționale, a împiedicat ca în țară să se instaurareze o democrație în cadrul căreia societatea ungară ar fi acceptat treptat procesul legitim al schimbărilor și ar fi trecut peste necazuri și raportându-se în mod creator la noile condiții, să fi căutat împreună cu popoarele vecine căile de concurență“. O jalnică încercare de reabilitare a lui Horthy și a regimului său prin „sistemul de pace imperialist“, pe care autorii i-l acordă ca un comod alibi. Față de regimul fascist al lui Horthy, autorii manifestă o „discreție“ surprinzătoare, arătându-se cu totul avari în binemeritata lui condamnare, validată de mult de istorie.

Perioada de după primul război mondial este tratată sumar, „în lipsa unor date și prelucrări corespunzătoare“ — cum afirmă în mod fals autorii, căci astfel de date există din abundență. „După 1918 — se afirmă în lucrare — istoria Transilvaniei este parte a istoriei României. Procesele economice, sociale, politice și culturale care continuă, sau cele noi, în desfășurare, trebuie să le analizăm de acum prin prisma întregii României. Și situația din teritoriul pe care îl examinăm se schimbă“. Unirea Transilvaniei cu România a avut consecințe negative asupra transilvănenilor — afirmă în mod tendențios autorii — din cauza „alipirii“ la o țară slab dezvoltată și a acaparării, chipurile, a bogățiilor și întreprinderilor de aici de către „regăteni“ colonizați masiv. Sfidând realitatea anilor interbelici, autorii susțin că naționalitatea maghiară nu a avut posibilități depline de dezvoltare „parțial din cauza unor procese economico-sociale nefavorabile, parțial din cauza politicii naționale ce făcea diferențieri, sau a procesului de românizare... Maghiarii din Transilvania au trăit primele momente ale transformării istoriei

dezorientați, demoralizați. Nu puteau accepta nici ideea că organizarea de stat milenară, din care făceau parte organic și ei, dispăre în câteva săptămîni și nici ideea că prin anexarea la o țară străină, clădită pe o bază economică-socială mai puțin dezvoltată, îi așteaptă soarta de minoritari“.

Ca urmare, după 1918, niciodată în lucrare nu se vorbește de integrarea organică a Transilvaniei în statul național unitar român, de faptul că ea s-a unit cu celelalte provincii românești sau de reîntregirea României, ci tot timpul numai de „schimbarea stăpînirii“.

Autorii ignoră total de-a lungul prezentării istoriei Transilvaniei aprecierile documentelor românești privind momentele cruciale ale acestei istorii, nu găsesc spațiu de-a lungul celor 2 000 de pagini să consacre câteva rînduri legăturilor organice — economice, demografice, culturale — dintre Transilvania și celelalte provincii românești, dar ajungînd la perioada de după 1918, cînd năzuința statornică a românilor de a făuri și a trăi într-un stat național unitar a devenit un fapt împlinit, o realitate istorică ireversibilă, ei își aduc aminte, în sfîrșit, de un citat dintr-un document — este vorba de hotărîrea Congresului al III-lea al P.C.R. (1924), impusă, după cum se știe, de Comintern, prin care „s-a declarat dreptul la autodeterminare a popoarelor pînă la despărțire, s-a stabilit că România, prin unificarea diverselor regiuni, s-a transformat dintr-un stat național într-un stat multinațional“.

Dictatul fascist de la Viena este prezentat ca un „arbitraj“ cerut de guvernul român, iar represivile și crimele regimului horthyst sînt estompate printr-o inventată politică similară a autorităților române: „A început astfel așa-numita politică națională de reciprocitate, la expulzări s-a răspuns cu expulzări de cealaltă parte, la internări cu internări, la închiderea de școli s-a răspuns cu închiderea de școli, creîndu-se o totală nesiguranță a soartei românimii din Nord, respectiv, maghiarii din Sud“. Așadar, se pune semnul identității între situația celor două populații, trecîndu-se sub tăcere faptul că dincolo de expulzări și internări, de care pomenesc autorii, în nord-vestul României s-a dezlănțuit o teroare de o ferocitate fără precedent. Bărbați și copii măcelăriți, femei gravide spintecate, familii întregi exterminate, intelectuali de vază și clerici asasinați, masacre în masă ca cele de la Ip și Trăznea, crime oribile ca cele de la Moisei și Sărmaș — iată ce a jalonat anii de groază ai cotozirii nord-vestului României de către horthyști. Acestea sînt fapte care nu pot fi escamotate, pentru că ele sînt încă vii, dureros de vii în memoria oamenilor acestor meleaguri românești.

Fără cele mai elementare scrupule față de realitatea istorică, autorii, consecvenți în preocuparea lor de a denatura și falsifica, sugerează un paralelism asemănător și în privința situației evreilor din Transilvania în anii celui de-al doilea război mondial. Se afirmă că din teritoriul cotozit de horthyști a fost „trasportată o parte însemnată a populației evreiești, cca 90 000—100 000“, în timp ce în România „au fost asasinați 387 000 de evrei“. Să nu știe oare nici unul din autori că din teritoriul de sub ocupația horthystă au fost deportați nu o parte însemnată, ci absolut totii, nu 90 000—100 000, ci peste 160 000 de evrei ?

Să nu știe oare chiar nici unul că însuși Horthy a recunoscut că deportarea, așa cum a făcut-o jandarmeria ungară, a întrecut prin cruzime chiar și ceea ce s-a întâmplat în Germania nazistă? Este posibil să le fie autorilor complet străine lucrările istoricului american Randolph Braham despre holocaustul în Ungaria și în partea smulsă României prin Dictatul de la Viena, istoric american care a subliniat că evreii de aici „au fost exterminați într-un ritm fără precedent prin cel mai teribil program de deportare și masacrare nemiloasă, întîlnit în întregul război?” Iar referindu-se la România, același istoric afirmă că în acele cumplite împrejurări, România a constituit un liman, o oază pentru evrei.

Credem că sînt suficiente exemplificările de falsificare a istoriei Transilvaniei și de denigrare a istoriei poporului român. Totuși, mai adăugăm concluzia lucrării, care este pe cît de gravă pe atît de tendențioasă: „Transilvania este o entitate etnică și culturală deosebită în Europa centrală și răsăriteană și evoluția situației ei influențează dezvoltarea acestei regiuni...” Așadar, Transilvania nu este, după opinia autorilor, o parte componentă a statului român, ci o „entitate etnică și culturală deosebită”, suveranitatea statului român este implicit limitată, de vreme ce „situația ei (a Transilvaniei — n.n.) influențează dezvoltarea acestei regiuni” (a Europei centrale și răsăritene — n.n.). În fața acestor neadevăruri orice cititor onest, orice om de bună-credință nu poate citi aceste rînduri fără ca lectura lor să nu stîrnească indignarea și protestul față de afirmațiile provocatoare ale colectivului de autori, condus de Köpeczi Béla. Cum își permit autorii acestei cărți, pe a cărei copertă este scris *Istoria Transilvaniei*, să încerce anularea rezultatului unei lupte îndelungate, care a impus poporului român jertfe și sacrificii, pentru îndeplinirea unei statornice aspirații multiseculare: unitatea națională? Cum poate sluji o asemenea lucrare „prieteniei dintre cele două popoare”, așa cum declara emfatic redactorul responsabil al lucrării?

Este un fapt unanim cunoscut că grație politicii Partidului Comunist Român, problema națională a fost integral și definitiv rezolvată: românii și naționalitățile conlocuitoare au aceleași drepturi și îndatoriri și sînt angajați în efortul comun al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. Dar despre marile realizări ale României socialiste, obținute în toate domeniile, inclusiv în problema națională, autorii nu spun aproape nimic, motivînd din nou, în mod pueril, că... nu dispun de informații.

În realitate, din lectura lucrării se desprinde constatarea că autorii nu sînt preocupați atît de soarta naționalității maghiare din România, cît mai ales de a crea o diversiune și de a induce în eroare opinia publică. Acțiunea lor se integrează astfel încercărilor de a crea o falsă problemă a „minorităților din România” pentru care nu există nici un temei obiectiv. Înfrățite prin lupta și munca lor de-a lungul secolelor, poporul român și naționalitățile conlocuitoare dau astăzi un chip nou patriei lor comune, Republica Socialistă România.

Prin orientarea ei politică, *Istoria Transilvaniei* apare ca o lucrare întocmită în spirit revizionist și șovin, racordându-se astfel perfect literaturii istoriografice ungare naționaliste, care din secolul trecut și pînă astăzi încearcă să justifice reînvierea unor structuri politice și teritoriale anacronice.

Din noianul de lucrări ale propagandei horthyste amintim doar volumul *Transilvania*, tipărit de Societatea ungară de istorie, a cărui prefață este datată 1 august 1940. Redactată — și aceasta — de un colectiv de autori, între care și primul ministru de atunci al Ungariei, Teleki Pál, precum și cîțiva istorici, între care Makkai László, prezent și acum între redactorii *Istoriei Transilvaniei*, lucrarea *Transilvania* urmează să-i convingă pe Hitler și Mussolini că Transilvania trebuie să aparțină Ungariei. În ajunul odiosului Dictat de la Viena, regimul horthyst ceruse, așadar, istoriografiei ungare să dea, prin reprezentanții ei, legitimarea istorică a pretențiilor revizioniste, anexioniste asupra Transilvaniei românești. Să mai amintim că Ministerul Propagandei a Reichului hitlerist a cerut unei comisii de specialiști, condusă de W. Czeil, o expertiză asupra acestei lucrări. Cel solicitat a întreprins o examinare riguroasă a lucrării, la capătul căreia a conchis că ceea ce era destinat să influențeze poziția marilor puteri fasciste nu era decît o „șarlatanie politică”. Interesele Germaniei hitleriste și Italiei fasciste au determinat toți Dictatul de la Viena, prin care partea de nord-vest a României a fost oferită Ungariei horthyste.

În 1946, în timpul lucrărilor Conferinței de pace de la Paris, același Makkai László a publicat, în limba franceză, o *Istorie a Transilvaniei* al cărei rost era să convingă, de această dată, coaliția antihitleristă că Transilvania aparține prin întreaga ei istorie Ungariei și că deci pretinsa injustiție de la Trianon nu trebuie repetată. „Argumentarea” autorului nu a convins și negustoria meschină încercată la Paris, pentru a smulge măcar o parte din teritoriul Transilvaniei în beneficiul Ungariei, a eșuat.

Astăzi același Makkai László, care a scris pentru Hitler și Mussolini, apoi pentru învingătorii lor, își încearcă — alături de alți colegi — obiceiul de falsificator și denigrator al istoriei poporului român. Considerat în țara sa „specialist” al istoriei Transilvaniei, el apare în fapt ca „apostolul” întirziat al unui crez revizionist invalidat de istorie.

Pe cine vor autorii să convingă acum că Transilvania este o „entitate etnică și culturală deosebită”? Cine confruntă cele trei lucrări citate care merg din timpul Ungariei horthyste pînă în zilele noastre constată că tezele de bază sînt aceleași, iar, uneori, chiar și formularea lor. Promisiunile autorilor privind „aplicarea categoriilor fundamentale ale materialismului istoric” se dovedesc vorbe goale: ne aflăm în fața unei lucrări scrise în spirit reacționar, naționalist, cu izbucniri șovine, revizioniste.

Metoda colectivului de autori unguri este, cum s-a văzut, foarte „simplă”: tot ceea ce nu intră în tiparele interpretării lor predeterminate, cu o finalitate politică de cea mai clară esență revizionistă, este eliminat. Caracteristic, în această privință, este tratamentul aplicat lu-

cărilor românești de istorie, ale căror concluzii sînt ignorate sau declarate „depășite“. Dialogul, adică adevăratul schimb de opinii, desfășurat cu competență și obiectivitate, devine astfel imposibil. Își închipuie însă autorii *Istoriei Transilvaniei* că, închizînd ochii în fața mărturiilor care infirmă tezele lor, ele încetează astfel să mai existe? Venite din secole și milenii, aceste mărturii — de la cea a lui Herodot despre geți și pînă la sursele contemporane — vor fi întotdeauna dovezile de neclintit ale continuității și unității românești în vatra dacică. Și orice construcție interpretativă care le ignoră va sfîrși prin a se prăbuși.

O precizare este necesară: nu întilnim în această lucrare enormități cu care ne obișnuise vechea istoriografie ungară, ca, de pildă, afirmația că românii au devenit majoritari în Transilvania grație regimului alimentar, caracteristic păstorilor, adică întemeiat pe produse lactate! Falsificatorii de azi s-au mai rafinat. Nu mai invocă astfel de enormități: se străduiesc acum să strecoare propaganda lor într-un ambalaj mai credibil: acela al unei cercetări „științifice“, „obiective“. Este ceea ce a încercat să facă, spre exemplu, așa-numitul „Comitet pentru Transilvania“, creat de emigranți de origine ungară din S.U.A., care a tipărit în 1980 un supliment al publicației sale „Carpathian Observer“, sub titlul *Transilvania și teoria continuității daco-romano-române*. Între cele susținute de autorii textelor din acest supliment și cei ai *Istoriei Transilvaniei*, nici o deosebire notabilă. Poate de aceea s-a și reprodus discuția dintre patru istorici din R. P. Ungară — Györffy György, Hanak Péter, Makkai László, Mócsy András (ultimii doi, redactori ai *Istoriei Transilvaniei*). Între istoriografia emigrației ungare și istoriografia din R. P. Ungară nu există deosebire cînd e vorba de Transilvania, mai exact de poziția revizionistă față de ea.

Uimește și indignează că o astfel de lucrare care sfidează adevărul istoric, falsificînd grosolan și denigrînd gloriosul trecut multimilenar al poporului român, a putut să apară sub egida Academiei Ungare de Științe. Cum se poate admite ca o instituție menită să reprezinte cel mai înalt for de probitate științifică și etică profesională să-și dea girul unei lucrări care nu are nimic comun nici cu știința, nici cu etica, care ignoră, falsifică și denaturează fără scrupule cele mai elementare adevăruri, care reinvie calomniile și teze ce le credeam de mult îngropate în lada cu gunoi a istoriei, vehiculînd idei nocive, periculoase, ce nu pot sfîrni decît dispreț și mînie, nu pot decît să dezbine, să creeze disensiuni, să învenineze atmosfera?

Istoria Transilvaniei este un model de cum nu trebuie scrisă istoria. Ignorarea deliberată a surselor ce nu convin și a literaturii de specialitate cu concluzii diferite, interpretările arbitrare (un exemplu gestiv îl oferă manipularea tendențioasă a datelor despre populație oferite de descripții și recensăminte), falsurile și denigrările — caracterizează această lucrare, care ne apare ca o ediție întîrziată, anacronică și regretabilă a vechilor poziții ale istoriografiei ungare, și încă din perioada Ungariei horthyste.

Istoria este, în primul rînd, chemată să găsească și să rostească adevărul și tot ce se clădește pe adevăr este trainic și benefic. Că și

limbile din celebra fabulă a lui Esop, istoria — în funcție de cum este scrisă — poate apropia sau dezbină popoarele. Trăim într-o lume care aspiră la pace, securitate și cooperare : de ce să nu punem istoria în slujba acestor idealuri ale întregii omeniri ? de ce să nu se slujească, așa cum se cuvine, cauza nobilă a cunoașterii reciproce și apropierii între popoare ? de ce să o înjosim la ingrata funcție de propagatoare a urii ? Procedând astfel, pîngărim istoria ca știință și ne descalificăm ca profesioniști ai ei ; este ceea ce au uitat, din păcate, autorii *Istoriei Transilvaniei*, punîndu-se în postură de falsificatori ai istoriei.

Acad. ȘTEFAN PASCU, Dr. MIRCEA MUȘAT, Dr. FLORIN CONSTANTINIU

DE LA PRIMUL PROGRAM MARXIST „CE VOR SOCIALIȘTII ROMANI“ LA „PROGRAMUL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN“.

ION ST. BAICU

În primăvara lui 1986 s-au împlinit 100 de ani de la apariția studiului „Ce vor socialiștii români?“, elaborat de Constantin Dobrogeanu-Gherea, militant și teoretician socialist de seamă al mișcării socialiste din țara noastră, din epoca modernă. Acest studiu constituie prima carte a socialismului românesc și a fost apreciat ca fiind cel dintâi program marxist al mișcării muncitorești și socialiste din România.

Încercări programatice ale socialiștilor români s-au făcut simțite cu insistență crescândă în anii care au urmat după cucerirea independenței de stat a României. Printre primele inițiative în acest sens amintim pe cele care s-au manifestat în cadrul consfătuirilor socialiste din 25 și 27 februarie 1879, organizate la Ploiești și București, unde, așa cum reiese din documentele timpului, socialiștii: Eugen Lupu, V. G. Manicea, C. Stăuceanu, Al. Spiroiu, C. Gorănescu, Zamfir Arbore ș.a., au dezbătut și adoptat un „prospect de programă“, care în punctele sale țintea spre problema esențială, aceea privind „socialismul în România.“ Alte schițe de program au fost elaborate și în anul 1880: „Un studiu psihiatric, urmat de câteva comentarii asupra unor idei sănătoase“, „Credo al socialiștilor“, „Ce e de făcut?“

Unele idei programatice se întilnesc și în scrisoarea de salut, adresată în martie 1880, socialiștilor francezi, cu prilejul aniversării Comunei din Paris. De asemenea, în cadrul dezbaterilor în presa socialistă, în corespondență, în adunări și reuniuni, în consfătuiri și întilniri mai intime a ieșit în evidență, ca dominantă, necesitatea imperioasă a conștaterii și întocmirii unui *Program*, în care realitățile societății românești de atunci să fie analizate de pe pozițiile socialismului științific; el urma să aibă rostul de a lumina și orienta masele muncitoare de la orașe și sate, de a dezvălui cauzele exploatării și asupririi, de a atrage proletariatul de partea idealului pentru care militau intelectualii revoluționari, de a pregăti terenul pentru făurirea viitorului partid socialist-muncitoresc în România; acest *PROGRAM* avea să fie *studiul* publicat în primăvara anului 1886 de C. Dobrogeanu-Gherea, care a locuit în orașul Ploiești timp de peste 30 de ani.

Studiul programatic „Ce vor Socialiștii români?“ a văzut lumina tiparului în publicația ieșeană „Revista socială“, care avea ca redactor-șef pe profesorul Ioan Nădejde. Lucrarea elaborată de C. Dobrogeanu-Gherea, pe lângă *Introducere* și *Suplimente*, cuprinde două părți: prima abordează *Socialismul științific european*, iar a doua — *Socialismul în România*; în finalul lucrării se află formulat „un program politic și economic“, care — scrie autorul — „...ar putea fi programul partidei socialiste muncitoare, steagul în jurul căruia s-ar putea stringe tot ce este mai sănătos, mai bun, mai cinstit în țara aceasta.“

Introducerea studiului debutează cu prezentarea concepției socialiștilor despre programul lor de luptă, pe care îl socoteau ca pe un document deschizător de largi perspective pentru dezvoltarea poporului român; autorul remarcă și atenționa: „Noi, socialiștii ...venim în numele unui viitor frumos, unei vieți mărețe și ridicăm steagul socialismului științific european, al socialismului muncitorilor... Se vede, deci, ce datorie avem de împlinit: trebuie să luminăm pe toți despre ce este socialismul științific; mai trebuie să dovedim că socialismul are loc în țara aceasta și că nu-i o plantă exotică la noi, cum nu-i nici în Europa; trebuie să dovedim că viitorul e al socialismului“; încrederea marelui teoretician în principiile socialismului științific era deplină; din capul locului, el afirma nu numai scopul urmărit de socialiștii români, ci și caracterul legitim al socialismului în țara noastră.

După ce arată deosebirea dintre socialismul științific și socialismul utopic, C. Dobrogeanu-Gherea zăbovește asupra concepției materialiste a istoriei, care privește dezvoltarea societății ca pe un proces istoric natural, guvernat de legi obiective. El pornește, în analiza interprinsă, de la clarificările făcute de Fr. Engels în lucrarea *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, dar și de la o incursiune în evoluția societăților umane; astfel, încă în preambulul studiului său, autorul precizează că se va călăuzi după concepția și metoda materialismului istoric, cu ajutorul cărora se poate dezvălui cauza determinantă a dezvoltării sociale; este vorba, cum scrie Dobrogeanu-Gherea, despre „concepția că bazele economice sînt factorul de căpetenie“, care explică „mișcarea omenirii“; atent, el face precizarea că socialismul științific nu neagă rolul și al altor factori — „filozofia și morala“ — în influențarea „schimbărilor istorice“ din societatea umană.

În prima parte a lucrării intitulată *Socialismul european*, C. Dobrogeanu-Gherea, de-a lungul a cinci capitole: *Era robiei, Era sclavajului, Faza salariatului, Societatea viitoare și Răspuns la câteva obiecții*, analizează cu meticulozitate, în lumina concepției marxiste, evoluția omenirii de la „societatea romană“ și pînă la „faza burgheză“, insistînd asupra „societății viitoare“ din „era socialistă“, care „îl va face pe om cu adevărat liber și-i garantează cu desăvîrșire viața.“ Dincolo de unele limite, care aparțin, în fond, mai degrabă epocii, marele teoretician are meritul incontestabil de a fi prezentat, încă în prima parte a studiului, o adevărată lecție despre principiile materialismului istoric, despre calitatea pe care și-a asumat-o acesta de instrument indispensabil în cunoașterea și abordarea mișcării sociale. Pentru a fi relevant în pledoaria sa, autorul recurge la o scurtă și densă incursiune în istorie, demonstrînd cum s-a produs trecerea de la o formațiune social-economică la alta; astfel, el atrage atenția că „omenirea, în mișcare, în dezvoltarea sa, a trecut prin mai multe faze...: robia — era antică — era feudală — și salariatul — era burgheză modernă.“

Asupra antichității și evului mediu, C. Dobrogeanu-Gherea insistă puțin; în schimb, el analizează, cu multă atenție, transformările economico-sociale pe care capitalismul le-a marcat în istoria omenirii; pentru această analiză folosește *Manifestul Partidului Comunist* — genială lucrare elaborată de K. Marx și Fr. Engels în 1848, dar care își păstra — scrie el — „toată puterea“ și arăta cît de adînc înțeleseseră cei doi titani „încotro mergea era burgheză“.

O anumită atenție acordă autorul contradicțiilor orînduirii capitaliste și trăsăturilor „societății viitoare“, adică socialismului. În analiza întreprinsă, C. Dobrogeanu-Gherea pornește de la realitățile timpului, dar și de la — cum scrie el —

„minunatele pagini din *Capitalul* lui K. Marx.“ În societatea burgheză se manifestă multiple „contraziceri“, între care cea „de căpetenie“ dintre forma socială a producției și forma privat-capitalistă de însușire a „productelor“, a rezultatelor muncii; tocmai această contradicție fundamentală constituie — preciza C. Dobrogeanu-Gherea „izvorul tuturor celorlalte contraziceri“, „izvorul tuturor răutăților“ și „anomaliilor fără seamăn“ : crize de supraproducție, concentrarea bogățiilor în câteva mâini, scindarea societății în capitaliști și proletari, nesiguranța vieții și „nepotrivirea formelor sociale de azi cu progresul economic.“ Concluzia apare evidentă : societatea modernă nu mai încăpea „în haina burghezo-capitalistă“, care îi devenise prea mică și îngustă; de aceea — conchide el vizionar — cu cât această societate pășește mai departe, cu atât „haina o tot strânge mai mult, mai dureros și sub amenințare de moarte trebuie să îmbrace alta care să o lase să răsuflă slobod și să se dezvolte înainte.“

Cu prudență în anticipări, Dobrogeanu-Gherea se oprește, apoi, asupra viitoarei societăți socialiste; el atrage atenția cu multă grijă : „Nu putem să intrăm aici în amănunte asupra organizării societății viitoare... ; aceste amănunte se vor putea hotărî numai de cei ce vor trăi pe atunci în acea societate...“ În spiritul socialismului științific, el face precizări relevante în legătură cu raportul dintre general și particular; oricum — scrie el imediat — „amănuntele lasă neatins principiul general.“ După C. Dobrogeanu-Gherea, societatea socialistă reprezenta un organism complex; ea presupunea un înalt grad de organizare și disponibilități pentru promovarea progresului tehnic. Superioritatea socialismului avea să se reliefeze — arată autorul — și prin caracterul rațional și armonios al procesului de producție; în acest context, Gherea insistă asupra ideii, deosebit de prețioasă, că „...era socialistă îl face pe om cu adevărat liber și-i garantează cu desăvîrșire viața“, că „în societatea socialistă, omul, pentru întâia oară, își va hotărî singur mersul istoriei sale“ și tot „pentru întâiași dată, stăpîn pe natură și pe producțiune, își va vedea asigurată libertatea și nu va privi cu groază în viitor.“ În fine, criticilor socialismului, celor care căutau „pete în societatea viitoare“ și nu băgau în seamă „ticăloșiile“ din societatea capitalistă, Dobrogeanu-Gherea le răspunde prompt și cu mult realism : societatea socialistă „va avea, firește, neajunsurile ei, fiecare eră istorică avînd pe ale sale“; apoi, el precizează : „O fericire absolută nu poate fi, cum nu-i nimica absolut pe lumea aceasta. Socialiștii nu zic că societatea socialistă, în asemănare cu cea burgheză, va fi fără seamăn mai perfectă și mai fericită.“

În *Socialismul în România*, partea a doua a lucrării — parte mai densă și mai originală — C. Dobrogeanu-Gherea, de-a lungul a patru capitole : *Este socialismul la noi o plantă exotică ?*, *Trecerea României de la iobăgie la formele de azi*, *Partidele noastre politice*, *Ce-i de făcut ?* — întreprinde o analiză critică asupra stadiului dezvoltării societății românești în epoca modernă, reușind să înfățișeze tabloul structurilor acestei societăți și să dea o puternică ripostă tezei potrivit căreia socialismul ar fi fost o plantă exotică în condițiile României. Dincolo de unele limite, această parte a studiului s-a înscris ca primul demers de amploare în care se examinează, de pe pozițiile marxismului, evoluția societății românești de la revoluția din 1848 și pînă în momentul apariției studiului — program din 1886; mai mult, acest document venea și cu soluții privind transformarea în perspectivă — în chip revoluționar, fundamental — a alcătuirii social-economice din România; în acest context, autorul studiului era conștient

de faptul că — scria el — „...felul activității noastre atîrnă de condițiile reale ale țării... și mai ales de cele economico-sociale.”

Semnificativă este, în această parte a studiului, ideea majoră a legăturii dintre mișcarea socialistă și lupta revoluționară precursoră a poporului român. Bunăoară, C. Dobrogeanu-Gherea pune în lumină nu numai corelația cu pașoptismul, dar descifrează și unele analogii între revoluția de la 1848 și dezvoltarea mișcării socialiste; în argumentația sa, umbrită oarecum de subestimarea factorului economic intern — o limită gheristă exacerbată pînă nu demult la noi —, marele doctrinar susține: „Cum pentru trecerea din forma feudalo-iobăgăstă în cea burgheză a trebuit, afară de influența Europei, totodată o tinerime devotată, luminată, care să agite și să facă propaganda în țară (Rosetti, Brătienii, Golesții, etc.), așa și pentru trecerea României burgheze în cea socialistă, afară de înfrurirea socialismului european, mai trebuie o tinerime devotată, luminată, care să agite în țară, trebuie propagandă și agitare socialistă... Așa de mare este asemănarea, încît liberalii noștrii nu ne pot face nici o învinuire care să nu le fi putut fi făcută și lor de boierii iobăgiști.” Totuși, precizează autorul imediat, există și deosebiri; dacă pașoptiștii au militat în folosul clasei burgheze, care rămînea o calșă exploatoare — „răpitoare, coruptă, urcicioasă, domnitoare” —, socialiștii țintesc desființarea „domniei de clase” și a claselor asupritoare, urmărind, prin transformări profunde, să facă „pe toți membrii societății deopotrivă.” De asemenea, rolul socialiștilor, în comparație cu rolul tinerimii burghezo-liberale, era — după C. Dobrogeanu-Gherea — „mai înalt, mai frumos, mai eroic”; afirmația se susține prin aceea că, în vreme ce pașoptiștii au început munca de agitație și propagandă în condiții mai favorabile — create de „revoluția cea mare” din 1789 în Franța —, socialiștii români au trecut la îndeplinirea misiunii lor și „au ridicat steagul proletarietului înainte de realizarea formelor socialiste în Europa.”

Autorul studiului-program scrie și despre rolul activ al factorului conștient în procesul de transformare socialistă, despre necesitatea înarmării proletariatului cu teoria socialismului științific, despre datoria socialiștilor „de a lucra pentru răspîndirea ideilor lor” și de a lupta pentru realizarea socialismului și „îmbunătățirea stării ticăloase a muncitorului nostru.” În analiza sa, C. Dobrogeanu-Gherea aduce, în continuare, prețioase lămuriri despre dezvoltarea economico-socială în a doua jumătate a veacului trecut în România. În acest context, el semnalează „starea burgheză” a țării în epocă; apoi, deși examinării situației proletariatului nu-i rezervă un spațiu corespunzător — aceasta fiind o altă limită a lucrării —, totuși el subliniază ideea că proletariatul era clasa socială purtătoare a idealului socialist, forța socială principală investită cu misiunea de a transforma societatea. Asupra lumii rurale, însă, el insistă în mod deosebit, dar o prezintă în culori cam sumbre. Este adevărat, că apreciază reforma agrară din 1864 ca progresistă în esența ei, dar imediat el face precizări relevante, cu privire la urmările acestei reforme asupra țăranilor, în contextul adoptării legii învoielilor agricole, care a împins „sloarcerea țăranului” pînă la „un grad de necrezut”; așa cum arată autorul mai departe, „...ruina țăranului și, cu dînsa, ruina puterii productive și a uneltelor de muncă sar în ochi; ...mai adăugiți că țăranul n-are pășuni și, deci, e silit a se îndatora să muncească atîta, să plătească atîta, e silit să primească niște condiții așa de grozave... și veți înțelege de ce, în timp așa de scurt, a ajuns țăranul la sapă de Lemn”; ima-

ginea apăsătoare a satului, surprinsă cu măiestrie de C. Dobrogeanu-Gherea, reflectă, de altfel, decăderea gospodăriei țărănești de la interferența celor două veacuri și explică, cu limpezime, izbucnirea exploziilor sociale, îndeosebi din anii 1888 și 1907.

Observații și constatări pătrunzătoare formulează C. Dobrogeanu-Gherea, în această parte a studiului, cu privire la viața politică în România. În analiza sa, autorul surprinde, ca nimeni altul în epocă, esența coaliției dintre burghezie și moșierime, cameleonismul și lipsa de principii, corupția și demagogia oamenilor politici, exponenți ai claselor dominante exploataatoare; apăsător și ca un excelent cunoscător al realităților zilei, el scrie: „Azi conservator reacționar, mâine liberal, poimîine radical; azi governmental cu tot sufletul, mîine opoziționist cu toată inima — după cum dictează interesul, după cum se plătește mai mult —, apărînd cu foc în cinci zile zece idei și opinii deosebite, totdeauna cu fraze naționale în gură și cu lacrimi șoviniste în ochi, cu o mină pe evanghelia naționalismului, cu alta adînc virîtă în buget și cu amîndouă picioarele înglodat în toate intrigile și noroiul partidelor parlamentare... iată ce tip este omul nostru politic”; firește, precizează C. Dobrogeanu-Gherea — sînt și „excepții fericite” și „ajunge să pomenim numele neuitatului C. A. Rosetti.”

Cu o mare putere de sinteză, C. Dobrogeanu-Gherea reliefează fenomenul polarizării din societatea românească a timpului său; dacă la un pol — adică „sus” — se manifestă o clasă burgheză — „coruptă, răpitoare, fără de conștiință, care umblă după bogăție” —, la polul opus — adică „jos” — se aflau clasele producătoare — „înșelate prin împroprietărire..., exploatare neomenos”; iată, așa dar, o puternică contradicție — „o contrazicere colosală”, scrie Gherea —, care rodea temelia societății de atunci și atîrna „ca o sabie a lui Damocles.”

Ce-i de făcut? În aceste condiții — se întreba C. Dobrogeanu-Gherea; răspunsul dat ocupă un loc deosebit în cadrul lucrării analizate. Așa cum precizează autorul, *partida socialistă*, a cărei organizare devenise o necesitate stringentă în epocă, avea o colosală însărcinare: de a lumina poporul muncitor de la sate și orașe, de a-l organiza în jurul unor cereri practice, a căror îndeplinire ar contribui la îmbunătățirea situației lui de atunci și „ar crea o stare de lucruri cît se poate mai potrivită pentru transformarea socialistă”; în context, Gherea atrăgea atenția că „este treaba socialiștilor de a arăta poporului muncitor mișcarea omenirii pînă în ziua de azi, tendința acestei mișcări către idealul socialiștilor..., care va întemeia frăția, bogăția și fericirea pe acest pămînt plin de nelegiuiri, de ticăloșii, de lacrimi.”

Caracterul programatic al studiului *Ce vor socialiștii români?* îi conferă o semnificație majoră; el se constituia în primul program marxist al mișcării noastre muncitorești și socialiste și în unul din cele dintîi documente de acest gen din lume. Programul „partidei socialiste muncitoare” era concretizat în cele paisprezece puncte cu caracter politic și economic, care, prezentate la urma lucrării, nu pot fi înțelese decît în corelație cu precedenta expunere teoretico-ideologică. În *Partea politică* a programului erau înscrise revendicări privind votul universal, desființarea armatei permanente și înarmarea poporului, autonomia comunală, libertatea presei, a întrunirilor și asociațiilor, inviolabilitatea domiciliului, învățămîntul „liber și fără plată”, alegerea magistraților, egalitatea femeii în drepturi ș.a. În *Partea economică*, revendicările vizau trecerea proprietăților statului în stăpînirea comunelor, răsкупărarea treptată a marilor proprietăți,

impunerea moștenirilor, acordarea de credite pentru societățile de lucrători și comunele rurale ș.a.; *așadar*, dincolo de unele carențe — lipsa revendicărilor specifice muncitorești, unele influențe *narodnice* —, programul publicat în urmă cu 100 de ani avea un caracter general-democratic, dar și cu accente socialiste de largă perspectivă; așa cum aprecia autorul însuși, „cererile” din program erau menite „a îmbunătăți starea actuală a claselor muncitoare și de a apropia realizarea idealului socialist.” Deși era considerată doar o *schită* de program politic și economic, partea finală, cuprinzând revendicările amintite, putea deveni — scrie Gherea — „programul partidei socialiste muncitoare, steagul în jurul căruia s-ar putea strînge tot ce este mai sănătos, mai bun, mai cinstit în țara aceasta”; se pot, *deci*, observa alte însușiri ale documentului: revendicările formulate erau nu numai realizabile, dar aveau și un caracter mobilizator și optimist. Socialismul — nota C. Dobrogeanu-Gherea, „nu-i o plantă exotică... și poate să se prindă bine și pe pământul românesc.”

Studiul — program din 1886 s-a bucurat de un larg *ecou* și de un mare *interes* în epocă. Publicațiile socialiste și unele organe de presă burgheze cu orientare democrată au inserat comentarii și extrase din lucrarea lui C. Dobrogeanu-Gherea; organizațiile socialiste locale au preluat multe din ideile și punctele programului din 1886, pe care l-au considerat ca fiind propriul lor program de acțiune imediată și de orientare a luptei de clasă în viitor. Dar cea mai înaltă și competentă apreciere a venit din partea lui Fr. Engels, care, în scrisoarea trimisă, în 1888, lui Ioan Nădejde, scria într-un chip ce face cinste mișcării noastre muncitorești, revoluționare: „Cu mare plăcere am văzut că socialiștii din România primesc, în programul lor, principiile de căpetenie ale teoriei care a izbutit a aduna, într-un mănunchi de luptători, pe mai toți socialiștii din Europa și America — e vorba de teoria prietenului meu, răposatul Karl Marx.”

Lucrarea — program din anul 1886 avea să ocupe un loc de seamă în suita documentelor programatice elaborate de mișcarea muncitorească și socialistă, de partidul politic revoluționar al clasei noastre muncitoare. Înainte de toate, studiul lui C. Dobrogeanu-Gherea a constituit armătura de bază a programului adoptat de Congresul de constituire, în 1893, a partidului politic marxist al proletariatului din România, partid cunoscut sub numele de Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (P.S.D.M.R.). Făurirea acestui partid, la finele veacului trecut, a fost apreciată pe bună dreptate de tovarășul Nicolae Ceaușescu ca momentul istoric ce a marcat „adevăratele începuturi ale Partidului Comunist Român.”

În perioada următoare, *documentele programatice* — de la noul program adoptat în 1910 de P.S.D.R. și pînă la *Declarația de principii* din decembrie 1918 și programul socialist din 1919 — au exprimat preocupările mișcării muncitorești și socialiste de a avea clare obiectivele de luptă și liniile directe de conduită, strategia și tactica revoluționară, formele și modalitățile de acțiune în ampla confruntare cu puterea capitalului, cu regimul burghezo-moșieresc, cu greutățile și inerțiile ivite — unele din afară, altele chiar din interiorul mișcării.

Transformarea, în mai 1921, a Partidului Socialist din România în Partidul Comunist Român, pe temeiul programului și acțiunii comuniste, a însemnat, în fond, crearea unui partid de tip nou, pe măsura epocii și la înălțimea misiunii

sale istorice. În privința preocupărilor programatice, ele se regăsesc în toate rapoartele și rezoluțiile Congresului din mai 1921; dar, o mai bună înțelegere a acestor preocupări necesită o cercetare atentă a documentelor adoptate de Congresul al II-lea al P.C.R., ținut în octombrie 1922 la Ploiești, congres ce a continuat și desăvârșit lucrările primului congres; în adevăr, între altele, în documentele celor două congrese, comuniștii români au înscris prevederi referitoare la „trăcerea puterii politice și economice în mâna muncitorilor de la orașe și sate“, la conducerea de către partidul comunist a luptei maselor pentru „deplina eliberare de orice exploatare prin transformarea societății capitaliste în societate comunistă“ ș.a.

Unele preocupări programatice au avut comuniștii români și la congresele următoare ale partidului lor politic, îndeosebi la Congresul al V-lea din 1931. De o atenție crescîndă s-au bucurat aceste preocupări mai ales în perioada de după 23 August 1944; ele s-au regăsit, cu precădere, în statutul P.C.R., în planurile cincinale, în rapoartele și rezoluțiile congreselor P.C.R.; treptat, însă, s-au acumulat condițiile trecerii la un nou stadiu, calitativ superior: elaborarea, pornind de la tradiții și de la cerințele realității, a unui program de amploare al P.C.R.

I-a revenit *Congresului al XI-lea al P.C.R.*, din anul 1974, misiunea de înaltă responsabilitate de a lua în dezbateră și de a adopta *PROGRAMUL* partidului — devenit program al poporului român — de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Partidul Comunist Român, avînd în frunte pe omul care a vestit noua istorie a patriei, tovarășul Nicolae Ceaușescu, dispune, de la acea dată memorabilă, de un document ce depășește caracterul unui program; în fond este vorba despre o adevărată *CARTĂ* ideologică, teoretică și politică a P.C.R., care, pe linia luminoasă a tradițiilor revoluționare, sintetizează — așa cum se arată în partea ei finală — „viața și lupta de două milenii a poporului român, activitatea maselor populare, a mișcării revoluționare, istoria însăși a partidului“; documentul „dă răspuns celor mai complexe probleme ale muncii și luptei poporului și partidului nostru, ale perspectivelor dezvoltării viitoare a țării“; programul — așa cum precizează tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele comisiei de redactare — constituie „expresia marxism-leninismului creator în România“; de aceea, „nu trebuie să uităm nici un moment că programul nu dă și nu poate da decît orientarea științifică generală; concluziile și prevederile sale nu sînt dogme, date odată pentru totdeauna“; în adevăr, *Programul P.C.R.* a devenit călăuză sigură a comuniștilor, a întregului nostru popor în marea bătălie pentru făurirea operei de mare anvergură, care este socialismul multilateral dezvoltat pe pămîntul României.

FIȘIER BIBLIOGRAFIC

- * * * — *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, București, 1975.
- * * * — *Istoria patriei și a P.C.R. în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, Editura militară, București, 1979.

- * * * — *Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea și afirmarea partidului său politic (1821—1893)*, coordonator : Augustin Deac, Editura politică, București, 1984.
- C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 2, Editura politică, București, 1976.
- Damian Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea, studiu social-istoric*, Editura politică, București, 1973.
- Z. Ornea, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Editura „Cartea Românească”, București, 1983.

EVOLUȚIA IDEILOR PROGRAMATICE ALE PARTIDULUI POLITIC AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1910—1921

ADELA-ELENA VOICU

Aniversând 65 de ani de activitate glorioasă desfășurată de Partidul Comunist Român, ne propunem să reliefăm în comunicarea de față, evoluția ideilor programatice ale Partidului Social-Democrat din România, reorganizat în 1910, pînă la transformarea lui în partid comunist.

Proiectul de program al Partidului Social-Democrat din România, publicat la 24 ianuarie 1910, în ziarul „România Muncitoare”, reprezintă unul dintre cele mai importante documente, elaborate de mișcarea muncitorească din țara noastră, în primul deceniu al secolului al XX-lea. În expunerea de motive asupra proiectului de program al partidului social democrat erau cuprinse principiile și ideile înaintate, izvorâte dintr-o temeinică analiză făcută de socialiștii din România, dezvoltării capitaliste în țara noastră, în timp ce pe plan european capitalismul intrase în ultimul său stadiu, cel imperialist. Se sublinia caracterul capitalist al dezvoltării economiei românești, scoțindu-se în relief rolul progresist al dezvoltării industriei, iar reorganizarea partidului politic al clasei muncitoare din România era considerată ca o „...adîncă necesitate izvorită din frămîntările și luptele proletariatului industrial din România.”¹

Se preciza de asemenea, că partidul se inspiră din ideile socialismului științific și din principiile programatice ale mișcării socialiste internaționale și are drept scop „...desființarea exploatării muncii sub orice formă, socializarea mijloacelor de producție și lupta pentru cucerirea puterii guvernamentale ca instrument de prefacere socială.”²

Expunerea de motive arăta, că partidul are la bază principiul luptei de clasă și al internaționalismului proletar și ca partid național și democrat în acvârăratul sens al cuvîntului, apăra interesele generale și permanente ale proletariatului manual și intelectual de la orașe și sate. Partidul Social-Democrat se socotea pavăza cea mai sigură a țărănimii, protectorul ei natural, întrezărindu-se astfel, problema alianței dintre clasa muncitoare și țărănime, care avea să se înfăptuiască mai tîrziu. Rolul proletariatului din România, ca gropar al societății capitaliste, era pus pe primul plan în expunerea de motive, iar în ce privește necesitatea reorganizării partidului, aceasta era considerat ca „...vlăstar al vechii rădăcini socialiste”, subliniindu-se în felul acesta, continuitatea dezvoltării mișcării muncitorești și preluarea de către partid a „...întregii literaturi și a tradițiilor mișcării socialiste... ca un patrimoniu al său legitim.”³

¹ „România Muncitoare”, anul V (1910), seria a II-a, nr. 96, din 24 ianuarie 1910.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

Din cele prezentate pe scurt, rezultă că expunerea de motive amintită, cuprindea o serie de principii înaintate și juste, corespunzătoare dezvoltării social-economice a României și a mișcării muncitorești, dar din păcate, multe dintre ele n-au fost introduse în programul propriu-zis al partidului, aprobat de Congresul din 1910. Așa spre exemplu, raportul prezentat de Mihai Gheorghiu-Bujor, în legătură cu partea principială a programului, în care era inclusă și necesitatea înființării Partidului Social-Democrat, nu mai vorbea nimic despre caracterul revoluționar al partidului, ci era pusă la loc de cinstite idei, că social-democrația va fi singurul partid de legalitate din țara românească.⁴

Programul Partidului Social-Democrat din România, din 1910, cuprindea, precum se știe, revendicări de natură politică, economică și agrară. Principala revendicare politică era votul universal, egal, direct și secret, pentru toți cetățenții de la 20 de ani în sus. Ea era deosebit de importantă, deoarece cîștigarea votului universal ar fi creat condiții favorabile pentru a pătrunde în parlament și deputați socialiști, care ar fi putut să expună de la tribuna parlamentară punctele de vedere ale socialiștilor români. Unii dintre aceștia, ca de exemplu dr. Cristian Racovski, socotea votul universal, ca fiind reforma reformelor, care dacă ar fi fost obținută, ar fi pus capăt tuturor relelor din societatea românească. O asemenea exagerare era influențată și de succesele electorale obținute de partidele muncitorești din Germania, Austria și Franța, care nutreau iluzii în legătură cu posibilitatea cuceririi puterii guvernamentale pe cale parlamentară. Or, este știut, că după primul război mondial acordarea dreptului de vot universal, n-a adus nici o schimbare esențială în situația clasei muncitoare și a țărănimii și nici în configurația parlamentului din țara noastră.⁵

Alte cereri de natură politică din programul amintit priveau: desființarea legii expulzării, care lovise mult mișcarea muncitorească, fiindcă peste 900 de militanți, dintre cei mai activi fuseseră expulzați; votarea unor legi care să asigure exercitarea drepturilor politice tuturor cetățenilor țării, reorganizarea învățămîntului, școala urmînd să fie separată de biserică; impozite directe și progresive pe avere, reducerea stagiului militar cu un an, etc.

În ce privește revendicările de natură economică se cerea: ziua de muncă de opt ore, ocrotirea muncii femeilor și copiilor, repaus duminical obligatoriu, salarii minime, desființarea legilor care împiedicau dreptul la asociere și la grevă, recunoașterea sindicatelor ca persoană juridică, introducerea contractului colectiv și altele.

Prin înscrierea unor astfel de revendicări în programul său, Partidul Social-Democrat se angaja să lupte pentru înfăptuirea unui regim de asigurări sociale muncitorești și a unei legislații muncitorești în țara noastră.

Problema agrară a fost pusă în programul Partidului Social-Democrat, din 1910, într-un mod mai moderat, decît în programul Uniunii Socialiste din 1906, limitîndu-se la răscumpărarea silită, nu a tuturor marilor proprietăți, ci numai a unei părți cît mai întinse din proprietatea mare, pe cît va fi cu trebuință.⁶ În program erau înscrise însă și unele prevederi, care interesau țărăimea; ca

⁴ *Ibidem*, nr. 97, din 28 ianuarie 1910.

⁵ N. Huscariu, *Istoria mișcării muncitorești și democratice din România, 1846—1918*, partea a II-a, București, 1968, p. 94.

⁶ *Documente din mișcarea muncitorească, 1872—1916*, Edit. C.G.M., București, 1947, p. 469.

de exemplu: asigurarea de credite țăranilor, învățămînt agricol practic pentru fiii de țărani săraci, desființarea impozitului funciar pentru țăranii săraci, înființarea izlazurilor comunale, stabilirea unui minim de salariu pentru lucrătorii agricoli, extinderea protecției muncii și asupra lucrătorilor agricoli etc. Astfel de revendicări, dacă ar fi fost obținute, ar fi ușurat situația țăranimii, dar nu rezolvau în mod radical problema agrară. De fapt, dezbaterea problemei agrare a fost amînată pentru viitor, printr-o rezoluție adoptată de Congresul Partidului Social-Democrat din 1910.

Privit în ansamblu, programul Partidului Social-Democrat din România, adoptat de Congresul din 1910, cu limitele sale, arătate mai înainte, era totuși deasupra programelor celorlalte partide politice, existente în țara noastră și arăta rolul important pe care trebuia să-l joace partidul politic al clasei muncitoare în viața social-politică a țării. Remarcînd acest lucru revista „Viața socială”, la care colaborau reprezentanți de frunte ai intelectualității românești ca: Tudor Arghezi, Gala Galaction și N. D. Cocea, arăta că: „Dacă acțiunea viitoare a partidului social-democrat va corespunde acestui frumos început, nici o piedică, nici o lege reacționară, nici o fărădelege administrativă nu vor putea să stînjenească mersul cuceritor al proletariatului român organizat în partid de clasă.”⁷

Într-adevăr, Partidul Social-Democrat din România s-a afirmat în viața social-politică a țării ca cel mai înaintat partid politic, luînd atitudine și expunîndu-și în mod public punctul de vedere în toate problemele importante, care au frămîntat țara. Așa cum sublinia secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele Republicii Socialiste România, el „...a inițiat și condus acțiunile muncitorești din acești ani, a făcut ca proletariatul să se afirme și mai mult ca cea mai înaintată forță politică din România.”⁸

În anii care au urmat, Partidul Social-Democrat și-a concentrat atenția în principal, în direcția luptei pentru obținerea votului universal. Astfel, în Manifestul-Program electoral din 2 februarie 1911, adresat lucrătorilor de toate categoriile, salariaților și funcționarilor statului, țăranilor, micilor negustori, patroni și proprietari, era criticat sistemul electoral și pseudoparlamentarismul existent în România, la umbra căruia „...samsarlicurile, furturile, corupția, fărădelegile, exploatarea nemiloasă și nemărginită înfloresc mai mult ca ori unde”⁹ și se arăta, că Partidul Social-Democrat cerea în primul rînd, votul universal, direct, secret și egal, acesta fiind socotit „...ca prima și cea mai necesară reformă pentru prefacerea politică a României.”¹⁰ Se cerea de asemenea o legislație ocrotitoare a muncii și impozit progresiv și proporțional asupra veniturii stabilit pe baze democratice.¹¹

La Congresul al II-lea al Partidului Social-Democrat din România, din 1912, în raportul cu privire la Votul universal, prezentat de delegatul Toma Dragu, se reafirma din nou hotărîrea partidului, de a lupta „...pentru cucerirea dreptului

⁷ „Viața socială”, nr. 1, din 1910, p. 70.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. Politică, București, 1966, p. 19.

⁹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 224.

¹⁰ *Ibidem*, p. 225.

¹¹ *Ibidem*.

de vot universal nelimitat, egal, direct și secret, cu reprezentarea proporțională a minorităților".¹²

Problema electorală a format și la Congresul următor al partidului, ținut în 1914, obiectul unuia dintre rapoartele prezentate, cerindu-se desființarea Senatului, judecători aleși, învățămînt secundar obligatoriu, etc.¹³

În ce privește problema agrară, prezentată la același Congres, se cerea: suprimarea totală a rămășițelor feudale din agricultură, exproprierea unei părți din marea proprietate, pentru a întregi mica proprietate, ceea ce constituia un pas înainte față de felul cum fusese formulată această problemă în programul din 1910.

Se mai cerea: ocrotirea muncii pentru proletariatul agricol, reducerea zilei de lucru, salarii mai bune, asistență medicală și vot obștesc.¹⁴

Izbucnind primul război mondial, socialiștii din România au demascat caracterul imperialist al acestui război, pentru ambele tabere beligerante, iar în ce privește poziția lor față de acest război, s-au pronunțat pentru neutralitate.

În timpul participării României la acest război, Partidul Social-Democrat și-a încetat activitatea, reluînd-o în cursul anului 1918, cînd și-a schimbat denumirea în Partidul Socialist, orientîndu-se în mai mare măsură spre ideile socialismului științific. Cel mai important document programatic adoptat de Partidul Socialist din România, în condițiile de avînt revoluționar în care intrase mișcarea muncitorească și socialistă din țara noastră, a fost Declarația de principii, din 9/22 decembrie 1918, publicată în ziarul „Socialismul” sub titlul Proiectul de program al Partidului Socialist din România. Acest document conținea principii și idei foarte importante, afirmîndu-se că „Partidul Socialist din România este un partid de clasă, care, inspirîndu-se de la ideile socialismului științific, urmărește desființarea exploatării muncii sub orice formă, prin trecerea mijloacelor de producție și de schimb în stăpînirea societății”.¹⁵ Ca partid al clasei muncitoare avea chemarea de a înlăptui socializarea pămîntului, a fabricilor și a uneltelor de muncă.

În raport cu celelalte partide existente în România în acea vreme, Partidul Socialist era apreciat în acest document, ca un partid revoluționar, menit să reprezinte și să apere interesele generale și permanente ale proletariatului manual și intelectual de la orașe și sate, făcînd abstracție de deosebirile profesionale, de neam, religie sau sex ale diferitelor categorii de proletari.¹⁶

Partidul Socialist din România, solidar cu celelalte partide socialiste revoluționare din lumea întreagă, declara, că luptă pentru cucerirea „puterii politice din mîinile burgheziei, folosind în acest scop toate libertățile politice. El se angaja, să depună toate eforturile pentru educarea și organizarea muncitorimii de la sate și orașe, pentru ca făcînd-o conștientă asupra idealului comunist — idealul ei de clasă —, s-o pregătească pentru momentul decisiv al realizării societății socialiste, ceea ce arăta în mod clar, că scopul final urmărit de partid era construirea acestei societăți.

¹² *Ibidem*, p. 367.

¹³ *Ibidem*, p. 738.

¹⁴ *Ibidem*, p. 743.

¹⁵ *Ibidem*, 1916—1921, Edit. politică, București, 1966, p. 123.

¹⁶ *Ibidem*, p. 124.

Multe din aceste principii și idei înaintate, cu conținut programatic au fost reluate și în Programul Partidului Socialist din România, adoptat de Conferința din 23—26 mai 1919, la care au participat și reprezentanți ai partidelor socialiste din Transilvania, Banat și Bucovina, dar se preconiza teza integrării capitalismului pe cale pașnică în socialism. În acest sens se preciza, că : „Partidul socialist va reclama deci — așteptând introducerea ordinii socialiste — ca această ordine să se desemneze și să se precizeze în însăși societatea burgheză, printr-o înnoire adâncă a cadrelor și a așezămintelor sale.”

Programul electoral al Partidului Socialist din România, votat de aceeași conferință din mai 1919, pune de asemenea, pe primul plan votul universal pentru toate adunările reprezentative și administrative, pentru toți locuitorii, fără deosebire de religie, neam sau sex, de la 18 ani în sus.

Se prevedea în același timp suprimarea Senatului și responsabilitatea funcționarilor publici aleși, pentru actele și originea averilor lor.

În ce privește drepturile individuale acestea vizau : libertatea presei, a întrunirilor și a dreptului de organizare, respectarea libertății individuale, desființarea bătăii, a siguranței generale a statului și a jandarmeriei, descentralizarea administrativă și autonomia județeană și comunală, învățămînt obligator și gratuit pînă la 18 ani, desființarea armatei permanente și înlocuirea ei prin miliție națională, organizată pe baze democratice, desființarea justiției militare și altele.

Ca revendicări cu conținut economic programul electoral prevedea : recunoașterea sindicatelor ca reprezentante legale ale muncitorimii, asigurarea tuturor salariaților de la orașe și sate în caz de boală, accidente, lipsă de lucru, invaliditate și bătrînețe, cu contribuția numai a patronilor și a statului, reorganizarea asistenței publice la orașe și sate, confiscarea tuturor averilor făcute în timpul războiului sau prin fraude, impozit progresiv pe venit, avere și moștenire, desființarea impozitelor indirecte pe obiecte de consum.

În legătură cu problema agrară, programul la care ne referim prevedea exproprierea totală a solului, lăsînd micului proprietar numai atît cît poate munci cu familia sa.

Programul mai prevedea : socializarea industriilor de stat și a celor particulare, a instituțiilor de credit și a societăților de asigurare, despărțirea bisericii de stat și confiscarea averilor bisericesti, complectă egalizare în drepturi a femeii cu bărbatul, pensii corespunzătoare nevoilor pentru invalizi, orfani și văduvele de război, construcții de locuințe ieftine și igienice de către comune, amnistie politică și militară pentru toată lumea. Pentru prima dată erau înscrise în programul Partidului Socialist din România și prevederi referitoare la politica externă, vizîndu-se : desființarea diplomației secrete, relații prietenești cu toate popoarele, diferendele dintre state urmînd să fie rezolvate prin arbitraj. Războiul să nu poată fi declarat fără consultarea poporului prin plebiscit, iar trecerea de teritorii de la un stat la altul, atît în timp de pace, cît și în timp de război, să nu se facă fără consultarea prin plebiscit a populației din teritoriile respective.

Din cele arătate pe scurt, rezultă că ideile programatice ale partidului politic al clasei muncitoare din țara noastră au evoluat în perioada 1910—1921, în sens pozitiv, iar partidul se afirma tot mai mult ca un apărător al intereselor maselor muncitoare de la orașe și sate din țara noastră.

DINAMICA VIETII POLITICE DIN ROMANIA ÎN PERIOADA 23 AUGUST 1944 — 6 MARTIE 1945

IOAN SCURTU

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă „a început prin arestarea guvernului de dictatură militară-fascistă și formarea unui guvern de uniune națională din care făcea parte și Partidul Comunist Român”.¹ Programul noului guvern era cel al Blocului Național-Democrat, constituit la 20 iunie 1944, și anume: încheierea fără întârziere a armistițiului cu Națiunile Unite; ieșirea României din Axă, eliberarea țării de sub ocupația germană, alăturarea ei Națiunilor Unite și restabilirea independenței și suveranității naționale; înlăturarea regimului de dictatură și înlocuirea lui cu un regim constituțional democratic pe baza acordării drepturilor și libertăților civile tuturor cetățenilor țării; menținerea ordinii democratice și realizarea păcii conform cu interesele statului și poporului român.²

În privința componenței guvernului s-au purtat vii discuții după constituirea Blocului Național-Democrat, fără a se fi ajuns la un acord deplin. În timp ce Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat, precum și regele, se pronunțaseră pentru un guvern politic de largă coaliție, Partidul Național-Tărănesc și Partidul Național-Liberal au susținut formarea unui guvern de militari și tehnicieni, cu obiective limitate: scoaterea țării din războiul hitlerist și semnarea armistițiului cu Națiunile Unite. Liderii celor două partide burgheze au continuat să spere, chiar și în ceasul al 12-lea, că-l vor putea determina pe Ion Antonescu să încheie el armistițiul; acesta a fost sensul demersurilor făcute pe lângă mareșal de Ion Mihalache în seara zilei de 22 august, și de Gh. Brătianu în dimineața zilei de 23 august 1944.³

După arestarea lui Antonescu, în după amiaza zilei de 23 august, s-a trecut la constituirea unui nou guvern, având în frunte pe generalul Constantin Sănătescu, șeful Casei Militare a regelui, care avusese un rol important în acțiunile vizând atragerea armatei și închegarea unui larg sistem de alianțe politice. Numele lui Sănătescu fusese rostit în cadrul discuțiilor de după 20 iunie 1944, astfel că numirea lui în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri nu a fost o surpriză. Desemnarea celor patru semnatari ai *Declarației* Blocului Național-Democrat (Lucrețiu Pătrășcanu, Constantin Titel Petrescu, Iuliu Maniu, Constantin I. C. Brătianu) avea rolul de a gira din punct de vedere

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvintare la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și a Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste consacrată împlinirii a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluționar de la 23 August 1944*, București, Edit. Politică, 1984, p. 5.

² *Istoria României între 1918—1944. Culegere de documente*. Coordonator Ioan Scurtu, București, Edit. Did. și Ped., 1983, p. 455—456.

³ *Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p. 187—188.

politic guvernul. Celelalte posturi, cu excepția Ministerului de Externe unde Grigore Niculescu-Buzești era persoana dinaintea stabilită, au fost atribuite unor generali și tehnicieni disponibili în acel moment și care erau cunoscuți pentru vederile lor antihitleriste.*

Regimul dictatorial a fost înlocuit cu un regim democratic: În *Proclamația* regelui se arată: „Dictatura a luat sfârșit și cu ea încetează toate asupririle. Noul guvern înseamnă începutul unei ere noi în care drepturile și libertățile tuturor cetățenilor țării sînt garantate și vor fi respectate”.⁴ Iar în *Declarația* guvernului se preciza: „Azi dictatura a fost înlăturată. Poporul nostru reîntră în drepturile lui. Regimul politic pe care îl vom înfăptui va fi un regim democratic, în care libertățile publice și drepturile cetățenești vor fi „garantate și respectate”.⁵ În acest spirit au fost semnate, chiar în seara zilei de 23 August, decretul lege pentru amnistie politică,⁶ și decretul-lege pentru desființarea lagărelor de internare.⁷ La 31 august a fost semnat decretul care stabilea repunerea, în vigoare a 37 din cele 138 articole ale Constituției din 1923, și anume cele referitoare la drepturile românilor și la exercitarea puterilor statului; același decret prevedea că un decret special dat în urma unei hotărâri a Consiliului de Miniștri va organiza Reprezentanța Națională; pînă la organizarea Reprezentanței Naționale puterea legislativă se exercita de rege la propunerea Consiliului de Miniștri.⁸ În fapt, regimul politic redeveniă un regim democratic, monarhic constituțional, cu perspective de evoluție în funcție de raportul forțelor de clasă și politice.

Instalat inițial în subsolul Băncii Naționale a României, de unde s-a mutat în seara zilei de 24 august la Regimentul de transmisiuni din pădurea Bolintin, guvernul Sănătescu a condus cu succes acțiunea de eliberare a Capitalei și a întregului teritoriu național, a asigurat victoria insurecției armate. De la 28 august guvernul a revenit în București, dar ceremonia depunerii jurămîntului a avut loc la 13 septembrie, după întoarcerea suveranului în Capitală (acesta plecase în noaptea de 23/24 august la Dobrița, în județul Gorj). Între măsurile luate de guvern se înscrie înlăturarea prefecților din vremea lui Antonescu și

* Prezent la Palat în acele momente, Emilian Ionescu avea să scrie: „Toate privirile se îndreptau spre generalul Sănătescu (propunerea nu era nouă, dar pînă acum șeful Casei Militare se eschivase, invocînd boala serioasă de care suferea, cît și faptul că primul ministru trebuia să fie un politician de vază, cu vechime în viața publică...). În condiții concrete, nu mai putea spune «nu» — așa că generalul Sănătescu a fost «obiectul» primului decret regal din ziua de 23 august 1944: decretul privind numirea noului președinte al Consiliului de Miniștri [...]. Pentru postul de ministru de externe n-au fost probleme: Grigore Niculescu-Buzești, care se remarcase în întreaga perioadă anterioară, era omul potrivit și, de fapt, prevăzut. Dar desemnarea celorlalți titulari de ministere n-a decurs tot atît de simplu... Lipsa din București a generalului Ion Negulescu, comandantul Corpului de grăniceri — care trebuia să devină ministru de interne — a determinat numirea lui Aurel Aldea. Alte posturi și-au «găsit» titularii tocmai în ... anuarul ofițerilor activi pe care-l răsfoia cu febrilitate Sănătescu”. (General-colonel (rez.) Emilian Ionescu, *Contemporan cu veacul douăzeci*, București, Edit. Militară, 1983, p. 146—147).

⁴ „România liberă”, nr. 11 din 24 august 1944.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „Monitorul oficial”, nr. 197 bis din 24 august 1944.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, nr. 202 din 2 septembrie 1944.

înlocuirea lor cu alții noi, de regulă dintre cei care mai exercitaseră o asemenea funcție (în covârșitoare majoritate național-tărăniști și național-liberali); pînă la 28 octombrie 1944 au fost destituiți sau înlocuiți 54 de prefecți de județ, din totalul de 58.⁹

În climatul de efervescentă politică de după 23 August, partidele democratice și-au reluat activitatea, fiind preocupate de întărirea lor politică și organizatorică. Principalele partide erau Partidul Comunist — ieșit din ilegalitate după două decenii, Partidul Social-Democrat, Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal; alături de acestea se afirmau altele mai noi, cu deosebire Frontul Plugarilor, creat în 1933.

Partidul Comunist Român avea o vastă experiență politică și un binemeritat prestigiu, care-l impuse ca partid de guvernămînt, ceea ce însemna recunoașterea rolului pe care-l avusese în lupta pentru răsturnarea dictaturii antonesciene și victoria actului istoric de la 23 August. Conducerea partidului era asigurată de un colectiv alcătuit din: Gh. Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Emil Bodnăraș, Iosif Rangheț, Alexandru Moghioroș, Teohari Georgescu, Ana Pauker, Vasile Luca ș.a. Imediat după 23 August s-a trecut la organizarea Partidului Comunist pe baze legale, la reorganizarea aparatului central și a Comitetelor județene, la primirea de membri în rîndul partidului. Un rol important în propaganda P.C.R. l-au avut ziarele „România liberă” (apărut legal la 24 august 1944) și „Scînteia” (primul număr legal fiind din 21 septembrie 1944).

Partidul Social-Democrat, după parcurgerea unei perioade dificile (1938—1943), a cunoscut o puternică activizare după 23 August. În fruntea acestui partid se afla Comitetul Executiv, avînd ca președinte pe Constantin Titel Petrescu și ca secretari pe Teodor Iordăchescu, Lotar Rădăceanu și Ștefan Voitec. La 25 august 1944 a apărut primul număr legal al organului central, de presă social-democrat — „Libertatea”.

Cele două partide muncitorești — Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat — au mers pe linia întăririi Frontului Unic Muncitoresc, ceea ce a dus la consolidarea rolului clasei muncitoare în revoluție, la imprimarea unei linii esențialmente noi în dinamica vieții politice din România.

Dintre organizațiile care au cunoscut o spectaculoasă dezvoltare se remarcă Frontul Plugarilor, care în câteva luni s-a extins la scara întregii țări. Conducerea Frontului Plugarilor o avea Biroul Politic, în frunte cu președintele său dr. Petru Groza, alături de care se aflau Miron Belea, Romulus Zăroni, Gheorghe Micle, Ion Moga-Fileru ș.a. La 1 februarie 1945 a apărut organul central de presă „Frontul Plugarilor”. Se cuvine menționat faptul că la 30 noiembrie 1944 Frontul Plugarilor a fuzionat cu Partidul Socialist-Țărănesc (Ralea), ceea ce a dus la sporirea numărului de intelectuali în cadrul organizației.

Și-a reluat activitatea legală și Partidul Național-Țărănesc, condus de Iuliu Maniu (președinte), Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Mihai Popovici (vicepreședinți), Ghiță Popp (secretar general). Organul central de presă, „Dreptatea”, a apărut la 27 august 1944.

⁹ Gh. Tuțui, *Lupta maselor populare din România pentru democratizarea organelor locale ale administrației de stat (1944—1945)*, în „Rev. ist.”, nr. 8/1979, p. 1502.

În perioada dictaturii regale Partidul Național-Liberal a cunoscut o gravă criză internă, accentuată ulterior, ca urmare a divergențelor dintre gruparea lui Constantin I. C. Brătianu și cea a lui Gh. Tătărescu. S-a ajuns la excluderea lui Tătărescu și a apropiaților săi (care intraseră în guvernele de după 30 martie 1938), ceea ce a avut ca rezultat reorganizarea conducerii partidului: președinte a rămas C. I. C. Brătianu, iar secretar general a devenit Constantin (Bebe) Brătianu. În general s-a ajuns la o diminuare a capacității de inițiativă a Partidului Național-Liberal, care urma îndeaproape linia politică a național-țărăniștilor, mai exact a lui Iuliu Maniu. „Viitorul” — organul central de presă al P.N.L. — a reapărut la 28 august 1944 (conform practicii vremii ziarul apărea cu data zilei următoare).

În contextul evenimentelor de după 23 August 1944 întregul angrenaj politic a cunoscut o semnificativă deplasare spre stînga. Factorul decisiv ai acestei deplasări l-a constituit intrarea plenară a maselor pe scena vieții politice, voința lor de a-și croi un nou destiņ, de a asigura înaintarea fermă a României pe calea progresului.

Semnarea Convenției de armistițiu cu Națiunile Unite la 12 septembrie 1944* a însemnat îndeplinirea, în esență, a programului Blocului Național-Democrat. Consensul politic, care a avut un rol decisiv în asigurarea victoriei de la 23 August, nu putea dura dincolo de limitele stabilite la 20 iunie 1944. Treptat, în prim plan au intrat obiectivele sociale și politice, care erau privite în mod diferit de partidele burgheze și de cele muncitorești. Convergența continua să se manifeste în plan național (lupta cu toate forțele pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei și înfrîngerea hitlerismului, îndeplinirea loială a Convenției de armistițiu, ameliorarea raporturilor cu Națiunile Unite), dar în legătură cu evoluția istorică a României s-au conturat tot mai limpede două poziții: aceea a partidelor burgheze, care vedeau în actul de la 23 August un moment final, în procesul de revenire la un regim burghez-democratic, și aceea a partidelor muncitorești, care considerau momentul 23 August un început al procesului de ample transformări revoluționare, care trebuia să schimbe din temelie societatea românească.

De la mijlocul lunii septembrie 1944 contradicțiile din sînul guvernului au devenit tot mai frecvente. Încă în *Declarația* din 24 august 1944 C.C. al P.C.R. preciza că participarea la Blocul Național-Democrat „nu a răpit și nu răpește independența sa organizatorică, ideologică și politică, el păstrîndu-și deplina libertate în rezolvarea problemelor de bază ale României, de azi și de mîine”.¹⁰ Și celelalte partide din Blocul Național-Democrat aveau aceeași atitudine, *Decla-*

* Un membru al delegației române avea să relateze despre atmosfera în care au decurs discuțiile de la Moscova: „Vreau să spun că deși în aparență dl. Molotov și ceilalți păstrau cea mai mare urbanitate și erau cu surisul pe buze, nu erau accesibili la nici un fel de reglementări, și eforturile noastre erau respinse. La prima propunere a noastră, dl. Molotov răspundea că nu este de părere. La a doua argumentare ni se răspundea că vrea să știe de ce am fost la Stalingrad. La al treilea argument, dl. Molotov propunea să se treacă la discutarea articolului următor” (23 August 1944. *Documente. 1944—1945*, vol. III, București, Edit. Șt. și Enc., 1985, p. 49—50).

¹⁰ „România liberă”, nr. 11 din 24 august 1944.

rația din 20 iunie 1944 prevăzând în mod expres că acordul privea exclusiv punctele convenite. Divergențele din guvern vizau menținerea gărzilor înarmate (aparținând Partidului Comunist), purificarea administrației publice, noile organe ale administrației de stat, componența guvernului. Asupra acestei ultime chestiuni, Partidul Comunist aprecia că baza politică a guvernului trebuia lărgită, prin includerea și a altor organizații democratice. Partidele burgheze considerau că Blocul Național-Democrat cuprindea principalele forțe politice ale țării și nu era necesară atragerea în opera de guvernare a organizațiilor care nu fuseseră „verificate în acțiunea și obiectivele lor.”¹¹ Evident, disputa politică viza un aspect fundamental, și anume problema puterii.

Dind dovadă de o profundă înțelegere a contextului istoric, a etapei revoluționare pe care o parcurgea România, Partidul Comunist nu a etalat programul său final — construirea socialismului și comunismului —, ci a militat pentru coalizarea tuturor forțelor democratice, revoluționare într-un singur Front Național-Democratic, din sinul căruia să se formeze un nou guvern. *Platforma* publicată la 26 septembrie 1944¹² cuprindea obiective general-democratice, nefăcînd vreo aluzie la țelul final, socialist și comunist urmărit. Acest fapt a înlesnit coalizarea forțelor democratice, eterogene din punct de vedere social, dar interesate în rezolvarea problemelor stringente aflate al ordinea zilei. Crearea Frontului Național-Democrat la 8 octombrie 1944 a însemnat apariția în viața politică a României a unei organizații de largă cuprindere, avînd ca nucleu și forță dinamizatoare Partidul Comunist Român. Acesteia, partidele „istorice” — Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal — nu i-au putut opune decît programe învechite: național-țărăniștii declarau că rămîn consecvenți pe linia programului din 1935,¹³ iar național-liberalii se întemeiau pe programul din 1930.¹⁴ În mod evident, numai Frontul Național-Democratic oferea o perspectivă realment nouă privind evoluția României, ceea ce conta foarte mult în acel context concret-istoric.

La 13 octombrie 1944 o delegație a Frontului Național-Democratic — alcătuită din Gh. Gheorghiu-Dej, Lucrețiu Pătrășcanu, Constantin Titel Petrescu, Lotar Rădăceanu, Victor Brătfaleanu, Gh. Vlădescu-Răcoasa și Gh. Micle — a prezentat regelui Mihai *Platforma* Frontului și a arătat necesitatea formării unui guvern F.N.D.; totodată, delegația a informat pe suveran că L. Pătrășcanu și C. T. Petrescu au demisionat din guvern.

În întreaga țară au fost organizate mitinguri în cadrul cărora se cerea formarea unui guvern F.N.D.¹⁵ Simultan a început acțiunea de înlăturare a primarilor și prefecților și înlocuirea lor cu reprezentanți ai F.N.D. De asemenea, atacurile împotriva Partidului Național-Țărănesc — considerat, pe drept cuvînt, principalul adversar al Partidului Comunist — au devenit tot mai energice. Evident, dincolo de opiniile exprimate în presă și în întruniri publice, relațiile dintre

¹¹ „Dreptatea”, nr. 45 din 16 octombrie 1944.

¹² „Scînteia”, nr. 6 din 26 septembrie 1944.

¹³ „Dreptatea”, nr. 45 din 16 octombrie 1944.

¹⁴ „Viitorul”, nr. 9324 din 24 octombrie 1944.

¹⁵ 6 Martie 1945. *Masele populare — forța hotărîtoare în instaurarea puterii revoluționare democratice a muncitorilor și țăranilor*, București, Edit. Politică, 1982, p. 151—164.

cele două partide au cunoscut o evoluție sinuoasă, momentele de luptă acerbă alternând cu cele de colaborare în guvern.¹⁶

În sistemul politic de după 23 August 1944 monarhia avea un rol important. Pentru Partidul Comunist era de observat modul în care monarhul își îndeplinea prerogativele constituționale. „Scînteia” din 14 octombrie 1944 scria: „Socotim că Majestatea Sa regele Mihai, care la 23 August a fost alături de poporul hotărît să pună capăt unei stări care ducea țara la dezastru, va înțelege și astăzi chemarea poporului de a desăvîrși prin Frontul Național-Democrat actul de la 23 August 1944”. La rîndul său, Gh. Gheorghiu-Dej preciza: „Frontul Național-Democrat are aceeași atitudine față de monarhie și de persoana M.S. regelui pe care au avut-o forțele democratice ale țării în ajunul și în ziua de 23 August a.c. În credința că M.S. regele Mihai I va fi, ca și în acele zile, alături de poporul român și de năzuințele lui, Frontul Național-Democrat înțelege să conlucreze în modul cel mai loial cu M.S. regele Mihai în opera de democratizare a țării și de realizare a tuturor obiectivelor naționale — participarea alături de Aliați la războiul antihitlerist, îndeplinirea clauzelor armistițiului, cimentarea prieteniei cu Uniunea Sovietică, refacerea economică a țării”.¹⁷ După cum se poate observa, Frontul Național-Democrat, și în primul rînd Partidul Comunist, condiționau atitudinea față de monarhie de modalitatea în care aceasta înțelegea să acționeze pentru rezolvarea problemelor fundamentale ale țării. Era, fără îndoială, o atitudine izvorită din tactica Partidului Comunist vizînd colaborarea cu monarhia pentru realizarea anumitor obiective impuse de condițiile concret-istorice ale etapei.

În timp ce în țară se desfășurau mari adunări în favoarea unui guvern F.N.D., Partidul Național-Tărănesc declara că „își asumă misiunea guvernării singur sau împreună cu alte partide din Blocul Național-Democratic care acceptă continuarea conlucrării la guvern”¹⁸, iar Partidul Național-Liberal cerea „o uniune cît mai strînsă a tuturor forțelor politice și amînarea chestiunilor programatice”, reformele sociale urmînd a fi aplicate „atunci cînd situația generală a statului va permite, adică atunci cînd starea de război va fi trecut”¹⁹.

Desigur, avînd în vedere raportul de forțe, influența partidelor „istorice” în rîndul maselor, conjunctura internațională, Partidul Comunist nu-și propunea în acel moment înlăturarea acestora de la putere și formarea unui guvern exclusiv al F.N.D. Unul din fruntașii F.N.D., dr. Petru Groza, relatează că se afla la Deva, cînd a fost chemat în Capitală „nu numai de comuniști și socialiști, dar și de partidele istorice... La București am chemat pe toți și am spus: «Domnule Maniu, iată că sîntem aici cu toții. Să întărim guvernul. Luați conducerea». Dar mi-a spus domnul Iuliu Maniu: «Nu pot să intru căci sînt bătrîn». Iar apoi a spus: «bagă-te dumneata»”²⁰.

¹⁶ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Tărănesc*, București, Edit. Șt. și Enc., 1983, p. 502—503.

¹⁷ Gh. Tuțui și Gh. I. Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru Republică*, București, Edit. Militară, 1978, p. 23.

¹⁸ „Dreptatea”, nr. 44 din 15 octombrie 1944.

¹⁹ „Viitorul”, nr. 9332 din 16 octombrie 1944.

²⁰ Dr. Petru Groza, *Reconstrucția României*, București, 1946, p. 302.

În timp ce confruntarea publică între cele două grupări de forțe politice se accentua, în ziua de 2 noiembrie 1944 generalul Vinogradov a adresat guvernului român o notă, în numele Înaltei Comisii Aliate de Control, în care constata „mersul cu totul nesatisfăcător al aplicării Convenției de armistițiu” și cerea „să înceteze cu această târăgănare”²¹. Guvernul era deci atenționat că nu-și îndeplinește una din îndatoririle sale fundamentale, fapt ce a grăbit evoluția crizei politice.

După o serie de consultări, la 4 noiembrie 1944 s-a constituit un nou guvern, prezidat tot de generalul Constantin Sănătescu, dar care spre deosebire de precedentul avea un caracter eminent politic, posturile fiind împărțite între cele trei mari organizații: Frontul Național-Democrat, Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal. În acest guvern F.N.D. avea vicepreședenția Consiliului de Miniștri (post nou creat pentru dr. Petru Groza), și 6 ministere; Partidul Național-Țărănesc conducea 6 ministere; iar Partidul Național-Liberal 4 ministere. Evident, forțele revoluționar-democratice obținuseră importante poziții și posibilități mai largi de a influența destinul politic al României.²²

Procesul revoluționar a continuat să se adâncească; sub conducerea comuniștilor, muncitorii din marile uzine au trecut la epurarea elementelor antonesciene și colaboraționiste din frunța acestora, fără a mai aștepta hotărârea guvernului.²³ O acțiune similară a vizat organele locale ale puterii de stat.

Încă de la instalarea sa, ministrul de interne Nicolae Penescu (național-țărănist) a promis organizarea de alegeri comunale și județene²⁴. Dar asupra exercitării dreptului de vot și a modalităților de desfășurare a alegerilor au apărut grave divergențe între miniștrii aparținând partidelor „istorice” și cei ai F.N.D. Răspunzând chemării Partidului Comunist, mascele au trecut la înlăturarea autorităților locale (burgheze) și instalarea unor primari și prefecți aparținând F.N.D. Ministrul de interne a refuzat să confirme noile autorități, iar în câteva localități a arestat primarii și prefecții instalați de mase. În aceste condiții s-a declanșat un val de manifestații populare în cadrul cărora se cerea înlăturarea lui N. Penescu²⁵.

Pentru a provoca o criză de guvern, miniștrii național-țărăniști și național-liberali și-au prezentat demisia.

Pe de altă parte, încă de la 13 noiembrie 1944, Comisia Aliată de Control a cerut retragerea administrației românești din nord-estul Transilvaniei, iar guvernul Sănătescu a trebuit să se conformeze pînă la 19 noiembrie, argumentînd, în răspunsul său, dreptul României asupra acestui teritoriu național, și amintind că „administrația românească fusese stabilită în mod deschis și în colaborare cu autoritățile militare sovietice”²⁶. Oricum, hotărîrea guvernului sovietic nu putea să nu se repercuteze asupra situației guvernului Sănătescu.

²¹ 23 August. *Documente*, vol. III, p. 177—179.

²² *România în anii revoluției democrat-populare. 1944—1947*, București, Edit. Politică, 1971, p. 99—100.

²³ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 27/1944, f. 1.

²⁴ „Dreptatea”, nr. 64 din 8 noiembrie 1944.

²⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 49, dos. 8 883, f. 603; dos. 9 283, f. 119, 120, 714, 726.

²⁶ 23 August 1944. *Documente*, vol. III, p. 320—321.

La 2 decembrie, Sănătescu a depus demisia cabinetului său, iar regele a încredințat în aceeași zi mandatul lui Nicolae Rădescu, șeful Marelui Stat Major *. Generalul Rădescu ** a încercat să formeze un guvern de tehnicieni, dar F.N.D. s-a opus cu hotărîre. Și efortul lui Rădescu de a duce tratative separate cu organizațiile membre ale F.N.D., cu intenția de a ocoli Partidul Comunist, a eșuat. În întreaga țară se desfășurau uriașe manifestații pentru un guvern F.N.D., de care Rădescu, regele și partidele „istorice” au trebuit să țină seama. Au urmat tratative pentru crearea unui guvern politic întemeiat pe cele trei grupări politice : F.N.D., Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal. Același dr. Petru Groza avea să declare : „Am insistat din nou ca domnul Maniu să constituie guvernul ; dînsul mi-a răspuns textual, așa după cum s-a știut mai tîrziu în toată țara : «Ce vrei, colega Groza ? Vrei să mă omori ? Eu nu mai pot. Eu sint bătrîn»“²⁷.

Guvernul constituit la 6 decembrie 1944 se deosebea de cel precedent prin noul președinte al Consiliului de Miniștri, care era și ministru de interne. F.N.D. și-a păstrat integral pozițiile anterioare, obținînd și satisfacția eliminării lui Penescu, ceea ce însemna, pe de altă parte, că Partidul Național-Țărănesc a pierdut un minister, practic cel mai important în acea perioadă de mare efervescență politică. Înălăturat din guvern, N. Penescu avea să fie ales, în mod ostentativ, la 12 decembrie 1944, în funcția de secretar general al Partidului Național-Țărănesc.

Odată cu constituirea guvernului Rădescu s-a anunțat încheierea unui „armistițiu politic” între partidele care dețineau posturi ministeriale. S-a creat o comisie pentru studiul reformei agrare, la 7 februarie a fost publicat Statutul minorităților — prin care se acordau depline drepturi naționalităților conlocuitoare —, s-au depus eforturi considerabile pentru ducerea cu întregul potențial uman și material a războiului antihitlerist, precum și pentru îndeplinirea grelelor sarcini economice impuse prin Convenția de armistițiu.

La începutul lunii ianuarie 1945 disputele politice au reizbucnit cu vehemență, depășind cu mult limitele obiectivității. Pe acest fond de agitație, la 29 ianuarie a fost publicat *Programul de guvernare al Frontului Național-Democrat* în care se afirma în mod limpede : „Experiența făcută de guvernele de coaliție de pînă acum arată că țara și poporul român au nevoie de un guvern cu adevărat democratic, ieșit din concentrarea într-un singur front — Frontul Național-Democratic — a tuturor forțelor democratice, legate temeinic pe baza unui program unitar de guvernare a țării, ale cărei probleme vitale să fie imediat soluționate”²⁸. Pentru a atrage acea parte a marii burghezii interesată în refacerea economică și dezvoltarea democratică a țării, F.N.D. a renunțat la naționalizarea Băncii Naționale a României și a celor 18 mari bănci, precum și la naționalizarea întreprin-

* Generalul Gh. Mihail, șeful Marelui Stat Major, numit la 23 august 1944, a demisionat la 25 octombrie 1944.

** Nicolae Rădescu fusese adjutantul reginei Maria, a făcut parte, pentru scurtă vreme, din Cruciada Românismului întemeiată de Mihail Stelescu, iar în timpul războiului antisovietic luase atitudine împotriva lui Killinger, motiv ce a dus la internarea sa în lagăr.

²⁷ Dr. Petru Groza, *Articole, cuvintări, interviuri. Texte alese*, București, Edit. Politică, 1973, p. 384—385.

²⁸ „Scnteia”, nr. 123 din 29 ianuarie 1945.

derilor industriale (deziderate cuprinse în Platforma din septembrie 1944). A fost o decizie înțeleaptă, care a facilitat importante dislocări în tabăra burgheziei.

Astfel, în urma tratatelor purtate cu Anton Alexandrescu — fost președinte al Tineretului Național-Țărănesc — la 23 februarie 1945 acesta a dat publicității un manifest prin care se desolidariza de conducerea oficială a partidului condus de Iuliu Maniu și deschidea calea făuririi unui alt Partid Național-Țărănesc. „Înțelegem să luptăm, în numele Partidului Național-Țărănesc, pentru democratizarea reală a țării, pentru apropierea sinceră față de U.R.S.S., pentru sprijinirea războiului și distrugerea hitlerismului“²⁹, se arăta în manifest. Crearea unui Partid Național-Țărănesc, opus celui prezidat de Iuliu Maniu, avea, în acel climat politic, o mare importanță, contribuind la scindarea forțelor național-țărănestice. Gruparea lui Anton Alexandrescu a aderat la Frontul Național-Democrat.

O importanță sciziune s-a conturat și în Partidul Național-Liberal, ca urmare a acțiunii lui Gh. Tătărescu. După eșuarea demersurilor sale pentru reunificarea grupărilor liberale pe baza unui program adaptat noilor realități de după 23 August 1944, Gh. Tătărescu a intrat în tratative cu F.N.D., cu care a încheiat un acord de colaborare.

Evenimentele se desfășurau cu repeziciune. Asaltul maselor asupra primăriilor și prefecturilor s-a generalizat; pînă la sfîrșitul lunii februarie 1945 peste 50 de prefecturi se aflau sub conducerea F.N.D.³⁰

În prim plan a trecut problema agrară, întrucît se apropiau însămînțările de primăvară. În ziua de 10 februarie 1945 Gheorghe Zane, reprezentantul Partidului Național-Țărănesc în Comisia pentru studiul reformei agrare, a prezentat un proiect de lege prin care se prevedea exproprierea moșiilor mai mari de 50 ha în zonele de șes și de 30 ha în cele de deal; exproprierea urma să se facă imediat, iar împroprietărirea țăranilor după încheierea războiului.³¹ Solicitat să-și expună punctul de vedere în legătură cu acest proiect, Romulus Zăroni a declarat, în numele F.N.D., că nu are încredere în guvernul Rădescu și se retrage din Comisie.³² În aceeași zi Frontul Plugarilor a dat publicității un apel către țăranii în care se spunea: „De la guvernul care este acum la putere voi nu aveți nimic bun de așteptat, căci în acest guvern cei mai mulți miniștri — trimiși acolo de conducerile Partidului Național-Țărănesc și Național-Liberal — nu vor ca voi să fiți împroprietăriți /.../ Se apropie timpul însămînțărilor de primăvară. Voi vreți să faceți însămînțările pe pămîntul vostru. Nu mai aveți timp de pierdut. Treceți imediat la lucru /.../ Guvernul F.N.D. va consfinți prin lege lucrările de confiscare a moșiilor și de împroprietărire a țăranilor“. Semnificația politică a apelului era subliniată în următoarele cuvinte: „Laolaltă cu muncitorii de la orașe, cu ostașii de pe front și din cazărmi, cu învățătorii, preoții, ofițerii și cărturarii democrați luptați pentru un guvern al F.N.D.“³³ Răspunzînd acestui îndemn, țărănimea a trecut în masă la ocuparea și împărțirea pămînturilor moșierești, fără a mai aștepta o lege specială. La această acțiune au participat și muncitorii de la orașe, astfel că în procesul înfăptuirii reformei agrare s-a realizat

²⁹ „Ardealul“, nr. 254 din 25 februarie 1945.

³⁰ Gh. Tuțui, *Lupta maselor...*, loc. cit., p. 1513.

³¹ „Ardealul“, nr. 245 din 15 februarie 1945.

³² 6 Martie 1945..., p. 229.

³³ „Scînteia“, nr. 136 din 11 februarie 1945.

alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare — forța socială care a asigurat victoria revoluției în România.³⁴ Pe de altă parte, inițiativa istorică fusese smulșă din mâinile Partidului Național-Țărănesc, milioanele de țărani sprijinind cu hotărâre F.N.D., care ceruse înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare.

Profund iritat, generalul Rădescu a recurs la amenințări. În discursul rostit la 11 februarie 1945 în sala cinematografului „Aro” din București el declara că „reforma agrară nu se poate și nu trebuie înfăptuită decât după încetarea războiului”, și că: „În ce mă privește, afirm din nou că atâta timp cât frâiele guvernului vor fi în mâinile mele, voi apăra cu orice preț liniștea și ordinea în țară”³⁵. În ședința Consiliului de Miniștri din 16 februarie 1945, Rădescu a fost și mai explicit: „În situația pe care o am mă voi opune cu toate puterile [forțelor revoluționare], și dacă va fi nevoie de război civil, îl vom face domnilor, oricare ar fi rezultatul”³⁶. Miniștrii național-țărăniști și național-liberali s-au solidarizat cu șeful guvernului.³⁷

Aceste declarații au fost respinse cu indignare de masele populare, care în impresionante mitinguri organizate de F.N.D. cereau demisia imediată a lui Rădescu și formarea unui guvern democrat în frunte cu dr. Petru Groza. Hotărît să înăbușe în sine lupta revoluționară a poporului, Rădescu a dat ordin armatei să tragă în manifestații³⁸. La 24 februarie 1945 s-au înregistrat evenimente singeroase la București, Craiova, Caracal și Brașov. Dar forțele revoluționare erau pregătite să facă față oricărei eventualități. Gărzile patriotice au fost menținute și întărite (cuprinzând circa 70 000 de persoane), vigilența revoluționară a crescut, acțiunea în rândurile armatei s-a intensificat. P.C.R. și celelalte organizații revoluționare au depus mari eforturi pentru a evita un război civil, care ar fi provocat mari pierderi umane și materiale, și ar fi avut consecințe imprevizibile pentru situația internațională a țării. Rezultatele n-au întârziat să se arate: mai întâi un grup de generali și ofițeri superiori s-a desolidarizat public de politica președintelui Consiliului de Miniștri — fapt fără precedent în anele armatei române, muncitorii tipografi, au refuzat să tipărească presa care conținea atacuri la adresa F.N.D. și incitări la război civil, masele au ieșit efectiv în stradă, hotărâte să impună demisia lui Rădescu. Practic, discursul rostit la radio de Rădescu în seara zilei de 24 februarie 1945, prin care căuta să-și justifice atitudinea, a fost „ultimul glas ostil comunismului care a răsunat la postul de radio București”³⁹. Un efect al evenimentelor din 24 februarie a fost dezarmarea armatei române din interiorul țării, pentru ca ea să nu poată fi utilizată de forțele reacționare*.

³⁴ *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Edit. Politică, 1969, p. 303—304.

³⁵ „Viitorul”, nr. 9 424 din 13 februarie 1945.

³⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dos. 8 495, f. 4.

³⁷ *Ibidem*, f. 32—47.

³⁸ *Ibidem*, fond. 49, dos. 9 275, f. 71.

³⁹ Arthur Gould Lee, *Crown Against Stickle*, London, 1950, p. 146.

* Într-o notă a Marelui Stat Major, semnată de Constantin Sănătescu (care i-a succedat lui N. Rădescu în fruntea Marelui Stat Major) și adresată generalului Vinogradov la 5 martie 1945 se protesta împotriva acestei măsuri: „nu numai înjositoare pentru armata română”, dar și contradictorie: „pe front camarad de luptă căruia i se cer eforturi continue, iar pe propriul ei teritoriu obiect de captură, de dezarmare și vexațiune” (23 August 1944. Documente, vol. IV, p. 234).

Paralel cu intensificarea acțiunilor de jos, P.C.R. a exercitat o puternică presiune asupra monarhului, pentru a-l determina să înlăture guvernul Rădescu și să încredințeze puterea F.N.D.⁴⁰ În telegrama adresată regelui de ministrii F.N.D. se arată: „în numele poporului profund revoltat protestăm cu indignare împotriva asasinării cetățenilor pașnici și cerem demiterea imediată a guvernului condus de călăul Rădescu, arestarea și sancționarea vinovaților răspunzători pentru masacrul din 24 februarie 1945”⁴¹. În cadrul ședinței Consiliului Național al F.N.D. din 26 februarie 1945 s-a hotărât ca în cadrul discuțiilor cu regele să se adopte următoarea poziție: „Poporul încă nu și-a pus problema dacă vrea republică sau dacă vrea o monarhie constituțională /.../ Trebuie spus: «Gândiți-vă Majestate, în curînd se vor ivi factori noi care vor amenința însăși monarhia, dar poate că atunci va fi prea târziu». Să-i punem această perspectivă, să simtă și dînsul că-l trec fiorii, căci noi nu vom da înapoi, dacă vedem că monarhia e luată ca un instrument, să doborîm acest instrument în praf și noroi, așa cum merită, renunțînd să mai vorbim în limbajul de pînă acum”⁴². Această poziție, de a-l implica pe rege în evenimentele din 24 februarie (deși el se afla la Sinaia, și nu la București, de a-l face solidar cu politica lui Rădescu, de a-i înfățișa perspectiva înlăturării monarhiei a avut rezultatul scontat.

Deși partidele „istorice” își exprimau soildaritatea cu Rădescu, afirmînd public că regele nu putea trece la schimbarea guvernului înainte de organizarea alegerilor parlamentare⁴³, Mihai I a decis să ceară lui Rădescu să-și depună mandatul. Dar regele nu era dispus să facă și pasul următor, anume chemarea dr. Petru Groza pentru a-i încredința sarcina să formeze noul guvern. De aceea au fost necesare noi eforturi din partea P.C.R., a maselor populare în general, pentru impunerea unui guvern revoluționar-democratic.

Luptele revoluționare din România se desfășurau într-un anumit cadru internațional, caracterizat prin succesele obținute pe frontul antibitlerist, ofensiva forțelor democratice revoluționare, înțelegerea dintre Aliați privind organizarea lumii postbelice. În zilele de 4—11 februarie 1945 a avut loc Conferința de la Ialta, unde conducătorii U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii și-au exprimat hotărîrea „de a duce o politică comună din partea celor trei guverne ale lor în timpul perioadei temporare de instabilitate în Europa eliberată și acela de a ajuta popoarele Europei eliberate de sub dominația Germaniei naziste și popoarele fostelor state satelite Axei, să rezolve prin mijloace democratice problemele politice și economice cele mai urgente”⁴⁴. În acest spirit, A. I. Vișinski, primul locțiitor al comisarului poporului pentru afacerile străine ale U.R.S.S., sosit în București la 26 februarie 1945, a avut discuții cu regele Mihai, cerîndu-i să înlăture pe generalul Rădescu, pe care-l considera fascist, și să acționeze pentru instaurarea unui guvern cu adevărat democratic, care să se sprijine pe masele

⁴⁰ *Pentru Republică în România*. Coordonator Aron Petric, București, Edit. Politică, 1972, p. 150—151.

⁴¹ „Scînteia”, nr. 150 din 26 februarie 1945.

⁴² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 49, dos. 9 269, f. 234—235.

⁴³ „Dreptatea”, nr. 138 din 25 februarie 1945.

⁴⁴ *Relații internaționale în acte și documente, vol. II. 1939—1945*, București, Edit. Did. și Ped., 1976, p. 185.

populare. Aprecieri similare (fasciști, profasciști) a făcut și la adresa liderilor partidelor „istorice“, în special a lui Iuliu Maniu⁴⁵.

Aflînd despre inițiativa lui Vișinski, viceamiralul englez Stivenson îi scria la 28 februarie 1945: „Chiar acum am primit o știre potrivit căreia dv. ați cerut Majestății Sale regelui României ca Majestatea Sa să dea publicității pînă la ora 6 p.m. astăzi un decret prin care să-l demită pe primul ministru, generalul Rădescu, iar pînă la ora 8 p.m. să fie numit un succesor“. În consecință, Stivenson propunea lui Vișinski „o consultare prealabilă cu celelalte guverne Aliate“⁴⁶. Reprezentantul S.U.A. în România, Burton Y. Berry, cerea și el lui Vișinski, printr-o scrisoare din 1 martie 1945, o consultare prealabilă asupra situației din România.⁴⁷ Vișinski a răspuns la 5 martie, transmițînd „punctul de vedere al guvernului sovietic „potrivit căruia“ în noul guvern român trebuie reprezentate toate forțele cu adevărat democratice din România, și că un astfel de guvern va putea asigura în România, care reprezintă spatele frontului Armatei Roșii, ordinea și liniștea, asigurînd totodată îndeplinirea onorabilă și conștiincioasă a condițiilor Convenției de armistițiu. Pe lingă aceasta, consider necesar să vă atrag atenția asupra faptului că, Conferința din Crimeea cere smulgerea din rădăcină a ultimelor urme ale nazismului și fascismului, ceea ce constituie de asemenea, o sarcină importantă a noului guvern român“⁴⁸.

La 28 februarie 1945 regele Mihai a început consultările politice pentru formarea unui nou guvern. Inițial monarhul s-a orientat spre Barbu Știrbey, dar a trebuit să renunțe la această intenție, acordînd, la 2 martie, mandatul dr. Petru Groza.

Intrucît suveranul a insistat pentru un guvern de coaliție, în care să intre și partidele „istorice“, Groza a avut discuții cu Iuliu Maniu, dr. N. Lupu, I. Mihalache, C.I.C. Brătianu oferind național-țărăniștilor și național-liberalilor cîte 2—3 ministere, dar aceștia au refuzat⁴⁹. Astfel, în lista ministerială au fost incluși reprezentanți ai grupării național-țărănișt în frunte cu Anton Alexandrescu și ai celei național-liberale condusă de Gh. Tătărescu. Regele a refuzat să ratifice lista ce i-a fost prezentată. În fața acestei situații F.N.D. a convocat pentru ziua de 6 martie o mare întrunire populară în București, la care au venit sute de mii de oameni hotărîți să-și impună voința. În fața uriașei presiuni populare monarhul a cedat.

Guvernul constituit la 6 martie 1945 era format din 18 ministere, dintre care 14 aparțineau F.N.D., 3 grupării Tătărescu și 1 celei a lui Anton Alexandrescu. În acest guvern P.C.R. era reprezentat prin patru miniștri: L. Pătrășcanu (justiție), Gh. Gheorghiu-Dej (comunicații și lucrări publice), Teohari Georgescu (interne), P. Constantinescu-Iași (propagandă).

Un obiectiv fundamental al revoluției declanșată la 23 August 1944 a fost atins. Odată cu constituirea guvernului de la 6 Martie 1945 burghezia și-a pierdut poziția dominantă în viața politică, pe care o deținuse timp de un secol.

⁴⁵ Nicolette Franck, *La Roumanie dans l'engrenage*, Paris, 1977, p. 128—129; Arthur Gould Lee, *op. cit.* p. 143—153.

⁴⁶ 23 August 1944. *Documente*, vol. IV, p. 222.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 220.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 239.

⁴⁹ „Scînteia“, nr. 161 din 8 martie 1945.

Principalele partide burgheze — Partidul Național-Tărănesc și Partidul Național-Liberal — pierduseră o bătălie hotărâtoare pe terenul luptei pentru putere. Ele nu putuseră asigura supraviețuirea regimului burghezo-democratic, care a fost înlocuit cu un regim revoluționar-democratic.

În mai puțin de 200 de zile de la declanșarea revoluției, clasa muncitoare și aliații ei au cucerit puterea politică. Guvernul de la 6 Martie 1945 era rodul luptei maselor populare în frunte cu Partidul Comunist Român, era expresia puterii revoluționar-democratice. În România se deschideau noi și mobilizatoare perspective vizînd adîncirea transformărilor structurale și accelerarea progresului social. O bătălie decisivă fusese cîștigată; era necesar ca victoria să fie consolidată și dezvoltată.

ASPECTE MAI PUȚIN CUNOSCUTE ALE UNITĂȚII CULTURALE ROMÂNEȘTI, ÎN PERIOADA 1859—1877

N. ADĂNILOAIE

Unirea Principatelor, întărind încrederea poporului nostru în forțele și în viitorul său, a dat naștere la o efervescență națională în toate domeniile de activitate și a impulsionat totodată aspirațiile tuturor românilor spre independență și unitate statală. Dacă domeniul politic nu oferea condiții pentru propagarea fructuoasă a aspirațiilor naționale, în schimb, în sfera culturii relațiile dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților s-au intensificat continuu, ducând la o unitate culturală care va prefața și pregăti, în perspectiva vremii, viitoarea unitate politică. Mai ales după proclamarea oficială în 1862 a numelui de România, pentru statul nostru, cărturarii și luptătorii patrioți nu s-au mai îndoit de posibilitatea unirii politice sub aceeași flamură a tuturor românilor și în această direcție își vor orienta activitatea națională în viitor.

Cele mai eficace mijloace de propagare a cauzei unității naționale românești au fost: învățămîntul, presa și mai ales asociațiile literar-științifice — înființate în acei ani — și la care au colaborat cărturarii și oamenii politici progresiști din toate provinciile istorice locuite de români. În ordine cronologică, prima asociație a luat ființă la Iași, la începutul lui septembrie 1860 și s-a intitulat *Societatea literară, științifică și artistică „Ateneul Român”*, care se va muta apoi la București. În aceeași lună s-a înființat, la Sighet, *Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș*. Peste un an s-a întemeiat la Sibiu *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (Astra); în aprilie 1863 a luat ființă *Asociațiunea națională din Arad pentru cultura și conversarea poporului român* și, doi ani mai târziu, *Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina*. Deși aveau să viețuiască sub regimuri politice diferite, programele, formele de organizare și de manifestare și scopurile urmărite erau asemănătoare, toate luptînd „pentru cultura națională cu puteri unite” și toate concurînd la afirmarea și apărarea unității naționale românești.

Adunările anuale, mai ales ale Astei — la care participau reprezentanți din țara liberă și din provinciile subjugate — constituiau un fel de parlament al culturii românești care, oricum, pregătea calea spre un parlament politic. E semnificativă, în acest sens, urarea lui Timotei Cipariu, vicepreședintele Astei, la adunarea ținută la Brașov în 1862: „Dea cerul ca precum toți sîntem de un sînge... tot numai una să fim, o națiune, o limbă, o literatură. Și dacă pe acel cîmp, al stăpînirilor politice, românul e tăiat în bucăți și purcede pe căi diferite, uneori cu totul contrarii, dar cel puțin în literatură, în pașii către cultură, numai un corp și numai un suflet să fie. Atunci orice despărțiri politice, sociale și religioase ne vor tăia de laolaltă, dar spiritul națiunii și geniul român

va întinde aripile sale peste toți fiii lui Traian și-i va ține legați întru legăturile păcii, frăției și unității naționale“¹

Fiecare dintre aceste societăți culturale avea membri activi ori de onoare și din celelalte provincii românești. Așa, de pildă, Astra — condusă de A. Șaguna, T. Cipariu și G. Barițiu — a ales ca membri de onoare pe Ioan Maiorescu, Al. Papiu-Ilarian, Simion Bărnuțiu, Aron Pumnul, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, Al. Odobescu, Petrache Poenaru, C. Hurmuzaki, G. Sion ș.a. Iar Societatea din Cernăuți — condusă de bucovinenii Al. Hurmuzaki, Gh. Hurmuzaki și I. Sbiera — proclamă ca membri de onoare pe transilvănenii G. Barițiu, A. Șaguna, T. Cipariu, pe bănățenii Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș, dar și pe moldovenii și muntenii V. Alecsandri, D. Bolintineanu, C. Hurmuzaki ș.a.

Dintre toate asociațiile culturale, aceea care se va impune, atât prin componența cit și prin activitatea ei, ca cea mai înaltă expresie a unității naționale și a vieții culturale a tuturor românilor avea să fie însă *Societatea academică română*. Inițiată în martie 1866 de C.A. Rosetti, ministrul Instrucțiunii publice și al Cultelor, pentru a da țării „gramatica și glosarul limbii“, și această societate literară avea să cuprindă membri din toate provinciile locuite de români. Astfel, la propunerea lui Rosetti, Locotenența domnească a numit pe următorii membri: G. Barițiu, T. Cipariu și Gavril Munteanu din Transilvania, Vincențiu Babeș și Andrei Mocioni din Banat, Iosif Hodoși și Al. Roman din Maramureș, Al. Hurmuzaki și I. Sbiera din Bucovina, Al. Hasdeu și C. Stamate din Basarabia². Membri munteni și moldoveni ai Societății academice au fost numiți peste câteva luni deoarece inaugurarea lucrărilor va fi amânată cu un an. Aceștia erau: V. Alecsandri, C. Negruzzi, V. A. Urechia, I. Heliade Rădulescu, A. Treboniu Laurian, Titu Maiorescu, I. C. Massim și C. A. Rosetti. Ultimele demisionând în 1868 vor mai fi aleși: M. Kogălniceanu, G. Sion și Al. Papiu Ilarian.

După cum se știe, venind la inaugurarea lucrărilor Societății, membrii transilvăneni și maramureșeni au fost primiți, începînd de la Ploiești, cu flori, manifestații entuziaste și discursuri oficiale, cîntîndu-se de către fanfară și marșul *Deșteaptă-te române*. Seara, în piața Teatrului național, a avut loc o nouă manifestație la care din partea oaspeților a răspuns Al. Roman care a precizat, în încheierea discursului său, că deși românii sînt „răsfirați în șapte țări“ ei constituie o unitate „prin limba și suferințele îndurate“ iar din „unitatea limbii literare“ va trebui „să rezulte unitatea noastră națională“³. În această atmosferă de bucurie și speranță națională s-a deschis, la 1 august 1867, prima sesiune a Societății literare române, care de aici înainte — la propunerea lui G. Barițiu — se va numi *Societatea academică română*, iar inaugurarea ei va întări încrederea în viitorul culturii naționale, în unitatea spirituală și politică a românilor. Nu fără temeii guvernăntii habsburgi considerau Societatea academică română drept un „parlament daco-român“⁴.

¹ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 71—75.

² Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (citat în continuare: fond M.C.I.P.), dosar 740/1865, f. 5.

³ V. A. Urechia, *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatică și glosarul limbii române*, București, p. 47—48.

⁴ Vezi Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 130—131.

Deschiderea lucrărilor Societății s-a făcut printr-un discurs rostit, în numele guvernului, de ministrul Ștefan Golescu. Tot la inaugurare a ținut o cuvântare impresionantă și însuflețitoare T. Cipariu, care a arătat că ziua de 1 august va prefăța „o epocă nouă în viața culturii naționale române, o epocă ilustră... pentru întreaga românie... Simțul național — a continuat cărturarul blăjan — s-a deșteptat în toată româniea. Națiunea română a venit la cunoștința pozițiunii care i se cuvine între națiunile Europei, ea va face toți pașii cuveniți pentru a ocupa această pozițiune cu demnitate... Până aici patria română, limba și naționalitatea ne-au fost călcate... Am început a ne elibera patria — accentua T. Cipariu — am început a ne elibera limba. Am început... dară nu am terminat, rămîne să continuăm și să terminăm. Bărbații de stat ai românilor vor îngriji pentru eliberarea perfectă a patriei române. Sint de convingere că ei își vor împlini cu exactitate înalta misiune și patria română în urmă va deveni liberă“⁵.

E de menționat că transilvănenii și bucovinenii au lucrat, în această primă sesiune, și la definitivarea statutelor Societății academice, iar unii au fost aleși și în organele de conducere. Astfel T. Cipariu a fost ales vicepreședinte iar A. T. Laurian, secretar general; președinte fiind ales I. H. Rădulescu. Tot în cadrul sesiunii (care se va încheia la 16 septembrie) s-a stabilit programul de activitate și s-a discutat și despre acordarea unor burse studenților din Transilvania, Banat, și Bucovina din sumele puse la dispoziție de prefecturile județelor Covurlui și Brăila⁶. Prin strădania membrilor și prin întreaga ei activitate, Societatea academică a constituit un cheag unificator puternic al românilor, nu numai cultural și științific ci și politic și național, contribuind efectiv la menținerea flacărei, mereu arzînde, a conștiinței unității naționale.

O altă societate din București care a contribuit din plin la promovarea conștiinței unității naționale a românilor de pretutindeni a fost Societatea *Transilvania*, înființată în vara lui 1867 și condusă timp de mai mulți ani de către Al. Papiu Ilarian. În statut se arată că scopul Societății *Transilvania* este „strîngerea legămintelor de frăție între junimea studiosă din toate părțile României, venind în ajutorul studenților români din Transilvania și părțile ei“. Se preciza în art. 3 că: „numai studenții de la Academie și Universități, lipsiți de mijloace, se vor bucura de ajutorul Societății“; iar în art. 4 se menționa că dorința este ca cei ce vor beneficia de ajutorul acestei societăți, după terminarea studiilor, „să continue a servi românismul în partea locului“. Se prevedea că fondurile Societății se vor aduna din cotizații ale membrilor, din conferințe, donații și alte subvenții⁷.

La 25 noiembrie 1867 Al. Papiu Ilarian face un raport către Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice arătînd cum s-a format Societatea *Transilvania* și cere ca ea să fie recunoscută de guvern și de domnitor întocmai ca și „alte societăți“⁸. Guvernul, apreciînd că „citata Societate are una din cele mai frumoase misiuni“, autoriză pe Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (D. Gusti), să ceară de la domnitorul Carol „atît aprobarea statutelor cît și recunoașterea

⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 30—31.

⁶ Vezi „Analele Societății academice române“, tom. I, 1869, p. 108.

⁷ „Românul“ din 20 iulie 1867.

⁸ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 510/1867, f. 2.

Societății⁹. La 8 decembrie domnitorul Carol aprobă proiectul de decret privitor la recunoașterea oficială a Societății *Transilvania*¹⁰.

Începînd din 1868 Societății, pentru a-și îndeplini nobilul ei scop — de ajutorare a studenților de peste Carpați —, i s-au acordat subvenții atît din partea guvernului cît și a unor prefecturi județene. Astfel i s-au acordat subvenții anuale, între 1000—9000 lei, din partea județelor: Argeș, Botoșani, Covurlui, Neamț, Bacău, Dorohoi, Iași, R. Sărat, Putna, Romanai, Dolj, Vâlcea, Teleorman, Prahova, precum și din partea Primăriei Bucureștilor, a Primăriei urbei Galați și a altor orașe¹¹. Președintele Societății *Transilvania*, Al. Papiu-Ilarian, le trimite primarilor și prefectilor scrisori de mulțumire pentru subvențiile primite. De pildă, la 20 decembrie 1870 Al. Papiu-Ilarian scrie prefectului de Dolj că a primit „suma de lei noi una mie, aconto din subvențiunea de lei 3000 acordată Societății *Transilvania* de către Consiliul județean de Dolj pe exercițiul anului curent“ și-l roagă să fie „interpretul recunoștinței noastre“ către cei ce au aprobat această sumă¹².

Societatea *Transilvania* a acordat, în primii ani, burse la 31 de studenți ardeleni și bucovineni care și-au făcut studiile la universitățile din Viena, Berlin, Paris, Bruxelles, Torino ș.a. Începînd din 1877 *Transilvania* își va extinde acțiunea de ajutorare și asupra elevilor și ucenicilor meseriași din principalele orașe ardelen. Cînd unele ziare maghiare și germane învinuise această societate de irendentism, Papiu Ilarian le replicase prompt: „într-adevăr, voim să eliberăm *Transilvania*, dar nu cu tunul ci cu armele științei, cu armele culturii“¹³.

Guvernul român acorda anual sume importante nu numai Societății *Transilvania*, ci și celorlalte societăți. Din bugetul statului — după cum rezultă din dosarele de arhivă — s-a acordat de pildă, în 1870, subvenții de cîte 1400 lei societăților: *Astra*, *Transilvania* și *Societății literare din Bucovina*¹⁴.

În 1871 guvernul a dat cîte 1192 lei la fiecare societate; în numărul beneficiarilor incluzînd, de data aceasta și două societăți din țara liberă: *Ateneul român* și *Societatea pentru învățătura poporului român*¹⁵. În 1875 se va acorda un ajutor de 600 lei și *Societății România jună* a studenților români din Viena¹⁶. Această societate — precum se știe — organizase în august 1871 impresionanta serbare de la Putna la care participase peste 3000 de oameni din toate provinciile românești și constituise o puternică manifestare de solidaritate și unitate națională.

Un alt aspect edificator al unității culturale românești se observă în domeniul învățămîntului. Numeroase cadre didactice venite din *Transilvania* și stabilite, în decursul anilor, fie în Moldova, fie în Muntenia, au fost folosite în învățămîntul public din Principate. Astfel, o bună parte dintre profesorii universităților din Iași și București, dintre membrii Consiliului permanent al instruc-

⁹ Ibidem, f. 5.

¹⁰ Ibidem, f. 13—14.

¹¹ Ibidem, dosar 517/1868, f. 4; vezi pe larg aceste lucruri, precum și tabelul cu bursele acordate studenților, la V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania“ din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria*, în „Studii“, 19, nr. 1/1966, f. 93—113.

¹² Arh. St. Craiova, fond Prefectura jud. Dolj, dosar 198/1870, f. 6.

¹³ Vezi Vasile Netea, *Spre unitatea statală...*, p. 146—149.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 343/1870, f. 11, 15, 39.

¹⁵ Ibidem, dosar 1298/1871, f. 6 și 11.

¹⁶ Ibidem, dosar 2970/1875, f. 190.

țunii, cît și unii profesori secundari, revizori școlari, institutori și chiar învățători erau transilvăneni.

Ca un revers al medaliei, este de menționat că în ceea ce privește instruirea tinerilor de peste Carpați, încă de la începutul domniei lui Cuza, guvernul a susținut gimnaziul românesc de la Brașov, cu o subvenție anuală, în primii ani, de 500 de galbeni, apoi de 1000 de galbeni în perspectiva ca gimnaziul să se transforme în liceu¹⁷. De asemenea, guvernul român a acordat, prin intermediul Consiliului permanent al instrucțiunii, numeroase burse și subvenții elevilor ardeleni și bucovineni, lipsiți de mijloace, pentru a-și putea continua studiile în Imperiul habsburgic ori în Apusul Europei¹⁸. Odată cu înființarea Universității din București asemenea tineri au fost sprijiniți, prin burse și alte ajutoare, să studieze și în capitala României¹⁹. Burse, în urma concursului, au primit elevii transilvăneni și la alte școli din țară. La Școala națională de medicină și farmacie din București erau 10 elevi interni transilvăneni²⁰. Pentru alți elevi transilvăneni, directorul școlii, Carol Davila, a intervenit personal la guvern, în toamna aceluiaș an, să li se acorde „un ajutor special” spre a-și putea continua studiile²¹. Nu-i mai puțin adevărat că și la liceul din Brașov studiau cîteva elevi de dincoace de Carpați, cu burse acordate de guvernul român²².

Tot pentru a sprijini instruirea tinerilor de peste Carpați, guvernul român a făcut în 1861, un apel călduros către toți autorii, librării și tipografiile din Principate să doneze cărți școlilor române din : Suceava, Cernăuți, Brașov, Blaj, Sibiu, Beiuș, Arad, Timișoara și Oradea. Răspunzînd apelului, unii librari au dăruit acestor școli peste 200 de volume²³.

Și în perioada de după 1866 guvernul de la București a continuat politica de ajutorare atît a unor școli din districtele Brașov și Făgăraș cît și a numeroși studenți, lipsiți de mijloace, din Transilvania, Banat și Bucovina, spre a-și putea face studiile la universitățile din Centrul ori Apusul Europei. Astfel, începînd din 1869 guvernul român a acordat o subvenție anuală stabilă, de 36.400 lei pentru liceul și biserica Sf. Nicolae din Brașov și de 23.500 lei pentru „școlile reale și comunale” din acest district²⁴. Această sumă, fiind fixată pe baza votului Camerii din 6 iunie 1868, se menține aceeași și pentru anii următori.

De asemenea, în septembrie 1868, în urma unei scrisori adresată Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de către I. G. Códru Drăgușianu, „vice-căpitanul Țării Făgărașului”, prin care se cere sprijin pentru construirea Școlii normale din orașul Făgăraș, instituție „menită a ușura trista soartă a fraților împilați din acel loc, clasic al românismului, și patrie natală a nemuritorului

¹⁷ Ibidem, dosar 1408/1863, f. 1—2; dosar 825/1866, f. 8.

¹⁸ Ibidem, dosar 700/c 1861, f. 1—38; dosar 963/1863, f. 1—4; dosar 767/1865, f. 378; dosar 541/1866, f. 363 și 385.

¹⁹ Ibidem, dosar 522/1864, f. 286; dosar 528/1864, f. 317, 458.

²⁰ Ibidem, dosar 528/1864, f. 64—65.

²¹ Ibidem, f. 317.

²² Ibidem, dosar 531/1868, f. 364.

²³ V. A. Urechia, *Istoria școalelor, de la 1800—1864*, vol. III, București 1894, p. 264.

²⁴ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 533/1870, f. 78—80.

Lazăr“, i se acordă suma de 2000 lei²⁵. Pentru construirea acestei școli, care se va numi „Radu Negru“, au contribuit și funcționarii Ministerului de Finanțe.

E de menționat că, prin intermediul fostei prefecturi a județului Ialomița, guvernul plătea, regulat, și salariul institutorului C. Petrescu care deschisese o școală românească în Siliștra, frecventată, în 1870, de 113 elevi din oraș și împrejurimi²⁶. Salariul trimestrial al institutorului Petrescu era de 357 lei, iar în august 1870, i se mai acordă, la cerere, încă o retribuție pentru a cumpăra cărțile necesare școlii de acolo cât și altor școli din satele românești ale districtului Siliștra. Bani erau expediți de prefectul de Ialomița, Eforiei școlii din Siliștra, care trimitea dovada de primire. Întrucât se mai produceau și întârzieri în achitarea retribuției, din 1872 i s-a cerut institutorului C. Petrescu să vină, trimestrial, la Călărași pentru a-și ridica banii direct de la prefectură. De fiecare dată Petrescu dădea o dovadă scrisă în care arăta că a primit „mandatul de 357 lei“ subvenția trimestrială, iar comisarul din Călărași atesta, pe acea dovadă, semnătura institutorului²⁷.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice acorda o subvenție anuală de 20.000 lei, prin intermediul Prefecturii județului Suceava, cu sediul la Fălticeni, bisericii Sf. Gheorghe (Sf. Ioan), fosta mitropolie a Moldovei, din orașul Suceava. Biserica aceasta era sub patronajul Mitropoliei din Iași. În 1869 administrația austriacă a contestat acest drept de patronaj și atunci guvernul român a încetat subvenția. La rugămintea bucovinenilor, guvernul român a trimis pe I. Cîmpineanu la Cernăuți să aplaneze diferendul cu administrația austriacă și se pare că a izbutit. Reiese oarecum aceasta și din scrisoarea, trimisă la 23 noiembrie 1869 de Al. Hurmuzaki (deputat în dieta Bucovinei), către Ministrul Instrucțiunii din București, în care, printre altele, subliniază : „...Am salutat și cu o vie bucurie și recunoștință, misiunea dublă a d-lui Cîmpineanu, căci, o pot zice fără exagerare, toți românii bucovineni considerăm de un interes de mare importanță pentru noi, ca să nu se șteargă și să nu se sfărâme măcar aceasta din puținele legături istorice, legalmente recunoscute, care au mai rămas între ambele țări și biserici... Simpatiile noastre nu pot fi decît de partea dreptului și, spre fericire, dreptul e prea vederat în partea României ; de aceea și „speranța la noi e generală că guvernul României va voi și va ști a-l susține“²⁸.

Stipendiile acordate de Ministerul Instrucțiunii pentru elevii bucovineni ce studiau la Cernăuți erau trimise acestora prin intermediul profesorului Aron Pumnul²⁹. Iar cele pentru studenții bucovineni ce învățau la Universitatea din Viena, prin intermediul lui V. Grigorovitză, editorul revistei „Albina“, care devenise corespondentul tuturor studenților români din capitala Imperiului habsburgic³⁰. La 22 iunie 1867, V. A. Urechia, directorul general al Ministerului Instrucțiunii, într-o decizie hotărâște : „Se va trimite de urgență prin dl. V. Grigorovitză suma de galbeni una sută, ajutorul cuvenit pe 6 luni“ bucovinenilor ;

²⁵ Ibidem, dosar 521/1868, f. 2—13.

²⁶ Ibidem, dosar 536/1870, f. 1—2, 10—11 și 20.

²⁷ Ibidem, dosar 1993/1872, f. 1, 4, 11—14, 17—20 și urm.

²⁸ Ibidem, dosar 1030/1866, f. 106—116.

²⁹ Ibidem, dosar 767/1865, f. 378.

³⁰ Ibidem, dosar 378/1867, f. 739—748.

„S. Danielevici, Condrat Grigorovici, Samuil și Demetriu Isopescu, studenți la Universitatea din Viena“³¹.

În aceeași lună Ioan G. Cernescu face o petiție către Ministrul Instrucțiunii din București în care scrie: „Subsemnatul sînt român din partea integrantă a Moldovei numită Bucovina și mi-am finit studiile gimnaziale de opt clase acolo“. Fiind „lipsit de mijloace“ și dorind să-și continue studiile apelează „plin de speranță și încredere la generozitatea și umanitatea statului român.“ Mulțumită tuturor bărbaților patrioți, care din simțul lor de români și în înalta lor înțelepciune au pus în constituțiune articolul acel salutaru care acordează românilor din orice stat indulgența și dreptul de a se bucura de aceeași favoare de care se bucură și cetățenii României“. Roagă să fie admis a se prezenta la concursul din septembrie pentru obținerea unei burse de studiu în străinătate. La 17 iulie V. Grigorovitz, într-o scrisoare către V. A. Urechia, recomandă, cu toată căldura, pe I. Cernescu pentru Facultatea de Drept din Viena, arătînd că acest tînr studios îi fusese indicat de un profesor al gimnaziului superior din Suceava și propunînd să fie trecut între stipendiații guvernului român în locul unuia care s-a retras. Ministerul aprobă și dispune ca stipendiile să-i fie trimise prin Banca Română din București³². Peste un an, Grigorovitz va relata ministrului că studenții ce-i are în grijă — menționînd și pe I. Cernescu — sînt silitori, își dau pe an cel puțin două examene și merită să fie ajutați în continuare³³.

Studenților transilvăneni și bănățeni li se trimiteau stipendiile tot prin Banca Română iar uneori chiar prin oameni de încredere ca Aaron Florian, Vincențiu Babeș ș.a. Unii studenți au fost sprijiniți materialicește să-și termine facultatea, alții ca: V. Rațiu, Ilie Tuluiu Chețeanu și Adalbert Balint, au fost ajutați să-și facă doctoratul în drept ori medicină la Universitățile din Viena ori Gratz³⁴.

Sînt interesante și scrisorile prin care tinerii ardeleni și bucovineni cer ajutorul guvernului din București pentru continuarea studiilor, deoarece din aceste petiții se degajă sentimentele unității naționale românești. Dăm doar cîteva exemple. Astfel, Ion Neagoe din Blaj, fiu al unui luptător pașoptist, rămas orfan de părinți, solicită, în august 1868, sprijinul guvernului din București pentru a-și putea continua studiile la Facultatea de medicină din Viena. El arată că fiind lipsit de orice mijloace, e nevoit „a cere ajutorul patriei mame, a României“³⁵. În acelaș an, Ioan Valcinschi din Suceava, student anul II la medicină, la Universitatea din Viena, arată ministrului Cultelor și Instrucțiunii că — fiind lipsit de mijloace — pentru continuarea studiilor, „singura speranță, mi-e inama România“; întrucît „guvernul României libere ne-au convins prea adesea de amorul ce-l păstrează către toți românii“ vitregiți de soartă, către el își îndreaptă „strigarea spre ajutor“³⁶. Colegul lui de facultate, transilvăneanul Basiliu Simboreanu reliefează în petiția sa descendența din romani a „toată suflarea română

³¹ Ibidem, f. 633.

³² Ibidem, f. 737 și 740.

³³ Ibidem, dosar 532 I/1868, f. 385.

³⁴ Ibidem, f. 347; dosar 378/1867, f. 499—504, 716—717; dosar 532 II/1863, f. 785.

³⁵ Ibidem, dosar 532 I/1868, f. 398.

³⁶ Ibidem, f. 263—264.

de la Tisa pînă la mare" și încrederea neclintită că va renaște „fiica din răsărit a vechii Rome, patria lui Ștefan și Mihai și întocmai ca aceia se încurajează și însuflețește tot natul român și se înalță în conștiința sa națională". Odată cu petiția prin care cere sprijin, Simboteanu înaintează „testimoniile" școlare (certIFICATELE) și o dovadă din partea Societății *România jună* din Viena prin care se atestă că este membru al acestei societăți și „este orfan și cu totul lipsit de mijloacele necesare pentru susținerea și continuarea studiilor sale"³⁷.

Este de precizat că nu numai aceștia, ci și peste 30 de alți studenți, bucovineni, transilvăneni și bănățeni au fost ajutați materialicește în acei ani de guvernul român și datorită acestui sprijin ei și-au putut continua studiile. În afară de cei menționați pînă acum documentele de arhivă demonstrează că de sprijinul guvernului român au mai beneficiat: I. Buliga, Vasile și Ion Bumbac, V. Burlă, Paul Bănuțiu, G. Mărginean, I. Pîrvu, Ipolit Ilasievici, Șt. Ștefureac, Pavel Rotaru, Ioan Pop, G. Toma, Victor Babeș, N. Califariu, P. Birlea, Baziliu M. Lazăr (nepot al lui Gh. Lazăr), I. Slavici ș.a.³⁸

Ajutorarea studenților, elevilor și a societăților literar-științifice de către guvernul român, cît și activitatea înflăcărată desfășurată de aceste asociații, a dus nu numai la instruirea tineretului din provinciile subjugate, la cimentarea unității culturale, ci și la impulsionearea tendințelor de libertate și unitate național-statală.

³⁷ Ibidem, dosar 538 II/1868, f. 981—982.

³⁸ Ibidem, dosar 767/1865, f. 378; dosar 378/1867, f. 67, 887—832; dosar 531/1868, f. 258, 672; dosar 532 I/1868, f. 17—18; dosar 671/1868, f. 685; dosar 3098 bis/1876, f. 1—2; dosar 3163, f. 81—83, 344, 385—388.

SITUAȚIA POLITICĂ DIN CENTRUL, RĂSĂRITUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIV-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XV-LEA. ROLUL ȚĂRII ROMĂNEȘTI.

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Cadrul internațional în care s-a înscris domnia lui Mircea I Voievod, la confluența dintre secolele XIV—XV înlesnește înțelegerea dificultăților cărora țările române au trebuit să le facă față și din confruntarea cu care s-a întărit rolul românilor în apărarea civilizației europene și a căpătat dimensiuni universale valoarea unora dintre conducătorii români — și este cazul, în primul rînd, al voievodului Mircea I. Acesta s-a dovedit *Mare, Puternic* prin talentul militar, ca și prin tactul diplomatic, prin spiritul de organizare și energia manifestată pentru a impune Țara Românească ca importantă putere în geografia politică a vremii.

Contemporan al unor însemnate momente ale istoriei europene și universale și al unor monarhi de seamă, cum a fost Baiazid I „Trăznetul”, Sigismund de Luxemburg, Vladislav Jagello, domnul român și-a înscris numele alături de numele lor — în timp de pace prin alianțe de la egal la egal, în timp de război prin forța pe care el a ridicat-o, influențînd nu de puține ori mersul evenimentelor, cu consecințe însemnate pentru soarta popoarelor din sud-estul și centrul Europei.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe măsură ce s-a îndepărtat pericolul mongol, statele românești extracarpatiche, Țara Românească și Moldova, au trebuit să facă față unei tot mai acute amenințări din partea regatului ungar. Acestea i s-a adăugat în ultima treime a secolului al XIV-lea primejdia otomană.

Victoria obținută de otomani la 26 sept. 1371 la Cirmen, pe riul Marița, s-a dovedit o dată importantă în modificarea înfățișării hărții politice a Peninsulei Balcanice. Teritorii întinse ale Imperiului bizantin sau ale țaratelor bulgar și sîrbesc au intrat sub stăpînire otomană.

Slăbite în apărarea lor de condițiile socio-politice existente, generate de sistemul feudal și care-și găseau expresia în fărîmîțarea statală și anarhia feudală, statele din sud-estul Europei au fost, totodată, lipsite și de un sprijin extern eficient. Orașele comerciale italiene, Genova și Veneția, implicate în evenimentele din Peninsula Balcanică, nu numai că nu au ajutat statele de aici, dar acționînd, nu de puține ori alături de otomani, au înlesnit cuceririle acestora. Regatele maghiar și polon, nefiînd amenințate direct, n-au intervenit multă vreme în desfășurarea evenimentelor din sud-estul Europei, iar atunci cînd au făcut-o — ca în cazul regatului maghiar — intenția cotropitoare fiind evidentă a născut împotrivirea celor amenințați.

În timp ce statele balcanice ofereau spectrul dezagregării politice, a incapacității de a întreprinde acțiuni comune de apărare, statul otoman, întărit în urma succeselor militare își creștea puterea de lovire, fanatismul religios jucînd în această privință un rol însemnat.

În ofensiva lor vijelioasă, otomanii au lovit, mai întâi, Imperiul bizantin, care a fost nevoit să le cedeze noi și noi teritorii, așa încît spre sfîrșitul secolului al XIV-lea din puternicul stat de odinioară Bizanțul ajunsese doar o umbră, „omul bolnav“ al evului mediu.

Restrîns teritorial la capitală și împrejurimi, la Salonic și Moreea, Bizanțul era permanent tulburat de lupte dinastice, unii dintre pretendenții la tron neezitînd să apeleze la sprijinul otomanilor, cărora le-au datorat coroana, aceasta însă în schimbul renunțării la atribute ale suveranității de stat. Infructuoase și chiar umilitoare s-au dovedit și călătoriile întreprinse de unii împărați, Ioan al V-lea Paleologul, Maunel al II-lea și Ioan al VIII-lea în țările din Europa occidentală în speranța că, acceptînd „unirea bisericilor“ și recunoașterea papii asupra tuturor creștinilor, vor obține sprijin împotriva primejdiei otomane.

Autoritatea slăbită sau total compromisă a împăraților bizantini a făcut ca în unele părți ale imperiului, Peloponez, Epir, Tesalia și în insulele din Marea Egee să ia naștere mai multe state mici cu dinastii bizantini, principii „latini“, stăpînitori locali sau dregători ai orașelor Genova și Veneția, orașe republici, care economic stăpîneau Imperiul bizantin în agonia-i prelungită, înainte ca teritoriul lui să fie cucerit de otomani.

Lipsiți de mijloace interne, fără sprijin din afară și aflați sub continua amenințare otomană, împărații bizantini s-au văzut constrinși, după bătălia de la Cirmen să plătească tribut statului otoman. În mai 1373 Ioan al V-lea Paleologul recunoștea suzeranitatea otomană, acceptînd să plătească tribut și să presteze ajutor militar sultanului Murad I¹.

Trebuie subliniat însă faptul că epoca Paleologilor — ultima epocă din istoria Bizanțului — pe lîngă aspectele de decădere politică și în contrast cu aceasta a lăsat mărturie ale unei remarcabile dezvoltări culturale. În această epocă s-a manifestat așa numita „a doua renaștere bizantină“, comparată cu renașterea italiană, dominată de ideea, întîlnită la scriitorii și artiștii a întoarcerii la studiu, la tradiții, la spiritul helenismului antic. În domeniul artelor, mozaicurile bisericii Chora (Kahrié Djami) de la Constantinopol sînt considerate o capodoperă a acestei epoci. Înalta valoare a realizărilor culturale din Bizanț a făcut ca acestea să fie luate drept model, să influențeze creația culturală din Bulgaria, Serbia, Țările Române, Rusia².

O oarecare similitudine cu situația din Bizanț o prezenta țaratul bulgar. După domnia lui Ivan Alexandru (1331—1371), care asigurase statului bulgar o perioadă de înflorire economică și culturală și de extensune teritorială — și care a încetat din viață chiar în anul victoriei otomanilor de la Cirmen — unitatea politică a Bulgariei a fost ruptă³. Pe lîngă mai vechea formațiune politică ce grupa orașele de la Marea Neagră și care a constituit baza de pornire a viitorului stat dobrogean, procesul de dezagregare a celui de al doilea țarat bulgar a generat noi tendințe de separare în state independente. A apărut astfel, după 1371, un țarat a cărui capitală era la Vidin și unde stăpînea unul din fiii lui

¹ Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1956, p. 563.

² Paul Lemerle, *Histoire de Byzance*, „Que sais-je?“, Paris, 1965, p. 116; Charles Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine. Figuri bizantine*, Traducere de Ileana Zara. Prefață și tabel cronologic de Dan Zaneferescu, București, 1969, p. 150.

³ *Istoria na Bălgaria*, tom. 3, Sofia, 1982, p. 351 și urm.

Ivan Alexandru, Sracimir, căsătorit cu Ana, fiica domnului român Nicolae Alexandru; un alt țarat cu centru la Tirnovo îl avea în frunte pe Șișman, frate vitreg cu Sracimir. În Rodope s-a constituit un stat efemer sub conducerea lui Momcil. Între șefii noilor state, îndeosebi între Sracimir și Șișman au existat relații încordate și certuri continue; ele aveau să ducă în cele din urmă la dezazturul statului.

În ciuda decadenței politice, pe teritoriul Bulgariei s-a manifestat în secolul al XIV-lea un avânt cultural fără precedent în istoria ei. Este epoca de plină manifestări a doctrinei isihaste, a cărei esență antropocentrică o apropia de valorile spirituale ale umanismului Renașterii, ea îndemnând la perfecționarea spirituală, la cunoașterea științifică a lumii și omului. Simpla enumerare a numelor Teodor Tirnovski, patriarhul Eftimie, Grigore Țamblac, Constantin Kostenețki este de natură să ne amintească de existența unei epoci de mare cultură cu largă difuziune, îndeosebi în lumea ortodoxă⁴.

Țaratul sîrbesc, ce cunoscuse și el în vremea lui Ștefan Dușan (1331—1355) gloria mării puteri, ce visa să ia locul Bizanțului în sud-estul Europei⁵, odată cu domnia lui Ștefan Uroș (1335—1371) (căsătorit și el cu o fiică a domnului român Nicolae Alexandru, Anca), și-a manifestat lipsa de unitate politică. Pe teritoriul statului unitar de odinioară au apărut o mulțime de formațiuni politice, conduse fie de membri ai vechii dinastii nemanide, fie ridicați dintre nobili și dregători locali. Slăbiți de luptele purtate între ei pentru putere, aceștia au facilitat, în fapt, înaintarea otomană. Dintre statele născute din dezagregarea țaratului sîrbesc mai importante s-au dovedit statul cneazului Lazăr cu centrul la Krușevac și cel al lui Vuc Brancović în regiunea Prizren-Skoplije. În afara lor exista o mulțime de alte stătuțe: la Prilep domnea Marco, fiul regelui Vucașin, cel care căzuse alături de fratele său, despotul Uglieșa în lupta de la Cirmen; la Stip-Velbujd stăpînea Dragaș și Constantin Dejanović. Alte stătuțe ființau în nordul Albaniei, în Zeta, în jurul Kotorului, în regiunile muntoase de la răsărit de Drina și în Bosnia.

Este cunoscut faptul că în urma catastrofei de pe Marița din 1371 regiunea macedoneană și-a pierdut independența. Principii locali, printre ei și fiul lui Vucașin, eroul epopeii populare sîrbe, Marco Kraljević, a trebuit să recunoască suzeranitatea sultanului, să-i plătească tribut și să-i acorde sprijin militar.

Frecvențele manifestări de împotrivire ale principilor sîrbi care au urmat, deși înăbușite repede de agresorii otomani, aveau să se constituie în repere luminoase ale unei rezistențe populare de mai multe secole⁶.

Trecînd de la scena politică sud-est europeană la cea central europeană observăm că factorul politic dominant de aici, interesat în desfășurarea evenimentelor din sud-estul Europei și care a influențat în mare măsură situația politică din țările române, era, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, regatul Ungariei. În vremea lui Ludovic de Anjou (1342—1382) a cărui politică de mare rege s-a făcut simțită de la Vistula la Adriatică și la Marea Neagră, statul ma-

⁴ Vera Mutafchieva, Nikolai Todorov. *Le passé de la Bulgarie*, Sofia, 1969, p. 51.

⁵ În 1346 Ștefan Dușan a luat titlul de împărat și s-a încoronat la Sofia ca „basileu și autocrat al Serbiei și al Romaniei” (Charles Diehl, *op. cit.*, p. 136).

⁶ Rade Mihaljević. *Kraj srpskog țarstva*, Belgrad, 1975; Același, *Lazar Hrebeljanović. Istorija. Kult. Predanje*, Belgrad, 1984.

ghiar a cunoscut, pe plan intern, o perioadă de occidentalizare a cadrului instituțional, iar pe plan extern a manifestat o ambiție nemăsurată de întindere a hotarelor. Rege apostolic, Ludovic de Anjou s-a manifestat ca un înverșunat dușman al țărilor creștine de rit ortodox. Asupra acestora el a întreprins puternice acțiuni militare, a exercitat o permanentă presiune, care nu a slăbit decît atunci cînd fragila unitate plurietică a statului maghiar solicita atenția și prezența regelui în alte părți.

Încercările lui Ludovic de Anjou de a-și extinde autoritatea politică la sud și est de Carpați, în Țara Românească și Moldova, și de a-și permanentiza stăpînirea în țaratul bulgar de apus unde crease prin forță un „Banat de Vidin” au fost sortite eșecului. În țările amenințate s-a întărit convingerea că un regat maghiar puternic nu este mai puțin primejdios, decît primejdia otomană care se apropia.

După moartea, în 1382, a lui Ludovic de Anjou, care din 1370 a fost ales și rege al Poloniei, marele stat realizat de el, sub forma unei uniuni politice maghiaro-polone, s-a destrămat. În Ungaria și Polonia, ca, de altfel, și între ele au izbucnit certuri și lupte pentru tron. Divergențele dintre cele două state s-au agravat — deși în anumite momente ele au și pactizat — după ce tronul Ungariei a fost ocupat de Sigismund de Luxemburg (1387), iar pe cel al Poloniei s-a urcat Vladislav Jagello (1386), fost mare duce al Lituaniei. La neînțelegerile dintre cele două regate a contribuit și ciocnirea de interese pe care ele le aveau în spațiul românesc⁷. Voievozii români, conștienți de acest fapt, au urmărit atenț evoluția raporturilor dintre cei doi monarhi vecini și au înclinat spre alianța cu acela care într-un anumit moment părea mai puțin primejdios pentru soarta țării lor. Cum de mai multă vreme le erau cunoscute intențiile agresive ale regilor maghiari, exprimate pe plan ideologic prin ceea ce aceștia numeau lupta împotriva „schismaticilor”, voievozii români au înclinat, o dată cu constituirea uniunii polono-lituaniene, tot mai mult spre această nouă putere, menită să joace un rol important în constelația politică a Europei Centrale și Răsăritene. La aceasta a contribuit și faptul că marile probleme cărora a trebuit să le facă față la începuturile ei uniunea polono-lituaniană o angajau mai mult în alte părți decît spre statele românești, iar în materie religioasă ea manifesta o toleranță pe care n-o cunoștea regatul maghiar.

Alianța cu regatul polono-lituanian, încheiată mai întîi de domnul Moldovei, Petru Mușat, și apoi, prin intermediul lui, și de Mircea I, voievodul Țării Românești, a avut la bază temerea de o agresiune din partea regelui Ungariei. Era pentru prima dată cînd se exprima în scris o atitudine comună pe plan internațional a statelor românești de la sud și est de Carpați.

Dacă obligațiile asumate de Mircea I prin alianța cu Vladislav Jagello priveau numai atitudinea lor în raport cu regatul maghiar, tratatele domnilor Moldovei, care i-au urmat lui Petru Mușat, au angajat statul românesc de la est de Carpați și în alte direcții de interes ale regatului polono-lituanian. Detașamentele de oșteni români s-au acoperit de glorie în luptele împotriva cavalerilor teutoni; ele au participat de asemenea la luptele pentru îndepărtarea pericolului tătar.

⁷ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV—XVI*, București, 1985, p. 18 și urm.

Mutațiile politice petrecute spre sfârșitul secolului al XIV-ela în estul Europei în urma slăbirii puterii mongole, rivalitățile dintre Lituania și Moscova, al cărei prestigiu politic a crescut în urma victoriei obținute de cneazul Dimitrie la Kulikovo (1380), pe Don, împotriva tătarilor, vor pune pe unii domni români din Moldova în contact cu noua putere care se ridica, Rusia. În 1386, cneazul moscovit Vasile, fiul lui Dimitrie Donskoi, fugind din captivitatea tătară s-a refugiat la curtea lui Petru I Mușat „în marea Valahie”⁸. Faptul în sine e edificator pentru importanța pe care o avea Moldova în sistemul de state ale Europei răsăritene din acea vreme.

Din schițarea cadrului internațional rezultă că la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mircea I harta politică a Europei Centrale, de Est și Sud-est era în plin proces de modificare. Cauze adinci socio-economice generau criza sistemului feudal, zdruncinat de mari mișcări sociale. Raporturile dintre state se caracterizau prin dese schimbări în jocul alianțelor, fapt ce împiedica o coordonare de durată a eforturilor lor împotriva primejdiei otomane. Planurile unor largi coaliții de forțe, nutrite de unii dintre monarhii de seamă ai vremii, lipsite fiind de mijloacele de înfăptuire s-au năruit repede.

În contrast cu descentralizarea feudală a statelor europene regimul otoman își baza puterea și succesele militare pe concentrarea în mâinile sultanului a tuturor atribuțiilor unui conducător de stat. Tendințele centrifugale erau în faza de rapide cuceriri ale statului otoman aspru pedepsite.

Creșterea atribuțiilor conducătorului statului și a teritoriului intrat în stăpînirea lui a dus la schimbarea, începînd în mod oficial din 1395, a titlului de *emir* sau *bei* în cel de *sultan* sau *împărat*⁹.

Tactica de luptă folosită de otomani era de natură să paralizaze sistemul de apărare al adversarului și să le asigure victoria. Pentru a intimidă și a crea panică în rîndul populației, otomanii trimiteau, mai întii, în ținuturile ce urmau să fie cucerite trupe neregulate, bande de pradă — achingii și azapi —, care devastau totul pe unde treceau, provocînd groaza și dispersarea locuitorilor; urma apoi atacul oastei regulate.

În opera de cuceriri întreprinsă, conducătorii otomani au manifestat adesea un remarcabil simț politic și diplomatic. Îndeosebi după victoria de la Cirmen relațiile dintre ei și popoarele cu care intrau în contact începeau de cele mai multe ori în mod pașnic, prin alianțe matrimoniale și statale, prin învoielii în care se pornea de la o neutralitate binevoitoare la contracte de vasalitate față de sultan, cu respectarea autonomiei politice a vasalilor, în schimbul plății unui tribut și a participării cu oaste la campaniile sultanului. Condițiile impuse celor ce-și răscumpărau astfel pacea se înăspreau treptat și în cele din urmă, dacă împrăjurarile o îngăduiau, urma cucerirea brutală și intrarea lor în stăpînirea directă otomană. În multe teritorii cucerite, în vederea consolidării puterii statului otoman, erau aduși și colonizați turci din Anatolia. Pămînturile clasei dominante creștine, exterminată în mare parte, erau confiscate și dăruite, sub formă de proprietate condiționată unor credincioși ai sultanului (timarioți). Un factor în-

⁸ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 229.

⁹ Aurel Decei, *Istoria imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1973, p. 64.

semnat în cucerirea Peninsulei Balcanice de către otomani a fost recunoașterea oficială din partea lor a bisericii ortodoxe¹⁰.

Victoria din 1371 le-a întărit otomanilor încrederea în forța pe care o reprezentau și le-a deschis drumul unor noi cuceriri în Peninsula Balcanică. Unii conducători balcanici ca Marko Kraljević și Constantin Dejanović au devenit vasali ai sultanului¹¹.

Rezistența au opus otomanilor locuitorii unor orașe ca Bitolia, Iambol, Carnobat, care au grupat în jurul lor masele populare, reușind să țină pe loc citva timp înaintarea otomană.

Neînțelegerile dintre conducătorii popoarelor balcanice au împiedicat, ca de atâtea alte ori, alcătuirea unei alianțe care să oprească drumul ofensivei otomane. Bizanțul ca și țaratul bulgar de Tîrnovo s-au văzut în situația de a recunoaște suzeranitatea otomană. În 1373 împăratul Ioan al V-lea Paleologul însoțea, în calitate de vasal al sultanului, pe Murad I în campania dusă de acesta în Asia Mică¹². În 1376 Murad I — în schimbul cedării orașului Gălipoli, care fusese redat Bizanțului în 1366 de Amedeu de Savoia — a sprijinit pe Andronic Paleologul să ocupe tronul Bizanțului împotriva tatălui său. Revenit în scaun în 1379, datorită ajutorului otoman, Ioan al V-lea Paleologul a reînnoit angajamentele față de sultan, obligîndu-se la plata unui tribut anual de 30 000 de galbeni și la acordarea unui ajutor armat de 12 000 de ostași, cînd i se va cere.

În 1382 otomanii au reluat ofensiva în Balcani printr-un puternic atac asupra Sofiei, care a fost cucerită după un lung asediu. Epirul și Tesalia au cunoscut și ele invaziile devastatoare ale otomanilor. Orașe importante au căzut unul după altul. În 1383 a fost cucerit Sersul; în 1385—1386 au intrat sub stăpînire otomană regiunea Ohridei și părți din Albania. În 1386, cînd Mircea I Voievod se înălța pe tronul Țării Românești, cădea în mîinile otomanilor Nișul, important nod de comunicații în Peninsula Balcanică. Cneazul Lazăr a fost obligat să recunoască și el suzeranitatea sultanului. În 1387 a fost ocupat de otomani Salonicul¹³.

În fața pericolului ce le amenința pămînturile citiva stăpînitori balcanici s-au hotărît să acționeze în comun pentru stăvilirea expansiunii otomane. Cneazul Lazăr al Serbiei și regele Tvrtko al Bosniei, sprijiniți în secret de țarul bulgar Sișman au repurtat în 1387 în apropierea orașului Pločnik, pe Toplița, o frumoasă victorie. Încurajat de această biruință, țarul Sișman, vasal al sultanului, a încetat să plătească tributul, la care era obligat, și să trimită oaste în tabăra otomană.

În 1388 otomanii au organizat o mare expediție de pedepsire a țarului de Tîrnovo și de supunere a statului dobrogean, condus de despotul Ivanco. În prima fază a luptelor, datorită dirzeniei cu care se apăra populația, otomanii n-au înregistrat succese. Varna a rezistat atacului otoman. Intervenția personală a sultanului Murad în fruntea unor noi detașamente de ostași a înclinat victoria de partea otomanilor. Orașe și cetăți bulgărești au căzut pe rînd în mîinile invingătorilor. Sișman a fost nevoit să se supună. Silistra a fost cedată, dar locuitorii

¹⁰ Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York-Washington, 1973, p. 13; Tahsin Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayazid Ier*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1—2, 1986, p. 4.

¹¹ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 562.

¹² *Ibidem*, p. 563.

¹³ Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 11.

orașului au refuzat s-o predea dușmanului. Au fost cucerite de otomani mai multe fortărețe la Dunăre, între care și Șiștovul.

În contextul luptelor din 1388 cu otomanii a dispărut despotul Ivanco. Teama că Dobrogea ar putea să cadă în mâinile otomanilor — ceea ce ar fi periclitat însăși existența Țării Românești — l-a făcut pe Mircea Voievod să intervină și, salvînd situația, să unească Dobrogea cu Țara Românească.

Reunind teritoriul românesc dintre Dunăre și Mare cu cel dintre Carpați și Dunăre, Mircea I adăuga titlului său de „voievod al Țării Românești, duce de Făgăraș și Amlaș, comite de Severin” și pe cel de „despot al pămînturilor lui Dobrotici și domn al Dîrstorului”¹⁴. Prin această primă mare faptă a sa Mircea Voievod refăcea pe o treaptă superioară a evoluției istorice, în formă românească, vechea unitate politico-statală din vremea dacilor a ținuturilor din stînga Dunării cu teritoriul dintre Dunăre și Mare.

La 15 iunie 1389 a avut loc istorica bătălie de la Kossovopolje (Cimpia Mierlei), decisivă pentru soarta popoarelor din sud-estul Europei¹⁵. Incurajat de victoria de la Pločnik și de succesele domnului român Mircea în Dobrogea, cneazul Lazăr a luat inițiativa unei coaliții balcanice care să se opună otomanilor. Lui i s-a alăturat ginerele său Vuk Brancović din sudul Serbiei, Tvirtko, regele Bosniei și banul croat Ivanși. Aflînd de aceasta sultanul Murad, pentru a nu le da răgaz să se organizeze, a atacat el Serbia. Deși la început succesul părea a fi de partea coaliției creștine, sultanul însuși fiind ucis, în cele din urmă, sub conducerea energică a fiului lui Murad, Baiazid I, zis „Trăznetul”, pentru rapiditatea acțiunilor sale, otomanii au învins. Cneazul Lazăr a fost luat prizonier și ucis. Urmașul său, Stefan Lazarević, a recunoscut suzeranitatea sultanului, obligîndu-se la plata unui tribut, la prezentarea anuală la curtea lui Baiazid și la acordarea de ajutor armat. În principalele cetăți ale Serbiei, ca și în cazul Bulgariei, au fost instalate garnizoane otomane.

În urma bătăliei de la Kossovopolje a crescut primejdia otomană pentru Țara Românească. Mircea I, așteptîndu-se la atacul sultanului pentru intervenția sa în dreapta Dunării și ca să contracareze o eventuală agresiune din partea regelui Ungariei, a căutat, în chiar anul dezastrului de la Kossovopolje să se apropie de regele Poloniei, Vladislav Jagello, și să încheie cu acesta la începutul anului 1390 un tratat de „alianță nestrămîtată de prietenie”. Prin tratat cei doi monarhi se legau ca în cazul unui atac al regelui Ungariei Sigismund sau al vasalilor lui să se ajute cu toate puterile lor. În cazul unui atac din partea altui dușman rămînea la hunăvoînța și chibzuînța fiecăruia dintre suverani, dacă vor da sau nu ajutor¹⁶.

Alianța lui Mircea cu Vladislav Jagello, ca și amenințarea otomană pentru regatul ungar — în vara anului 1390 au avut loc ciocniri între otomani și unguri în Banat¹⁷ — l-au determinat pe Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, să încerce o apropiere de domnul Țării Românești. Acesta, în interesul luptei anti-

¹⁴ *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române* (în continuare D.R.H.), vol. I, p. 122.

¹⁵ Georges Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 567; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 215—223; A. Decei, *op. cit.*, p. 54—55.

¹⁶ D.R.H., D., vol. I, p. 122.

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, I-2, p. 327; Miodrag Al. Purković, *Knez i despot Ștefan Lazarević*, Belgrad, 1978, p. 31—32.

otomane și în schimbul recunoașterii și lărgirii stăpînirilor sale în Transilvania, s-a apropiat de regele Ungariei fără să renunțe la prietenia cu Polonia.

Asigurarea hotarului țării dinspre nord crea domnului român posibilitatea să-și concentreze eforturile în a apăra pe cel de sud. În această privință el a întărit lanțul cetăților de la Dunăre, bastioane puternice de apărare a țării împotriva atacurilor otomane care puteau interveni oricînd.

În 1390—1391 o oaste otomană condusă de Firuz-bei a fost trimisă de sultanul Baiazid I împotriva lui Srațimir, țarul bulgar de la Vidin. De aici, ca să-i pedepsească pe români care — după sursele otomane — ar fi fost prezenți în bătălia de la Kossovopolje a trecut în Țara Românească, a devastat cumplit parte din teritoriul ei, întorcîndu-se apoi încărcată de „prăzi și bogății în sudul Dunării”¹⁸. Expediția lui Firuz-bei la nordul Dunării a marcat începutul unui șir lung de lupte româno-otomane, care au adus poporului nostru mari suferințe, nu însă și îngenunchierea lui.

În 1392 a continuat înaintarea otomană în Peninsula Balcanică. În luna ianuarie a fost cucerit orașul Scoplje și aduși aci locuitori din Anatolia. Important punct strategic, devenit loc de reședință al înputernicitului sultanului Jighit pașa (Pașait)¹⁹, de la Scoplje vor porni incursiuni otomane sistematice în Bosnia, Zeta, Albania, Grecia și Bulgaria. Vuk Brancović a fost silit și el să se închine sultanului și să plătească tribut. În vara anului 1392 otomanii au suferit un eșec la Branicevo, unde au fost înfrinți de oastea regelui Ungariei²⁰. Succesul militar n-a fost însă exploatat de învingători și otomanii și-au continuat ofensiva. În 1393 sultanul Baiazid, reîntors din Anatolia unde fusese plecat să înăbușe tendințele de independență ale unor principate țărcești și aflînd că țarul bulgar Sișman a început tratative secrete cu regele Sigismund al Ungariei a decis desființarea Bulgariei centrale. O puternică oaste condusă de Soliman Celebi, fiul cel mai mare al sultanului a cucerit teritoriul ce mai rămăsese în stăpînirea lui Sișman. După un lung asediu, la 17 iulie 1393, capitala Tîrnovo a fost ocupată, prădată și populația dusă în mare parte în robie. Țarul, care se retrăsese în cetatea Nicopol a fost luat captiv, patriarhul Eftimie, care condusese rezistența capitalei bulgare a fost izgonit iar marii stăpîni feudali au trebuit să aleagă între convertirea la islamism și confiscarea averilor. Locul clasei stăpînitoare locale l-au luat, în mare măsură, timarioții, în slujba sultanului. În iarna anului 1393—1394 Baiazid a supus Constantinopolul blocadei și a căutat să taie orașului orice cale de aprovizionare pe uscat. La începutul anului 1394 întreaga Tesalie intra sub stăpînire otomană²¹.

Faptul cunoscut sultanului, că domnul Țării Românești crea dificultăți înaintării otomane, că în 1393 oștile lui au pătruns în sudul Dunării pînă la Karinovasî (Karnobat, la sud de munții Balcani) — unde a distrus baze militare otomane și a luat mulțime de prizonieri²² — iar în primăvara anului 1394 a

¹⁸ *Cronici turcești privind țările române. Extrase I, sec. XV—mijl. sec. XVII*, vol. întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 112; A. Decei, *Istoria imperiului otoman*, p. 56—57.

¹⁹ Miodrag Al. Purković, *op. cit.*, p. 31.

²⁰ *Ibidem*, p. 32.

²¹ Georges Ostrogorski, *op. cit.*, p. 571—572.

²² A. Decei, *Expediția lui Mircea cel Bătrîn împotriva acingiuilor de la Karinovasî (1393)*, în A. Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 140—155.

trimis o oaste care a alungat garnizoana otomană instalată la Caverna cu un an mai înainte, l-a făcut pe Baiazid să întreprindă punerea în aplicare a planului de supunere a Țării Românești, să organizeze împotriva ei expediții militare care au culminat cu marea campanie condusă de sultan, de Baiazid, și care avea să se soldeze cu marea victorie obținută de Mircea cel Mare la Rovine²³.

După biruința reputată de Mircea la Rovine în sînul clasei dominante din Țara Românească au început să se definească puncte de vedere diferite în privința modului de a concepe raporturile viitoare cu Imperiul otoman. Partizanii politicii de înțelegere cu sultanul Baiazid s-au grupat în jurul unui pretendent la domnie, Vlad — intrat în istoriografie cu numele de „Uzurpatorul” — și l-au ridicat împotriva lui Mircea, hotărît să continue luptele cu otomanii, deși îi era clar că o parte a boierimii îi este ostilă. La 7 martie 1395 Mircea a încheiat la Brașov un tratat de alianță cu regele Sigismund al Ungariei în care se prevedea cooperarea în viitor a forțelor româno-ungare împotriva primejdiei otomane; clauzele tratatului evidențiau poziția de deplină egalitate între părți. Se arăta că în cazul în care regele va merge în persoană împotriva turcilor, la fel va face și Mircea; dacă regele va trimite numai oști așa va proceda și Mircea. Domnul român urma să lase drum liber oastei ce va merge împotriva turcilor, „în părțile lui Dobrotici sau în orice alte pămînturi”. În tratat se mai prevedea că atît timp cît ar sta regele cu oastea în părțile Țării Românești să stea și domnul român alături de el, iar dacă regele ar ajunge în locurile de „dincolo și aproape de Dunăre”, „învecinate” cu Țara Românească și cu Dunărea româniei să aibă grije să trimită provizii pe cheltuiala regelui²⁴.

După încheierea tratatului și repurtarea unor biruințe împotriva otomanilor părea că se întărește poziția lui Mircea în Țara Românească și că el și aliații lui vor învinge cu ușurință tabăra grupată în jurul lui Vlad, sprijinit de Ștefan I, domnul Moldovei. Vlad avea, însă, să-i fie opus în continuare lui Mircea de o parte a boierimii, care își va schimba atitudinea numai în momentul în care desfășurarea evenimentelor pe plan internațional a făcut posibilă întrevoderea unei victorii a creștinilor împotriva otomanilor. În contextul înfăptuirii planului preconizat de regele Sigismund, de organizare a unei cruciade împotriva otomanilor — plan primit extrem de favorabil în mediul clasei stăpînitoare din centrul și apusul Europei — s-a întărit poziția lui Mircea cel Mare în Țara Românească, fapt ce i-a permis, de altfel, să participe cu o oaste destul de însemnată la expediția cruciată din toamna anului 1396.

La expediție au luat parte cavaleri unguri, germani, francezi, englezi, italieni, boemi și poloni. Acestora li s-a adăugat, Mircea cu oastea credincioasă lui. În total erau peste 60 000 oameni călări, 40 000 pedestri și o flotă însemnată. Era pentru prima dată cînd călărașii și arcașii români aveau să lupte alături de cavalerii în zale ai Occidentului germano-latin. În septembrie 1396 oastea cruciată, după unele succese, a ajuns la cetatea Nicopol pe care a asediat-o. Aici i-a ieșit în întîmpinare Baiazid cu oastea sa, inferioară ca număr și armament. Scriitorul

²³ Vom reveni într-un studiu special asupra cronologiei luptelor româno-otomane din vremea lui Mircea cel Mare, a bătăliei de la Rovine în mod special. © recentă călătorie de studii în R. S. F. Iugoslavia mi-a înlesnit revederea izvoarelor și a istoriografiei recente sud-slave, deosebit de importante în reconstituirea desfășurării evenimentelor.

²⁴ D.R.H., D., vol. I, p. 140—141.

german Johann Schiltberger, aflat în oastea cruciată, ne-a lăsat informația că Mircea ar fi cerut ca el cu românii să înceapă lupta. Această propunere a fost susținută în consiliul de luptă și de regele Sigismund și comandantii maghiari. Motivul era că Mircea cunoștea mai bine felul de luptă al otomanilor. Conte de Nevers, fiul ducelui de Burgundia, Filip cel Îndrăzneț, a reclamat însă pentru el onoarea primului atac²⁵. Intrând cei dintâi în luptă, francezii au obținut de la început oarecare succese, dar înaintînd repede s-au depărtat prea mult de grosul oastei și căzînd în cursa ce li s-a întins, prin retragerea simulată a otomanilor au fost zdrobiți cu desăvîrșire. Sigismund venind cu restul oastei n-a mai putut salva situația. „Den rea chiverniseală a creștinilor — observa cronicarul Radu Popescu — au biruit Baiazid pe creștini, tăindu-i și robindu-i”²⁶.

Prin victoria repurtată la Nicopol, la 25 septembrie 1396, și care a avut un larg ecou în lumea islamică și în opinia publică europeană, otomanii au făcut dovada că sistemul lor militar de luptă este superior celui al cavalerilor apuseni.

Bătălia de la Nicopol a marcat desființarea statului bulgar cu capitala la Vidin. Țarul Sracimir care primise pe cruciați a trebuit să se supună lui Baiazid; el avea să-și sfîrșească zilele ca prizonier la Brusa. Cu Sracimir se stîngea dinastia Sișmanizilor, ultima dinastie bulgară. Teritoriul statului bulgar a fost transformat în pašalic; spahii au fost dăruiți cu moșiile confiscate de la stăpîni feudali bulgari. Cetățile de pe malul drept al Dunării au devenit puncte de sprijin pentru incursiunile de pradă ale azapilor și achingiilor la nordul Dunării.

Măsurile luate de otomani în sudul Dunării au făcut să crească teama boierimii din Țara Românească că ar putea avea și ea soarta stăpînilor de pămînt sud-dunăreni. A rezultat de aici strîngerea rindurilor ei în jurul lui Mircea, al cărui prestigiu — ca experimentat conducător în luptele cu otomani — îl situa printre marile personalități ale vremii, în stare să oprească înaintarea otomană în Europa. Părăsit de boieri, Vlad „Uzurpatorul” a fost prins și dus în Transilvania unde i s-a pierdut urma.

În anul 1397 Baiazid a încercat încă odată să supună Țara Românească. El a trecut Dunărea în mare grabă pentru a nu da răgaz românilor să se pregătească de împotrivire. Despre această nouă expediție s-au păstrat puține știri. Ele arată, însă, că Mircea a repurtat și de data aceasta o categorică victorie²⁷.

Sultanul Baiazid temîndu-se că voievodul român, sprijinit de regele Ungariei, ar putea primejdui cuceririle otomane a luat măsuri de consolidare a stăpînirii sale în dreapta Dunării, ca și de refacere și întărire a cetăților pe care le ocupase în stînga Dunării, în Țara Românească. În legătură cu această preocupare a sultanului Baiazid este de pus întărirea cetății Turnu, despre care se face mențiune într-o inscripție în limba slavă săpată pe un mic bloc de calcar²⁸.

Temerea sultanului avea să se dovedească întemeiată. Domnul român a căutat în mod sistematic să întărească capacitatea de apărare a țării și să îndeparteze pericolul otoman. În 1399 el era în posesia cetății Turnu și probabil și a

²⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 29.

²⁶ *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 14.

²⁷ Barbu Cămpina, *Lupta Țării Românești împotriva expansiunii otomane (1335—1415)*, în „Scrieri istorice”, vol. I, București, 1973, p. 280.

²⁸ H. Chircă și C. Bălan, *O inscripție din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească la Turnu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 359—364.

cetății Giurgiu. Din cetatea Turnu el trimitea o scrisoare regelui Sigismund înștiințându-l de pregătirile militare ale lui Baiazid²⁹. La începutul anului 1400 Mircea I a intervenit în Moldova și a ridicat în scaunul domniei pe Alexandru cel Bun. Actul — semnificativ pentru autoritatea și puterea lui Mircea de a avea și înfăptui inițiative politice — s-a dovedit benefic relațiilor dintre Țara Românească și Moldova care au fost în vremea celor doi domni deosebit de strînse.

În toamna anului 1401 o oaste otomană, condusă de Evrenos bei a devastat întinse regiuni din Banat, Transilvania și Țara Românească, luând mulțime de robi. Angajându-se pe urmele invadatorilor, Mircea i-a izgonit, în așa fel încît numai o mică parte a reușit să scape cu fuga. „Unii — se spune într-un izvor venețian — au fost prinși, alții uciși și alții înecați și n-au putut scăpa decît vreo trei mii care s-au întors singuri în Turcia“³⁰.

În urma victoriilor obținute s-a consolidat poziția Țării Românești pe plan internațional, a crescut autoritatea și puterea lui Mircea în interior și prestigiul lui în afară.

Luptele în care erau angajați otomanii la începutul secolului al XV-lea în Asia Mică cu mongolii, conduși de Timurlenk (Tamerlan) (1336—1405), cel mai mare han al mongolilor după Gingishan, au permis lui Mircea ca și altor conducători creștini din Europa de Sud-Est să făurească din nou planul unei ofensive împotriva otomanilor.

Timurlenk ajunsese în marșul lui triumfător pînă în Asia Mică. Emirii deposedați de Murad I și de Baiazid I s-au refugiat la el și ca să-și recapete stăpînirile l-au împins să acționeze contra otomanilor. Începînd cu luna august a anului 1400 Timur a intrat pe teritoriul turcilor otomani, îndreptîndu-se spre Egipt. În octombrie 1400 el punea stăpînire pe Alep iar în ianuarie 1401 cădea în mîinile lui Damascul. Baiazid considera că pentru el pericolul a trecut, dar s-a trezit deodată, în 1402, că Timur a revenit în Asia Mică. Baiazid a condus împotriva lui tot ce avea mai important ca forță militară otomană. Lupta dintre Timur și Baiazid s-a dat, într-o vineri, 28 iulie 1402, în apropiere de Ankara. Baiazid a fost înfrînt și făcut prizonier împreună cu fiii săi Musa și Mustafa; alți fii ai săi, Soliman, Mahomed și Isa au reușit să fugă. Cîteva luni după dezastrul suferit, la 9 martie 1403, Baiazid avea să moară în orașul Akşehir³¹.

Consecințele luptei de la Ankara au fost deosebit de importante. Principatele anatoliene s-au reconstituit. Statul otoman a fost redus în Asia la ceea ce era înainte de Murad I; succesiunea lui Baiazid a născut rivalități și lupte între fiii săi, care au contribuit la slăbirea statului. Un rol important a început să joace în Asia Mică emirul de Karaman, protejat de Timur³².

Criza declanșată în Imperiul otoman de înfrîngerea de la Ankara a fost folosită nu numai de conducătorii politici din Asia, ci și de cei din Europa; ei au căutat să se eibereze de încorsetarea otomană³³. Ștefan Lazarevici și Manuel Paleologul au încetat plata haraciului. În ianuarie 1404 a izbucnit o mare răscoală

²⁹ *Ibidem*, p. 362.

³⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 4—5; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 282; B. Cămpina, *op. cit.*, p. 324.

³¹ Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 69—70.

³² *Ibidem*, p. 71 și urm.

³³ Șerban Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire ottoman (1402—1413)*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 1-2, 1986, p. 23 și urm.

bulgară sub conducerea ultimilor doi Șișmanizi, Constantin și Frujin, sprijiniți de sârbi și români. Ridicări populare împotriva otomanilor s-au produs și în munții Serbiei. Mircea I, sprijinit de Sigismund de Luxemburg, a intervenit din nou în dreapta Dunării, recucerind parte din ținuturile care rămăseseră în stăpînirea otomană în cursul luptelor schimbătoare din anii 1393—1398.

În 1403 Mircea a pus stăpînire pe Chilia. În același an el a reînnoit tratatul de alianță cu Vladislav Jagello, regele Poloniei, alianță care, adăugată bunelor relații statornicite cu Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, și Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, i-a îngăduit să reînceapă sub auspicii favorabile luptele cu otomanii.

Țara Românească cunoștea la începutul secolului al XV-lea cea mai mare întindere pe care a avut-o în evul mediu și era văzută ca o putere în stare să influențeze, dacă nu să determine chiar, mersul evenimentelor în sud-estul Europei. Într-un document din perioada 1404—1406, prin care Mircea întărea mănăstirii Cozia toate bălțile pe Dunăre, el se intitula: „Io Mircea mare voievod și domn... peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlaşului și Făgăraşului herțeg și domn al Banatului Severinului și pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului“³⁴. Mircea se adresa chefaliei (căpeteniei) Silistrei ca oricărui dregător supus lui, cerîndu-i să se ferească de bălțile mănăstirești³⁵.

Interesul lui Mircea de a menține în hotarele Țării Românești Dobrogea cu litoralul maritim și gurile Dunării s-a împletit cu grija pentru întărirea întregului hotar dunărean.

La sfîrșitul anului 1406, Mircea a avut o întrevedere la Severin cu regele Sigismund³⁶. Cu acel prilej s-a stabilit planul desfășurării în viitor a acțiunilor antiotomane. Mircea urmărea să continue ofensiva, începută de el pe teritoriul Dobrogei și să alunge pe otomani din ținuturile balcanice vecine cu Țara Românească. În acel moment criza din Imperiul otoman ar fi făcut posibilă organizarea unei mari ofensive antiotomane; ea nu s-a realizat însă din cauza repulciilor maritime italiene, ca și a împăratului Manuel Paleologul, care deși dădeau asigurări de adeviere la războiul antiotoman proiectat, în realitate n-au făcut nimic ca el să fie pregătit.

Mircea, văzînd că nu poate să pună în practică planul unei mari ofensive antiotomane, a intervenit, la solicitarea unor pretendenți, în luptele ce se desfășurau în Imperiul otoman între urmașii lui Baiazid pentru ocuparea tronului. Aceștia îi făgăduiau în schimbul ajutorului solicitat să înceteze prădăciunile în ținuturile stăpînite de Mircea. Reunificarea de către domnul român a teritoriului dintre Dunăre și Mare cu cel dintre Carpați și Dunăre a provocat reacția conducătorilor otomani din teritoriile mărginașe Țării Românești. Ei au organizat frecvente incursiuni în stăpînirile lui Mircea, producînd dislocări de populație și ruină. Intervențiile energice ale domnului român erau de natură să redea populației liniștea și încrederea în forța sa. În această privință prezintă interes știrea cuprinsă în inscripția de limbă greacă, săpată pe o piatră de calcar, descoperită la Silistra. Din ea rezultă că în anul 1408 o mare primejdie apăsă asupra orașului

³⁴ D.R.H., B. Țara Românească, I, p. 64.

³⁵ *Ibidem*, p. 65.

³⁶ *Ibidem*, p. 71.

și că „Io Mircea, marele voievod și domn a toată Ungrovlahia, a izbăvit“ (Silistra de turci)³⁷.

Incursiunile otomane în Dobrogea, ca și în Țara Românească au avut un rol însemnat dacă nu decisiv în luarea hotărârii domnului român de a interveni în treburile interne ale Imperiului otoman, susținând pe tronul acestuia propriul lui candidat. Cronicile otomane, păstrate în compilația lui Leunclavius, consemnează că achingiul sultanului Soliman, urmașul lui Baiazid „Trăznetul“, făceau atâtea pagube teritoriului Țării Românești, pe care-l pustiau, încât Mircea s-a văzut nevoit să trimiță un sol la emirul Isfendijan al Caramaniei, chemând la sine pe un fecior al lui Baiazid, pe Musa Celebi, căruia i-a oferit sprijin³⁸. Este sigur faptul că în anul 1411 cu ajutorul lui Mircea a fost instalat pe tronul sultanilor, pentru partea europeană a Imperiului otoman, Musa. Aceasta însemna un mare succes pentru domnul român, succes care i-a adus aprecierea contemporanilor, exprimată în scris de Leunclavius, și anume că, voievodul român era la acea dată considerat ca „cel mai viteaz și cel mai ager între principii creștini“ (princeps ... inter christianos fortissimus et accerrimus)³⁹.

Împotriva lui Musa s-a ridicat, sprijinit de contingente bizantine și sîrbești, cel mai mic dintre fiii lui Baiazid, Mahomed. Acesta a reușit în anul 1413 să-l înfrîngă pe Musa în lupta de la Ciamurli, de lângă Sofia, și să-l ucidă. În anul următor, 1414, pentru a-l pedepsi pe Mircea pentru sprijinul acordat lui Musa, Mahomed a pregătit o mare expediție împotriva Țării Românești; ea nu s-a desfășurat decît parțial, reducîndu-se la atacul detașamentelor de pradă ale azapiilor și achingiilor, care au pustiit o bună parte a teritoriului de la nordul Dunării.

Respingînd atacurile otomane, Mircea a căutat permanent să folosească orice defecțiune manifestată în Imperiul otoman pentru a-i slăbi agresivitatea. Cînd împotriva lui Mahomed s-a ridicat, ca nou pretendent la tronul sultanilor Mustafa, Mircea l-a sprijinit pe acesta, fără succes, de altfel, căci Mustafa a fost în 1416 înfrînt de oștile lui Mahomed și silit să se refugieze la Salonic. Aici el a fost prins și trimis la închisoare de guvernatorul bizantin.

Desfășurarea evenimentelor arăta că în acel moment criza din Imperiul otoman era în declin și planul inițiat de Mircea, de ofensivă împotriva otomanilor, nu mai avea șanse de reușită. El a încercat atunci un nou plan; a adăpostit în Țara Românească pe un reformator al islamului, considerat drept profet, pe șeicul Bedr-ed-Din, care preconiza un plan de reforme ce vizau schimbări în înseși întocmirea socială a Imperiului otoman și care întreținea climatul favorabil unor puternice mișcări sociale⁴⁰. Dar și acest plan al lui Mircea a eșuat. Bedr-ed-Din a fost prins la Seres în 1417 de sultanul Mahomed și spînzurat.

³⁷ O înscripție despre Mircea cel Bătrîn (1408), în „Studii“, 3, 1952, p. 210

³⁸ Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum*, Libri XVII, Francofurti 1591, p. 432—433; O înscripție despre Mircea cel Bătrîn (1408), p. 212.

³⁹ Leunclavius, *op. cit.*, p. 418.

⁴⁰ M. Guboglu și M. Mustafa, *Răscoalele țărănești din Imperiul otoman (1418—1420) și bedreddismul*, în „Studii“, 2, 1957, p. 137—158; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 82—83.

În anul următor, în 1418, înceta din viață în scaunul domnesc și Marele Mircea Voievod cu a cărui domnie s-a încheiat, de fapt, o primă perioadă în evoluția raporturilor dintre Țara Românească și Imperiul otoman. Rezistența opusă de poporul român și preocuparea Porții otomane de a lichida mai întâi împotrivirea popoarelor din Peninsula Balcanică au făcut ca otomanii să accepte reglementarea pe cale pașnică a raporturilor cu Țara Românească. Ei au încheiat cu Mircea un tratat care fixa obligațiile reciproce ce și le asumau cele două părți și a căror respectare garanta, în principiu, pacea. Acest fapt capital a permis Țării Românești să aibă fără întrerupere o viață politică a ei proprie, ce a înlesnit creația românească în diferite domenii de activitate.

CRIZELE POLITICE INTERNAȚIONALE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA — PRELUDIUL AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

MIRCEA N. POPA

În ultimii ani ai veacului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea pe Terra se resimțea, inevitabil în grade diferite, impactul efectelor interferenței citorva procese declanșate la nivelul structurilor și suprastructurilor. Noile ritmuri ale dinamicii economico-sociale, caracteristice celei de a doua faze a capitalismului industrial, antrenau trecerea țărilor capitaliste dezvoltate de la stadiul capitalismului liberei-concurențe la monopol și imperialism, precum și însemnate modificări în raportul de forțe dintre statele lumii: centrele de gravitație ale civilizației materiale se deplasau din insulele britanice către regiunile centrale ale continentului european — spre Germania wilhelmiană, transformată în primă putere economico-militară din Europa — și peste Atlantic, în S.U.A. — singura mare țară extraeuropeană care devansase Europa, devenind cea mai mare putere industrială a planetei. Mai pronunțat decât oricând în trecut, primatul considerențelor economico-financiare asupra altor factori care influențau relațiile internaționale se afla, în acest context, în atenția cercurilor conducătoare ale tuturor marilor puteri.

În Germania, de pildă, se aprecia că „viitorul sistemului bancar german în străinătate depinde în mare măsură de rezolvarea unei *probleme politice*: aceea de a lăsa deschise porțile țărilor care n-au fost încă de nimeni ocupate, de a face să renască lumea musulmană și de a crea un imperiu colonial german în Africa...”¹ În cazul Franței, istoria demonstrează că acțiunea conjugată a financiarilor, oamenilor de afaceri și conducătorilor politici viza, în deceniile care au premers primului război mondial, anumite sectoare geografice preferate de capitalul financiar, urma în general plasamentele de capital pe termen lung: țări în curs de dezvoltare — Rusia, Spania, Italia, Austro-Ungaria; țări slab dezvoltate — statele balcanice, Imperiul Otoman, Egiptul, America Latină, China; exportul de capital devenise o chestiune *fundamentală*, jucind un rol de primă importanță în relațiile internaționale².

Ca urmare, la fel ca în secolele precedente — numai că de la sfârșitul veacului al XIX-lea nu exclusiv — resorturile expansiunii coloniale au rămas preponderent în Europa. Foarte mari părți din planetă au fost transformate în imperii coloniale dominate de câteva țări europene și, în limite foarte modeste, de numai două țări extraeuropene — S.U.A. și Japonia. Teritoriile coloniale acaparate în perioada 1876—1914/15, ca urmare a unei gigantice și fără precedent

¹ Cf. V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 28, ediția a doua, București, Edit. Politică, 1965, p. 44.

² Cf. J. Thobie, *Économie, mouvements de capitaux, impérialisme: le cas français jusqu'à la première guerre mondiale*, în «Relations internationales», Paris, nr. 29, 1982, p. 51—52.

expansiuni coloniale, de către primele șase mari puteri colonialiste — Anglia, Franța, Germania, Belgia, Olanda și Rusia — au însumat 25 de milioane km.², adică de 2,5 ori mai mult decât suprafața Europei, avînd o populație de 525 milioane de oameni. Semnificativ, în 1895 F. Engels releva: colonizarea „a devenit azi pur și simplu o sucursală a bursei, în interesul căreia puterile europene au împărțit acum cițiva ani Africa...”³ Pînă la declanșarea primului război mondial, Europa impusese treptat, dar incontestabil, hegemonia sa pe planetă. Această dominație, exercitată preponderent de Europa occidentală, ajunsese la limita dintre secolele XIX și XX la apogeul său.

Hegemonia Europei asupra Terrei se exercita în condițiile realizării temporare, relative și precare, pe de o parte, a «*păcii britanice*» în lumea extracuropeană și a «*păcii germane*» pe «vechiul continent». Or, «*pacea britanică*, care a fost întotdeauna o minciună sfruntată, a atins în ultimii ani — la începutul secolului al XX-lea, *n.n.* — culmile unei ipocrizii monstruoase. La granițele... din India, Africa apuseană, Sudan, Uganda, Rhodesia războaiele nu încetează aproape niciodată»⁴. «*Pacea germană*» rezultase din războiul anilor 1870—1871 și din afirmarea preponderenței tinărului, militaristului, industrializatului și agresivului Reich wilhelmian în Europa. În condițiile unei astfel de păci, înarmate și foarte fragile, lupta pentru împărțirea lumii, dusă pînă în preajma anului 1900, și pentru reîmpărțirea acesteia după 1900 a devenit obiectiv „...unul dintre factorii determinanți ai orientării politicii externe și ai diplomației marilor puteri...”⁵ Sub acest aspect, ca și sub multe altele, se dezvăluie continuitatea politicii marilor puteri în lume în epoca capitalismului liberei concurențe și în cea imperialistă.

În sfîrșit, toate aceste evoluții se produceau în primii ani ai epocii imperialiste pe fondul modificării raportului de forțe economice, militare etc. și a agravării contradicțiilor dintre marile puteri. «Ierarhia» însăși a contradicțiilor din lume s-a modificat: contradicțiile anglo-germane au trecut pe primul plan, dominînd politica mondială și antrenînd noi regroupări de forțe la scară inter-națională; simultan, contradicțiile anglo-franceze, anglo-ruse și chiar cele franco-germane trec în plan secundar, fără însă a dispărea; noi contradicții au apărut, prin sporirea numărului «giranților» echilibrului mondial, ca urmare a ascensiunii S.U.A. și a Japoniei.

Tipice pentru epocă și contradicțiile ei au fost politica germană, determinantii și obiectivele sale. Încă în 1899, H. Delbrück, om politic reprezentativ al Reichului wilhelmian, anunța: „Vrem să devenim o putere mondială... și nu putem da înapoi. Noi vom putea urma această politică cu Anglia sau fără Anglia. Cu ea, aceasta înseamnă pace; împotriva ei, aceasta înseamnă război”⁶. În fond, dinamica și expansionista mare putere industrial-militară germană își propunea „politica mondială ca misiune, puterea mondială ca țel, construcția

³ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 25, Partea a II-a, București, Edit. Politică, 1973, p. 447.

⁴ J. A. Hobson, *Der Imperialismus*, zweite Auflage, Köln, Berlin, Verlag Kiepenheuer und Witsch, 1970, p. 112.

⁵ A. Eroussalimski, *L'Impérialisme allemand: Passé et Présent*, Moscou, Éditions du Progrès, 1970, p. 45.

⁶ Cf. M. Ferro, *La Grande Guerre. 1914—1918*. Paris, Gallimard, 1969, p. 45—46.

flotei ca instrument...⁷ Inevitabil, o astfel de politică reprezenta o sfidare a vechilor mari puteri dominante în lume, era generatoare de conflicte și crize. Dar exemple, chiar dacă nu identice, cel puțin asemănătoare, ofereau imperialismele britanic, francez, rus, nord-american sau japonez.

Dominația marilor puteri în lume se exercita în condițiile urmării unor strategii politice și economice egoiste și continuu expansioniste, adesea antagonice, generatoare de conflicte cu atât mai periculoase cu cât Europa s-a scindat treptat pînă la primul război mondial în alianțe politico-militare imperialiste. Interferența intereselor coloniale, financiare și comerciale la nivelul Terrei determina, în condiții mai sus menționate, amploarea remarcabilă a conflictelor politico-diplomatice, angajarea unor forțe uriașe, imposibilitatea de a limita strict sfera geografică a confruntărilor. Din această cauză tendința era de transformare a crizelor locale în crize politice internaționale.

Declanșarea suitei de crize politice din ultimii ani ai veacului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea a fost înainte de toate expresia contradicțiilor obiective, colonialiste, comercial-financiare, a efortului continuu de lărgire a «sferelor de influență» și acaparare de poziții strategice pe Terra; totodată ea a fost în parte rodul unei tactici politice — dominată de strategii imperialiste — de sondare a rezistenței și a voinței de luptă a adversarilor, al tentativelor de a obține concesiile pe calea presiunilor politico-diplomatice, a șantajului cu războiul și chiar a conflictului armat. Din această pricină unele crize au fost doar politico-diplomatice, «pașnice», iar altele politico-militare.

Lista crizelor din lume este impresionantă prin mărime și concludentă prin ea însăși pentru această epocă de «pace armată»: astfel, în aprilie-august 1898 a avut loc războiul dintre S.U.A. și Spania, încheiat prin tratatul de pace de la Paris din 10 decembrie 1898; septembrie 1898 a înregistrat gravul incident franco-britanic de la Fachoda, pe Nilul de sus, care a deschis perspectiva unui război între Franța și Marea Britanie; între 12 octombrie 1899 și 31 mai 1902 s-a desfășurat războiul anglo-bur, în Africa de sud; în perioada iunie 1899 — septembrie 1901 a avut loc intervenția imperialistă în China a S.U.A., Angliei, Japoniei, Franței, Rusiei, Italiei, Germanicii și Austro-Ungariei; în februarie 1904—septembrie 1905 s-a desfășurat războiul ruso-japonez, încheiat prin tratatul de pace de la Portsmouth la 5 septembrie 1905; la 31 martie 1905 s-a declanșat prima criză marocană, încheiată prin conferința internațională de la Algeiras, în Spania, din 15 ianuarie—7 aprilie 1906; 30 noiembrie 1908 a adus declanșarea «crizei bosniace», ca urmare a anexării Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria; la 1 iulie 1911 s-a declanșat cea de a doua criză marocană, prelungită pînă în noiembrie 1911; în răstimpul septembrie 1911—octombrie 1912 a avut loc războiul italo-otoman, căruia i-a pus capăt tratatul de pace de la Lausanne din 18 octombrie 1912; în perioada 18 octombrie 1912—30 mai 1913 s-a desfășurat războiul «Alianței Balcanice» — Bulgaria, Serbia, Muntenegru, Grecia — împotriva Imperiului Otoman, încheiat prin tratatul de pace de la Londra din 30 mai 1913; în răstimpul dintre 29 iunie și 10 august 1913, între Bulgaria și alianța constituită de Serbia, Grecia, Muntenegru, România, căreia i s-a alăturat și Imperiul Otoman, s-a desfășurat cel de al doilea război balcanic, încheiat prin tra-

⁷ Cf. F. Fischer *Weltpolitik, Weltmachtstreben und deutsche Kriegsziele*, în: «Historisches Zeitschrift», Bd. 199, 1964, p. 280.

tatul de pace de la București din 10 august 1913; 28 iunie 1914 a adus dezlănțuirea celei mai grave crize politice internaționale antebelice, prin pretextul oferit de asasinarea moștenitorului tronului Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand, care a antrenat declanșarea mării crize generale a lumii capitaliste, a cărei expresie a fost, într-o primă fază, războiul mondial început în vara anului 1914.

Impresionanta serie a crizelor izbucnite în foarte diverse și întinse zone ale Terrei relevă o multitudine de aspecte: transformarea capitalismului într-un sistem mondial de dominație și oprimare, prin trecerea la imperialism, antrenează chiar și cele mai marginale regiuni ale planetei, în raport cu Europa, în conflicte politice și militare; în consecință, majoritatea crizelor depășesc cadrul local; marile puteri europene sînt protagonistele covârșitoarei majorități a acestor crize, ca expresie a hegemoniei «vechiului continent» în lume; această dominație nu poate bloca afirmarea «tinerelor» mari puteri imperialiste extracuropene, S.U.A. și Japonia, ca factori deosebit de activi în politica internațională; focarele de conflict sînt situate cu precădere în zonele care constituie în aceasă etapă istorică obiectivul principal al expansiunii coloniale și financiar-comerciale — Africa, Asia, America Latină; Europa propriu-zisă nu oferă teatrul decît doar pentru trei crize politice internaționale, înainte de marea criză din 1914; toate aceste crize politico-diplomatice și militare au fost rezultatul agravării contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste, dar și, într-un număr foarte limitat, expresia luptei de rezistență față de opresiunea străină a unor popoare, ca și a luptei de eliberare și unitate națională a cîtorva popoare europene; crizele se încadrează în general în marele proces de încheiere a împărțirii lumii între marile puteri, dar mai cu seamă în cel al reîmpărțirii giganticele imperii coloniale deja constituite și a «sferelor de influență».

Seria crizelor din etapa istorică aflată în atenție, care coincide cu trecerea la stadiul imperialist al capitalismului, se deschide, deloc întîmplător, cu conflictul armat hispano-nord-american din 1898, al cărui caracter este de *prim război pentru reîmpărțirea lumii din istoria universală modernă*. Îmbinînd tradiționala politică în spiritul «doctrinei Monroe» cu un imperialism viguros și exploziv, Statele Unite au dobîndit de la adversarul lor — vechea mare putere colonialistă spaniolă, supraviețuită din epoca precapitalistă — insulele Puerto-Rico, Guam, Filipine și, într-o formă deghizată, printr-o independență fictivă, Cuba. Dar, pentru S.U.A., importantă nu era atît achiziția teritorială, cît cucerirea pieței zahărului din Cuba, instaurarea controlului asupra producției de cafea și trestie de zahăr din Filipine și dobîndirea unor poziții strategice, pe calea spre Extremul Orient, către piețele Chinei și în general ale Asiei. Reacția negativă a marilor puteri europene, inclusiv Germania, amenințate și lezate în interesele lor, tentativele timide de a bloca expansiunea Statelor Unite au fost zadarnice. Mai mult, pentru «marii» europeni devenea evident că atît Germania, cît și S.U.A. constituiau „...un factor important al repartiției forțelor între blocurile politice, nu numai în Europa, ci, de asemenea, în Asia și America de Sud”⁸.

Multiseculara rivalitate colonială anglo-franceză a atins apogeul în ultimii ani ai secolului al XIX-lea cînd, pe lîngă motivația imperialistă a unei expansiuni coloniale fără precedent în istorie, au intervenit și argumente de alt ordin: cercurile conducătoare engleze încercau să compenseze pierderea primului loc

⁸ A. Erousalimski, *Op. cit.*, p. 39.

În lume de către industria britanică prin cuceriri coloniale; la rîndul lor, guvernanții francezi căutau o compensație pentru daunele suferite în diverse planuri de Franța, ca urmare a dezastrului militar din 1870—1871, tot în noi anexiuni coloniale. Cauza conflictului politico-diplomatic anglo-francez din 1898, care a deschis perspectiva unui conflict militar pe un teatru de operații enorm, a fost tentativa simultană a celor două mari puteri de a-și instaura dominația în regiunea Nilului de sus, ca încoronare a efortului de a crea, fie un imperiu colonial african al Marii Britanii între Cap și Cairo, sau a unui imperiu colonial francez în Africa, constituit din teritorii de pe axa V.E., între Atlantic și Marea Roșie⁹. Pornind în «cursa spre Nil», ideea directoare a francezilor era de a negocia cu britanicii și de a evita un conflict armat care le-ar fi fost total defavorabil. De aceea au și preferat «Sedanul diplomatic» atunci cînd au sesizat că conflictul militar ar fi fost inevitabil dacă Franța nu ar fi cedat. Între noiembrie și decembrie 1898/99 francezii au părăsit pozițiile de pe Nil, tratînd, totodată, cu englezii delimitarea sferelor de influență în Africa centrală, între Tripolitania și frontierele Statului Independent al Congoului¹⁰: ei au fost excluși din bazinul Nilului superior. În pofida falimentului politicii colonialiste franceze în această regiune, evenimentele din 1898/99 au influențat notabil evoluția relațiilor anglo-franceze și, în ansamblu, internaționale, căci ele au deschis seria tratatelor pentru rezolvarea pe cale diplomatică a conflictelor coloniale și împărțirea ultimelor teritorii «libere» din lume între cei doi rivali, precum și perspectiva regroupării forțelor pe arena internațională în primii ani ai veacului XX pe linia opțiunii pentru o «strategie a înțelegerii» între grupurile imperialiste engleze și franceze. Pe de altă parte, este evident că expansiunea colonială și conflictele pe care aceasta le genera creaseră în epocă o stare latentă și permanentă de conflict, controlabilă temporar pe căi politico-diplomatice.

Criza anglo-bură din aceeași perioadă a degenerat însă într-un război, dată fiind tentativa britanică de reîmpărțire a teritoriilor stăpînite de coloniștii — și totodată colonialiștii huri — în Africa de sud: Transvaal, Orange. Sub presiunea «imperialiștilor» — Rhodes, Chamberlain, Asquith, Grey, Haldane — recurgînd la «metode de barbarie» scump plătite, prin mari pierderi umane, britanicii au anexat statele bure. Dar lunga criză a facilitat rivalilor Angliei — Germaniei, Franței, Rusiei — încercarea de exploatare a dificultăților întîmpinate de Marea Britanie, ceea ce a înăsprit relațiile dintre marile puteri. Mai cu seamă ostilitatea interesată a Germaniei — dornică ea însăși de a-și lărgi domeniile coloniale în Africa de sud — a lăsat amintiri durabile Londrei, dezvăluind profunzimea contradicțiilor antagonice anglo-germane la începutul veacului al XX-lea. Simultan, în 1899—1901, politica imperialismelor în Asia Orientală s-a intensificat. Mișcarea național-revoluționară din China — Yi Ho Tuan¹¹ — oferă prilejul realizării unui «model» de strategie a «înțelegerii» temperare între marile puteri imperialiste, în acțiunea comună de zdrobire a luptei popoarelor pentru independență

⁹ Vezi detalii în: M. N. Popa, *Unele aspecte ale participării Franței la lupta pentru împărțirea Africii la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Analele Universității București”, Istorie, Anul XV, 1966, p. 149—166.

¹⁰ *Documents diplomatiques français. 1871—1914*, tome XV, Paris, 1936, doc. nr. 120—121, 122 Annexe.

¹¹ Vezi: *The Yi Ho Tuan Movement of 1900*, Peking, Foreign Languages Press, 1976, 128 p.

și modernizare, de transformare a unei mari țări — China — într-o gigantică semicolonie. Victoria imperialiștilor va fi plătită de poporul chinez, printre altele, cu o contribuție — impusă prin protocolul din 7 septembrie 1901 — de 450.000.000 tali. Cîteva ani mai tîrziu, în 1907, istoria se va «repetă» în cazul Persiei, unde se va manifesta o strategie anglo-rusă similară.

Gigantica lume asiatică a devenit, la începutul secolului al XX-lea teatrul unor regrupări politice și confruntări de mare anvergură. Dacă la 30 ianuarie 1902 Marea Britanie semna o alianță cu Japonia, inspirată de strategia «înțelegerii și colaborării» imperialiste pe seama popoarelor din zonă și îndreptată împotriva rivalilor ruși și germani, în februarie 1904 se declanșa războiul ruso-japonez, expresie a luptei pentru reîmpărțirea unei regiuni a planetei. Rusia înfrîntă ceda Japoniei peninsula Liaotung cu Port-Arthur și Dalnii, calea ferată din Mancuriia de sud, partea sudică a insulei Sahalin și recunoștea totodată Coreea ca parte a zonei de influență japoneză. Grava criză politico-militară din Extremul Orient a agravat contradicțiile internaționale la nivel european și mondial, a demonstrat că „Rusia nu poate face nimic fără Franța și Franța nu are nimic de cîștigat dintr-o conflagrație în Orient”¹², a provocat o zdruncinare relativă a alianței franco-ruse, a slăbit considerabil pozițiile țarismului în lume și a inspirat Berlinului o serie de tentative de anihilare a alianței politico-militare ruso-franceze.

Dintre crizele politice internaționale din perioada antebelică, cea dintîi care a zguduit deosebit de puternic sistemul de relații internaționale, antrenînd toate marile puteri europene și S.U.A., amenințînd Terra cu dezlănțuirea unui conflict armat generalizat a fost prima criză marocană din 1905—1906. Ea s-a declanșat nu întîmplător în contextul politic creat prin realizarea apropierii anglo-franceze, încheierea *Antantei cordiale* la 8 aprilie 1904, slăbirea militară a Rusiei țariste, aliata Franței și afirmarea primatului contradicțiilor anglo-germane în lume. Avînd interese industriale, comerciale și strategice în Maroc și bizuindu-se pe calcule optimiste, Germania a fost provocatoarea crizei. Ea își propunea ca, pe calea presiunilor politico-diplomatice, a șantajului cu războiul să împiedice «tunisificarea» Marocului de către francezi — ceea ce însemna instaurarea controlului și a dominației Franței în această țară —, să obțină «compensații» coloniale și să supună unei probe de rezistență aparent fragila Antantă cordială. Debarcînd pe neașteptate la Tanger, la 31 martie 1905, kaiserul Wilhelm II îi recunoaște sultanului Marocului calitatea sa de «suveran independent», vorbește despre Maroc ca fiind un stat «fără monopoluri și anexiuni» și atacă politica expansionistă franceză. Criza este declanșată! În cursul ei s-au relevat: temerile și ezitățile unor cercuri conducătoare franceze în fața amenințărilor germane, care au antrenat un act politic fără precedent pentru o mare putere — demiterea ministrului de externe, Th. Delcassé, unul dintre «părinții Antantei», sub presiune germană; fermitatea Angliei în politica de sprijinire a Franței, diplomația sa pîrînd chiar «mai franceză decît cea franceză»; ezitarea Germaniei în fața perspectivei unui război și relația sa izolare politică; «cochetăriile» unor aliați cu adversarii din gruparea politico-militară rivală. În legătură cu acest din urmă aspect s-au remarcat veleitățile de mediator conciliant ale Rusiei, ezitățile și moderația Austro-Ungariei și

¹² Arh. M.A.E., *Fond Paris, Politice. 1903—1904*, vol. 15, raport nr. 532, 12/25 aprilie 1903.

Italiai, cea ce reflecta relativ mica stabilitate a alianțelor politico-militare existente, subzistența unor contradicții între aliați. Recunoașterea de către Franța a unor «interese speciale» germane în Maroc a înlesnit tranzacția pașnică în cadrul conferinței internaționale de la Algeiras, propusă și obținută de Theodore Roosevelt, președintele S.U.A., același lider politic care mediase pacea ruso-japoneză din 1905. Documentele elaborate în conferința internațională din 1906 asigurau de fapt «viitorul» dominației franceze în Maroc, deși menționau «integritatea» Marocului, «egalitatea» economico-comercială a puterilor europene în această țară. Dar politica marocană trecea sub control francez, iar Banca de Stat marocană sub controlul mării finanțe occidentale-europene¹³. Politica germană a suferit un eșec parțial. Hotărârile de la Algeiras au aplanat tensiunea dintre Franța și Germania, dar numai temporar, căci în 1911 Berlinul redeschide «dosarul marocan», cu aceleași țeluri și metode ca în 1905, punând în scenă cea de a doua criză marocană. De această dată, acompaniamentul militar a fost mai puternic: o canonieră și un crucișător din flota germană au acostat în portul marocan Agadir pentru a-i «apăra» pe germanii din Maroc. Emoția în lume a fost foarte mare. Din nou fermitatea și avertismentele britanice au temperat agresivitatea Reichului wilhelmian, iar atitudinea conciliantă a Franței a făcut posibil un compromis, concretizat în acordul din 4 noiembrie 1911¹⁴. În schimbul a 275.000 km². din Congo francez cedați Germaniei, la care se adăugau constituirea zonei internaționale Tanger din 38.000 km² și alți 28.000 km² din teritoriul marocan cedați Spaniei, Germania recunoștea Franței «libertatea de acțiune» în Maroc. Franța acapara de fapt restul de 372.000 km² de pământ marocan. Așadar, criza s-a încheiat printr-un «troc». Totodată însă ea a stimulat strângerea relațiilor politice și intensificarea contactelor militare franco-engleze în vederea unei colaborări, cursa înarmărilor, creșterea presiunilor franceze asupra aliatului rus insuficient de «ferm» din punct de vedere al intereselor franceze etc.

Ca rezultat al existenței unei mulțimi de focare de conflict latent, a antagonismelor imperialiste sau a confruntării dintre popoare și opresori străini, în răstimpul dintre cele două crize marocane a izbucnit în Europa o altă criză: cea bosniacă. În 1878, Austria devenise „complice la împărțirea Turciei și adversar inevitabil al tuturor năzuințelor Serbiei...”¹⁵, prin ocuparea Bosniei și Herțegovinei, posesiuni otomane. Conjunctura internațională, inclusiv cea din Balcani, a facilitat Vienei o inițiativă politică contrară aspirațiilor balcanicilor și, totodată, periculoasă pentru pacea Europei: ea a proclamat anexarea celor două provincii pe care, pînă atunci, le administrase doar. Austro-Ungaria urmărea să-și asigure căi de acces către piețe otomane și grecești, care să evite teritoriul Serbiei ostile și să dobîndească poziții politico-strategice dominante în Balcani. Protestele Rusiei și Serbiei au rămas fără efect, deoarece Franța și Anglia nu erau dispuse a se bate. Beneficiind de sprijinul Berlinului, hotărîtă să recurgă eventual la arme, Viena a realizat o victorie completă. Dar, pe de altă parte, criza bosniacă a agravat considerabil contradicțiile din Balcani dintre austro-germani și alianța sîrbo-rusă, a izolat diplomatic Austro-Ungaria și a accelerat și complicat procesele

¹³ Vezi, cu privire la problemele marocane: P. Guillen, *L'Allemagne et le Maroc de 1870 à 1905*, Paris, Presses Universitaires de France, 1967.

¹⁴ Textul lui se află în: R. Pinon, *France et Allemagne. 1870—1913*, Paris, 1913, p. 274—283.

¹⁵ K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 22, București, Edit. Politică, 1965, p. 41.

politico-naționale care gestau în zonă. Totodată, ea a înlesnit, laolaltă cu cea de a doua criză marocană, și manifestările antihabsburgice ale opiniei publice italiene, mai vechile pregătiri politico-diplomatice ale colonialismului italian de a deveni și el un participant activ, cu inițiative agresive proprii, la lupta pentru împărțirea și moștenirea Imperiului sultanilor otomani. Beneficiind de sprijin diplomatic interesat al «triumghiului» Triplei Înțelegeri, desăvârșit în 1907, de îngăduința silită și stînjinită a Berlinului, temător față de perspectiva pierderii de aliați angajați (italienii) și viitori (otomanii), guvernul italian s-a decis să-și completeze «imperiul african» prin anexarea forțată a unor provincii ale sultanului constantinopolitan. Ca urmare, la 29 septembrie, Italia a atacat Imperiul Otoman în Africa de Nord pentru a ocupa și anexa Tripolitania și Cyrenaica — la 4 noiembrie — sub denumirea de Libia. Războiul colonial a implicat operațiuni militare și în Dardanele, în insulele Rhodos și Dodecanez, ocupate de altminteri și ele. Izolarea politică a Imperiului Otoman în Europa, gravele sale dificultăți balcanice apărute în 1912 au silit Poarta să accepte, în octombrie 1912 încheierea păcii cu Italia, prin care renunța la Tripolitania și Cyrenaica în favoarea adversarului său. Dar crizele cele mai grave izbucnite în Europa antebelică, în parte ca o prelungire și a crizei bosniace, facilitate de dificultățile nord-africane ale otomanilor și stimulate de rivalitățile austro-ruse în sud-estul continentului, au devenit lunga criză balcanică din 1912/13¹⁶ și cea izbucnită tot în Balcani în 1914, ce se vor constitui, de altminteri, în preludiile imediate ale marelui război mondial.

De la începutul secolului, statele tinere din Balcani își afirmau tot mai ferm propria lor politică în lume, voința de independență și unire cu teritoriile compatrioților afiați sub dominație străină. Aceste evoluții se produceau în condițiile manifestării tendinței de modificare a tradiționalului echilibru al influențelor austro-ruse în Balcani în favoarea Vienei și Berlinului, ale agravării contradicțiilor dintre marile puteri în zonă, ale complicării rețelei de interese ale marilor puteri care înconjurau Imperiul Otoman, servindu-i acestuia drept mijloc de protecție¹⁷, în sfârșit, ale afirmării naționalismului «Junilor turci» și a voinței lor de menținere a imperiului, sintetizate de lozinca «În Turcia nu există mai multe naționalități, toți sînt otomani!»

Dar rivalitățile dintre marile puteri se împleteau în Balcani cu grave contradicții sociale și naționale. Tocmai creșterea imposibil de blocat a mișcării naționale, care viza eliberarea celor ce se mai aflau sub dominație otomană, a accelerat, începînd de prin 1911, unirea monarhiilor balcanice într-o alianță antiotomană. În 1912, Serbia, Bulgaria, Grecia și Muntenegru au constituit «blocul balcanic», stimulate fiind de diplomația țaristă, susținută de cea franceză. Acest bloc se constituia prin forța sa politico-militară într-o temporară „a șaptea putere europeană”¹⁸, care va manifesta curînd evidente veleități de emancipare de tutela politică a «marilor» europeni.

Inevitabilul război, declanșat în octombrie 1912, a avut pentru țările «blocului» un caracter drept, de eliberare națională. Aliații ocupară rînd pe rînd

¹⁶ Referitor la evoluțiile politice în Balcani și impactul lor asupra situației generale, vezi: N. Ciachir, *Le rôle des Etats du sud-est de l'Europe dans les relations internationales entre 1900 et 1912*, în: «Analele Universității București», Istorie, Anul XXXV, 1986, p. 25—36.

¹⁷ Cf. G. Gioletti, *Mémoires de ma vie*, Paris, 1923, p. 232.

¹⁸ Vezi N. Ciachir, *op. cit.*, p. 36.

Monastir, Adrianopole, Salonice, Scodra, Alesia, eliberară întreaga Macedonie ș.a. și începură înaintarea către Constantinopol, spre neliniștea marilor puteri, ajungând totodată pe țărmul Adriaticii. Victoriile balcanicilor și alerta marilor puteri au concurat la încheierea unui armistițiu la Londra, în decembrie 1912, dar otomanii au reînceput ostilitățile în februarie 1913, pentru a încheia un nou armistițiu în aprilie, după înregistrarea altei serii de eșecuri militare. La 30 mai 1913 la Londra a avut loc semnarea preliminarilor păcii prin care: Turcia europeană era redusă la Constantinopol și împrejurimile sale, granița fiind stabilită la 50 km. de capitala otomană; Serbia nu obținea ieșirea la Adriatică, dar primea teritoriile din Macedonia, Grecia dobîndea teritoriile în Epir și Macedonia, ca și Bulgaria etc. De fapt, pacea s-a dovedit a fi doar un *armistițiu* din următoarele cauze: nemulțumirea tuturor aliaților balcanici, izvorită dintr-o departajare a teritoriilor eliberate care nu satisfăcea pe nimeni; compromiterea influenței austro-germane și consolidarea pozițiilor Antantei; destrămarea «blocului balcanic» din cauza nemulțumirii Bulgariei și a intervenției politico-diplomatice a Vienei în favoarea acesteia din urmă; dorința de revanșă a otomanilor. Realizarea intențiilor austro-bulgare, ce s-ar fi concretizat printre altele într-o extindere teritorială notabilă a Bulgariei, antrena: modificarea radicală a raporturilor de forțe dintre statele din peninsula; grava primejdie a Serbiei și a intereselor Antantei în zonă; dobîndirea de către austro-germani a unor poziții privilegiate în Balcani. Încurajată de mult prea interesata Vienă, Bulgaria își atacă foștii aliați sîrbi și greci la 29 iunie 1913, dezlănțuind cel de al doilea război balcanic. Urmărind evitarea zdrobirii Serbiei, a ruperii echilibrului forțelor balcanice și, în acest context, dobîndirea unei granițe mai avantajoase din punct de vedere militar în Dobrogea, România a intrat în război împotriva Bulgariei. Din partea ei acesta era totodată un act de independență politică față de aliații săi austro-germani. La fel a procedat, dar din alte motive, Turcia. Aventura guvernului țarului bulgar Ferdinand I de Saxa-Coburg s-a soldat inevitabil cu un dezastru. Pacea de la București, din 10 august 1913¹⁹ prevedea: Serbia prelua de la Bulgaria teritoriile în Macedonia, iar Turcia Adrianopolul; România dobîndea Cadrilaterul etc.

Situația politică generală din Europa a resimțit din plin impactul crizei balcanice, perspectivele politice devenind mai sumbre decît în trecut. Nemulțumită de rezultatele celui de al doilea război balcanic, Viena gîndea tot mai insistent că doar un nou război, eventual chiar general, putea oferi soluționarea problemelor balcanice într-o manieră convenabilă ei. În cursul crizei balcanice s-a desăvîrșit totuși eliberarea popoarelor din peninsula, eveniment de însemnătate istorică progresistă.

Istoria relațiilor internaționale, a crizelor politice internaționale de la începutul veacului al XX-lea se constituie în parte distinctă, dar totuși inseparabilă de marea etapă 1871—1914, în cursul căreia lumea capitalistă dezvoltată — și, antrenată de ea, cea subdezvoltată sau în curs de dezvoltare, dependentă de cea dintîi — a evoluat treptat dar sigur către un conflict politico-militar generalizat, fără precedent ca amploare. Determinatorii politicii marilor puteri și ai acestei evoluții — relevați pe deplin de crizele de la începutul veacului XX — erau concurența colonială, financiară și comercială, teama crescîndă de lupta pentru

¹⁹ Vezi textul tratatului în: *Cartea Verde. Documente diplomatice*, București, 1913, p. 261—264.

independență a popoarelor subjugate și exploatate. Răstimpul dintre 1900 și 1914 a adus, în cazul citorva țări, ca notă distinctă, dezvoltarea economică explozivă și în ritmuri de o inegalitate fără precedent în epoca modernă, expansiunea și agresivitatea extreme ale imperialismelor, tendința marilor imperii — deja constituite — de a se dezmembra și împărți unele pe altele, lupta pentru hegemonie pe Terra, nu limitată la un continent sau altul. Protagonisții principali și, totodată, liderii acestei confruntări — cum o demonstrează și istoria anilor 1900—1914 — erau Reichul wilhelmian și Marea Britanie, iar în «rezervă», în așteptarea mării ocazii favorabile, a mării șanse — care va fi războiul mondial — de a se propulsa ca lider capitalist al planetei, se aflau S.U.A., conștiente de declanșarea declinului relativ dar inevitabil al Europei.

SPARTA ÎN SECOLUL AL III-LEA î.e.n

AUREL IORDĂNESCU

I. Începutul declinului puterii spartane.

Victoria Spartei împotriva Athenei în războiul peloponesiac a însemnat, printr-un paradox, începutul decăderii puterii spartane. Sparta câștigase războiul împotriva Athenei numai datorită sprijinului financiar și diplomatic al Imperiului persan: „daricii” Marelui rege îngăduiseră Spartei să-și facă o flotă și să-și plătească mașelotii, după cum sprijinul diplomatic al satrapilor Asiei Mici îi ajutase lui Lysandros să provoace defectiunea celor mai de seamă membri ai Ligii de la Delos, lipsind Athena nu numai de contribuțiile lor la tezaurul federal (care constituia principalul mijloc financiar de purtare a războiului), ci și de sprijinul lor moral, obligînd-o să-și disperseze forțele în acțiuni militare împotriva aliaților răsculați și să nu mai poată face față forțelor unite ale Spartei și Persiei. Numai că victoria Spartei împotriva Athenei avea o semnificație mai adîncă: ea marca începutul decăderii „polisului” grec. În adevăr, dacă Athena învinsese singură la Marathon oștile regelui persan, iar la Salamina și Plateea oștile reunite ale cetățitorilor grecești eliberaseră pentru trei sferturi de secol Grecia de amenințarea persană, spiritul particularist care anima polisurile a dus repede la o serie de conflicte „între greci și greci”, care, de fiecare dată, însemna nu numai slăbirea celui învins, dar și exacerbarea urii împotriva învingătorului, creînd o stare de tensiune continuă, care făcea să se piardă din vedere „primejdia persană”, pentru a lăsa loc numai spiritului de revanșă împotriva adversarului grec. Și cum la aceasta s-au mai adăugat și luptele interne între facțiunile oligarhice și democratice, soldate cu răsturnări politice, stabilitatea internă a polisurilor a fost puternic afectată, obiceiul facțiunii învinse de a cere sprijin „din afară”, ducînd, treptat, la alterarea instituțiilor care constituiseră soliditatea regimului „polisurilor”; iar această alterare și-a atins punctul cel mai înalt atunci cînd Sparta, pentru a-și înfrînge „adversarul grec”: Athena, nu a ezitat să ceară sprijinul „dușmanului tradițional”, Persia, realizînd astfel „alianța grecului cu barbarul împotriva grecului”. Dar, după înfrîngerea Athenei, pentru a-și menține hegemonia în Grecia, Sparta și-a fixat ca principii de bază ale politicii ei pe deoparte sprijinirea spiritului particularist al „polisurilor”, pentru a împiedica formarea de Ligi, care s-ar fi putut opune dominației ei, iar pe de altă menținerea alianței cu Persia, al cărei sprijin financiar și diplomatic reprezenta garanția menținerii dominației sale.

Numai că respectarea acestor principii însemna, de fapt, recunoașterea implicită a dreptului Marelui rege de a-și reinstaura stăpînirea asupra orașelor grecești de pe coasta Asiei Mici, orașe care fuseseră eliberate în urma războaielor medice și a căror libertate fusese recunoscută de Imperiul persan prin pacea lui Kallias din 449/448. Ori, împotriva acestei politici de sacrificare a libertății

grecilor din Asia Mică în interesul egoist al oligarhiei spartane s-au ridicat murmure nu numai în Grecia (care începea să regrete hegemonia atheniană, care eliberase aceste cetăți), dar și în Sparta, al cărei prestigiu era grav afectat de renunțările la care consimțise. Și atunci Sparta s-a găsit în fața unei dileme politice: sau să refuze recunoașterea dominației persane asupra orașelor grecești din Asia Mică și să lupte pentru eliberarea lor, dar în felul acesta să piardă sprijinul persan și prin aceasta posibilitatea menținerii hegemoniei în Grecia, sau să accepte subjugarea acestor cetăți grecești de către perși și să-și păstreze sprijinul persan și hegemonia instaurată. Variațiile politicii spartane în această privință (campaniile lui Agesilaos în Asia Mică; „războiul corintian”; reînnoirea alianței cu Persia de același Agesilaos) marchează tocmai starea de incertitudine din rîndurile clasei conducătoare spartane și refuzul foștilor aliați ai Spartei de a-i accepta dominația întemeiată pe sprijinul Persiei. Pînă la urmă, însă, egoismul cercurilor conducătoare spartane a optat pentru sprijinul persan: pacea lui Antalkidas (387/386 î.e.n.) consfințea hegemonia spartană sub granița Persiei, ceea ce echivala cu o tutelare; iar felul arbitrar și violent în care Sparta a aplicat prevederile păcii (distrugerea Mantinei; dizolvarea confederației ulythiace; ocuparea prin trădare a Thébei; impunerea de garnizoane de ocupație, etc.) au discreditat Sparta în ochii „polisurilor” grecești și au determinat o reacțiune antispartană, care a culminat cu înfrîngerea de la Leuktra (371 î.e.n.), care a pus capăt, odată cu prăbușirea prestigiului militar al Spartei și hegemoniei ei.

Dar ceea ce a fost mult mai grav, expedițiile lui Epaminondas în Pelopones din anii 370/369 î.e.n. au dus la destrămarea symmachiei peloponesiace și la pierderea Messeniei, regiunea cea mai bogată a statului Spartan și, odată cu ea, la pierderea de către cetățenii spartani a loturilor pe care le dețineau acolo și lucrate pînă atunci de heloții messenieni. Faptul a avut o gravă repercusiune asupra situației economice și sociale a Spartei: toți cei care își pierduseră loturile din Messenia nemaiputîndu-și aduce contribuția la mesele comune și-au pierdut și calitatea de cetățeni cu drepturi depline, căzînd în categoria „Inferiorilor”, lipsiți de drepturi politice. Se creia în felul acesta o categorie de nemulțumiți care se credeau îndreptățiți să ceară reîmpărțirea „pămîntului civic” din valea lui Eurotas, ajuns din ce în ce mai mult în mina unui foarte mic număr de mari proprietari.

Restrînsă în limitele teritoriale tradiționale, lipsită de faima invincibilității militare, slăbită de scăderea numărului cetățenilor depline, minată în interior de conflictul latent între bogați și săraci, amenințată de răscoale ale heloților și de revenirile ofensive ale monarhiei macedonene, Sparta a încetat, în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. să mai joace rolul hotărîtor pe care îl jucase pînă atunci în lumea hellenică, menținîndu-se într-o izolare voită: așa se explică de ce, singură dintre „polisurile” Greciei, ea a refuzat constant să intre în Liga de la Korinth, să participe la epopeea cuceririi Imperiului persan de către Alexandru cel Mare și să accepte ofertele de colaborare ce i-au fost făcute, menținîndu-se neclintită pe poziția de adversară ireconciliabilă a hegemoniei macedonene și așteptînd un moment propice de a-și reinstaura dominația asupra Peloponesului. În acest scop, după lupta de la Issos (333 î.e.n.), regele Agis al III-lea (339—331 î.e.n.) a luat în serviciul său pe cei 8000 de mercenari greci, care fuseseră în slujba regelui persan și a încercat să readucă Peloponesul sub hegemonia Spartei. Dar sub zidurile orașului Megalopolis, în Octombrie

331 î.e.n., Antipatros strategul lăsat de Alexandru în Macedonia, a înfrînt într-o bătălie hotărîtoare oștirea spartană, regele Agis III rămînînd pe cîmpul de luptă.

Înfrîngerea a făcut să scadă și mai mult prestigiul Spartei, iar obligația de a da 50 de ostateci i-a micșorat considerabil libertatea de acțiune. În feul acesta, la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., decăderea militară și politică a Spartei era vădită.

II. Transformările economice și sociale în secolele IV—III î.e.n.

Începutul decăderii politice a Spartei a avut loc în condițiile unei grave crize social-economice și îndeosebi a unei crize demografice. Istoricii greci au subliniat continua descreștere a „egalilor”, adică a cetățenilor cu drepturi depline, care constituiau corpul politic și rezervorul de forțe militare ale statului spartan. Dacă la origine numărul „egalilor” fusese de 9000, corespunzător numărului Klerosurilor din valea lui Eurotas, în perioada războaielor medice Sparta angajează în lupta de la Plateea 5000 de hopliți (și aceștia nu reprezentau totalul forțelor ei, care se ridica la 7000 de oameni); dar în războiul peloponesiac ea nu mai poate pune în linie decît 3500 de hopliți, iar în secolul al IV-lea î.e.n. numărul lor scade la 2000, pentru ca la Leuctra (371 î.e.n.) ei să mai fie numai 700. Ori, Aristotel (Politica, II, 11) spune că în vremea lui (sfîrșitul secolului IV î.e.n.) Sparta „care ar putea să înarmeze 1500 de călăreți și 30.000 de hopliți, de abia numără 1000 de combatanți”.

În atare situație și ținînd seama de prevederile constituției spartane, care urmărea tocmai menținerea unui număr constant de ostași totdeauna gata de luptă, faptul părea inexplicabil.

Într-un studiu celebru, Fustel de Coulanges, analizînd toate datele oferite de scriitorii antici, a izbutit să dea o explicație pertinentă fenomenului. Potrivit constituției spartane, fiecare „egal” avea în stăpînire un lot, Kleros, care constituia un majorat inalienabil și indivizibil; el revenea de drept fiului prim-născut, care nu putea nici să-l vîndă, nici să-l doneze, nici să-l împartă cu ceilalți frați ai săi; ori, în acest caz, numai el putea păstra statutul de „egal” care era condiționat de depunerea cotei-părți de alimente pentru masa comună, ceilalți frați (în măsura în care nu izbuteau să-și procure, prin cumpărare, un lot în „Perioikis” sau în Messenia) rămînînd în situația de „inferiori”, adică nebucurîndu-se de deplinătatea drepturilor cetățenești. Apare aici una din contradicțiile societății spartane: spartanul este obligat să se căsătorească și să aibă cît mai mulți fii dar cu cît aceștia sînt mai numeroși, cu atît crește numărul „inferiorilor”. Pe de altă parte, orice nou născut de sex masculin trebuia prezentat Gerusiei, care hotăra dacă va fi păstrat sau expus pe Muntele Tayget: încă o cauză de scădere a elementului bărbătesc. În același timp, un copil născut dintr-o căsătorie cu o străină era considerat bastard: el era spartan, dar rămînea în categoria „inferiorilor”. În fine, și la Sparta, ca și în alte polisuri grecești, exista pedeapsa „atimiciei”, adică a degradării civice pentru abateri grave de la disciplina militară sau socială.

Existau, deci (pe lîngă marile pierderi de cetățeni provocate de războaiele nesfîrșite) cauze multiple care concureau la scăderea continuă a numărului cetățenilor „egali”; dar, pe lîngă ele, una a contribuit în cea mai mare măsură la creșterea numărului „inferiorilor”: pierderea loturilor. Obligația de a se înarma pe spese proprii, de a plăti impozitul sau de a întreține un număr de

copii i-a silit pe mulți „egali” să contracteze împrumuturi; dar cum ei nu aveau voie să exercite o meserie care să le aducă un câștig cu care să-și plătească datoria, își ipotecau venitul Klerosului: ei rămăneau posesori de drept, dar venitul revenea creditorilor. Lucrurile au mers așa pînă la începutul secolului al IV-lea î.e.n. cînd, printr-o dispoziție (rhetra) a eforului Epitadeus s-a îngăduit donația lotului în timpul vieții sau prin testament; rezultatul a fost că, în scurtă vreme, un număr mare de loturi au fost cedate de posesorii lor creditorilor, care au devenit mari proprietari de pămînt, în timp ce debitorii, care-și plățiseră datoriile cedînd lotul, și-au pierdut statutul de „egali”, trecînd în acela al „inferiorilor”. Aristotel (Politica, II, 10) consemnează faptul spunînd că ceea ce izbește în Sparta, „este disproporția proprietăților: în timp ce unii stăpînesc averi imense, alții nu au aproape nimic; iar pămîntul este în mîna citorva”, adăugînd că aceasta s-a produs deoarece „legea a permis — fiecăruia — a dispune după voie de averea sa, fie prin donații între vii, fie prin testament”. Iar faptul că femeile erau libere să facă orice fel de tranzacții comerciale a dus la o situație paradoxală: „două cincimi ale pămînturilor sînt în posesiunea femeilor”, încheie Aristotel (Id., II, 11). În fine, cînd Messenia, regiunea cea mai fertilă, care aducea pentru jumătate din cetățenii „egali” ai Spartei venitul necesar menținerii lor în rîndurile celor cu drepturi depline, a fost definitiv pierdută (în 369 î.e.n.), atrăgînd după ea căderea unui însemnat număr de „egali” în categoria „inferiorilor”, iar pierderea regiunii Skiritis, din Nordul Laconiei, a lipsit statul spartan de unii dintre cei mai buni luptători, care alcătuiseră unități distincte în cadrul oștirii spartane, viața socială și puterea militară a Spartei au intrat într-o criză continuă.

În felul acesta, datorită unor prevederi constituționale desuete, procesului de concentrare a proprietății și pierderii Messeniei, numărul „egalilor” a scăzut continuu, fapt care s-a repercutat negativ asupra puterii militare a Spartei, deoarece, corespunzător (așa cum s-a văzut) a scăzut continuu și numărul hopliților. În această situație Sparta s-a văzut silită să facă tot mai mult apel la contingentele „aliaților”; și cum aceste contingente erau formate din oameni puțin instruiți și, deci, puțin folositori, în anul 382 î.e.n. Sparta acceptă ca aliații să se răscumpere de obligațiile militare plătiind o sumă de bani fixată la 3 oboli eginetici de om pe zi, sumă cu care să se recruteze mercenari. Ori, această concesie nu numai că a făcut să slăbească dependența teritoriilor aliate față de Sparta, dar a constituit un rău exemplu și pentru unii dintre spartani, care preferau o viață mai tihnită, în locul regimului de continuă mobilizare. Și astfel numărul celor care au acceptat de a cădea în categoria „inferiorilor” fără obligații militare a crescut, slăbind și mai mult capacitatea militară a statului.

Acest proces de degradare treptată a valorilor sociale și militare ale Spartei a fost stimulat în mare măsură de transformările suferite de economia spartană în urma războiului peloponesiac. Războiul peloponesiac (431—404 î.e.n.) prin prada dobîndită, prin contribuțiile obligatorii impuse teritoriilor supuse și prin marile sume de bani puse la dispoziție de regele persan, făcuse ca viața sobră de altă dată a spartanilor să facă loc unei dorințe tot mai accentuate de îmbogățire și de viață îmbelșugată. Așa, de pildă, în toamna anului 404 î.e.n., cînd Lysandros se înapoiase învingător la Sparta, el aducea un număr impresionant de coroane de aur, oferite de orașele grecești și 470 de talași rămași din subvenția pe care Kyros cel Tânăr o acordase Spartei pentru purtarea războiului împotriva Athenei;

și aceasta pe lângă marile sume de bani (1500 de talanți) pe care le trimisese cu un an înainte prin Gylippos, apărătorul Syracusei. Numai că aceste bogății nu s-au revărsat asupra întregii comunități spartane, ci a rămas în mâinile unui număr restrâns de cetățeni, a căror avere a crescut nemăsurat, în timp ce marea masă de „egali” (care suferise cele mai mari pierderi în decursul războiului) a rămas să trăiască tot din modesta rentă fixă pe care i-o serveau heloții de pe Klerosurile lor. În felul acesta, societatea spartană, la temelia căreia stătuse pînă atunci egalitatea economică și politică a cetățenilor cu drepturi depline, se scindă într-o minoritate de bogați, a cărei preocupare era de a-și spori necontenit averile, tezaurizînd bani și aur (pe care-i depunea la băncile celebrelor temple din Tegeea sau Delfi) și acaparînd loturile celor sărăciți, și o masă de cetățeni sărăciți de obligațiile militare și de lăcomia celor avuți. Se creia astfel o stare de tensiune socială provocată de ruina economică a celor mulți și de egoismul unei oligarhii care ajunsese să stăpînească cea mai mare parte a pămîntului și să acapareze întreaga putere de stat: luxul celor bogați contrasta cu mizeria celor săraci. Faptul era de notorietate încă de la începutul secolului IV î.e.n. și este pregnant marcat de Platon în dialogul „Alkibiades” (I, 122 e): „Într-adevăr dacă vei voi să cuprinzi bogățiile lacedemonienilor ai să afli că averile de acolo covîrșesc cu mult pe cele ale noastre... Dar să lăsăm la o parte acestea și să spunem că aur și bănet cît se află numai în Lacedemonia, nu găsește în toată Elada; într-adevăr, de mai multe generații încoace, într-acolo se scurge averea din toate părțile elenilor, iar adesea și de la barbari, dar de acolo nu mai iese nimic; ...așa dar, este bine știut că și prin aurul și banii de care dispun, lacedemonienii sînt cei mai bogați dintre eleni”. Firește, cînd vorbește de „lacedemonieni”, Platon se gîndește la oligarhia posedantă. Iar odată cu bogăția, a apărut și corupția; semnificativ sub acest aspect este cazul lui Gylippos, apărătorul Syracusei: însărcinat cu remiterea către efori a unei sume de 1500 de talanți, el și-a însușit 300 din ei; condamnat la exil, a preferat să se sinucidă. Și cazul lui nu este izolat.

Toate aceste adînci transformări sociale și economice au creat puternice convulsii sociale, concretizate în conspirații (ca aceea a lui Kynadon din 399 î.e.n.) ori în lupte acerbe între bogați și săraci; dacă ele nu ne sînt cunoscute mai în amănunt, aceasta se datorește secretului cu care oligarhia spartană se înconjură. Dar revendicările celor săraci s-au încheptat treptat într-un program care prevedea ștergerea datoriilor, reîmpărțirea pămînturilor și refacerea clasei „egalilor” prin acordarea drepturilor cetățenești depline „inferiorilor”, pericilor, neodamozilor și chiar unor străini. Pentru realizarea acestui program, însă, era nevoie nu numai de o schimbare a moravurilor ci și de aceea a constituției. Și cum oligarhia beneficiară se opunea din răspuțeri, Sparta și-a manifestat încă odată deosebita față de celelalte polisuri, inițiind sub forma unei reveniri la tradițiile ancestrale, o revoluție socială condusă, însă, de regi.

III. Sparta în prima jumătate a sec. III î.e.n.: acțiunile lui Areus.

Primele două decenii ale secolului al III-lea î.e.n. au reprezentat pentru Grecia o perioadă tulbură și confuză datorită ultimelor lupte dintre Diadohi, care au dus la constituirea celor trei mari monarhii hellenistice: Egiptul lagid, Asia seleucidă și Macedonia antigonidă. Sparta a rămas, în general, neutră, cu alit mai mult, cu cît, din anul 309 î.e.n., ea avea un rege minor, Areus fiul lui

Akrotatos, care urmasa bunicului său, Kleomenes II și se găsea sub tutela unchiului său, Kleonymos. Areus apare ca o figură aparte în șirul regilor spartani: aparținând familiei Agizilor, după preluarea conducerii efective el a încercat să introducă în Sparta regimul marilor monarhii hellenistice, adoptând diadema regilor hellenistici; bătând (pentru prima oară în istoria Spartei) monedă cu efigia sa; introducând la curte un fast pînă atunci necunoscut; folosind formularul diplomatic: „regele Areus și Lacedemonienii” și acceptînd să i se dedice inscripții onorifice. Deși regalitatea spartană era colegială, izvoarele nu menționează niciodată pe colegul lui.

Dorind să redea Spartei vechiul prestigiu, el și-a fixat drept țel politic readucerea Peloponesului sub hegemonie lacedemoniană. Avînd o fire mîndră și autoritară, dar mai puțin cugetată, el a implicat Sparta într-o serie de acțiuni politice și militare, vizînd înlăturarea hegemoniei macedonene din Pelopones, aproape toate sfîrșite printr-un eșec. Astfel, în anul 280 î.e.n., în timpul luptei dintre Antigonos Gonatas și Ptolemaios Keraunos pentru tronul Macedoniei, el inițiază o coaliție a polisurilor peloponesiace împotriva lui Antigonos și-i atacă pe Etolieni, aliații acestuia, sub pretextul de a fi cotropit niște ogoare ale oracolului de la Delfi; dar atacul a eșuat și oștirea spartană a suferit pierderi severe; urmarea a fost că aliații l-au părăsit, iar singur nu a mai putut acționa. Cîțiva ani mai tîrziu, în 272 î.e.n., ascultînd de îndemnul regelui Egiptului, Ptolemaios II Filadelful, el a pornit în ajutorul orașului Gortyn din Crea. De lipsa lui din țară a încercat să se folosească fostul lui tutore, Kleonymos, ca să ia tronul. El a chemat în ajutor pe regele Epirului, Pyrrhos, care se întorsese din campania nereușită împotriva Romei; acesta atacă Sparta prin surprindere, dar populația orașului, bărbați, femei și copii, sub conducerea tînărului fiu al lui Areus, Akrotatos, s-a apărat cu o îndîrjire care l-a obligat pe regele Epirului să înceapă asediul; rezistența populației i-a dat timp lui Areus să se înapoieze, aducînd și 1000 de arcași cretani și totodată l-a hotărît pe Antigonos Gonatas să vină în ajutorul Argosului, amenințat și el. Temîndu-se să nu fie înconjurat, Pyrrhos s-a îndreptat spre Argos, dar în timpul retragerii a fost hărțuit continuu de oștirea lui Areus, care i-a provocat pierderi serioase. La atacul Argosului, însă, Pyrrhos și-a pierdut viața așa încît Kleonymos a trebuit să plece în exil, unde a și murit. Succesul obținut în acest conflict a făcut să crească prestigiul lui Areus, care a încercat cu sprijinul regelui Ptolemaios, să înlătore dominația macedoneană din Pelopones și să restaureze hegemonia spartană. Și ocazia s-a ivit în anul 267/66 î.e.n. Antigonos Gonatas, în dorința de a păstra un echilibru între puterile hellenistice, începuse construirea unei flote. Ptolemaios II Filadelful, a cărui flotă domina Marea Egee, temîndu-se de veleitățile maritime ale regelui macedonean, hotărî să-i creeze dificultăți în Grecia care să-l oblige să renunțe la noua politică navală. Pentru aceasta, a instigat un număr de polisuri peloponesiace să înceapă o acțiune comună împotriva dominației macedonene, iar cel ales să organizeze și să conducă această acțiune a fost regele Areus al Spartei. Folosind cu abilitate temerile regelui Egiptului față de alianța lui Antigonos cu Antiochos II Theos, suveranul seleucid, cu care Ptolemaios era în luptă pentru Koilê Syria, precum și nevoia suveranului lagid de a contracara noua politică navală antigonidă, Areus a acceptat să organizeze, cu subsidii egiptene, o campanie care să înlătore hegemonia macedoneană în Pelopones, cu atît mai mult cu cît orice slăbire a poziției regelui Mă-

cedenței în Grecia îl lipsea pe Antiochos II Theos de sprijinul macedonean în lupta pentru Koilè Syria. Trecînd la acțiune, regele spartan izbuti să atragă într-o alianță militară un număr însemnat de orașe din Pelopones și din Creta și, în cele din urmă, și Athena. Noua alianță spartano-atheniană, încheiată în August 266 î.e.n., părea că reinvie vremurile de glorioasă colaborare din perioada războaielor medice; susținută cu înflăcărare de athenianul Chremonides (din care cauză lupta comună împotriva Macedoniei a intrat în istorie sub numele de „Războiul chremonidian“), ea s-a concretizat într-un tratat de alianță gravat pe piatră; preambulul lui deosebit de sugestiv, declară că așa cum în trecut cele două cetăți au luptat unite „împotriva celor care încercau să subjuge orașele, lupte care le-au adus glorie și hellenilor libertatea“, tot astfel și acum „ținînd seama că și azi tot astfel de primejdii amenință Hellada din partea celor care răstoarnă legile și constituțiile tradiționale“, cu sprijinul regelui Ptolemaios, care, „credincios politicii înaintașilor își arată zelul pentru libertatea comună a Hellenilor“, cetățile unite, vor duce lupta de eliberare. Ostilitățile au început în anul 266 î.e.n. prin asedierea Athenei (care izgonise garnizoanele macedonene) de către Antigonos Gonatas, care avea avantajul de a putea manevra pe linii interioare deoarece stăpînea Istmul de Corinth, despărțîndu-i pe athenieni de aliații lor. Ptolemaios trimise, în primăvara anului 265 î.e.n. o escadră sub conducerea amiralului Patrokles, care debarcă la Capul Sunion, dar cum nu dispunea de forțe suficiente nu putu debloca Athena.

La rîndul lui, în aceeași vară, Areus porni cu armata aliaților spre Korinth, dar nu a putut forța trecătorile care duceau spre Attika și fu nevoit să se retragă. Asediul Athenei devenind tot mai strîns, în vara anului 264 î.e.n. Areus întreprinse o nouă expediție; lîngă Korinth el se întîlni cu oștirea lui Antigonos, dar în lupta care s-a dat oștirea spartană a fost înfrîntă, iar regele ucis. Odată cu el se spulberau și speranțele de refacere a Ligii peloponesiace sub hegemonie spartană; doi ani mai tîrziu (262 î.e.n.), epuizată, Athena capitula.

Alianța peloponesiacă se destrăma și ea, iar Sparta încetă pentru două decenii să mai joace vreun rol în Grecia.

IV. Incercarea de reformă a lui Agis al IV-lea (245—241 î.e.n.).

Situația politică a Greciei a fost puternic influențată și tulburată de constituirea celor două noi confederații de polisuri: Liga acheeană și Liga etoliană. Ele reprezentau „organizații federale, cu instituțiile lor politice, armatele lor, o formă de cetățenie comună și gestiune proprie. Ele concep și duc o politică externă coerentă și autonomă, inițiază acțiuni militare de anvergură stîrnind în jurul lor considerație sau teamă, reprezentînd singura încercare serioasă de a rezolva problema acută pe care o puneau supraviețuirea cetățitorilor grecești ca state independente, cu teritoriul lor restrîns, cu populația lor puțin numeroasă, cu rivalitățile care le măcinau și cu amenințările generate de ambițiile regilor“ (F. Chamoux, *Civilizația elenistică*, p. 303—304).

Liga acheeană, care îngloba aproape toate statele Peloponesului, se temea de tendințele regilor spartani de a restaura vechea hegemonie a Spartei și din această cauză se străduia să o anexeze. Ori, după moartea lui Areus, Sparta, măcinată de luptele sociale și de alterarea vechilor virtuți, era din ce în ce mai puțin în stare de a reacționa în fața primejdiei. Contactul mai îndelungat cu monarhiile hellenistice obișnuise pătura bogată cu luxul și cu viața îmbel-

șugată, pentru a căror satisfacere a recurs tot mai mult la împrumuturi, așa încît, pe la jumătatea secolului al III-lea î.e.n., majoritatea marilor proprietari era împovărată de datorii, ca și pătura săracă nevoită să se împrumute pentru a trăi; în aceste condiții, lozinca ștergerii datoriilor a devenit aproape generală. În același timp, vechile obiceiuri care formaseră țaria Spartei, erau părăsite: mesele comune nu mai erau frecventate nici de cei bogați, cărora „ciorba neagră” nu le mai plăcea, nici de cei săraci care nu-și puteau plăti cota-parte.

În fine numărul „egalilor” scăzuse în așa măsură, încît Plutarh putea afirma că, „nu mai rămăseseră decît 700 de Spartiați și dintre aceștia poate numai o sută aveau pămînt și loturi; restul alcătuind o plebe săracă”.

Nevoia unei reforme care să redea Spartei vechea ei „Constituție a lui Lykurg” devenise atît de urgentă, încît ea a fost îmbrățișată de regele Agis al IV-lea (245—241 î.e.n.) un tînăr generos și entuziast. Dar, lipsit de experiență, el se lăsă condus de unchiul său, Agesilaos, un ambițios care voia să participe la conducerea statului prin intermediul nepotului său, dar fără să sacrifice interesele păturii posedante. În anul 243, la îndemnul lui Agesilaos, unul din efori, Lysandros, propuse un decret care prevedea: anularea tuturor datoriilor, împărțirea pămîntului cuprins între Pellene și Muntele Tayget, capul Maleea și Sellasia în 4500 de loturi egale, care să fie atribuite spartanilor „inferiori” și a celui din afara acestor limite în 15.000 de loturi egale, care să fie atribuite perieciilor capabili să lupte ca hopliți; în fine, completarea corpului cetățenesc cu perieci și străini, care vor primi educația spartană. Tînărul Agis înțelesese reforma ca o revenire la vechea orînduire spartană, prin reintroducerea egalității sociale și economice și ca o întărire a puterii militare a Spartei printr-o primenire a corpului social. Dar celălalt rege, Leonidas, reprezentantul Eurypon-tizilor, conducătorul grupării conservatoare, se opuse propunerii și izbuti să o facă respinsă de Gerusia cu o majoritate de un vot. Atunci Lysandros îi intentă un proces și izbuti să-l deponă și să-l înlocuiască pe Kleombrotos, propriul ginere al lui Leonidas, care era de acord cu reformele.

Eforii anului 242 î.e.n. se opuseră, însă, reformei și atunci, printr-o lovitură de stat, eforii au fost depuși, iar regele Leonidas exilat la Tegeea. Proiectul a fost votat, toate datoriile anulate, iar înscrisurile arse în piața publică. Dar cînd a fost să se treacă la împărțirea pămînturilor, gruparea conservatoare, condusă chiar de Agesilaos, pretextînd dificultățile unei realizări imediate, a izbutit să o amine pentru mai tîrziu. În felul acesta, însă, s-a creat o nemulțumire generală: creditorii pentru că își pierduseră creanțele, iar marea masă a celor săraci pentru că își vedeau înșelate speranțele de îmbunătățire a condițiilor lor sociale și economice.

Familia regală a făcut atunci un gest spectaculos: atît Agis, cît și mama sa Agesistrata și bunica sa, Archidameia, care dețineau întinse suprafețe de pămînt, renunțară la ele punîndu-le la dispoziția statului pentru a fi distribuite potrivit decretului.

Dar tocmai atunci se petrecu un fapt care răsturnă întreaga situație. Eto-lienii atacară, în vara anului 241 î.e.n. Liga acheeană, al cărei strateg, Aratos din Sikyon, ceru ajutorul Spartei. Socotînd că o victorie militară i-ar spori mult prestigiul și i-ar îngădui să-și desăvîrșească reforma, Agis porni cu contingentul spartan spre Istmul de Korinth; dar Aratos, îngrijorat de spiritul revoluționar ce anima pe tinerii spartani (care ar fi putut deveni contagios!) renunță la aju-

torul spartan. Decepționat, Agis se întoarse la Sparta cu prestigiul scăzut; iar aici găsi o situație cu desăvârșire schimbată. Folosindu-se de nemulțumirea provocată de amânarea continuă a împărțirii pământului și de guvernarea samavolnică a lui Agesilaos, pătura avută îl rechemase pe regele Leonidas din exil. Agesilaos și partizanii săi fuseseră siliți să se exileze, ca și regele Kleombrotos, așa încît la sosirea sa la Sparta, Agis a fost arestat, judecat și executat: era primul rege spartan care suferea această pedeapsă. Odată cu el au fost executate și mama și bunica sa. Singura cruțată a fost soția lui Agis, Agiatis, devenită cea mai bogată femeie din Sparta, pe care Leonidas o căsătorii cu fiul său Kleomenes.

Încercarea de reformă eșuase, dar ea a rămas vie în amintirea păturilor sărace, care au transformat proiectul lui Agis într-un nou program de luptă, care printr-o adevărată ironie a soartei, avea să fie adus la îndeplinire chiar de fiul lui Leonidas, Kleomenes.

V. Reformele revoluționare ale lui Kleomenes III (235—222).

În anii care au urmat morții lui Agis IV, situația în Grecia a suferit schimbări semnificative. Antigonos Gonatas murise în 239, iar fiul său, Demetrios II Etolicul (239—229), cu toate eforturile, nu putuse restaura dominația macedoneană asupra cetăților grecești. Folosindu-se de aceasta, Liga achceană s-a consolidat și în cițiva ani, sub conducerea energică a lui Aratos din Sikyon, izbuti să-și alipească în 235 Megalopolis, din Arcadia, iar în 229 să convingă Argosul, Trezene și Egina să adere la Ligă; prin aceasta, Macedonia era eliminată din Pelopones. Nu-i mai rămînea decît să oblige Sparta să intre în Ligă, dar spartanii, care vedeau în achieni pe principalii lor dușmani, refuzară toate ofertele.

În același timp, însă, reacțiunea care urmase uciderii lui Agis IV, adîncise și mai mult nemulțumirea marelui masă a celor sărăciți, care își făcuse din reformele preconizate de regele ucis un program de revendicări economice și sociale. În aceste împrejurări, la moartea regelui Leonidas, în 235, domnia reveni fiului său, Kleomenes III (235—222), un tînăr de 30 de ani, care avea să devină una dintre marile personalități ale istoriei Spartei. Căsătorit cu Agiatis, văduva lui Agis IV, aceasta l-a convins de necesitatea reluării programului de reforme căruia îi căzuse victimă fostul rege. În același sens au acționat și sfaturile date de filosoful stoic Sfairos Boristhenitul, un cunoscător al vechii constituții spartane. Dar din eșecul lui Agis IV noul rege învățase că numai sprijinit pe o puternică forță militară și pe un prestigiu personal, obținut printr-o victorie împotriva dușmanilor externi ai Spartei, putea întreprinde o atare reformă, care, procedînd la o transformare totală a structurii sociale și politice, să dea statului spartan capacitatea de a înlătura primejdia înglobării lui în Liga achceană și de a-i reda hegemonia asupra Peloponesului. Spirit tradiționalist, în care vibrău amintirile trecutului glorios al Spartei, el era în același timp un realist deschis noutăților vremii sale, așa încît își dădea seama că pentru a restaura vechea hegemonie a Spartei în Pelopones era nevoie nu numai de o monarhie puternică, eliberată de controlul eforilor, dar și de o reformă adîncă a situației economice, sociale și militare, care să scoată statul din apatia și inerția în care îl aruncase menținerea, în numele tradiției, a unor instituții perimate, incapabile de a se adapta noilor realități ale lumii hellenistice. Plutarch, în viața lui

Kleomenes, o spune răspicat: „Cînd a luat domnia, a văzut pe cetățeni cu totul decăzuți: căci cei bogați, pradă plăcerilor și lăcomiei de bani, erau nepăsători față de treburile publice, iar cei săraci, din pricina mizeriei, ajunseseră fără tragere de inimă pentru război și fără înclinare pentru disciplină. El însuși nu avea din regalitate decît numele, toată puterea fiind în mîinile eforilor. De aceea, își pune de îndată în gînd să schimbe această situație printr-o reformă” (§ 3). Lucrul, însă, nu era ușor deoarece oligarhia patronată de efori se opunea din răspuțeri veleităților de reformă ale regelui. Pentru a-și consolida situația în interior, el atrase de partea sa gruparea care sprijinise reformele lui Agis IV, făcînd ca fratele acestuia, Archidamos, să fie rechemat din exil și proclamat rege al ramurei Eurypontizilor. Apoi începu războiul împotriva Ligii acheene; dar știind că eforii sînt adversari hotărîți ai oricărei expediții militare, el așteptă ca ostilitățile să fie începute de Ligă, ceea ce se și întimplă.

În două campanii, lîngă Muntele Lykaion și lîngă Megalopolis, în vara anului 227 î.e.n., Kleomenes înfrînsă în chip hotărîtor armatele Ligii acheene. În urma celei de a doua victorii, Kleomenes, lăsînd trupele de cetățeni spartani în Arcadia, se înapoie cu oastea de mercenari la Sparta, tocmai la ora la care eforii erau la masa de seară: patru dintre ei au fost uciși, iar al cincilea a fugit cu toți cei care se temeau pentru viața lor; 80 dintre oligarhi au fost exilați. Apoi, a fost convocată o Adunare a poporului, în fața căreia Kleomenes își justifică acțiunea întreprinsă. El arată că în timp ce puterea regală este legitimă și originară, eforatul este posterior și și-a arogat prin uzurpare și samavolnicie puteri care au prejudiciat intereselor poporului, așa încît a fost necesară înlăturarea lui cu forța spre a se putea deschide drumul vindecării „vechiului rău al bogăției și sărăciei” și al reîntoarcerii la bunele moravuri ale strămoșilor.

Odată puterea eforilor înlăturată, el va împărți celor săraci pămînturile, va elibera pe debitori de datorii și va acorda cetățenia „celor mai buni dintre perieci”. Rezultatul va fi întărirea oștirii care va face respectat teritoriul laconian.

Discursul regelui arată limpede care era scopul reformelor: cel mai important obiectiv era creșterea forței militare; mijlocul pentru atingerea acestui obiectiv erau reformele economice, sociale și politice, iar pentru a se efectua reformele, trebuia înlăturată puterea eforilor. Masa poporului acceptă cu entuziasm discursul regelui, care, fără întîrziere, trecu la efectuarea reformelor. Pămîntul fu împărțit în loturi egale și atribuit celor lipsiți: 4000 de loturi din Valea lui Eurotas fură atribuite „inferiorilor”, reintegrați în corpul cetățenesc și unor perieci, promovați și ei în acest corp, care atinse astfel cifra de 4000.

S-au reintrodus moravurile austere, educația „spartană” a copiilor și a tinerilor în vederea pregătirii lor militare, precum și mesele comune obligatorii cu celebra „supă neagră” și piine de orz. În locul eforilor a fost creat un colegiu de magistrați, Patronomii, cărora le reveneau jurisdicția civilă și supravegherea cetățenilor. Ținînd seama de evoluția tacticii militare, Kleomenes efectuează și o reformă militară, înarmîndu-i pe hopliți cu lungă „sarisă” macedoneană, iar pentru a asigura orașul împotriva unui atac prin surprindere, începu construirea unui zid.

În fine, pentru a ușura viața economică, bătu o monedă nouă. Prin măsurile adoptate și imediat aplicate, Kleomenes, realizase înlăturarea unui regim

nedrept, în care o mină de privilegiați oprima marea masă a poporului, și totodată, prin împărțirea pământurilor și completarea corpului cetățenesc, refăcuse potențialul militar al Spartei, prin crearea unei armate de 4000 de hopliți, care, împreună cu aliații și mercenarii, reprezenta una din cele mai puternice oștiri ale timpului. Cu oștirea refăcută, Kleomenes reluă lupta împotriva Ligii acheene, pe care o învinse, în 226 î.e.n., la Hekatombaion. Noua victorie a regelui avu un mare răsunet în Pelopones, unde masele oprimate începură să se miște, stimulate de avântul revoluționar al ostașilor spartani; iar regele Ptolemaios III Euergetes își retrase subsidiile pe care le acordase pînă atunci Ligii acheene și le oferî lui Kleomenes, care le folosi pentru a-și întări oștirea, recrutînd noi mercenari.

Intimidată, Liga acheeană începu tratative cu regele spartan, care condiționă încheierea păcii de numirea lui ca strateg, comandant al Ligii. Alegerea urma să se facă în cadrul unei Adunări generale, dar îmbolnăvirea lui Kleomenes o amină pentru mai multe luni.

De acest răgaz se folosi Aratos din Sikyon, ales strateg autokrator al Ligii, pentru a împiedica o cădere a Ligii sub influența Spartei: reprezentant al păturilor avute care se temeau de înfrîurirea pe care reforma radicală a relațiilor de proprietate din statul spartan ar fi putut-o exercita asupra păturilor sărace din statele lor (care priveau la Kleomenes ca la un posibil eliberator), el preferă un acord cu regele Macedoniei, Antigonos Doson, care ceru în schimbul sprijinului împotriva Spartei, cedarea Akrokorinthusului și încheierea unei alianțe militare a statelor grecești sub conducerea militară a regelui macedonean. Aflînd de acest acord, Kleomenes reîncepu războiul și în Iulie 225 î.e.n. el cuceri Argosul, iar Korinthusul îi deschise porțile.

Dar situația lui se înrăutăți brusc: atitudinea lui prudentă, ca și dorința lui de a reinstaura hegemonia spartană asupra Peloponesului, îl făcuse să nu sprijine direct pe partizanii revoluției sociale din statele peloponesiace, aceasta și pentru a nu-și atrage dușmănia elementelor conservatoare în cazul unui acord cu Liga.

Din această cauză, elementele radicale îl părăsiră, în timp ce cele conservatoare se orientară spre Antigonos Doson; și tot atunci, Ptolemaios Euergetes, socotind cauza lui Kleomenes pierdută, îi retrase subsidiile. Regele Macedoniei pătrunse în Laconia cu o oștire de 30.000 de oameni, alcătuită din macedoneni, aliați și mercenari. Kleomenes îl întâmpină cu 20.000 de oameni, dintre care 6.000 de heloți care-și răscumpăraseră libertatea, la Sellasia, la aproximativ 14 km. nord de Sparta; cu toată vitejia ostașilor spartani și a regelui, falanga zdrobi orice rezistență.

Kleomenes trecu în grabă prin Sparta și plecă în Egipt, sperînd să găsească aici un ajutor cu care să-și reia tronul; dar nu găsi decît un domiciliu forțat, încheiat printr-un asasinat (219 î.e.n.). Sparta a fost ocupată de Antigonos Doson fără să opună rezistență; reformele politice au fost abolite, dar cele sociale au rămas; în schimb, regalitatea a fost desființată, iar conducerea a fost încredințată unui funcționar regal, Epistatul, sprijinit pe o garnizoană macedoneană.

Totodată ea a fost obligată să intre în noua Ligă hellenică.

Odată cu Kleomenes dispărea ultimul luptător pentru supremația Spartei; urmașii lui, „tiranii“ Machanidas și Nabis au încercat să redobândească independența față de Liga acheeană, pînă cînd cucerirea romană a pus capăt rolului istoric al statului spartan.

Indicații bibliografice

Pentru alcătuirea prezentei schițe, au fost folosite următoarele lucrări: 1. Plutarch, *Vieți paralele*, trad. N. I. Barbu, vol. V, Buc. 1971, p. 125—141 (Agis IV); 153—181 (Cleomenes); 2. Aristotel, *Politica*, trad. El. Bezdechi, Buc. 1924, p. 79—80; 3. K. I. Beloch, *Griechische Geschichte*, IV, 1, 1926, p. 587—591 (Chremonides); 623—628 (Agis IV); 697—716 (Kleomenes (III)); 4. W. W. Tarn, in *The Cambridge ancient history*, vol. VII, 1928, cap. XXIII: *Ligile grecești și Macedonia*, § III (Agis); § VII—IX (Cleomenes); 5. Pierre Roussel, *Sparte*, Paris, 1939, cap. XX: *Reformele lui Agis și Cleomenes*, p. 189—200; 6. A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, Buc. 1953, p. 276—283; 7. Ed. Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, Paris, 1966, vol. I, p. 196—206 (Chremonides); 301—303 (Agis IV); 336—360 (Cleomenes); 8. M. Rostovzev, *Storia economica e sociale del mondo ellenistico*, Firenze, 1966, vol. I, p. 212—217.

Metodica predării istoriei

DEMERSUL ȘTIINȚIFIC ÎN ACTIVITATEA PROFESORILOR DE ISTORIE

PETRU DEMETRU POPESCU, LOUIS ROMAN

Marile sarcini trasate de Partid pentru cincinalul 1986—1990 exprimă „necesitatea dezvoltării intensive a industriei, agriculturii, a celorlalte sectoare, punând în centrul activității înfăptuirea noii revoluții tehnico-științifice“, ceea ce angajează țara noastră „pe calea transformărilor revoluționare, științifice“, trebuind să ne situăm „la nivelul celor mai bune cuceriri ale științei și tehnicii în toate domeniile“¹. Multe se schimbă în noile condiții, iar procese aflate în curs de desfășurare capătă noi valențe; întrucât știința a devenit nemijlocit o forță de producție, integrarea învățământ-cercetare-producție este mai actuală decît oricînd.

Indiferent de profesia viitoare și de gradul de specializare la care se vor ridica elevii noștri în anii maturității, unul dintre factorii decisivi ai succesului în activitatea de-o viață va fi spiritul științific care-i va călăuzi. Iar în formarea lui, un rol important, hotărîtor revine învățămîntului, tuturor disciplinelor studiate în școală; aici ne regăsim și noi, profesorii-istorici. Ne vedem angajați în formarea la elevi a concepției filosofice materialist-dialectic-istorice; în realizarea capacității de a observa, a analiza și a sintetiza sistematic, logic; de a înțelege procesualitatea istorică obiectivă și inevitabilitatea victoriei noului, pentru care au a milita. Ne cunoaștem îndatoririle în constituirea spiritului critic, creativ, constructiv al discipolilor noștri; în formarea capacității de a emite ipoteze și de a le verifica, de a investiga fenomenele, inclusiv propria activitate, în modalități științifice; în construirea personalității cetățeanului de mîine, devotat măreței cauze a României socialiste, responsabil pentru împlinirea îndatoririlor sale față de Patrie.

Pentru a trata aceste probleme — atît de multe și atît de mari —, ar trebui un spațiu tipografic incomparabil mai larg, decît cel de față. Sintem deci nevoiți a selecționa.

I. Promovarea cuceririlor științelor istorice în școală

Frecvent răsună aceste cuvinte: necesitatea pentru profesor de a se informa neîncetat; noile realizări ale științelor istorice trebuie să stea la temelia activității didactice. Se au, prin aceasta, în vedere multiple aspecte. Cu privire la pregătirea generală: audierea și întocmirea de comunicări la sesiuni, simpozioane, întîlniri periodice ale cadrelor didactice ș.a.; elaborarea și revizuirea periodică a programelor și manualelor; studierea regulată a periodicelor de specialitate, a unor lucrări științifice, utile în procesul de învățămînt, în concordanță cu

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la plenara C.C. al P.C.R.*, în „Scinteia“, 3 aprilie 1986.

cerințele programelor de istorie; fișarea noilor date, fapte, concluzii și sistematizarea lor pe capitole și lecții, pentru completarea și înnoirea conținutului lecțiilor; pregătirea pentru examenele de grad, participarea la cursurile de reciclare, la activitatea de perfecționare în catedră, în cercul pedagogic ș.a.m.d. În ceea ce privește inserția noilor cuceriri științifice în activitatea noastră, se au în vedere asemenea obiective: concepția despre lume, despre istorie a P.C.R. este temelia ideatică a cursurilor, în scopul suprem al acestora constituindu-se pregătirea elevilor pentru viață, pentru munca de mline; preînnoirea conținutului lecțiilor, al altor activități școlare și extrașcolare, pentru a aduce în fața discipolilor acea imagine a trecutului, pe care o omologhează cercetarea cea mai avizată; informația și experiența dobândite de profesor sînt puse în slujba elevilor, a procesului educativ-instructiv ș.a.

Motivația atitudinii schițate este multiplă:

a) Activitatea noastră este în pas cu evoluția țării, a sarcinilor pe care le rezolvă în etapa dată întregul popor. Ne găsim la unison cu lupta dusă azi de R. S. România pe arena internațională, pentru rezolvarea în interesul popoarelor a marilor probleme care confruntă omenirea și, înainte de toate, cu lupta pentru dezarmare și pace. Altfel spus: lecțiile și toate celelalte misiuni școlare vehiculează ideile respective, concentrează atenția elevilor asupra lor, îi învață să acționeze în spiritul muncii actuale a poporului nostru.

b) În epoca revoluției tehnico-științifice, la fiecare 8—10 ani volumul de cunoștințe în lume se dublează; aceasta explică de ce în cursul epocii noastre a fost făcută majoritatea covârșitoare a tuturor descoperirilor, invențiilor și realizărilor științifice din întreaga istorie a umanității. Intervalul între emiterea unei idei și aplicarea sa practică marchează tendința reducerii: au trebuit 56 de ani pentru telefon (1820—1876); 35 pentru radiofonie (1867—1902); 15 pentru radar (1925—1940); 12 pentru televiziune (1922—1934); 6 pentru tranzistor (1947—1953); 3 ani pentru circuitele integrate (1958—1961); ș.a.m.d. Un progres continuu, rapid cunosc și disciplinele istorice: dacă anumite fapte și procese ale trecutului, precum și ale contemporaneității, au fost corect exprimate și pînă acum în știință, noile investigații au adus și aduc neîncetat modificări în cunoașterea multor altor situații istorice. Ergo: tezele depășite sînt de înlocuit cu concluziile celei mai avansate cercetări.

c) Munca noastră se distinge prin militantismul pentru adevăr, pentru dreptate. Ochii ne sînt ațintiți deci asupra tezelor eronate, dușmănoase, promovate de armtiști publiciști străini în perioada dată; luăm atitudine, aducem argumentele necesare împotriva concepțiilor reacționare, obșcurantiste, cu trecere în anumite cercuri. Aceasta implică și un sever discernămint între noutatea științifică și pseudo-noutăți, care nu-s decît reluarea unor aserțiuni răsuflate sub noi etichete.

d) Să nu uităm însă că știința însăși n-a elucidat toate problemele. A spus-o Quintus Horatius Flaccus, cu adîncă pătrundere, acum două mii de ani: „Grammatici certant et adhuc sub iudice lis est“ (filologii — dar, desigur, oamenii de știință în general — sînt în dispută și procesul este încă în curs de judecată). Transpunerea în lumea școlii a problemelor controversate alcătuieste un întreg sector al metodicii studiului istoriei, depășind cadrul acestor însemnări; ne limităm prin urmare la cîteva punctări.

Principiul de bază al activității didactice se înscrie în marginile aducerii la elevi a ceea ce cercetarea a confirmat de-acum. Uneori pot fi totuși prezent-

tate — fie de către profesor, fie prin contribuția elevilor înșiși, în lecție, în cadrul cercului de istorie, ori la sesiunea de referate a elevilor —, pot fi rezumate pozițiile divergente într-o problemă sau alta, ca spre pildă localizarea unei bătălii: la o posadă, în 1330; bătăliile antiotomane de la începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn; ș.a. Ori aprecierea unui fenomen: a fost sau nu intenționat înlesnită de guvernul englez piecarea lui Napoléon de pe insula Elba și debarcarea sa pe litoralul francez la 1 martie 1815? a fost sau nu o surpriză pentru U.R.S.S. declanșarea ofensivei hitleriste la 22 iunie 1941? ș.a.m.d. Ar putea fi și descifrarea unei cauzalități, când părerile exprimate pînă acum furnizează formulat și ideea — fantastică după opinia noastră — că ar fi construcții ale unor extraterestri; pînă acum s-au dat diferite interpretări cauzale trecerii — cu grave repercusiuni asupra organizării centralizate, la nivel național, a clasei muncitoare din România — în 1899 la liberali a unor intelectuali din conducerea P.S.D.M.R.; etc., etc. În orice caz, grija noastră trebuie să fie ca aceste controverse să se introducă în număr nu prea mare în desfășurarea întregului curs de istorie; ca în discuții să cerem elevilor să-și argumenteze alegerea. În final nu putem lăsa problemele în totală suspensie ci, în limitele cunoștințelor acumulate de știință, se vor prezenta argumente pro sau contra, poate chiar vor înfățișa o convingere proprie, bazată pe studiu special. Cum discuțiile de acest gen marchează și tendințe negative (uneori elevii opinează pentru interpretări exagerate, nerealiste, chiar fanteziste), se cuvine a lua atitudine — cu tot tactul necesitat de asemenea împrejurări —, îndemnînd la reflecții mai profunde, în lumina concepției materialist-dialectic-istorice.

II. Realizarea atractivității pentru știință și cercetare

Atitudinea științifică a profesorului este o condiție necesară a eficienței muncii școlii în sensul menționat, dar insuficientă în acest sfîrșit de veac și de mileniu, cînd știința a început să exercite un rol decisiv în viața socială. Acțiunea magistrului — vrem să spunem — este de conjugat cu cea a elevilor. A-i entuziasma în fața realizărilor cercetării și proiectării; a-i convinge de nevoia absolută de a-și însuși, indiferent de profesia și locul de muncă viitor, spiritul științei contemporane; a le forma deprinderile de lucru adecvate; a-i atrage chiar la cercetare — astfel ne îndeamnă a proceda evoluția de azi și de mine a proceselor sociale.

La elevi trebuie deci să ajungă, înainte de toate, măreția aventurii științifice, importanța ei, semnificațiile interpretative. Aceasta poate fi în cercetarea naturii: eforturile atitor pasionați cercetători pentru cunoașterea și punerea în serviciul social a electricității. Ori în tehnică: dioda (1904), tubul de mare putere răcit cu apă (1920), tranzistorul (1947), circuitele integrate (1947—1959) cu capacitate mereu sporită (deceniile VII—IX ale secolului al XX-lea); pe această bază, realizarea calculatoarelor electronice, ajunse la microprocesoarele de azi. Tot așa de bine ne putem plasa în spațiul descoperirilor geografice: da Gama, Columb, Magellan. Sau în acela al științelor istorice: ca urmare a descoperirilor arheologice din ultimele decenii, utilizîndu-se metode actuale de investigație, s-a împins mult mai departe prima atestare a omului pe teritoriul României, astfel încît s-a conchis că acesta face parte din aria mondială a antropogenezei. Să privim mai îndeaproape — dar desigur foarte succint — una dintre aceste importante evoluții petrecute pe domeniile infinite ale demografiei istorice.

În anii 1739—1758, în Țara Românească au fost înregistrate gospodăriile, pe baza căror cifre s-a calculat numărul persoanelor ce se găseau acolo (Tabel 1).

Tabel 1

Populația Țării Românești, 1641—1831 (mil. suflete ; cifre rotunjite)

Anii		1641	1739	1758	1775	1819	1828	1831
Populația	Recensată	0,480	0,780	0,300	0,500	1,279	1,191	1,751
	Totală	1,0	1,085	1,199	1,350 *	1,795 **	—	1,921
Cota-parte a populației înregistrate din cea totală (%)		48,0	71,9	25,0	37,0	71,3	—	91,2

* La 1774.

** La 1820.

Descrășterea era foarte importantă : de la 0,780 mil. de oameni în 1739, la numai 0,300 în 1758 ; conscripțiile intermediare arătau același fenomen al scăderii catastrofale a populației recensate în cursul celor două decenii amintite. Situația a fost explicată chiar atunci — ea era, de asemenea, similară și concomitentă în Moldova — prin „emigrarea masivă“ a populației moldo-muntene, sub presiunea împilărilor domnilor fanarioți, mai ales a fiscalității exorbitante (presiunea și fiscalitatea semnalate erau într-adevăr o cruntă realitate). Aserțiunea a fost transformată în argument antifanariot și antifeudal și a servit în acest sens și revoluționarilor pașoptiști (M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. G. Golescu, A. T. Laurian ș.a.), precum și istoricilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ideea „depoulării“ celor două Principate la mijlocul veacului al XVIII-lea era nerealistă, dar se dovedea folositoare în evidente scopuri politice. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul celui următor însă situația s-a schimbat și din acest ultim punct de vedere, aserțiunea amintită nemaiputând avea nici valoare politică, pentru că o serie de istorici străini — începând cu Ignác Acsády (1896) — au transformat-o în „argument“ al teoriei „imigrării masive“ în acel secol, din Principatele extracarpatice în Transilvania : masa cea mare a românilor ardeleni ar fi venit atunci chipurile în interiorul arcului montan, ceea ce ar explica creșterea extraordinară a numărului gospodăriilor ardeleni înregistrate (pe baza cifrelor acelor conscripții, Tabelul 2 prezintă totalul indivizilor prezenți în evidente : 0,482 mil. la 1721—1722 ; 0,675 către 1730 ; 1,567 în 1785—1786).

Treptat însă se acumulasu date care deschideau drumul spre înțelegerea corectă a tuturor realităților menționate. Încă în 1878 George Barițiu arătase — printre cei dintii — că recensămintele întreprinse de Curtea Vienei, de la cel din 1698 și pînă în ajunul celui din 1785—1786, au dat rezultate mult sub realitate, mai ales datorită împotrivirii manifeste a stăpînitorilor feudali și a virfurilor Universității săsești, dar și datorită rezistenței populare în fața unor conscrieri

Tabel 2

Populația Principatului Transilvaniei, 1721—1786
(mil. persoane ; cifre rotunjite)

Anii		1721—22	Ante 1740 (1730 ?)	1785—86
Populația	Înregistrată	0,482	0,675	1,567
	Totală	1,139	1,185	1,567
Cota-parte a populației conscrise din cea totală (%)		42,4	56,9	100,0

ce urmăreau sporirea dărilor și recrutările militare; așadar, complexe situații sociale, iar nu inventata „masivă imigrare” românească din secolul al XVIII-lea explică trecerea de la cifrele foarte reduse din primele decenii ale aceluia veac, la unele incomparabil mai mari în cursul lui. La sfârșitul secolului al XIX-lea începea și editarea (N. Iorga, 1897; V. A. Urechia, 1902; C. Giurescu, 1913; ș.a.m.d.) de izvoare referitoare la Țara Românească și Moldova, care arătau tot mai clar că adevărata semnificație a curbei, descrise de cifrele catagrafiilor de după 1739, era înainte de toate aceea a fluctuațiilor subînregistrărilor fiscale, iar nu „depopularea” și „repopularea” provinciilor. Concomitent, s-au adus numeroase dovezi că sensul cel mai frecvent al transmigrațiilor în secolul al XVIII-lea între Țările Române a fost nu din Țara Românească și Moldova spre Transilvania, ci invers (I. I. Nistor, M. N. Popp, I. Conea etc.); că teoria „imigrării” românilor în Ardeal este eronată (N. Iorga, Z. Păclișanu, R. Braun, P. Henry, D. Prodan ș.a.), continuitatea lor acolo — ca și în întreaga arie carpato-ponto-dunăreană — fiind în afara oricărei îndoieli.

Toate acestea n-au împiedicat totuși a se susține — și în perioada dintre cele două războaie mondiale, și în deceniile postbelice, de către unii publiciști de dincolo de hotarele noastre, în scopuri politice tendențioase — aceeași neadevărată aserțiune a „venirii” românești în Transilvania, din Principatele extracarpatiche. Când și când, și la noi a mai apărut câte o lucrare, care atribuie rezultatelor catagrafiilor muntene de după 1739 valoarea unor probe ale „fugii” majorității populației, fie peste frontarii, fie în interiorul provinciei (băjenirea — dar în proporții incomparabil mai reduse — a avut însă loc). Or, în anii 1969—1985 au fost publicate lucrări care, beneficiind de tehnicile contemporane ale demografiei istorice, demonstrează că populația totală a Țării Românești (Tabel 1), ca și a celorlalte provincii ale noastre, timp de mai multe veacuri a fost mult mai mare decât cea recensată: în 1641 s-au înregistrat numai 48,0% din locuitorii muntenii, la 1739 cifra a fost de 71,9; ulterior a scăzut pînă la 25,0% (la 1758), pentru a crește în mod însemnat după aceea, prima catagrafie regulamentară (la 1831), înregistrînd 91,2% din populație. Lucruri similare au ieșit la iveală și în Moldova, ceea ce a pus capăt teoriei „depupulării”.

Eforturile aparatului de stat habsburgic n-au dat rezultate (Tabel 2) decît treptat, trebuindu-i un întreg secol — de la supunerea Transilvaniei și pînă la conscripția josephină din 1785—1786 — pentru a cunoaște adevăratul potențial de-

mografic al țării. S-a adus astfel încă un solid argument al falsității „imigrării masive“ românești în Ardeal. De altminteri, înseși înregistrările vremii vorbesc în acest sens: în timp ce conscripțiile transilvănene (precum și cele din Banat, Crișana și Maramureș) continuă să arate o sporire a numărului locuitorilor luați în evidențe, incomparabil mai mare decât creșterea lor naturală, un fenomen similar se constată în Moldova după 1753 și în Țara Românească post 1758, iar atât de masive imigrări românești de la sud la nord de Dunăre nu se pot atesta. De unde or fi venit atunci „nesfârșitele“ cohorte, ce ar fi determinat „brusc“ majoritatea „valahă“ în secolul al XVIII-lea, dincolo de Carpați?

Am insistat asupra procesului cercetării într-o anumită ramură științifică pentru a face mai evident și pentru a vedea cât de pasionant este a-l urmări și cât de important este a-l lua în considerare în vederea unei interpretări istorice profunde, dar și cât de însemnate concluzii politice actuale pot fi desprinse. Sînt tot alți factori de atragere și pasionare a elevilor pentru luminile magnifice ale științei.

III. Formarea priceperilor și deprinderilor științifice la elevi

Formîndu-le gustul pentru știință, îi pregătim pentru constituirea unor priceperi și deprinderi științifice, proces în care se pot defini mai multe etape. Începem prin a transmite copiilor și adolescenților modalități de utilizare a manualului în orele de clasă: fragmente de izvoare istorice se citesc și se analizează în anumite momente ale lecției; texte din manual despre programe politice, legi și constituții, grupări politice cu orientarea fiecăreia etc. se citesc individual de către elevi și se conspectează în caiete ș.a.m.d. Îi îndrumăm să surprindă ideile principale într-un text, să elaboreze un plan de idei, să dezvolte o anumită problemă urmărind acest plan. Îi învățăm să folosească propriul caiet de notițe: cum să consemneze narațiua, demonstrațiua, explicațiua profesorului; concluziile la discuțiile conduse de acesta în timpul lecției; ideile din lecturi suplimentare; răspunsurile la teme, date de profesor spre studiu individual în oră sau acasă.

Culegerea de „Studii și articole de istorie“ publică de mulți ani izvoare comentate, utilizabile la numeroase lecții; s-au editat mai multe culegeri de texte istorice, necesare la diferite clase. Obișnuirea tinerilor noștri discipoli cu ele, priceperea de a le studia, de a desprinde concluzii, de a răspunde la întrebări, special formulate în legătură cu fiecare sursă — constituie o sarcină însemnată. Îi abilităm cu tehnici de utilizare a cărții de specialitate: elaborarea de rezumate, conspecte, recenzii, referate tematice ș.a.

Și cu aceasta am ajuns la treapta cea mai înaltă a acestui efort — familiarizarea elevilor cu metode și tehnici, proprii investigației științifice: elaborarea bibliografiei pe o temă dată; constituirea fișelor de stocare a datelor în procesul informării; prelucrarea datelor în cursul elaborării studiului; redactarea acestuia și a referințelor.

Formarea priceperilor și deprinderilor științifice se face în diverse împrejurări. Multe momente ale lecțiilor, dezbaterilor și consultațiilor în cabinetul de istorie/de științe sociale pot fi folosite pentru aceasta. Însăși prezentarea procesului cercetării unei probleme, într-un domeniu științific oarecare — așa cum, spre exemplificare, s-a făcut mai sus cu un grup de importante probleme demoistorice — însăși această prezentare este un prilej de a comunica modalitățile de

lucru, utilizate de unul sau mai mulți cameni de știință, pentru a iniția asupra căilor urmate în scopul de a se ajunge la noi rezultate.

Îndrumarea muncii individuale și în grup a elevilor este un bun prilej de instruire asupra lucrului cu manualul, cu izvorul, textul de specialitate ș.a.; asupra modului de luare a notițelor, de redactare a conspectului, de întocmire a unui plan de idei etc. Familiarizarea cu materialele cabinetului, cunoașterea bibliotecii școlii, a unei mari biblioteci din localitate sau dintr-un oraș important, a fișierului ei; convorbirile cu ocazia vizitării monumentelor din sat/oraș; vizitarea și desfășurarea unor lecții în muzee și arhive; lucrul pe șantiere arheologice; excursiile pe trasee istorice etc. — sînt bune ocazii de a forma priceperi și deprinderi științifice. Un rol aparte revine cercului de istorie, în care elevii învață să întocmească un referat, să folosească o carte, să confecționeze materiale didactice, să participe la discuții științifice, să organizeze vizite la muzee și expoziții, excursii ș.a.m.d.

De mare folos este invitarea unor cadre universitare și cercetători științifici pentru a ține o lecție sau a face o expunere în fața elevilor. Nu trebuie uitat că, în epoca revoluției tehnico-științifice actuale, cercetările interdisciplinare capătă o tot mai mare importanță: fizica și chimia, chimia și biologia, electronica și psihologia, demografia și științele istorice etc.; aceasta impune inițierea specialistului și în domeniile de contact, precum și adesea în realizările anumitor discipline matematice, în folosirea calculatoarelor etc. Avem deci în vedere invitarea printre elevi nu numai a istoricilor și arheologilor, dar și a multor altor specialiști. Ne gîndim că însăși activitatea profesorului-istoric trebuie să includă necesarele legături cu domenii mai apropiate și mai depărtate de preocupările noastre nemijlocite, căci marile adevăruri ale științei contemporane răsar mai ales la liniile de confluență ale unor domenii diferite de cercetare.

Urmărind etapele și împrejurările diverse de formare a tinerilor noștri emulii, înțelegem faptul că modalitățile noastre de lucru trebuie diferențiate în funcție de gradul de dezvoltare a copiilor și adolescenților, dar și după condițiile concrete în care lucrăm: una este la lecție și alta la muzeu; într-un fel procedăm în timpul unei excursii și cu totul altfel în timpul pregătirii și desfășurării sesiunii de referate a elevilor pe liceu etc.

Este necesară totodată o îmbinare armonioasă a grijii noastre pentru ca la toți elevii să se formeze spiritul științific, cu atenția specială acordată celor cu reale înclinații spre investigații. În ambele cazuri este necesară urmărirea evoluției discipolilor, cunoașterea etapei lor de dezvoltare în momentul dat, pentru a-i orienta spre nivele mai înalte.

IV. Desfășurarea cercetării științifice

În același an școlar, profesorul de istorie parcurge diverse cursuri la câteva nivele de clase, iar în anii următori trece și la alte segmente ale istoriei, luînd noi nivele de clase. Practic, el este confruntat cu întreaga istorie românească și universală, ceea ce constituie principala dificultate a muncii noastre. Cum putem fi deci la curent cu noile realizări în atîtea domenii de cercetare? Nu trebuie ignorată nici interdisciplinaritatea: este necesar să stăpînim ceea ce este nou în literatură, artă, geografie, filosofie, științele economice ș.a. Care este deci soluția?

Evident, nu ne putem limita la manualul școlar, care este — s-a spus doar de atîtea ori acest lucru — instrumentul de studiu al elevului, iar pentru noi

constituie numai un îndreptar, alături de programă. Sintem deci nevoiți să apălăm la sinteze recente în diferite domenii, pe probleme diverse. Parcurgerea cu regularitate a cel puțin unei reviste românești de specialitate ne permite să fim în actualitatea gândirii istorice. Frecventarea operelor românești și universale ale literaturii și altor arte contribuie nu numai la dezvoltarea propriei personalități, dar și la pregătirea pentru activitatea didactică. Presa și alte mijloace de informare în masă din țara noastră ne dau foarte mult, dată fiind atenția susținută acordată istoriei.

Se mai poate oare ocupa profesorul și de activitatea științifică, precum și de atragerea elevilor la aceasta? Bogata experiență a școlii românești a evidențiat savanți de seamă în rândurile profesorilor secundari, dar și fenomenul de mai largă răspândire al profesorului preocupat de un anumit domeniu, de un grup de probleme. În etapa actuală, printre profesorii secundari se găsesc numeroși autori de lucrări de grad și articole metodico-științifice, de mijloace de învățământ și comunicări la întâlniri științifice, de studii și manuale etc. Unii dintre ei sînt doctori în științe și doctoranzi. Este dovada palpabilă a *posibilității* rezolvării sarcinilor de cercetare. Problema însă se pune nu numai din acest punct de vedere, ci și din acela al *necesității* ca profesorul să aibă oarecari proprii preocupări științifice. Este singura cale de a ne forma noi înșine în spiritul științei, de a ne putea practica profesia în același mod, de a putea forma și pe elevi în acest spirit.

De aici decurg și sarcinile noastre cu referire la îndrumarea copiilor pentru întocmirea de referate în cadrul lecțiilor, sesiunilor, activităților cercului de istorie ș.a.; pentru pregătirea în vederea concursurilor școlare și redactării de recenzii ș.a. Îi obișnuim să urmărească procesul cercetării, care a dus la o anumită descoperire sau invenție, să explice cum s-a ajuns la ea, cum au fost depășite inevitabilele piedici întîlnite în cale. În studiul lor, elevii redescoperă ei înșiși anumite lucruri, ceea ce contribuie enorm la formarea lor. Întîlnirile cu cercetători de marcă, ce istorisesc efortul propriu și al colectivului în care muncesc pentru a se ajunge la concluzii de seamă, la realizarea unei mari sinteze etc., au rolul lor.

O treaptă mai înaltă a acestei străduințe a noastre este atragerea elevilor în cercetările profesorului însuși. Dacă el este un numismat pasionat, îi va obișnui adesea cu studierea colecției sale, găsirea de noi monezi, cercetarea publicațiilor de specialitate. Cînd magistrul este arheolog, vor lucra laolaltă pe șantier de multe ori, vor investiga piesele descoperite, literatura aferentă. Vor cerceta și redacta împreună Monografia liceului sau a școlii, a satului ori orașului propriu, a județului sau a unei zone mai restrinse. Vor întreprinde un studiu asupra unei personalități ridicate din localitate ori din împrejurimi. Vor aborda un mare eveniment, o mare problemă a istoriei poporului român, etc. La aceste activități pretențioase ridicăm desigur pe elevii cu cele mai vădite înclinații spre cercetare, cei mai îndrăgostiți de meseria noastră. Dintre ei se vor forma istoricii, arheologii, numismații, etnografii, sociologii etc. de mîine.

V. Concluzii

1. Și în condițiile revoluției tehnico-științifice, ale exploziei informaționale, ale dotării cabinetului de istorie/de științe sociale cu mijloace audio-vizuale sofisticate — și în aceste împrejurări, profesorul rămîne figura centrală a procesului educativ-instructiv: „Omul — ce mîndru sună cuvîntul!” (M. Gorki). Iar

demersul științific este azi, și cu atât mai mult mâine, o permanență a muncii sale.

2. Nimic nu conferă dascălului o mai mare autoritate în clasă și în școală, decât pregătirea sa științifică și priceperea de a-i ridica pe elevi la un înalt nivel de cunoaștere. Este ceea ce ferește practica noastră didactică de superficialitate și improvizație și ne dă analize solide, multilaterale, profunde, nuanțate.

3. Spiritul științific al lecțiilor este de observat nu numai în conținut, dar și în metodică. A valorifica experiența proprie și a colegilor, a fi la curent cu noutățile — în care publicația Societății de Științe Istorice face mari eforturi —, a folosi cu pricepere marile posibilități ale cabinetului școlar și ale mijloacelor sale din dotare, a confecționa împreună cu elevii noi materiale — toate acestea se dovedesc a fi o reală orientare în demersul nostru științific.

4. Apoftegmele sînt cunoscute: „Valoros este nu un cap bine încărcat, ci unul bine mobilat”; „Învățătura este ceea ce-ți rămîne după ce-ai uitat tot ce-ai învățat”. Demersul științific — iată calea cea mai rodnică de formare a noilor generații în spiritul citatelor maxime.²

---

² Autorii mulțumesc prof. dr. Gheorghe Smarandache pentru sugestiile făcute în cursul elaborării articolului de față.

CORELAREA INTERDISCIPLINARĂ ÎNTRE ISTORIE ȘI GEOGRAFIE

ION GH. ȘENDRULESCU

În contextul corelărilor interdisciplinare care au loc în cadrul procesului de învățămînt, corelarea dintre istorie și geografie ocupă un loc important. Este și firesc acest lucru, căci așa cum sublinia secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele Republicii Socialiste România, „...istoria omenirii, deci și istoria poporului român, este istoria dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, istoria luptelor de clasă, a luptelor împotriva asupririi și dominației străine, pentru eliberare națională și dezvoltare de sine-stătătoare, istoria înfruntării continue între vechi și nou. În același timp, istoria omenirii este jalonată de relațiile dintre diferite popoare și state, de formarea și apoi dispariția unor imperii, de lupta popoarelor pentru apărarea ființei proprii, a ființei lor naționale.”¹

Această definiție dată istoriei naționale și celei universale, evidențiază după părerea noastră, necesitatea corelării interdisciplinare între istorie și geografie. În procesul predării și învățării istoriei, căci dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor sociale, ca și dezvoltarea diferitelor popoare și state, în diferite epoci istorice, din punct de vedere economic mai ales, presupune fără îndoială și influența mediului geografic.

De altfel, toți marii noștri istorici din trecut și de astăzi, ca și mulți istorici străini au subliniat la vremea lor importanța mediului geografic pentru dezvoltarea societății românești și a celei universale. Istoricul A. D. Xenopol, autorul primei sinteze a Istoriei românilor din Dacia Traiană, distingea două grupe de factori care influențează dezvoltarea societății: constanți și variabili. În cadrul factorilor constanți menționa: „...mediul extern, natura înconjurătoare; „de- spre care spunea, că „...face ca un popor să devină maritim, industrial, agricol...”²

De asemenea, marele nostru istoric Nicolae Iorga, relevînd și el influența mediului geografic asupra istoriei popoarelor arăta, că: „...Faptele istorice... se datoresc unei acțiuni puternice, continue, adînci, care se vedește prin mijlocul lor; astfel faptele sînt doar manifestările acestor forțe mari, acestor factori hotărîtori, acestor dezvoltări stăpînitore...” Factorii însă apar dintr-un mediu anumit: din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor.³

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică educativă a partidului prezentată la plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român*, 1—2 iunie 1982, Editura politică, București, 1982, p. 8.

² A. D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, 1908.

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a II-a, București, 1933, p. 37.

Istoricul Vasile Pârvan, care a localizat teoria valorilor și a devenirilor istorice, preciza și el că: „Factorii istorici sînt ca natură de o varietate infinită: ei pot fi cosmici, geografici, spirituali...”⁴ La rîndul lor, istoricul Constantin C. Giurescu și fiul său, Dinu C. Giurescu arătau în *Scurtă istorie a românilor, pentru tineret indeosebi*, că: „A fost întotdeauna o legătură între istoria unui popor și pămîntul pe care îl locuiește. Așezarea acestui pămînt, înfățișarea lui și bogăția lui determină în bună parte viața poporului respectiv. Faptul apare cu atît mai evident cu cît e vorba de o epocă mai îndepărtată. Pe măsură ce sporește civilizația, adică sporesc mijloacele prin care se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade; ea nu va dispărea însă niciodată. De aceea e necesar ca înainte de a începe povestirea vieții unui popor să cunoaștem locurile pe care a trăit și trăiește el.”⁵

Subliniind temeiurile unității poporului român, istoricul Ștefan Pascu arăta de asemenea, că acest popor „de aceeași origine daco-romană, vorbind aceeași limbă, de origine latină, creatorul unei culturi populare și culte unitare, al unor obiceiuri și datini adinc înrădăcinate în cugetul și simțirea oamenilor, cu aceleași nevoi de îndestulat și cu aceleași posibilități de cîștigat, locuiește de milenii întreg teritoriul carpato-dunăreano-pontic. Același popor născut pe întreg acest cuprins, ca urmare a simbiozei și contopirii substratului dac cu superstratul roman în Transilvania, în Țara Românească, în Moldova și Dobrogea. Același popor, de aceeași origine, înfrățit cu codrul în vremuri de restriște, cu podișul și cîmpia în vremuri de liniște creatoare și-a rodit glia străbună cu sudoarea frunții și a apărât-o cu jertfa vieții sale.”⁶

Legătura dintre istorie și geografie a fost remarcată și de unii istorici străini. G. Mercier referindu-se la influența mediului geografic asupra dezvoltării popoarelor, arăta că: „Mediul joacă un rol incontestabil, dar discutabil în ce privește efectele: Mediul înseamnă: orografia, natura solului și subsolului, climatul, regimul apelor, flora, fauna, care toate pot influența temperamentul, rasa, activitatea și chiar ideile oamenilor.”⁷ El considera însă omul mai presus de factorii fizici. De asemenea, G. Le Bon, E. Bernheim, H. Berr și alții au remarcat și ei influența mediului geografic asupra evoluției societății omenești. „...Pămîntul și Omenirea însăși — spunea H. Berr, apar ca obiecte de studii necesare.”⁸

Corelarea dintre istorie și geografie a fost relevată și de unii geografi români și de peste hotare. Geograful George Vilsan referindu-se la structura teritoriului României arăta că acesta „se prezintă ca o alternanță de munți, dealuri, podișuri și cîmpii, ajutîndu-se unele pe altele, ca o simfonie alcătuită din mai multe părți care dau un întreg plin de armonie.”⁹ O asemenea structură a influențat firește, dezvoltarea economică și social-politică a poporului român în decursul existenței sale.

⁴ Vasile Pîrvan, *Idei și forme istorice*.

⁵ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor pentru tineret indeosebi*, Editura științifică, București, 1977, p. 7.

⁶ Ștefan Pascu, *Făurirea Statului național unitar român*, vol. I, Editura Academiei R. S. România, București, 1983, p. 11.

⁷ G. Mercier, *Essai sur le causalisme historique*, în „Revue de Synthèse”, VII, nr. 1/1934, p. 7—28.

⁸ N. A. Constantinescu, *Istoria universală și problemele ei actuale*, București, 1935, p. 3.

⁹ George Vilsan, *Conștiință națională și geografie*, Cluj, 1937, p. 41—42.

Unitatea armonioasă a pământului românesc a fost remarcată și de geograful Vintilă Mihăilescu, care spunea că: „România prezintă, din cauza așezării ei la întreita răspîntie a marilor ținuturi geografice europene, trei fațade: fațada care privește spre Europa centrală; fațada meridională; fațada continentală. Privesc însă tustrele de laturile Carpaților, unde se întîlnesc și comunică între ele prin numeroase pasuri, cele trei fațade se contopesc în unitatea armonică a pământului românesc. Expresia „unitate armonică“, nu-i însă o simplă vorbă, ci o realitate pe care o demonstrează modul cum se îmbină relieful, clima, apele, vegetația, zonele de populație, felurile de traiu, adică elementele geografice care alcătuiesc o unitate naturală și politică. Dar mai ales relieful comandă această unitate complexă.“¹⁰

Un alt geograf român, Tiberiu Morariu, referindu-se la locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României, sublinia că: „Transilvania ocupă zona centrală a unui teritoriu unitar, cu o economie complexă de asemenea unitară. Teritoriul carpatic al vechii Dacii i se suprapune blocul etnic românesc, compact unitar, strîns lipit de acest teritoriu încă de la primele sale începuturi „preistorice“, cu o continuitate neîntreruptă pînă în zilele noastre.

În cadrul acestui edificiu carpatic și al masei compacte de populație românească, Transilvania ocupă tocmai zona centrală, „inima“ cetății naturale, integrîndu-se perfect statului român sub toate aspectele, începînd cu cele fizico-geografice și terminînd cu cele economice-politice, integrare bazată pe realități și pe care nimeni nu le va putea contesta sau răsturna vreodată.“¹¹ Se releva astfel, unitatea teritoriului Transilvaniei și a economiei complexe a acesteia, lucru deosebit de important pentru înțelegerea evoluției poporului român, din punct de vedere economic și social-politic în general.

Marele geograf francez Emmanuel de Martonne considera de asemenea România „...ca una din formațiunile noi cele mai minunate și mai solide din noua Europă“. ¹² El arăta că „...Din punctul de vedere al vieții naționale, al trecutului istoric și al viitorului, Carpații reprezintă un element vital pentru România... O Românie avînd Carpații drept axă, un fel de șiră a spinării, este din punctul de vedere al structurii geografice, un stat bine echilibrat, al cărui centru de greutate este tocmai acolo unde sînt izvoarele însăși ale vieții naționale.“¹³ Se remarcă astfel, importanța munților Carpați, ca element de legătură permanentă între românii de pe ambele versante ale lor.

Corelarea interdisciplinară dintre istorie și geografie este necesară nu numai din motive de ordin instructiv, ci și sub raport formativ, deoarece ea vizează însușirea temeinică de către elevi, a fenomenelor și proceselor istorice în timp și în spațiu.

Marele nostru istoric Nicolae Iorga subliniind deschiderea interdisciplinară a istoriei ca știință și rolul acesteia ca factor de educație spunea că: „...Istoria

¹⁰ Vintilă Mihăilescu, *Geografia României, Unitatea armonică a pământului românesc*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Statul, București, 1938, p. 45.

¹¹ Tiberiu Morariu, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei R. S. România, București, 1968, p. 30.

¹² Emmanuel de Martonne, *Lucrări geografice despre România*, Editura Academiei R. S. România, București, 1985, p. 65.

¹³ *Ibidem*, p. 64.

este cea mai umană din toate... căci... „nu numai că se lasă în mijlocul vieții, dar o lărgeste prin perspectiva imensă a trecutului, prin presimțirea viitorului... Nu există disciplină omenească prin care să ne facem mai sociabili, mai altruști, mai iubitori de om și de viață.“¹⁴

La rîndul ei, geografia prin obiectul său incluzînd „...probleme atît din domeniul naturii cît și al societății...“¹⁵ ajută la înțelegerea istoriei, fiindcă evenimentele și procesele istorice se petrec în timp și în spațiu, într-un anumit mediu geografic.

Ștefan Ștefănescu remarcînd importanța raportului mediu geografic — istoria României arăta că : „...poziția și structura geografică a României au fost un însemnat factor în clădirea și menținerea blocului etnic românesc, un factor generator de forță în stabilirea fizionomiei politice și spirituale a României de azi.“¹⁶

Predarea istoriei în școală are în vedere analiza evoluției societății omenești de-a lungul timpului, sub raportul dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, al dezvoltării social-politice și culturale a popoarelor, iar această evoluție este necesar să fie fixată nu numai în timp ci și în spațiu. Pentru a realiza fixarea în spațiu a fenomenelor și proceselor istorice, profesorul trebuie să folosească în timpul desfășurării lecțiilor de istorie, hărți istorice tematice, corespunzătoare acestor lecții, chiar dacă aceste hărți reprezintă zone geografice, care n-au fost încă studiate de elevi. De exemplu, în clasa a V-a, în condițiile în care elevii studiază fenomenele și procesele istorice economice, social-politice și culturale de la preistorie pînă la căderea Imperiului roman de apus, iar la geografie ei dobîndesc cunoștințe de geografie fizică abia în clasa a VI-a, cînd învață geografia continentelor, folosind hărțile istorice tematice în predarea acestor lecții, le oferim prilejul elevilor să dobîndească unele cunoștințe de geografie.

Același lucru se întîmplă și în clasa a VI-a, cînd se predă lecția despre *Marile descoperiri geografice*. Elevii primesc unele cunoștințe geografice în cadrul acestei lecții, fiindcă pînă atunci ei nu studiaseră toate continentele.

Este bine ca profesorul de istorie să folosească hărțile istorice tematice editate de Ministerul Educației și Învățămîntului, prin Întreprinderea de material didactic sau pe cele din Atlasul istoric general, ori din cel privind istoria României. Atunci cînd nu are la dispoziție asemenea mijloace de învățămînt în școală el trebuie să le confecționeze cu ajutorul elevilor, dăr sub îndrumarea lui directă, pentru ca elevii să nu facă greșeli de ordin științific.

Cele două discipline : istoria și geografia se ajută reciproc și prin deprinderile pe care le dobîndesc elevii cînd folosesc atlasele istorice sau geografice și aceste deprinderi, așa cum remarca un geograf german, au o mare valoare educativă, general formativă, căci istoria poate fi și geografie în mișcare.¹⁷ Atlasul

¹⁴ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 198.

¹⁵ Andrei Bogdan, *Aspecte ale geografiei actuale*, în *Caietele Colocviul „Cercetarea interdisciplinară. Conținutul învățămîntului. Istorie-Geografie“*; București, 1972, p. 120.

¹⁶ Ștefan Ștefănescu, *Spațiul Carpato-Danubiano-Pontic cadrul esențial al unității etno-culturale a poporului român*, în *Revista „Lupta întregului popor“*, număr special, 1986, p. 29.

¹⁷ Hans Eweling, *Die Arbeit mit der Karte, (Lucrul cu harta)*, în „Predarea istoriei“, vol. IV, București, 1976, p. 165.

istoric general, ori cel al istoriei României, urmărește să redea mișcările și transformările petrecute în evoluția societății omenești printr-o hartă sau o serie de hărți, reprezentând corelat diferite aspecte ale fenomenelor și proceselor istorice.

Uneori profesorul poate folosi planiglobul, pentru fixarea locului geografic în contextul planetei, harta țării respective și o hartă de amănunt. De exemplu, la clasa a V-a, la lecția: *Țara și vechii locuitori ai Greciei antice*, se pot folosi: planiglobul, harta murală Grecia antică și Macedonia în secolele VIII—IV î.e.n. harta nr. 10 din atlasul istoric general și harta aflată în manualul elevilor. Din studii atent efectuate de elevi asupra acestor hărți, se desprind concluzii referitoare la: fărâmițarea geografică, la formele de relief, mai mult muntos, la apa care înconjoară Grecia din trei părți și altele. Cu acest prilej profesorul de istorie poate verifica dacă elevii au format unele noțiuni geografice, ca: insulă, peninsulă și istm.

Corelarea istoriei cu geografia în timpul predării lecțiilor consolidează la elevi convingerea, că aparțin unei anumite realități istorico-geografice, care le aparține și sînt datori să o apere — așa cum sublinia secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, „...cu toată energia, elanul, puterea de muncă și chiar viața.”¹⁸

Istoria și geografia formează o unitate dialectică în timp și în spațiu, om și natură. Sferei geografice actuale îi revine: explicarea unor probleme ale lumii contemporane, legate de conservarea mediului, poluarea, explozia demografică, urbanizarea, sistematizarea, marile complexe agrotehnice, aspecte care slujesc unei mai bune înțelegeri a fenomenelor și proceselor istorice.

Corelate în procesul predării și învățării lor, istoria și geografia au în general obiective educaționale comune, care vizează formarea la elevi a unei concepții științifice, materialist-dialectice despre natură și societate, prin înțelegerea materialității lumii, a cauzalității fenomenelor și proceselor istorice și geografice, a rolului activ, determinant al omului în transformarea și valorificarea mediului geografic, precum și a influenței pe care acest mediu o are asupra evoluției societății omenești, pe plan național și universal. Totodată, prin predarea istoriei și a geografiei se urmărește și realizarea educației patriotice și internaționalistă a elevilor, insuflîndu-le dragostea față de marile realizări obținute de poporul român în anii construcției socialismului, sub conducerea Partidului Comunist Român, precum și a direcțiilor de dezvoltare a țării noastre în viitor și a realizărilor dobîndite de alte popoare de pe glob, mai ales în epoca contemporană.

Sub raportul metodologiei corelarea dintre istorie și geografie are în vedere în primul rînd, precizarea domeniului de cercetare al fiecăruia, pentru a-i releva specificul său; în al doilea rînd, explicarea factorilor geografici și istorici în evoluția societății omenești și în al treilea rînd, explicarea rolului mediului geografic în desfășurarea unor fenomene și procese istorice și în stabilirea unor relații între popoare. Istoria are ca obiect studiarea evoluției societății omenești din punct de vedere al dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, a evoluției popoarelor și statelor sub raport politic, demografic și cultural. Pentru reactualizarea fenomenelor și proceselor istorice petrecute în decursul secolelor, mai ales în spațiu, istoria recurge și la geografie, dar profesorul de istorie tre-

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la consfătuirea cadrelor didactice care predau științele sociale în învățămîntul superior*, Editura politică, București, 1972, p. 15.

buie să explice influența mediului geografic numai în măsura în care acesta contribuie la dezvoltarea societății omenești, la explicarea fenomenelor și a proceselor istorice. Istoria reactualizează relațiile dintre oameni, dintre popoare și state în diferite formațiuni social-economice, prin care au trecut acestea, iar geografia are în vedere studierea relațiilor reciproce dintre mediul geografic și om. Mediul geografic influențează viața omului, a popoarelor, iar la rindul său, omul prin o intervenție științifică și tehnică poate modifica acest mediu.

Istoria ilustrează victoriile repurtate de om în luptă cu natura, de unde și proverbul : „Codrul frate cu românul“, ori răspunsul dat de Mircea cel Mare, domnul Țării Românești, lui Baiazid :

„Eu îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul,
De aceea tot ce mișcă-n țara asta, riul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este.“

În cadrul lecțiilor de istoria patriei putem reliefa relația dintre mediul geografic și principalele mari bătălii antiotomane : Rovine (1395), Vaslui (1475) și Călugăreni (1595), care sînt momente grăitoare cu privire la modul inteligent în care domnitorii : Mircea cel Mare, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul au știut să folosească acest mediu, pentru a spori capacitatea de apărare a oștirilor lor în lupta cu dușmanul.

Apelul la noțiunile de geografie este indispensabil și în cadrul lecțiilor de istorie universală, pentru localizarea geografică a colectivităților umane, a căror evoluție o analizăm. Pentru această localizare folosim corelarea istorie—geografie prin utilizarea unor procedee specifice geografiei : harta fizică, schița pe tablă, descrierea geografică a fenomenului sau procesului istoric, etc.

În cadrul acestor corelări trebuie să avem în vedere că deși fenomenele și procesele istorice se află în conexiune cu cele geografice, istoria este totuși rezultatul acțiunii unor elemente vii, mai complexe și mai îndepărtate de condițiile geografice elementare.

În procesul corelării interdisciplinare între istorie și geografie harta ocupă un loc important. Reușita acestei corelări depinde de modul în care profesorul de istorie știe să folosească harta în desfășurarea lecțiilor pe care le predă. Demonstrația cu ajutorul hărții istorice sau geografice poate fi făcută la majoritatea lecțiilor de istorie, căci prin folosirea ei asigurăm la elevi forma reprezentărilor și noțiunilor despre ceea ce noi numim spațiu geografic și spațiu istoric, în care se desfășoară diferitele fenomene și procese istorice, care fac obiectul lecțiilor predate.

Utilizarea hărții la lecțiile de istorie depinde și de pregătirea profesorului, care trebuie să știe să aleagă modalitățile optime de folosire. Harta trebuie folosită la majoritatea lecțiilor de istorie, dar sînt lecții care solicită folosirea ei pe toată durata lecției, iar la altele este nevoie de ea numai într-un anumit moment al acesteia. Harta istorică este în același timp și o hartă tematică, avînd legătură strînsă cu lecția care se predă, cu epoca la care se referă tema lecției, cu locul de desfășurare a fenomenelor și proceselor istorice. De exemplu, la lecția cu temă : *Statul dac de la Burebista la Decebal*, folosind harta istorică „Dacia de la Burebista la cucerirea romană“, profesorul poate demonstra nivelul de dezvoltare la care ajunsese societatea geto-dacă, nivel asemănător cu cel al altor popoare din antichitate, fapt ilustrat prin numărul mare de așezări menționate

pe o arie vastă. Puterea la care ajunsese Dacia — temută o vreme și de romani — este ilustrată prin hotarele la care a ajuns statul dac în vremea lui Burebista.

Cu ajutorul unor hărți istorice tematice ca : „Țările Române în timpul lui Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare“ și „Țările Române în vremea lui Mihai Viteazul“, se poate demonstra evoluția teritorială a acestor țări, dezvoltarea lor economică, pot fi arătate principalele localități legate de lupta poporului român pentru apărarea independenței, reședințele domnești existente în acea vreme, etc. De asemenea, prin folosirea hărților istorice tematice se pot ilustra mai bine legăturile care există între istoria patriei noastre și istoria universală. De exemplu, alături de harta istorică tematică „Dacia în timpul stăpînirii Imperiului roman“, se poate pune și o hartă a Imperiului roman, care ajunsese la acea dată la apogeul întinderii sale teritoriale. Folosind ambele hărți, putem să-i facem pe elevi să-nțeagă rolul pe care l-a avut provincia Dacia, ca provincie de graniță a acestui imperiu și să le arătăm legăturile Daciei cu regiunile de la sud de Dunăre și cu Italia.

Anumite pierderi teritoriale suferite de Țările Române în secolele trecute : Dobrogea (1417), Banatul și Oltenia (1718), Bucovina (1775), Basarabia (1812) pot fi fixate mai bine în memoria elevilor prin folosirea hărților istorice tematice. De asemenea, localizarea marilor răscoale țărănești din istoria poporului român, precum și principalele lupte revoluționare duse de clasa muncitoare din țara noastră sînt mai ușor înțelese de către elevi cu ajutorul hărților istorice tematice. Folosirea acestor hărți este necesară și pentru indicarea marilor bătălii purtate de poporul român pentru apărarea independenței Țărilor Române și a cunoașterii sistemului de apărare folosit de domnitorii români, căci în hărțile amintite sînt trecute și cetățile de apărare existente în Moldova, Țara Românească și Transilvania în evul mediu, iar luptele de apărare sînt marcate prin semne caracteristice : două spade încrucișate, lîngă localitatea indicată, precizîndu-se și data cînd a avut loc lupta.

Planurile și schițele unor mari bătălii din istoria poporului român oferă posibilitatea profesorului de istorie să explice elevilor tactica de luptă folosită de unii domnitori români, să le arate forțele care s-au confruntat în luptă și modul de desfășurare, subliniindu-se cu acest prilej influența mediului geografic în marile bătălii de la : Posada (1330), Rovine (1395), Vaslui (1475 și Călugăreni (1593).

Corelarea dintre istorie și geografie se realizează mai bine atunci cînd lecțiile de istorie sînt predate în cabinetul de istorie, care funcționează în majoritatea școlilor noastre. Este necesar însă ca aceste cabinete să fie dotate cu hărțile istorice tematice, de care profesorul are nevoie, cu atlase istorice generale și de istoria României și alte materiale care înlesnesc realizarea corelării dintre istorie și geografie. În situația cînd nu sînt suficiente hărți tematice se pot folosi cele confecționate de elevi sub îndrumarea directă a profesorilor care predau istoria în școală. Hărțile istorice tematice trebuie păstrate cu grijă, pe suporturi speciale. În timpul folosirii lor la lecții să nu fie agățate de tablă, așa cum se întimplă uneori, ci să fie puse pe un suport confecționat din lemn sau din metal, așezat în așa fel încît profesorul să poată folosi în condiții optime și harta și tabla, în desfășurarea lecției, folosindu-se în acest sens de un arătător special.

În desfășurarea lecțiilor hărțile istorice tematice se pot folosi atât la verificarea cunoștințelor elevilor, cât și la predarea lecției noi, ori chiar la fixarea cunoștințelor la elevi, dacă este cazul. Profesorul trebuie să-i învețe pe elevi cum să folosească hărțile din manualele de istorie și să se orienteze pe hărțile istorice tematice în timpul desfășurării lecțiilor, făcându-i să înțeleagă necesitatea cunoașterii și folosirii hărții.

Profesorul trebuie să manifeste de asemenea, o preocupare permanentă pe linia realizării corelării interdisciplinare între istorie și geografie, prin folosirea hărților istorice tematice în desfășurarea lecțiilor de istorie, acordând o atenție deosebită cunoașterii acestor hărți și de către elevi.

Socotim că cele arătate mai sus, vor contribui la stimularea interesului profesorilor de istorie pentru a acorda o mai mare atenție corelării interdisciplinare dintre istorie și geografie preocupându-se de realizarea ei în desfășurarea lecțiilor.

Planuri de lecții comentate

CHINA ANTICĂ

Lecție de predare-învățare la clasa a V-a

1. Condițiile naturale ale Chinei antice.

- China, țara cea mai populată din lume, se întinde din centrul Asiei, până la Oceanul Pacific
- teritoriul Chinei este împărțit în trei părți :
- China de nord
- China centrală
- China de sud.
- China are climă, vegetație, animale și bogății foarte variate.

2. Condițiile istorice ale formării statului și dinastiile conducătoare.

Primul stat chinez s-a format în mileniul III î.e.n. în China de nord în regiunea Fluviului Galben și a avut mai multe dinastii conducătoare, iar noi vom învăța despre

- a. — Dinastia Qin (256—208 î.e.n.)
- b. — Dinastia Han (208 î.e.n. — 220 e.n.)
- c. — Reformele lui Wang Mang : $\left\{ \begin{array}{l} \text{naționalizarea pământului} \\ \text{reforma monetară.} \end{array} \right.$
- d. — Răscoale $\left\{ \begin{array}{l} \text{a „Sprincenelor roșii“ (17—27 e.n.)} \\ \text{a „Turbanelor galbene“ etc. (184 e.n.)} \end{array} \right.$

3. Ocupația și condițiile de viață :

se ocupau cu :

- Agricultură : $\left\{ \begin{array}{l} \text{— au întărit malurile apelor} \\ \text{— au făcut canale de irigații} \\ \text{— diguri etc.} \end{array} \right.$
- meșteșugurile : $\left\{ \begin{array}{l} \text{— practicau prelucrarea argilei, lemnului,} \\ \text{fildeșului, metalelor, cu creșterea viermilor} \\ \text{de mătase etc.} \end{array} \right.$
- Comerțul : $\left\{ \begin{array}{l} \text{— făceau comerț cu caravane pe uscat și pe ape,} \\ \text{— aveau drumuri comerciale care străbăteau Asia} \\ \text{până în Mesopotamia, ex., Drumul mătăsii} \end{array} \right.$

- b. Organizarea socială : {
1. la conducerea statului antic chinez era dinastia în frunte cu împăratul
  2. aristocrația
  3. țăranii și sclavii care forma clasa exploatată.

- c. Felul de viață : {
- membrii dinastiei și curtea împărătească duceau o viață de lux, trăiau în palate frumos împodobite,
  - țăranii lucrau pământurile, iar sclavii erau crunt exploatați.
  - statul impunea grele taxe și impozite asupra maselor.

4. Cultura : Scrierea, Știința, Artă, Religia.

- a. Scrierea : {
- scriere hieroglifică greu de descifrat,
  - scriau pe pietre, os de fildes, fier etc.
  - după inventarea hirtiei s-a simplificat.

- b. Știința : {
- aveau ample cunoștințe în domeniul matematicii (cartea de calcul)
  - medicinei (Tratat despre friguri)
  - astronomiei (au făcut o hartă a cerului înstelat)
  - geografiei (au realizat primul Seismograf din lume) etc.

- c. Artă : {
- Arhitectura : — au construit palate, temple, pagode, cea mai mare construcție este „Zidul chinezesc” (4000 m)
  - Sculptura : — statui, basoreliefuri (Statuia lui Buddha, etc.)
  - Pictura : — picturi în palate, temple, și ceramică
  - aveau un simț neîntrecut al frumosului.

- d. Religia : {
- chinezii erau politeiști, aveau cultul soarelui, cerului înstelat, avînd la bază o mitologie filozofică.
  - cele mai mari religii erau : Confucianismul, Daoismul, Buddhismul.

Concluzii : — pentru prima dată în istoria Chinei împărăția Han au unit teritoriile care compun China de azi.

— Civilizația chineză a avut o mare influență asupra popoarelor din Orient și chiar a celor din Europa.

Comentariu istoric

1. China antică avea un teritoriu vast și o populație numeroasă, încă din antichitate. Este al treilea stat ca mărime din lume și primul ca număr de locuitori.

Din antichitate teritoriul ei era împărțit în trei :

— China de nord, străbătută de fluviile Sungari și Liuohe și este plasată în bazinul Fluviului Galben.

— China centrală și de est, este traversată de Yantse (Fluviul Albastru)

— China de sud, este străbătută de fluviul Xijiang. În sud-est se află munții Himalaia de 8.882 m. Are condiții prielnice de climă și vegetație.

2. — Epoca legendarei Chine antice începe prin mileniul III î.e.n., în regiunea cursului mijlociu al Fluviului Galben. Treptat China antică devine un mare imperiu la conducerea căruia s-au succedat mai multe dinastii, și își finalizează unitatea teritorială în secolul III e.n., în timpul dinastiei Qin.

Izvoarele istorice dau informații certe despre existența mai multor dinastii, dintre care, în cadrul lecției, vom prezenta două: Dinastia Qin (256—208 î.e.n.) și Dinastia Han (208 î.e.n. — 220 e.n.).

În perioada dinastiei Qin, sub domnia împăratului Huang-ti, se încheie procesul de unificare a Chinei în anul 221 î.e.n. Tot în timpul împăratului Huang-ti, în anul 214, începe construcția „Marelui zid chinezesc”, care se întinde de-a lungul graniței de nord, operă ce era destinată ca zid de apărare în fața invaziei hunilor.

După moartea împăratului Huang-ti, izbucnește prima mare răscoală țărănească din istoria Chinei (209 î.e.n.) condusă de Liu-Bang care a devenit primul împărat al noii dinastii Han (208 î.e.n. — 220 e.n.) pe care o inaugurează Liu-Bang.

Dintre împărații cei mai importanți ai dinastiei Han, amintim domnia lui Han-Wu-ti, cel mai important împărat în timpul căruia se introduce Confucianismul ca ideologie de stat, se duce o politică expansionistă și se desfășoară expediții victorioase împotriva hunilor. (Vezi: *Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică română, București, 1972, p. 21, și Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației* vol. I. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 313 și următoarele).

b. — Către sfârșitul secolului I î.e.n. și începutul sec. I e.n. prestigiul dinastiei Han, slăbește datorită unor puternice intrigi de palat, a înrăutățirii situației țăranilor și a concentrării pământurilor în mâinile celor bogați și extinderea proprietății private.

Datorită nemulțumirilor existente față de dinastia Han, în anul 9 al e.n. cu sprijinul unor familii regale așa numitul Wang Mang „uzurpatorul” înlătură dinastia Han și își ia titlul de împărat și instaurează efemera dinastie Xin „cea nouă” (anii 9—23)

c. În vederea îmbunătățirii situației moștenite, Wang Mang, adoptă un program de reforme dintre care amintim: „naționalizarea tuturor pământurilor”, „reforma monetară”, „reforma instituțională” etc. (vezi: *Lumea Chineză* de Jacques Gernet, Editura Meridiane, Buc. 1985, p. 192—194).

d. — Cu toate acestea situația maselor nu se îmbunătățește, iar în anul 17 al e.n. izbucnește răcoala țărănească a „Sprincenelor roșii” care înlătură pe Wang Mang și va aduce din nou la putere dinastia Han (23 e.n.) Noul împărat Liu Xiu, care va domni sub numele de Guangwudi (25—57 e.n.) înăbușe răscoala „Sprincenelor roșii” în anul 27 e.n. Nemulțumirile continuă.

O altă mare răscoală țărănească izbucnește mult mai târziu în anul 184 e.n.: Răscoala „Turbanelor galbene”, dar răsculații sînt înfrinți și noul împărat Wu-di va aplica măsuri foarte severe împotriva tuturor neșupușilor. Șirul dinastiilor va continua.

3. a. — Locuitorii Chinei antice, se ocupau cu vânătoarea, agricultura, iar mai tirziu cu practicarea meșteșugurilor ca : prelucrarea argilei fine (ceramica), prelucrarea metalelor, etc. Încă din sec. II î.e.n. în China se cunoștea tehnica producerii oțelului, în vreme ce în Europa această tehnică se va cunoaște către sfârșitul evului mediu (vezi: J. Gernet, *Lumea Chineză* p. 97—98).

În timpul dinastiei Han, se va confecționa roata și carul care vor contribui mult la progresul economic.

Schimbul de mărfuri se intensifică, ceea ce va duce la practicarea comerțului, deschizându-se drumuri comerciale care vor lega lumea chineză, din acea vreme, cu Asia de sud-est și centrală, cu India, Iranul și alte părți ale lumii antice.

b. — Societatea Chinei antice avea o structură socială specifică. La conducerea statului era clasa dominantă (dinastia) în frunte cu împăratul, după care urmau prinți de sînge și aristocrația, grupuri care formau pătura conducătoare. O altă categorie o formau țăranii și sclavii, care alcătuiau clasele exploatate.

În perioada dinastiilor societatea antică chineză era dominată de puternice frământări sociale care se finalizau de cele mai multe ori cu conflicte între masele populare și pătura conducătoare, care încerca să acapareze puterea deplină și absolută.

Societatea Chinei antice nu se putea caracteriza printr-un sistem social sclavagist, deoarece sclavia nu avea o pondere mare. Populația trăia în obști, care aveau după obiceiul pămîntului datorita de a se ajuta între ele.

c. — Pătura conducătoare trăia în palate luxoase, cu parcuri frumoase, purtau haine scumpe cusute cu fire de aur. Făceau ospețe și programe cu muzică, artiști etc.

Țăranii care lucrau pămîntul și care produceau cele necesare vieții, trăiau foarte greu. De multe ori foametea îi silea să-și vîndă pămîntul și copiii, sau să-șiucidă, fenomen social care uneori atingea proporții mari.

Copiii pășteau vitele, aduceau vreascuri pentru foc. Femeile împleteau, torceau, țeseau și creșteau viermi de mătase. Statul strîngea impozitele și ducea pe bărbați cu sutele de mii la corvezi, la construcții de drumuri, canale, fortificații etc.

Cînd toate acestea nu se puteau suporta, începeau răscoale care pînă la urmă erau înfrînte, iar răsculații erau obligați să-și reia mizera lor existență.

4. a. — În ce privește cultura chineză, se poate afirma că era avansată pentru acele vremuri.

Scrierea chineză este o scriere exclusiv hieroglifică, greu de descifrat și datează din sec. XIV—XII î.e.n. Primele scrieri au fost descoperite în vechiul stat Sang. Aici au fost găsite o mulțime de carapace de broaște țestoase, precum și oase, crani, pe care erau gravate cca. 2000 de caractere. (vezi: Vladimir Colin, *Povestea scrisului*, Editura Tineretului, București, 1966, p. 105—110), sau (*Lumea Chineză* vol. I de Jaques Gernet, Ed. Meridiane, 1985, p. 147—148).

b. — Înzestrați cu putere de muncă și îndemînare, vechii chinezi ne-au lăsat multe creații în știință, tehnică și artă. Aveau cunoștințe vaste în domeniul matematicii, medicinei, astronomiei, geografiei, istoriei, agriculturii. Chinezii cunoșteau teorema lui Pitagora. Din secolul II e.n. datează „Cartea de calcul”. Mai veche este *Arta calculului*, sec. II î.e.n. etc. În domeniul tehnicii au inventat moara cu manivelă, ce se folosea în perioada dinastiei Han. În dome-

niul istoriei amintim opera „Memorii istorice” ale lui Sima Qian (135 î.e.n.) Chinezii au inventat hîrtia, tiparul, cerneala, praful de pușcă etc. (vezi: Ovidiu Drîmba, *Istoria Culturii și Civilizației*, vol. I. Ed. St. și Enciclopedică, București, 1984, p. 347—353), sau *Lumea Chineză*, vol. I, p. 216.

c. — În China arta a înflorit începînd cu mileniul I, î.e.n. dar cele mai mari realizări datează din timpul dinastiei Qin și Han. În arhitectură chinezii erau mari cunoscători, construind opere de seamă ca: palate, temple, pagode, poduri, porți monumentale, care erau diferite de ale altor popoare. Dintre construcțiile cele mai de seamă amintim: „Marele zid chinezesc” lung de 4000 km, ce se întindea de-a lungul granițelor țării, mai mult în partea nordică. Zidul trecea peste munții, apele și cîmpiile secetoase și văile adînci ale Chinei. Început în sec. al III-lea î.e.n. zidul a fost continuat în secolele următoare întărindu-i-se turnurile de apărare și meterezele. Zidul era atît de lat că puteau merge deasupra lui 6—7 călăreți unul lîngă altul.

Chinezii erau mari artiști și în domeniul sculpturii. Epoca Han, cunoaște un deosebit avînt al artei. Dintre operele sculpturale amintim: „Cărămida funerară” din epoca Han, „Vas pentru vin cu desene”. Operă sculpturală importantă este „Statuia lui Budha”.

Pictura chineză în antichitate se practica împreună cu caligrafia. Din epoca Han, au rămas urme de pictură parietală, care împodobeau templele, palatele etc. Ca materiale de lucru erau folosite mătasea etc. (a se vedea: Marin Nicolau-Golfin, *Istoria artei*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 116—117), și Ovidiu Drîmba, *Istoria Culturii și Civilizației*, vol. I, Edit. Șt. și Enciclop. București, 1984, p. 361.)

d. — Ca dovadă a credinței religioase a chinezilor, sînt cele peste 200.000 de oase de ghicit din antichitate. Aveau o credință politeistă. Cele mai mari religii ale Chinei antice au fost: Confucianismul, Daoismul și Budhismul, care pătrunde în sec. I și se răspîndește în întreaga Chină. (vezi: Mircea Eliade, *Istoria Credinței și a ideilor religioase*, Editura Științifică și Enciclopedică, vol. II, Buc., 1986, p. 7—106).

Concluzii — China, țară mare cu o populație numeroasă, a avut încă din antichitate o puternică influență politică, social-economică și culturală în întreaga Asie, influență care va ajunge pînă în Europa.

Încă din antichitate China a avut legături cu restul lumii, prin drumurile comerciale, care au legat-o de India, Persia, Egipt, Grecia, Bizanț etc.

Din punct de vedere al culturii și civilizației, China a dat lumii mai mult decît a primit, avînd în vedere că ei au fost primii care au descoperit hîrtia de scris, praful de pușcă, etc. și au creat opere de artă specifice lor.

Indicații metodice

În vederea formării unei imagini cît mai clare despre China antică, la nivelul clasei a V-a, am recurs la cîteva modalități metodice pe care le-am considerat adecvate ca: folosirea hîrții Chinei antice, atlasul geografic și atlasul istoric, în vederea obișnuirii elevilor să lucreze cu aceste mijloace.

Este foarte utilă conversația permanentă cu clasa.

Trecînd la partea politică, vom accentua că pe acest teritoriu al Chinei, încă din antichitate a locuit un popor mare a cărui unitate etnică s-a menținut în cadrul aceluiași teritoriu, cunoscînd progrese economice și sociale specifice.

Vom sublinia că în milenara sa istorie, la conducerea Chinei antice s-au succedat mai multe dinastii, a căror dominație de cele mai multe ori a avut tendința spre absolutism și expansiune.

În acest sens vom analiza, cu clasa, lectura II-a din manualul de istorie, accentuând caracterul de clasă al Dinastiilor Qin și Han, scoțind în evidență structura socială, felul de viață, frământările sociale și reformele care au avut loc mai cu seamă în perioada dinastiei Han.

În vederea formării unei imagini cât mai clare despre scrierea chineză, vom prezenta în fața elevilor caracterul hieroglific al scrierii chineze, și vom sublinia că este asemănătoare cu scrierea japoneză, coreeană etc. (din : Vladimir Colin, *Povestea scrisului*, Editura tineretului, București, 1966, p. 105).

Se vor accentua bogatele cunoștințe științifice ce le aveau în multe domenii de activitate, scoțindu-se în evidență valoarea științei și culturii chineze, precum și influența acestora în afara granițelor Chinei.

Cît privește arta Chinei antice, vom prezenta imagini reproduse din arhitectură, sculptură, pictură, căutînd să le analizăm împreună cu elevii, în vederea formării și dezvoltării capacității de a caracteriza o operă de artă din diverse domenii.

Fiind la capitolul artă, vom cere elevilor să scoată în evidență caracteristicile „Marelui zid chinezesc” și al materialelor de construcție, precum și frumusețea și gingășia celorlalte opere de artă, în vederea formării și a gustului pentru frumos. (vom prezenta „Pagoda celor șapte fericiți”, „Buddha pe tronul în formă de lotus”, „Plimbarea cu șareta” etc., — din manualul de istorie și din Ovidiu Drimba, *Istoria Culturii și Civilizației*, vol. I, p. 336 și următoarele).

Cînd vom vorbi despre religie, vom căuta să formăm la elevi convingerile realiste despre lume și viață, subliniind că religiile au un caracter de clasă și istoric.

În finalul lecției vom solicita pe elevi să arate însemnătatea civilizației lumii chineze, în perioada antică, prin ce se caracterizează originalitatea culturii și artei chineze, și care a fost rolul chinezilor în evoluția civilizației universale.

— este bine a se face lecția într-o oră de 50' de comunicare. .

Verificarea cunoștințelor elevilor se poate face și printr-un test întocmit pe baza cunoștințelor transmise, test care poate fi făcut de fiecare profesor, ca de ex :

1. Arătați în cite părți a fost împărțit teritoriul Chinei antice ?
2. În ce perioadă a domnit dinastia Qin și Han și care au fost reformele sociale înfăptuite în timpul dinastiei Han ?
3. Care au fost clasele sociale în China antică ?
4. Care era ocupația locuitorilor Chinei antice ?
5. Arătați care a fost cea mai mare construcție și pentru ce a fost construită ?
6. Ce concepție religioasă aveau vechii chinezi și care au fost religiile principale ale Chinei antice ?

BIBLIOGRAFIE

1. JACQUES GERNET, *Lumea Chineză*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1985.
2. *Istoria lumii în date* — sub conducerea academicianului prof. Andrei Oțetea, Editura Enciclopedică Română, București, 1972.
3. OVIDIU DRIMBA, *Istoria Culturii și Civilizației* vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
4. CLAUDIU GIURCĂNEANU, *Statele pe harta lumii*. Editura Politică, București, 1983.
5. VLADIMIR COLIN, *Povestea Scrisului*, Editura Tineretului, București, 1966.
6. BICHMAN ELIZA — GEORGIAN LUCIA, *Manual pentru clasa a V-a, Istoria antică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
7. MARIN NICOLAU-GOLFIN, *Istoria Artei*, vol. I. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980.
8. MIRCEA ELIADE — *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

prof. Pop Nicolae
Școala Generală Apa,
județul Satu Mare.

POPOARELE PREGOLUMBIENE

Istorie medie universală ; clasa a VI-a

I. Amerindienii pînă la fărîirea marilor civilizații : maya, aztecă și incașă¹

- a) continentul american a fost populat cu peste 30—40.000 de ani în urmă: mare diversitate lingvistică ;
- b) grad diferit de dezvoltare economico-socială.

II. Aztecii

1. Imperiul aztec² (Mexic)

- a) confederația a trei orașe — state (1426—1521) ; hegemonia aztecă ;
- b) conducători însemnați : Itzcoatl (1428—1440), Moctezuma I (1440—1469) ; Moctezuma II (1503—1520).

2. Viața economică, casnică și de trib :

- a) agricultura — baza ; „grădini plutitoare“³ ;
- b) meșteșugurile, cu precădere casnice⁴ ;
- c) comerțul, mare dezvoltare⁵ — domina trocul ;
- d) Tenochtitlán (1325) — grandios centru urban ; 500.000 locuitori⁶.

3. Organizarea societății ; coexistă forme tribale și sclavagiste⁷

- a) trib — frații (4) — ginți (20) — familii ;
- b) împăratul — semidivinitate ; Marele Consiliu ;
- c) clase și categorii sociale :
— nobilii, preoțimea, mare autoritate ;

- producătorii liberi, supuși la numeroase obligații ;
  - sclavii, caracter patriarhal ;
- d) războiul, contribuie la descompunerea orînduirii comunei primitive.

4. *Creația spirituală, caracter religioasă :*

- a) rolul însemnat al educației ;⁸
  - b) împrumuturi (mayașe) și creații originale de mare valoare ;⁹
  - c) religia, politeistă ; ritual crud.¹⁰
5. *Cucerirea spaniolă* — Hernando Cortés, 1521.¹¹

III. *Incașii*

1. *Statul incaș*¹²

- a) mare „imperiu andin“ (cca. 2 mil. km.² și 10 mil. locuitori) ;
- b) Manco Cápac — personaj semimitic — (pe la 1200), primul Mare Inca.

2. *Viața economică, strict dirijată de la centru (sistem unic) ; problema acută a subsistenței :*¹³

- a) agricultura de munte — baza — irigată ;¹⁴
- a') turme de lama și alpaca (rol auxiliar) ;¹⁵
- b) mineritul, altitudine 3500 m ;¹⁶
- c) meșteșugurile — meșteșugarii grupați în comunități ;¹⁷
- d) schimbul, minor — surplusul stocat de guvern ;¹⁸
- e) centre urbane¹⁹ : — Cuzco, simbolul imperiului ; Mácchu-Picchu.

3. *Organizarea social-politică ; stratificare și centralizare*²⁰

- a) clase și categorii sociale ;
  - nobilimea : autohtonă (împărat și rudele sale) ; parte a nobilimii supuse și descendenții ei ;
  - producătorii liberi, supuși la numeroase obligații ;
  - sclavii ; numai prizonieri de război.
- b) imperiul : 4 regiuni (4 viceregi) → provincii (40.000 de gospodării fiecare) → 4 triburi (10.000 gospodării fiecare) → 10 unități (1.000 de gospodării fiecare) → obști = ayllu (100 de familii).
- c) împăratul — monarh teocratic absolutist ; Sfatul Suprem.
- d) armată permanentă.

4. *Spiritualitatea incașilor :*

- a) educația socială — una din cele mai importante acțiuni culturale ;²¹
- b) realizări de valoare universală ;²²
- c) religia, politeistă ; cultul morților — mumii.²³

5. *Cucerirea spaniolă* — Francisco Pizarro, 1532.²⁴

CONCLUZIE : Amerindienii au creat civilizații originale, unele foarte înaintate — maya, aztecă, incașă —, care în multe privințe nu erau inferioare celor

din Europa. Revoltele permanente ale triburilor subordonate, disensiunile interne etc., au constituit circumstanțe favorabile pentru cucerirea statelor aztec și încaș de către spanioli.

A. Comentariu istoric

1. Civilizațiile din America precolumbiană au fost creații autohtone, născute din condițiile de climă și relief proprii continentului. Ceea ce ține de specificul acestor civilizații este că oricât de înaintate ar fi fost, ele nu depășiseră în esență etapa neolitică, dezvoltarea forțelor de producție luînd aici o altă direcție decît cea cunoscută pe continentul european și asiatic.

2. Retragerea mayașilor din Mexic, încă neexplicată, a permis așezarea unui trib de limbă náhuatl, tenochii sau aztecii, nume cu care au intrat în istorie și care derivă de la locul de baștină — teritoriu mitic — Aztlan (locul cocorilor). Aztecii, cel mai mare popor amerindian din Mexic, au preluat elementele de cultură mai vechi și au întemeiat o civilizație și un stat puternic. La baza formării acestui nou nucleu politic s-a aflat tripla alianță a orașelor-state Texcoco (hichimecii), Tlacopán (tepanacii) și Tenochtitlán, realizată în anul 1426. Suveranul aztec Itzcóatl („Șarpele de obsidian”), 1428—1440, asigură supremația Tenochtitlánului; în cadrul alianței între egali deținea funcția de căpetenie militară, răspunzînd și de politica externă, a confederației. Moctezuma I Ilhuicamina („Arcaș ceresc”), 1440—1469, continuînd lupta cu triburile din jur, a extins dominația aztecă dincolo de platoul mexican, pînă la coasta Pacificului și în est pînă la Golful Mexic, iar Moctezuma II Xocoyotzin („Cel Tânăr”), 1503—1520, a împins granițele pînă în Guatemala.

3. Fertilitatea „grădinilor plutitoare“ pe de lacul Texcoco este egalată numai de pămîntul din „Delta Nilului“. Acest sistem se mai practică și astăzi (legume). Porumbul (Zea mays) a eliberat treptat societatea aztecă de canibalism.

4. De obicei, în cadrul familiilor se produceau cele necesare — îmbrăcăminte, unelte și arme (nu din metale) —, dar olarii, bijutierii, țesătorii „de lux“ și cei ce făceau obiecte din pene au ajuns să practice aceste meserii în exclusivitate, fără a mai avea o altă ocupație. De asemenea, extraordinara complexitate a religiei obliga pe zidari, sculptori și pictori la o activitate aproape continuă. Meșteșugarii au atins un înalt grad de îndemînare, pentru condițiile tehnice primitive de atunci.

5. Zeci de branșe de meșteșugari și de negustori ambulanți ofereau la tirguri — cotidiene sau săptămînale —, la bîlciuri anuale, foarte strict organizate. produsele lor spre vînzare. Negustorii, cu timpul, au început să joace un important rol politic; spionau orașele care urmau a fi cucerite sau culegeau informații cu privire la tributul ce li se putea cere.

6. Gradul înalt al civilizației aztece se poate constata din unele tehnici noi introduse în agricultură — irigare etc. —, din existența unor noi ramuri meșteșugărești — prelucrarea aurului, argintului, bronzului —, dar mai ales prin dezvoltarea deosebită a vieții urbane.

Istoria aztecilor, civilizația lor sînt indisolubil legate de Mexico — Tenochtitlán. patria fructului cu ghimpi. Tenochtli, reprezentat în glife („scrierea“ aztecă) printr-un cactus pe o stîncă. Acest oraș de vis, după cum îl apreciază cuceritorii spanioli, văzut de sus, ar fi apărut ca o insulă ovală, unită cu pămîntul prin

trei șosele, care convergeau către centrul orașului. Aceste mari drumuri erau tăiate de canale peste care se întindeau punți mobile. De asemenea, două ape-ducte legau orașul cu țărmul. Orașul avea puține străzi sau spații libere, însă era brăzdat de canale peste care se trecea datorită punților mobile. Case de piatră, dar și căsuțe din trestie acopereau suprafața orașului, care dispunea de două piețe principale, înconjurate de piramide, temple, palate și edificii publice. Problema sanitară nu a fost neglijată. În punctele importante erau bărci trase la țărm și destinate folosirii publice. De asemenea, existau băi publice (băi de abur), frizerii etc.

7. În timpul lui Moctezuma al II-lea numai funcțiile supreme de „împărat“ și de mare „șefetnic“ au rămas electivă, căci în toate celelalte cazuri slujbașii erau numiți prin decizie imperială, de obicei din rândurile rudelor nobililor, care guvernau un sat, un oraș, un district. Deși funcțiile și demnitățile erau bine precizate, continua totuși să persiste convingerea că onorurile nu sînt mai statornice decît apa curgătoare și că cel născut ca nobil poate muri ca rob. Totuși, starea de robie nu purta stigmatul rușinii: Itzcoatl, unul dintre cei mai mari cirmuitori, a fost fiul unei sclave.

Războiul, *yaoyotl*, a jucat un rol însemnat în economia și religia aztecilor. Dacă la începuturi, războiul sacru ducea la distrugerea unui trib dușman, dar nu la subjugarea lui, în perioada imperiului, aztecii obligau fiecare populație învinsă să le plătească tribut — care se impunea în mod sistematic și se percepea cu cruzime — alcătuit din produse de grădinarit și țesături. Războaiele au contribuit și la crearea inegalității în distribuirea loturilor de pămînt aztec, iar războinicii vestiți din Tenochtitlân dobîndeau și loturi din teritoriul triburilor învinse, care erau lucrate de membrii tribului supus. Nu exista armată permanentă. Atunci cînd nu se purta nici o campanie activă se organiza „Războiul florilor“, în care se confruntau cei mai buni luptători din diferite state.

8. Educația începea atunci cînd copilului nu i se mai dădea piept, adică la vîrsta de 3 ani. Scopul educației era să inițieze pe copii cît mai curînd în meserii și obligațiile vieții adulte. Tata veghea la educarea băiatului, iar mama a fetei. La vîrsta de 15 sau 16 ani, cea mai mare parte a tinerilor trecea printr-o școală specială, înainte de a intra în rîndul bărbaților. Erau două feluri de școli: una pentru educația obișnuită, întreținută de gîntă (învățau mînuirea armelor, artele și meseriile, istoria și tradițiile, supunerea față de normele religioase) și alta pentru învățarea obligațiilor preotești (pe lingă templele zeilor importanți). Un tînăr devenea apt pentru a se căsători la vîrsta de 20 de ani, iar o tînără se considera matură la aproximativ 16 ani.

9. O literatură în proză și în versuri, cum nici un alt popor amerindian nu avea, cuprindea toate aspectele vieții și a contribuit la sedimentarea, pentru generații, a cunoștințelor, ideilor, istoriei, dreptului, a miturilor și a ritualului, a sentimentelor și a gîndurilor poporului aztec, pasionat pentru retorică și poezie, muzică și dans, înzestrat cu o bogată fantezie și imaginație poetică. Popor de războinici, aztecii au dat una dintre cele mai frumoase poezii precolumbiene.

Aztecii au împrumutat și asimilat multe realizări în știință — de altfel, și în artă — de la mayași.

Arta aztecă s-a manifestat viguros în domeniul arhitecturii și sculpturii și mai slab în cel al picturii și al desenului. Aztecii aveau un dezvoltat simț al proporției. Manifestarea cea mai impresionantă a arhitecturii se întilnește

în construcțiile religioase (Cholula, centru religios, avea sute de temple); edificiile religioase, sanctuarele se distingeau prin monumentalitate, prin spații exterioare organizate autonom, articulate organic în cadrul marilor compoziții. Arta aztecă, spre deosebire de arta maya, este lugubră, fascinată de moarte.

10. Credința lor, ca și la mayași, se baza pe un sistem astrobiologic. Zeul principal, zeul războiului și al soarelui, zeul tutelar în Tenochtitlán, era Huitzilopochtli, căruia îi erau închinată cele mai numeroase sacrificii. Cu ocazia celor 14 sărbători anuale principale se practicau și sacrificii umane, în fața întregii populații prezente, însoțite și dansuri rituale.

11. Rolul determinant în înfrângerea aztecilor (Mexică) l-a jucat complexitatea structurii lor etnice și politice, ceea ce a făcut ca Imperiul aztec să nu aibă coeziune în fața unui adversar primejdios (tactică militară superioară, armele de foc etc.). S-ar mai putea adăuga momentul foarte favorabil în care au ajuns spaniolii pentru cucerire — triburile erau ocupate cu stringerea recoltelor absolut necesare existenței lor — și starea de spirit a poporului deosebit de propice pentru a crede în zvonurile ce se strecurau din sud-est, direcția de înaintare a spaniolilor (apariția unor monștri cu patru labe și cu corpuri omenești care le ieșeau din șolduri etc.). La 22 aprilie 1519, spaniolii conduși de Hernán Cortés au debarcat pe țărmul mexican și au început campania de cucerire a stăpînilor aztece, ușurată și din cauza nemulțumirilor provocate de regimul fiscal impus de Moctezuma al II-lea. La 8 noiembrie 1519, conquistadorii au intrat în Tenochtitlán, iar monarhul aztec, făcut prizonier, se recunoaște vasal față de regele Spaniei. În iunie 1520, a izbucnit în Tenochtitlán răscoala aztecilor împotriva spaniolilor, cu care prilej Moctezuma, grav rănit în timpul încercării de a calma minia poporului (sau poate de spanioli) și-a găsit moartea. Spaniolii au fost obligați să abandoneze orașul. Cuauhtémoc, ales în fruntea confederației, în 1520, în urma morții lui Cuitláhuac — mort în luptă cu dușmanii —, preia steagul rezistenței și organizează apărarea capitalei în fața iminentului atac al spaniolilor, care, în 1521, erau puternic sprijiniți de totonaci și mai ales de statul independent Tlaxcala, cu speranța că vor profita de pe urma dezmembrării Imperiului aztec. La 15 august 1521, după un îndelungat asediu, trupele spaniole au cucerit Tenochtitlánul, iar împăratul a fost capturat (a fost asasinat în 1524, an în care a fost cucerit întregul Imperiu aztec); astăzi Cuauhtémoc este cinstit ca un erou național.

12. Începuturile statului încă sînt învăluite în mister. Nu se cunoaște nici numele poporului inca, căci termenul ca atare indică dinastia conducătoare, tribul dominant de limbă quechua. Complexul cultural datat între anii 1200—1400 reprezintă perioada de formare a civilizației inca propriu-zise, începuturile vieții politice de stat, pentru ca între anii 1400—1532, să se formeze un mare imperiu, cel mai puternic stat care a existat în America de Sud înainte de venirea europenilor.

Statul incas ajunge la maximum de dezvoltare sub domnia lui Pachacutec Inca (1438—1471); sub el se organizează cele patru mari provincii ale imperiului-Tahuantinsuyo. Îi succedă la tron fiul său Tupac Inca Yupanqui (1471—1493), considerat cel mai mare împărat incas înainte de descoperirea Americii. Extinde imperiul adînc în munți și pînă la marginile pădurii tropicale, care cuprinde acum Amazonia, și poartă războaie de consolidare a statului. Incașii dominau întocmai ca romanii: „divide et impera”. Huayna Cápac (1493—1525)

luptă împotriva revoltei permanente a triburilor subjugate și introduce cele mai drastice legi pentru a consolida statul. Cucerește așa-numitul „Regat de la Quito”. Moartea lui marchează și începutul sfârșitului marelui imperiu. Vigoarea civilizației — deosebită de cea aztecă și mayașă — era atît de mare, încît obiceiurile, limba, portul și chiar unele instituții au supraviețuit pînă astăzi în Peru și Chile.

13. Problema cea mai acută era cea a subzistenței, căci resursele naturale ale țării erau reduse, suprafețele cultivate limitate și spectrul foamei era mereu prezent asupra celor peste 10 milioane de locuitori. Cu utilajul lor tehnic relativ înapoiat, numai un efort comun continuu putea salva situația. Populația rurală a fost fixată de pămînt, pentru a se putea asigura un quantum constant de brațe de muncă și un raport constant între numărul de locuitori și provizii. Incașul nu avea voie să părăsească satul fără o autorizație specială. În schimb, cei din regiunile suprapopulate erau deplasați, din rațiune de stat, în regiuni depopulate de războaie sau epidemii. În fiecare an se făcea recensămîntul proprietății și al populației.

14. Niciunde în „Precolumbia”, agricultura nu a cunoscut un nivel atît de înalt de dezvoltare. Specialiștii au remarcat combinația fericită între altitudine și latitudine, care face ca sub 5.000 m. altitudine să se dezvolte, în etaje, o policultura nemaiîntîlnită altundeva pe glob. Agricultura irigată capătă proporții uriașe în deosebi în munți; se terasau coastele munților în trepte drepte sau în amfiteatru (s-au descoperit și terasări circulare), se consolidau cu ziduri megalitice, se trecea la irigare. În unele locuri, apa era adusă pe distanța de o mie și ceva de kilometri. Toate produsele agricole erau depozitate în hambare ale statului, de unde apoi erau distribuite în rații proporționale consumatorilor.

15. Lama, „oaia andină”, era pentru incași ceea ce este cămila pentru arabi. Paralel cu crescătorii individuali existau și crescătorii de stat.

16. Munca în mine se realiza pe baza unor schimburi (mita) de lungă durată de către membrii tuturor comunităților, neputînd să depășească niciodată mai mult de 90 de zile. Extragerea minereului prețios se făcea în puțuri adînci și era scos în coșuri așezate pe spate sau pe cap. Minereul era topit în cuptoare mobile și în furnale de mici dimensiuni, fixate uneori chiar în minele superficiale.

17. Meșteșugarii, grupați în comunități, au fost așezați în orașe, mai ales în Cuzco. Cu toată construcția primitivă a războiului de țesut, țesăturile se remarcă prin modul îngrijit în care erau lucrate. Se confecționau în special covoare și îmbrăcăminte. Un alt meșteșug prioritar era olăritul — ceramica a atins o mare perfecțiune, deși nici ei nu cunoșteau roata olarului —, vasele de lut servind atît ca recipiente pentru produsele agricole, cît și ca „monedă” de schimb. Metalele erau folosite aproape exclusiv la confecționarea podoabelor. Amerindienii din regiunea Anzilor, în special din Peru, au fost cei dintii locuitori ai Americii care au învățat să topească bronzul; de aici meșteșugul s-a răspîndit în toată America Centrală.

18. Bunurile erau vehiculate sub directă supraveghere a funcționarilor imperiali, avîndu-se grijă ca ele să fie repartizate fiecăruia potrivit condiției sociale, cea mai mare parte revenind Marelui Inca, notabililor și preoților.

19. Incașii au ridicat orașe-temple și orașe-cetăți. Cuzco („buric” = centrul lumii) era microcosmosul, inima imperiului, dar, în același timp, era și unic în felul său. Reclădit după anul 1400, era înconjurat de o incintă triplă, cu ziduri ciclopice și dispunea de numeroase temple, sanctuare, palate monumentale, pa-

vilioane și adăpostea o populație numeroasă. Avea străzi lungi și înguste, cu casele în întregime de piatră, din blocuri de dimensiuni impresionante, foarte bine ansamblate. Locuințele modeste erau făcute din lemn, paie și pământ; se constituiau într-un fel de suburbii. Fortăreața Mácchu-Picchu, splendidă prin construcția ei suspendată pe stînci și prăpăstii, edificată deasupra defileului Urubambei, la cca. 120 km. distanță de Cuzco, a fost destinată să închidă în ea o unitate militară de străjeri ai munților. De aici se crede că au descins primele mlădițe ale spiței imperiale a incașilor și tot aici s-au refugiat descendenții ai dinastiei incașe.

20. După împărat — monarh despotic — veneau cei patru viceregi, care conduceau cele patru regiuni ale imperiului; formau Sfatul Suprem, consultat de împărat. Toți oficialii funcționau atât ca administratori, cât și ca judecători. Pentru asigurarea funcționării eficiente a întregului sistem, împăratul avea sub comanda lui un corp de oficiali extraierarhiali, care călătoreau tot timpul în imperiu și raportau orice neregularitate direct șefului lor. Împăratul, de asemenea, făcea inspecții periodice.

Centralizarea era realizată și cu ajutorul unei rețele de drumuri, de poduri și de stații de poștă, care au stîrnit admirația europenilor. Două artere străbăteau țara din nord spre sud — șoseaua regală andină și cea de coastă —, care erau legate între ele prin drumuri transversale, prelungite spre răsărit. Chasqui, curieri regali, făceau într-o zi dublul distanței străbătute de curierii romani; în cinci zile străbăteau distanța dintre Quito și Cuzco (1250 mile).

Viața, munca și distracțiile milioanei de indieni — exceptînd elita conducătoare — erau reglementate riguros. Munca era obligatorie, orele de odihnă erau reglementate, viața minuțios organizată, consumul limitat. Indianul era obligat să trăiască extrem de modest. Regimul muncii obligatorii (mita) a fost fixat printr-o legislație specială, care avea în vedere capacitatea de muncă a triburilor, cetăților, ayururilor, familiilor, bărbaților și femeilor. Pentru nobili munca era de conducere, pentru ceilalți de execuție.

Toți cetățenii statului incas, inclusiv căpeteniile, erau obligați să plătească impozite, care se calculau după anumite reguli, și să presteze servicii și muncă obligatorii.

Se acorda o mare atenție igienei colective și individuale. Starea sanitară a locuitorilor orașelor și satelor era inspectată de o categorie specială de funcționari de stat; dacă se constata o stare insalubră — gunoaie, murdărie, insecte etc. — aplicau pe loc pedepse publice, în piață, celor vinovați.

Statul incas își menține autoritatea lui rigidă prin munci constante și prin război. Imperiul dispunea de o armată permanentă a cărei întreținere cădea în seama sa, soldații fiind recrutați din rîndul populației pe baza unui sistem foarte precis. Nu era o armată inactivă: dacă nu aveau de purtat lupte, ea se ocupa cu îndeplinirea unor activități civile, atât ca agricultori, cât și în celelalte sectoare.

21. Educația socială era una din cele mai importante acțiuni culturale din viața poporului incas, deoarece întreaga viață a cetățeanului era dirijată și controlată de organele ierarhice de stat. Statul, prin reprezentantul său, supraveghea pe incas încă de la naștere. Incașii aveau școli pentru elita lor, unde se învăța istoria, poezia, geografia (descifrarea hărților în relief), sportul și meșteșugul confecționării armelor. Erau și școli pentru băieți, calculatori de quipu („scrierea cu noduri”), la Cuzco.

22. Literatura incașilor era cea mai bogată și mai diversă din „Precolumbia“.

Au obținut realizări deosebite și în domeniul astronomiei și meteorologiei, al botanicii și zoologiei, al metalurgiei și al construcțiilor publice. De pildă, incașii au moștenit de la preincași multe plante domestice, dar au selectat, domesticit, cultivat și produs în masă multe altele, care au intrat între timp în patrimoniul horticol al omenirii. Sau „ingineria“ care a constituit o profesiune semiliberă, foarte căutată; ea juca, în faza de dezvoltare maximă a statului, același rol pe care-l joacă astăzi în statul mașinist modern. Organizarea științei era încredințată unui corp select de învățați, care reglementau aplicațiile științifice în vederea organizării economice, militare și social-politice a statului. Aceștia constituiau corpul de sfetnici personali ai împăratului.

În istoria arhitecturii civile, religioase și militare, construcțiile incașilor aduc noi formule tehnice și stilistice, deosebite de cele cunoscute pînă în prezent în Europa și în Asia. Dintre acestea, templele — 300 împreună cu altare numai la Cuzco — sînt socotite construcțiile în care iscusința incașilor s-a exercitat din plin. Exemplul clasic îl constituie Templul Soarelui din Cuzco. În partea de sud a templului, pe malul Huatanayului, se întindea strălucitoarea „grădină a Soarelui“, construită integral din aur, una dintre minunile artei precolumbiene, fără egal în lume. O altă categorie de construcții importante au fost palatele împăratului incaș. Cele mai importante construcții ale imperiului forței au fost însă fortărețele, sus pe munți, la granițele imperiului, ca și cele ce flancau de la prăpăstii intrările în cetățile de scaun. Șoselele inca — folosite și astăzi pe porțiuni foarte lungi — sînt comparabile numai cu șoselele române.

23. Incașii au avut o mitologie politeistă. Spre deosebire de azteci, la incași era în mare cinste cultul strămoșilor. Primul act al venerării era marcat de mumificarea morților. Murnia diferențiază acest popor în raport cu toate celelalte din America precolumbiană. Pe al doilea plan al mitologiei incase stă întreaga demonologie agrară, pastorală, domestică și militară a statului teocratic incaș. În centrul acestei mitologii strălucea „Zeul Soarelui“.

24. Imperiul incas, la fel ca și cel aztec, prin structura sa și numărul mare de etnii care-l cuprindea, era sortit unei crize politice. Dominația Marelui Inca nu era acceptată cu resemnare de toate triburile. Mai mult, nemulțumiri erau chiar în curtea împăratului. La moartea lui Huayna Cápac a izbucnit un război fratricid de succesiune între Huáscar și Atahualpa (frate vitreg), care s-a transformat rapid într-un război de secesiune. După cucerirea capitalei, Atahualpa se proclamă unic stăpînitor (Huáscar, luat prizonier, va fi ucis, în 1533).

La 15 noiembrie 1532, spaniolii, sub conducerea lui Francisco Pizarro, au pătruns în Cajamarca, capitala noului împărat; a doua zi, cu prilejul întrevederii dintre Pizarro și Atahualpa, Marele Inca a fost luat prizonier, iar numeroși supuși ai săi au fost uciși. Atahualpa, în speranța că va fi eliberat, va oferi spaniolilor cantități enorme de metale nobile (200 de saci de aur și 400 de saci de plăci de argint). Este ucis în fața familiei lui, la 29 august 1533, iar Cajamarca este trecută prin foc și sabie, deși Inca avea o armată la 500.000 de ostași. Cuzco va fi devastat la 15 noiembrie 1533. Spaniolii, de formă, pun în capul noului stat incaș pe Manco II Inca Yupanqui (un alt fiu al lui Huayna Cápac), care, prinzînd un moment prielnic, se revoltă, masacrează o parte din trupa spaniolă din Cuzco și se retrage, în 1536, în cetatea Mácchu-Picchu, unde legenda spune că a

murit de foame și deznădejde cu întreaga lui curte imperială. Tupac Amaru — nume simbol, adoptat de conducătorii multor răscoale ale indienilor din Anzi — va fi ultimul incas învins în luptă și executat la Cuzco, în 1571, când se încheie cucerirea spaniolă începută în anul 1532.

Montesquieu, referindu-se la cucerirea Imperiului incaș, nota că a fost „una dintre cele mai mari plăgi îndurate de om“.

B. Comentariu metodic

Programa școlară prevede pentru temă două ore (predare-învățare), timp suficient dacă se sistematizează bine problematica ei. Problematika propusă — care poate constitui și schema la tablă — încearcă să cuprindă, în linii esențiale, toate aspectele vieții aztecilor și incașilor, cu scopul de a se crea o imagine cât mai completă, structurată logic. Prima oră se încheie cu analiza cauzelor care au determinat căderea imperiului aztec.

În tratarea temei, se impune evidențierea acumulărilor acestor popoare înainte de făurirea strălucitoarelor civilizații, împrumuturile și realizările din perioada de maximă dezvoltare, specificându-se asemănările și deosebirile. În acest context, este necesar să se facă tot timpul comparații cu creațiile celorlalte popoare ale lumii, fie când erau în același stadiu de dezvoltare, fie în perioada secolelor al XV-lea — al XVI-lea. În același timp, este necesar să se sublinieze permanent că dezvoltarea forțelor de producție ia, în această parte a lumii, o altă direcție decât cea cunoscută pe continentul european și asiatic și în ce constă specificitatea acestuia. De asemenea, se marchează contribuția acestor popoare la dezvoltarea civilizației universale (A se vedea și problematica temei cu comentariul istoric).

Profesorul are latitudinea de a stabili strategia didactică corespunzătoare, de a utiliza o gamă variată de metode și procedee, dar nu trebuie să omită materialul ilustrativ, să apeleze — odată cu analiza imaginilor reprezentative — la scurte aprecieri din operele cronicarilor conquistei și ale unor specialiști din anii noștri (unele sînt cuprinse în rîndurile de mai sus).

BIBLIOGRAFIE

- BERNAL DIAZ del CASTILLO, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, vol. I—II, București, Editura Meridiane, 1986.
- G. GOLDENBERG, *Civilizațiile precolumbiene*, în „Studii și articole de istorie“, București, XXV/1974.
- G. GOLDENBERG, S. BELU, *Epoca marilor descoperiri geografice*, București, Editura Științifică, 1971.
- RADU MANOLESCU (coordonator), *Istoria medie universală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980.
- DARIE NOVĂCEANU, *Precolumbia*, Ediția a II-a, Editura Sport-Turism, 1977.
- MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

GEORGE VAILLANT, *Civilizația aztecă*, București, Editura Științifică, 1964.

ROMULUS VULCĂNESCU, *Incașii*, Editura Albatros, 1970.

* * * *Atlas istoric*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, Harta 57.

Constantin Vitanos
Școala generală Constanța

DIRECTORATUL ȘI CONSULATUL (clasa a VII-a)

Evoluția politică în Franța între 1794—1804

A. Convenția thermidoriană (1794—1795); constituția anului III

- a) puterea legislativă
  - Consiliul celor 500
  - Consiliul bătrînilor (senatul)
- b) puterea executivă
  - directoratul (5 membri)

B. Directoratul (1795—1799)

- a) *În plan intern*: regimul economic și politic care întărește autoritatea politică a burgheziei prin măsuri excesive împotriva iacobinilor, maselor populare și regaliștilor².
- b) scopul principal al burgheziei era îmbogățirea; determină nemulțumiri și mișcări sociale:
  - Conspirația egalilor condusă de Gracchus Babeuf
  - mișcările regaliștilor
  - mișcările populare din 1795³
- c) *concluzie* — prin forță, burghezia franceză și-a consolidat pozițiile economice și a asigurat conducerea politică a Franței.
- d) *Pe plan extern*: Franța continuă războiul cu Austria și Anglia:
  - Campania din Italia de nord (1796—1797)⁴;
  - Pacea de la Campo-Formio cu Austria;
  - Ocuparea Belgiei și nordului Italiei de Franța⁵
  - Campania din Egipt (1798—1799)⁶
  - Crearea Coaliției a II-a (Anglia, Austria, Rusia și Turcia) împotriva Franței⁷
- e) *concluzie* — după 1797, burghezia franceză poartă pe plan extern războaie nedrepte, de cucerire.

C. Consulatul (1799—1804)

- a) Lovitura de stat de la 18 Brumar (9 noiembrie 1799); înlăturarea directoratului de la putere și instaurarea consulatului⁸
- b) *Consulatul*: regim de dictatură militară în folosul burgheziei franceze
  - Constituția anului al VIII-lea (1799)⁹
  - 3 membri (consuli): predominarea Primului Consul (Napoleon Bona-parte) numit pe viață

c) *Reorganizarea Franței* :

- administrația ¹⁰
- economia (Banca Franței) ¹¹
- justiția și legislația (Codul napoleonian) ¹²
- învățământul ¹³
- înfrângerea Austriei la Marengo și pacea de la Lunéville (1801)
- tratat de pace cu Anglia (Amiens, 1802) ¹⁴.

d) *Concluzie* : Consulatul pregătește instaurarea primului Imperiu Francez ¹⁵.

Comentariu istoric

1. Lovitura de stat contrarevoluționară din 9 Thermidor (27 iulie 1794) a doborât dictatura iacobină, a oprit mersul ascendent al revoluției franceze și a adus din nou la putere marea burghezie, deschizând astfel calea liberă reacțiunii.

2. Directoratul (1795—1799), reprezentând forma de conducere economică și politică a „noilor îmbogățiți” în timpul revoluției și a marii burghezii franceze în general a acordat puterea executivă unui număr de 5 membri (directori), în frunte cu Barras, iar puterea legislativă Consiliului celor 500 și Consiliul bătrânilor (Senatul).

Prin Constituția anului III (1795) are loc abandonarea politicii economice instituite de dictatura iacobină, cu deosebire suprimarea taxelor vamale, care a avut urmări grave asupra aprovizionării cu alimente a populației sărace din Paris.

3. Din cauza acestor măsuri, în timpul Directoratului situația maselor populare se înrăutățește, adâncindu-se prăpastia dintre salarii și prețuri. Această situație a cauzat izbucnirea mișcărilor populare din Germinal (aprilie) și Prairial (mai), anul III (1795) și o stare de nemulțumire generală care a culminat cu mișcarea sau „Conspirația egaților”, condusă de Gracchus Babeuf (Francois Noël), care caută să ducă mai departe revoluția burgheză din Franța și să instaureze o societate egalitară, bazată pe un comunism de factură utopică („... noi vrem ceva mult mai sublim și mai echitabil : bunul comun sau comunitatea bunurilor... A sosit clipa în care să se instaureze republica egalilor, acest mare azil oferit tuturor oamenilor”). „Manifestul Egalilor”, publicat în ziarul „Tribuna poporului” a avut un larg ecou în rândul maselor sărace. Mișcarea a fost înăbușită de regimul Directoratului, iar Babeuf executat. Dintre mișcărilor regaliștilor, cea mai puternică a fost insurecția din 13 Vendémiaire (5 octombrie) 1795 înfrântă cu ajutorul armatei de generalul Napoleon Bonaparte, care-și începe extraordinara lui carieră.

4. Servind interesele burghezii franceze și ale Directoratului, Napoleon Bonaparte reușește să destrame coaliția dintre Anglia și Austria, cucerind nordul Italiei (1796—1797). Campania din nordul Italiei a adus victoria Franței datorită calităților personale ale lui Bonaparte (spirit mobilizator asupra soldaților cărora le promite bogățiile orașelor italiene, geniu militar prin care a reușit cu o armată neglijată de Directorat, slab echipată, de soldați „goi și flămânzi”, să repurteze victorii strălucite asupra armatei habsburgice la Lodi, Arcole și Rivoli.

5. În urma acestor succese militare, Napoleon reorganizează Italia, iar Austria încheie pacea de la Campo-Formio (1797), Austria era obligată să cedeze Franței Belgia și nordul Italiei. Această campanie a marcat pe plan extern

INCEPUTUL RELAȚIILOR FEUDALE PE TERITORIUL PATRIEI NOASTRE, REFLECTATE ÎN „VIAȚA SFINTULUI GERARD“

Viața Sfintului Gerard, scriere hagiografică, elaborată într-o versiune scurtă (Legenda minor) și una considerabil amplificată (Legenda maior), probabil în a doua jumătate a secolului XI (episcopul de Cenad, Gerard dispăruse în 1046) sau în cursul secolului XII, reprezintă cel mai important izvor istoric pentru societatea bănățeană în zorii feudalismului, a cărui valoare informativă n-a fost niciodată pusă la îndoială. De altfel, titlul lucrării nu trebuie înțeles drept o povestire fabuloasă, ci în sensul strict al termenului latinesc, legendă, adică „cele ce urmează să fie citite“, după tipicul bisericesc la anumite zile și ceasuri.

Personajul principal al lucrării este primul episcop catolic al Cenadului Gerard, a cărui biografie poate fi în elementele sale principale reconstituită cu ajutorul acestei scrieri. Este foarte probabil a se fi născut la Veneția la sfârșitul secolului X, unde și-a început studiile, continuate ulterior vreme de 5 ani (1015—1020) la Bologna. Se reîntoarce în localitatea natală, unde este ales abate și înainte de 1026 călătorește la Cluny, Chartres și Brogne.

Afectat de foarte complicata situație creată în republica dogilor de lupta pentru putere între diversele partide familiale, de care profită împăratul german și regele Ungariei, Gerard este obligat să se expatrieze. După peregrinări care vor dura mai bine de un an se înfățișează regelui maghiar Ștefan la 15 august 1027. la curtea căruia va rămâne dascăl al principelui Emeric. După moartea acestuia (1031), vreme de 7 ani se va instala ca anahoret în abația benedictină de la Bakonybel. Intervenția maghiară în Banat se va fi produs în acest răstimp, — între 1034 și 1038 — dată la care regele Ștefan nu mai era în viață.

În consecință imediată a acestor evenimente, Gerard primește episcopatul de Cenad, probabil chiar în 1038 și inaugurează o vastă activitate misionară.

Va muri în 1046, victimă a unor răsculați „păgîni“ a căror mișcare începuse în părțile Crișului. Canonizat încă în 1068, reînhumat la Buda, Gerard a fost considerat în evul mediu patron al Ungariei.

1. „În zilele acelea, era în orașul Mureșana, (Morissena) un oarecare voievod, (prințipe) cu numele Ahtum, foarte puternic, care a fost botezat în orașul Vidin, după legea grecilor.
2. „El avea chiar o mulțime fără număr de cai neîmblinziți afară de cei îngrijiți păstoriți de slugi. Ale sale erau turmele nesfârșite . . . deasemenea (avea) și moșii și curți“.
3. „Iar regelui Ștefan /Ahtum/ îi arăta foarte puțină cinste, bizuindu-se pe mulțimea ostașilor și a nobililor, asupra cărora avea stăpînire și și-a întins puterea sa peste sarea regească ce cobora pe Mureș, punînd în porturile aceluia rîu, pînă la Tisa vameși și paznici, și-a pus vamă asupra tuturor“.

4. Sub stăpînirea sa se afla „țara de la riul Criș pînă la porțile Transilvaniei și pînă la Vidin și Severin . . . De aceea întrecea pe rege în mulțimea ostașilor și nu-l prea lua în seamă“.
5. Pentru a-l suprima, regele Ștefan s-a folosit de Chanadin. În cursul luptei dintre aceștia voievodul bănățean este ucis. Vorbind de înmormîntarea creștinilor căzuți în luptă în cimitirul mănăstirii Sfîntului Ioan Botezătorul din Mureșana, devenită după victoria lui Chanadin — Cenad, se spune „Iar călugărilor de acolo le slujea a treia parte a aceluia oraș“.

(fragmente 1—5 publicate în traducerea românească la Șt. Pascu, V. Hanga, „Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.“, vol. 2, Buc., 1958, pag. 69—73 ; și la D. Suci, Radu Constantinescu în „Documente privind istoria mitropoliei Banatului“, Timișoara, 1980, pag. 47,50, de altfel aici integral Viața Sfîntului Gerard de Cenad, Legenda major, Vita Sancti Gerardi Moreșianae ecclesiae episcopi + 1046, pag. 22—39, originalul latin, pag. 39—63, traducerea românească.)

Comentariu istoric

Împrejurările instalării lui Gerard ca episcop al Cenadului prilejuiesc autorului „legendei“ o incursiune în realitățile social-economice și politice ale societății bănățene la începutul secolului al XI-lea.

În fruntea voievodatului se află Ahtum, despre care Gesta Hungarorum ne spune, că era urmașul lui Glad. Linia de continuitate între cei doi conducători, subliniază caracterul ereditar al funcției de conducere politică și militară în tînărul stat, deci un început de consolidare pe măsura schimbărilor sociale de anvergură petrecute în acest răstimp.

Mai întii acest titlu se asociază cu o excepțională putere economică „mulțime fără număr de cai neîmblinziți, afară de cei îngrijiți și păstoriți de slugi acasă, turme nesfirșite, moșii și curți“, e drept în primul rînd cai, apoi probabil cornute, porcine și ovine și mai apoi pămînt, în fine mai multe reședințe poate întărite, înăuntrul cărora activează forța de muncă dependentă capabilă să valorifice această bogăție. Este într-o formulare succintă tabloul unui domeniu feudal în curs de constituire, iar Ahtum, stăpînul său necontestat, șeful ierarhiei politice și militare al acestei societăți, un mare feudal în devenire. De altfel nu singurul, pentru că oastea voievodului este alcătuită din ostași dar și din nobili, în spatele acestui cuvînt trebuind a se ascunde o aristocrație militară în curs de feudalizare, probabili proprietari funciari de la începuturile noii orînduiri, care au prestat jurămint de vasalitate suzeranului lor, spre a-i constitui în caz de necesitate oastea. Dar această armată care-i îngăduie lui Ahtum să nesocotească autoritatea regelui maghiar este în fond o suprastructură parazită, care nu poate exista, fără a fi întreținută. Ajungem astfel din nou la oamenii dependenți — slugile, care îngrijesc și păstoresc caii voievodului, poate tocmai spre a răspunde cerințelor militare, dar și anonimii, truditoresii ai ogoarelor, absenți din Legendă dar din munca cărora se hrănește nobilimea. Stăpînii laici au alături oamenii bisericii cărora le slujește, o treime din populația orașului Urbs Morissena — Cenad. Credem a se identifica aici un început de stratificare socială, înăuntrul căreia relațiile de producție feudale fac primii pași : voievodul, nobilii și ierarhia ecleziastică de o parte și slujitorii, ale căror obligații nu pot fi în mod cert determinate, dar incontestabil dependenți, siliți să muncească în folosul stăpînitorilor lor.

În contextul cristalizării treptate a acestor relații de producție, formațiunea politică bănățeană câștigă incontestabile atribute statale. În fruntea ei se află un voievod, un comandant militar deosebit de puternic sub ascultarea căruia se află „o mulțime de ostași și de nobili asupra cărora avea stăpânire”. Alcătuirea acestei armate deloc întimplătoare implică un mecanism social (vasalitatea) și unul politic (oastea — apanaj al clasei dominante) suficient de bine organizate spre a dovedi că procesul de instituționalizare al acestei societăți depășise faza incipientă. Poate cu această armată Ahtum rotunjise hotarele stăpînirii sale „de la Criș pînă la porțile Transilvaniei și pînă la Vidin și Severin”, o întindere considerabilă de circa 40.000 km² ce cuprinde un teritoriu aflat azi în județele Mehediniți, Caraș-Severin, Timiș și Arad, precum și Bekes de sud și Csongrad, în Ungaria, Voievodina întregă pînă în valea Dunării la Calafat, în Iugoslavia, și indiscutabil tot cu ajutorul ei încerca să-i păstreze neatrănarea. E de presupus că între aceste limite teritoriale locuitorii parte membri ai obștilor, parte slujitori spre a folosi termenul din Legendă erau supuși prin intermediul unui aparat fiscal instituit de puterea centrală, să acopere dările din care se întreținea suprastructura laică și bisericească a acestei societăți în prefacere.

Nevoia de a impune ordinea, expresie a oricărei cîrmuiri puternice, precum și necesități care țin de încasarea firească a tuturor acelor venituri, care revin de drept unei autorități politice instituite, l-au făcut pe Ahtum să recurgă la vămuirea sării regale „ce cobora pe Mureș”, inițiativă de stat ce se slujește din nou de funcționari specializați, vameși și paznici, „ce pun vamă asupra tuturor”.

Dacă prin toate aceste realizări (armată, fiscalitate, vamă) se urmărește consolidarea internă, în relațiile externe se caută alianțe stabile, care să descuzioneze pretențiile anexioniste ale coroanei maghiare. „Botezat la Vidin după legea grecilor”, Ahtum întreține în minăstirea Sfintului Ioan Botezătorul din Morissena călugări greci, ceea ce conduce la situația unui patronat, nu doar religios ci și politic al Imperiului bizantin.

Este credem evident că tot ce întreprinde Ahtum se subordonează unei politici de stat absolut coerente, avînd drept obiectiv principal menținerea neatrănării față de statul feudal maghiar. Oastea sa numeroasă îi îngăduie să nu ia în seamă pe rege, indispus de asemenea, că acesta și-a așezat oamenii la confluența Mureșului cu Tisa, acolo unde ar fi dorit să controleze el sarea în tranzit.

Formațiunea politică condusă de Ahtum este deci un voievodat, un stat feudal incipient, ce beneficiază deja de câteva instituții stabile, cu o politică externă activă, fermă și complet lipsită de obediență la adresa vecinilor agresivi.

Adăugînd acestora foarte semnificativa stratificare socială, în sensul unei noi orînduirii, considerăm că Vita Sancti Gerhardi depune o mărturie consistentă despre începuturile feudalismului în Banat în secolul XI.

Indicații metodice

Izvorul istoric mai sus prezentat își găsește utilitatea în lecția de istorie medie a României (cl. a VIII-a) „Evoluția societății românești la începuturile feudalismului”.

Informațiile cuprinse în Legendă pot fi folosite mai întîi în prezentarea organizării societății feudale, sub aspectul formării domeniului și a începutului stratificării sociale specifice acestei societăți. Atunci cînd se trece în revistă forma-

țiunile politice românești din sec. IX—XI trebuie să se semnaleze elevilor continuitatea voievodatului bănățean de la Glad la Ahtum, dar și incontestabila superioritate (întindere, instituții, politică externă activă) a celui din secolul al XI-lea. Afirmția din manual cu privire la forța acestei formațiuni își găsește justificarea în aprecierile din text referitoare la raporturile dintre Ahtum și regele maghiar Ștefan. Cum elevii pot pune întrebări referitoare la întreaga istorie a domniei lui Ahtum, credem a se putea evoca în continuare conflictul său cu Chanadin regizat de la distanță de regele maghiar în cursul căruia voievodul și-a pierdut viața. Nu avem însă nici o dovadă că eliminarea acestuia a însemnat o luare în stăpînire a Banatului de către coroana maghiară, ci doar că astfel regele a instalat la Morissena-Cenad un vasal al său prin intermediul căruia și-a asigurat la confluența Tisei cu Mureșul controlul asupra vămii sării, cauza îndepărtată a conflictului cu Ahtum.

Aceste sugestii izvorite din textul Legendei îi vor ajuta pe elevi să înțeleagă mai exact împrejurările concrete, în care s-a născut societatea feudală românească.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- 1) *Istoria României*, Buc., 1962, vol. 2, pag. 39—40.
- 2) Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, 1962, vol. 1, pag. 62—65.
- 3) Gerard de Cenad, *Armonia lumii*, Ed. Meridiane, 1984 (prefață semnată de Radu Constantinescu, „Gerard de Cenad un scriitor al anului 1000”, cuprinde o biografie și un foarte pertinent comentariu pe marginea evenimentelor istorice prezentate în „Legenda sfintului Gerard”, pag. 10—50).

BOGDAN TEODORESCU

Izvoare istorice comentate

REFORMELE LUI WANG-MANG

Textul prezentat, face parte din *Istoria dinastiei vechi Han /Hanshu/*, care alcătuiește prima lucrare de istorie dinastică aparținând istoriografiei chineze. Autorii acestei lucrări au fost Ban Gu, iar după moartea acestuia, sora sa Ban Zhao, care a terminat-o poate înainte de anul 82 e.n. Scrisă de o familie de istorici, care au avut legături de rudenie cu dinastia Han, această lucrare constituie un izvor de prim ordin, pentru studierea istoriei politice și social-economice a Chinei în perioada cuprinsă între secolul III î.e.n. și începutul secolului I e.n. În *Istoria...* lor, care a servit ca model altor istorii dinastice întocmite ulterior, se face o relatare destul de amănunțită a evenimentelor legate de domnia împăratului reformator Wang-Mang, care a domnit la începutul secolului I e.n.

Textul

Wang-Mang¹ spuse : Cei vechi au statornicit ogoare cu fintină^I pentru opt familii. Unui bărbat și unei femei îi reveneau 100 de mu^{II} de pământ. Ei dădeau o zecime din recoltă ca impozit. Dinastia Qin a mărit impozitele și rechizițiile în folosul ei... Ea a desființat sistemul înțelepților^{III} — ogoarele cu fintină — ca să înceapă acaparările de pământuri... Cei puternici măsurau ogoarele cu miile, celor slabi nu le rămânea loc nici să înfigă un ac... Cei puternici au pus mîna pe împărțirea ogoarelor prin silnicie și înșelătorie : în vorbe impozitul este egal cu a treizecea parte, dar în fapt — cu jumătate din recoltă. Tații, copiii, bărbații și soțiile muncesc pe ogor întreg anul, iar ceea ce primesc nu le ajunge pentru hrană².

Acum eu schimb poruncile în felul următor : toate ogoarele imperiului se vor numi ogoare regale, sclavii și slavele se vor numi proprietate particulară^{IV}. Toți aceștia nu pot fi nici vînduți, nici cumpărați. Dacă sînt mai puțin de opt bărbați, dar au pământ mai mult decît un ogor cu fintină, atunci pământul care depășește se dă rudelor pînă la a noua spiță, vecinilor sau consătenilor. Toți cei care acum sînt lipsiți de pământ trebuie să primească pământ după lege. Călcătorul înțeleptului sistem al ogoarelor cu fintină, nelegiuirii ațîțatori ai maselor, vor fi trimiși la hotar pentru apărarea împotriva diavolilor munteni³.

N. Lascu și Hadrian Daicoviciu, *Crestomație pentru Istorie Universală veche*, Partea I, *Orientul antic*, București, 1960, pag. 279 —280 /text compulsat/

I. Ogor cu fintină = proprietate funciară obștească, în cadrul căreia ca unitate de măsură se lua lotul de pământ arabil din jurul unei fintini.

II. mu = unitate de suprafață care în acea perioadă a antichității reprezenta 0,019 ha.

III. sistemul înțelepților = înseamnă o referire la confucianiști, care cu începere din secolul al V-lea î.e.n., se pronunțau pentru menținerea proprietății obștești asupra pământului, fiind astfel inspiratorii ideologici ai reformelor lui Wang-Mang.

IV. Deși înțelesul termenului *si-shu* nu a fost definitiv stabilit, majoritatea specialiștilor sinologi înclină spre interpretarea că este vorba de o anumită categorie de oameni „legați de particulari”, „dependenți de particulari”. Așadar mai apropiat de acest sens, apare traducerea „sclavii rămân legați de proprietar și nu se îngăduie să fie vinduți sau cumpărați”, din *Crestomație de texte privitoare la istoria antică*, întocmită sub redacția Acad. prof. Emil Condurachi, /după textul editat în limba rusă de savantul sovietic V. Struve/, la pag. 63.

Comentariu istoric

1. Împăratul chinez Wang-Mang /9—23 e.n./ a fost întemeietorul efemerei dinastii Xin, „cea nouă”, după ce a uzurpat tronul, îndepărtînd dinastia Han timpurie sau de apus. Fiind sprijinit de vara sa, care era soția împăratului Yuandi /48—33 î.e.n./, el a ajuns sub domnia fiului acesteia. Chengdi /32—7 î.e.n./, cînd avea vîrsta de cca. 28 de ani, în anul 17 î.e.n., mare favorit la curtea imperială. Fiind promovat la rangul de regent în anul 1 î.e.n., în această calitate el a condus statul, pe vremea împăraților Pingdi și Ruziying. După uzurparea tronului, Wang-Mang a înfăptuit o serie de reforme cu privire la redistribuirea fondului funciar, interzicerea comerțului particular de sclavi, controlul de stat asupra sării și a fierului, monopolul statului asupra unor repetate emisiuni monetare, reglementarea prețurilor și sporirea impozitelor. Măsurile radicale luate de Wang-Mang nu au soluționat criza agrară și au provocat un haos economic general, stîrnind rezistența nobilimii și mai multe răscoale țărănești /17 e.n./, dintre care cea mai puternică a fost „răscoala sprincenelor roșii” din Cîmpia Centrală a Chinei. După înfringerea și uciderea uzurpatorului, a avut loc în anul 25 e.n. restaurarea dinastiei Han, cunoscută în istorie sub numele de dinastia Han tîrzie sau răsăriteană.

2. În regatul Qin, dependent de imperiul condus de dinastia Zhou și cuprinzînd regiunea din jurul actualului oraș Xianyang din provincia Shaanxi, ministrul Shang Yang, reprezentant al curentului „legiștilor” /*fajia*/, partizan al unei politici realiste și despotice, a întreprins la mijlocul secolului IV î.e.n. o serie de mari reforme, care au avantajat noua nobilime militară și comercialo-cămătărească, prin posibilitățile create pentru dezvoltarea relațiilor bazate pe proprietatea privată. Astfel reforma agrară a desființat proprietatea funciară obștească, adică acele „ogoare cu fîntîni” /sistemul *jing-tian*, care totaliza fiecare cîte 17,1 ha, fiind împărțit în nouă loturi patratice egale, din care opt erau repartizate grupurilor de cîte opt familii, cel de-al nouălea, situat la mijloc, rămînînd destinat muncii în comun/, recunoscînd dreptul de posesie, de vânzare și cumpărare a pămîntului, în mod liber, ceea ce a avut drept urmare concentrarea pămîntului în mîinile acestei noi nobilimi. O altă lege, care obliga la separarea familiilor mari sub amenințarea dublării impozitului, a dat impuls descompunerii obștei sătetești. Acapararea pămîntului a fost de asemenea încurajată de modificarea sistemului de stabilire și percepere a dărilor, în vederea intensificării efortului de război, care urmărea cîștigarea unor regate vecine. De aceea, vechiul impozit agricol reprezentînd 1/10 din cantitatea recoltei, a fost înlocuit cu un nou impozit, mai apăsător pentru micii agricultori, deoarece mărimea lui era în funcție de suprafața de pămînt lucrată, fără a lua în considerare diferitele calamități naturale, care puteau afecta recolta. Shang Yang a instituit o ierarhie a titlurilor nobiliare, drept răsplată pentru faptele de arme și a pus la baza diferențierii sociale

principiul averii, ținându-se seama de întinderea stăpînirilor funciare, de numărul de case și de sclavi etc. Toate aceste reforme au contribuit la întărirea rapidă a regatului Qin care s-a transformat într-un puternic stat centralizat, ajungînd neîntrecut în putere la mijlocul secolului al III-lea î.e.n., așa încît sub conducerea lui Qinwang /246—210 î.e.n./, în anul 221 î.e.n., s-a încheiat procesul de unificare a Imperiului chinez. După unificarea Chinei, Qinwang /pe care tradiția istorică de mai tîrziu îl numește în mod obișnuit Qin Shi Huangdi, adică „primul împărat al Imperiului Qin“/, a impus reformele lui Shang Yang în întregul imperiu, printre altele fiind abrogat sistemul „ogoarelor cu fintîni“ /*jing-tian*/, ceea ce a determinat ruinarea în masă a țărănimii, așa cum s-a constatat în timpul domniei împăratului Wudi /140—87 î.e.n./, care a aparținut dinastiei Han timpurie. Asprimea deosebită a legilor introduse de Qinwang, care prevedeau pedepse grele pentru cele mai mici abateri, sporirea servituțiilor legate de munca în construcții sau în folosul armatei, precum și creșterea impozitelor /de douăzeci de ori în comparație cu perioada anterioară/, au înrăutățit progresiv situația micilor agricultori și a soldaților-țărani de la frontieră, care puteau ajunge sclavi fie din pricina datoriilor cămătărești, fie din motive de ordin penal. De aceea, a fost firesc ca aceste măsuri să aibă drept rezultat, pe de-o parte, diminuarea puterii imperiului, care se întemeia pe soldații recrutați din rîndul micii țărănimii, iar pe de altă parte, o creștere a tensiunii sociale în mediul rural, ceea ce oricînd putea duce la declanșarea unor puternice răscoale țărănești, cu efectul unei eventuale destabilizări a puterii imperiale.

3. Slăbirea puterii militare a imperiului chinez, la sfîrșitul secolului I î.e.n., a imprimat un caracter defensiv politicii sale, într-o perioadă cînd avea loc o intensificare a atacurilor triburilor xiongnu la hotarele de nord-vest ale Chinei. Concomitent cu aceste evenimente, au avut loc răscoale ale țărănilor liberi și sclavilor, în provinciile Hunan, Sichuan și Shandong. Se întvedea o apropiată criză politică și pentru a o evita, Wang Mang a întreprins mai multe reforme, urmărind atenuarea nemulțumirilor populare și întărirea regiunilor aflate la granițele statului chinez. După ce a preluat puterea, Wang Mang a decretat, în anul 9 e.n., că întregul pămînt devine „pămînt imperial“ /*wang-tian*/, totodată interzicînd comerțul particular cu sclavi, care erau considerați doar a fi dependenți față de particulari. În același timp, uzurpatorul a hotărît restabilirea vechiului sistem al „ogoarelor cu fintîni“ /*jing-tian*/, urmînd ca orice teren, a cărui suprafață depășea ceea ce se considera a fi necesar unui grup de opt familii, să fie împărțit celorlalți membri ai obștei sau vecinilor. După reglementarea acestei probleme, urma ca toți cei ce erau lipsiți de pămînt, să capete un ogor după vechea rînduială. Cei care ar fi încercat să împiedice revenirea la sistemul „ogoarelor cu fintîni“ /*jing-tian*/, erau amenințați cu deportarea în regiunile îndepărtate de la marginea imperiului, pentru a lupta împotriva „diavolilor munteni“, probabil acele triburi Qiang, de munteni, din Vest, sau triburile din Sud-Vest, toate aceste triburi la un loc, care dădeau destul bătaie de cap autorităților imperiale chineze, fiind așezate în complexul himalaian. Prin aceste dispoziții, Wang Mang intenționa să oprească procesul deposedării de pămînt al țărănilor din obștile sătești, care provoca grave urmări de ordin social-politic în societatea chineză. Reformele lui Wang Mang nu au putut pune capăt crizei agrare, datorită opoziției îndrjite a marilor proprietari de pămînt și de sclavi. Reforma s-a realizat dar măsurile adoptate de Wang Mang, au fost în general abuziv apli-

cate de funcționarii corupți, aceștia căutând să tragă foloase personale din numeroasele interdicții legiferate, au stors importante sume de bani de la populație. În consecință, aceste reforme au ajuns în cele din urmă să stărnească cea mai largă împotrivire, starea de exasperare a poporului accentuându-se prin intervenția unor calamități naturale /invazia lăcustelor, seceta și inundațiile/, a determinat dezlănțuirea unor răscoale în întreaga țară, care au dus la prăbușirea regimului instaurat de Wang Mang /23 e.n./.

Indicații metodice

Acest fragment, relatînd doar în parte despre reformele lui Wang Mang, nu se pretează decît la o folosire a primei sale jumătăți, deci restrînsă, la clasa a V-a, pentru a scoate în evidență situația grea a țărănimii, cu prilejul lecției despre China antică (atunci cînd se vorbește despre viața de lux a celor bogați și mizeria celor săraci). Numai la clasa a XI-a, în cadrul temei *Structura socială în orînduirea sclavagistă*, se poate lua în considerare utilizarea integrală și analiza în detaliu a fragmentului. Momentul în care se înfățișează textul de față elevilor, poate fi ales la începutul prezentării *luptei pentru drepturile politice și economice*, înainte de abordarea problematicii lumii greco-romane. Lectura trebuie însoțită de o explicare terminologică și de un comentariu analitic, pentru a se înțelege diversele cauzalități și interacțiuni, care au dat naștere unui asemenea act istoric ineficace, cum s-a dovedit a fi suita de reforme întreprinse din inițiativa lui Wang Mang, la începutul secolului I e.n.

OCTAVIAN CRISTESCU

- c) sașii — de neam germanic, originari din Flandra, Luxemburg, valea Rinului
- pătrund în sec. XII—XIII, așezați în zona Albei Iulii, Sibiu, Brașov, Tîrnave, Orăștie, Bistrița.
- d) cavalerii teutoni așezați în Țara Birsei cu misiuni de apărare între 1211—1225.

6. Formațiunile politice românești în sec. XII—XIII

- la sud de Carpați — 1247 Diploma Ioaniților
- țara Severinului
- voievodatul lui Litovoi (zona Jiului și Țara Hațegului)
- voievodatul lui Seneslau (zona Argeșului și Țara Făgărașului)
- cnezatul lui Ioan
- cnezatul lui Farcaș
- țările românești (țara Amlașului, țara Făgărașului, țara Maramureșului, țara Loviștei, Vrancea, Cîmpulungul)

7. Marea invazie tătaro-mongolă — 1241

- tătarii — ultimii migratori
- așezări pustiite : Rodna, Bistrița, Brașov, Sibiu, Alba-Iulia, Oradea.

8. Concluzie

- specific feudalismului românesc este nașterea sa în cadrul obștilor sătești
- cristalizarea primelor formațiuni politice românești, cnezate și voievodate, anunță formarea statelor feudale românești.
- așezarea maghiarilor, sașilor și secuilor alături de români în Transilvania a însemnat o integrare a acestora în civilizația existentă, pe care o vor îmbogăți prin propria lor creație.

Comentariu istoric

1. Explicarea noțiunilor de „ev mediu“, „orînduire feudală“, „feudalism“ este necesară pentru înțelegerea justă a caracteristicilor specifice ale orînduirii feudale.

„Ev mediu“ („aevum medium“ în limbajul umaniștilor care-l pun în circulație la începuturile timpurilor moderne) desemnează perioada cuprinsă între decăderea Antichității și Timpurile Moderne. A fost o epocă caracterizată multă vreme de o slabă dezvoltare a societății, de decădere și de stagnare.

„Orînduire feudală“ „feudalism“ sînt noțiuni care desemnează un nou mod de producție, caracterizat pe de o parte de relații interumane specifice și de un anumit regim al proprietății, de cealaltă.

2. O caracteristică esențială a genezei feudalismului românesc o reprezintă nașterea sa în cadrul *obștilor sătești* sau *teritoriale*, forme de organizare specifice populației românești, autohtone de pe aceste meleaguri. În organizarea obștii se remarcă folosința comună a finetelor, pășunilor, pădurilor, apelor, și împărțirea periodică a pămînturilor arabile. Conducerea obștii este colectivă ca și proprietatea, ea se exercită prin *adunări obștești*, *sfatul* „oamenilor buni și bătrîni“,

prin conducătorii satelor *juđele* (termen latin) sau *cneazul* (termen slav). Între toți membrii obștii există relații de egalitate.

3. Prin *uzurpare* judele sau cneazul își asumă propria stăpînire pe loturile comunității, devenind posesorul acestora, adică stăpîn *feudal*, în timp ce membrii obștii vor forma țărănimea aservită. Astfel dintr-un personaj ales, cu atribuții administrative, judiciare și militare, judele sau cneazul devine *feudal*, stăpîn ereditar al satelor. Cu toate acestea fenomenul nu este general, deoarece mai ales în zonele de deal și de munte obștile își păstrează libertatea pînă tîrziu, în secolul al XVI-lea.

Interesele comune și nevoia de apărare mai ales, impun o solidarizare a mai multor cnezate sub comanda unui conducător militar, numit *voievod* și apariția unei formațiuni politice, *voievodatul*. Este vorba însă de un proces complex și de durată, atestat atît de izvoarele narrative contemporane, cît și de informații privind organizarea societății feudale pe teritoriile locuite de români. Cnezatele și voievodatele atestă existența unei societăți împărțite în clase. *Feudalii* numiți în documente „maiores terrae” (*cnezi* în Țara Hațegului, *cnezi* și *voievozi* în Maramureș, *boieri* în Țara Făgărașului, precum și la sud și răsărit de Carpați). Aceștia formează nobilimea românească, noua clasă feudală pe cale de afirmare. La polul opus se situează *țărănimea aservită*, *iobagi* în Transilvania, *runâni* în Țara Românească, *vecini* în Moldova. De asemenea *robii*, o categorie socială inferioară. O categorie intermediară dar destul de numeroasă este cea a oamenilor liberi, trăind în vechea organizare obștească.

4. Accentuarea procesului de feudalizare a dus la apariția unor forme specifice de organizare: *voievodate*, *cnezate*, *țări*. În Transilvania, în a doua jumătate a sec. al IX-lea Gesta Hungarorum (Faptele Ungurilor) atestă existența următoarelor voievodate: voievodatul (ducatul) lui Menumorut în Crișana cu centrul în cetatea Biharea, voievodatul (ducatul) lui Glad în Banat cu centrul la Cuvin, voievodatul (ducatul) lui Gelu în podișul transilvan cu centrul în cetatea Dăbîrca. Pentru prima jumătate a sec. al XI-lea izvoarele atestă două voievodate mai întinse: unul cu centrul la Bălgrad (Alba Iulia) și altul în Banat sub conducerea lui Ahtum. În același timp avem atestate asemenea formațiuni la sud și est de Carpați: una este condusă de jupan Dimitrie în Dobrogea în anul 943, iar alta aparține Ber'adnicilor, o populație din sudul și centrul Moldovei implicată în acțiuni militare în exterior.

5. Evoluția normală a acestor formațiuni spre cristalizarea unui stat feudal românesc a fost întreruptă de ultimele valuri ale populațiilor migratoare, de pătrunderea unor populații alogene în teritoriile locuite de români, precum Maghiarii, populație de origine fino-ugrică veniți din regiunea munților Urali. Deplasîndu-se spre vest, ei se stabilesc la sfîrșitul sec. al IX-lea în nordul Mării Negre, de unde sub presiunea bulgarilor trec prin trecătoriile Carpaților nordici și se așează în cîmpia Panoniei. Din Panonia la începutul sec. al X-lea fac incursiuni spre Transilvania, unde întîmpină rezistența românilor organizați în voievodate. Cucerirea sistematică a acestui teritoriu se va petrece începînd din a doua jumătate a sec. al XI-lea, în urma creștinării și feudalizării societății maghiare. Alături de maghiari, o altă populație așezată în teritoriile locuite de români au fost secuii. De origine controversată, probabil rămășițe ale hunilor, ei au fost așezați într-o primă fază în părțile vestice, iar apoi în cele răsăritene ale Transilvaniei cu misiuni de apărare. Sașii, o populație de neam germanic, originari din Flandra, Luxemburg

și Valea Rinului au fost colonizați în sec. XII—XIII în părțile Albei Iulii, Orăștiei, Sibiului, Brașovului, Bistriței, Tîrnavelor. Cu excepția cavalerilor teutoni (ordin militaro-călugăresc așezat cu scopuri militare în Țara Birsei între 1211—1225 și care au jucat un rol episodic) aceste populații s-au integrat civilizației existente din noua lor patrie, contribuind la dezvoltarea materială și spirituală a acesteia.

6. Începînd cu secolele XII—XIII izvoarele istorice ne atestă noi formațiuni politice românești. La sud de Carpați, Diploma Ioaniților (1247) ne atestă următoarele formațiuni politice românești: Țara Severinului, voievodatul lui Litovoi, în depresiunea Jiului și Țara Hațegului, Voievodatul lui Seneslau pe Argeș ce încorporează și Țara Făgărașului, cnezatele lui Ioan și Farcaș. Alături de acestea alte formațiuni politice românești sînt atestate pe întreg spațiul istoric locuit de români: Țara Făgărașului (Terra Blacorum), Amlașul, Țara Maramureșului, Vrancea, Cîmpulungul.

7. Marea invazie tătaro-mongolă de la 1241 va da o gravă lovitură acestor formațiuni politice românești pe cale de afirmare. Tătarii vor exercita asupra teritoriilor de la sud și est de Carpați o dominație variabilă ca intensitate pînă la începutul sec. XIV, frînînd procesul de evoluție a societății românești spre organizare statală de sine stătătoare.

Concluzie

Feudalismul românesc se naște în cadrul obștilor sătești în care trăia organizată populația românească în zorii evului mediu. Apariția și dezvoltarea formațiunilor politice românești exprimă maturizarea relațiilor feudale și pe măsura apropierii de sec. al XIV-lea anunță formarea statelor medievale românești de sine stătătoare.

Indicații metodice

Lecția prezintă o importanță deosebită pentru înțelegerea de către elevi a procesului de geneză a relațiilor feudale pe teritoriul României. În pregătirea acestei lecții trebuie să se țină seama de faptul că explicarea și înțelegerea de către elevi a procesului de apariție și maturizare a relațiilor feudale, înscamnă înțelegerea esenței modului de producție feudal, a întregului șir de lecții care urmează. Se vor explica deosebirile dintre termenii de *ev mediu* și *feudalism*, și se va sublinia faptul că specific feudalismului românesc este nașterea sa în cadrul obștilor sătești. Va fi accentuat rolul formațiunilor prestatale ca o premiză fundamentală în apariția statelor feudale românești. Se va preciza de asemenea caracterul specific al civilizației medievale românești, rolul pe care l-au deținut românii din Carpați și de la Dunăre în apărarea civilizației europene. Conform programei lecția se va desfășura pe parcursul a două ore. În prima oră vor fi tratate problemele legate de definirea noțiunilor de *ev mediu* și *orînduire feudală*, obștea sătească ca element de organizare social-economică a populației românești, premiză majoră a apariției relațiilor feudale și se va continua cu explicarea procesului de naștere a diferențierilor economico-sociale în cadrul obștilor și de organizare a societății feudale.

Concluzia primei ore va sublinia caracterul specific românesc al obștii sătești, precum și faptul că geneza relațiilor feudale s-a desfășurat în cadrul acestora, urmate de unele importante diferențieri economico-sociale complexe.

Cea de-a doua oră va începe prin prezentarea transformărilor economico-sociale din viața obștilor, care vor constitui suportul material al apariției formațiunilor

nilor politice românești, care vin astfel să cristalizeze în plan suprastructural transformările economico-sociale petrecute în structurile de bază ale societății. Evoluția și maturizarea acestora va duce în final la formarea statelor feudale românești, în ciuda pătrunderii unor elemente alogene, care vor încetini acest proces, dar nu vor putea să-l abată de la cursul lui firesc.

Se va folosi în mod obligatoriu harta cu formațiunile politice românești, atlasul istoric. Se va folosi, de asemenea textul istoric, Gesta Hungarorum a notarului Anonim, precum și Diploma Ioaniților.

prof. Toader Nicoară
Școala Generală nr. 14, Satu Mare

preocuparea burgheziei franceze de a-și extinde dominația politică și economică pentru a înfringe concurența burgheziei engleze.

6. Pentru a lovi în pozițiile dominante ale Angliei la Marea Mediterană și în Orientul Apropiat — după ce o expediție în Irlanda a eșuat — Directoratul a însărcinat pe Napoleon cu conducerea unei expediții în Egipt, pentru a-l cuceri și a amenința „perla coroanei britanice”, India.

În 1798, Bonaparte părăsește Toulonul cu o escadră navală și cu transporturile necesare. Ia cu el veteranii armatei din Italia, membri ai Institutului Franței, savanți și artiști care formează Institutul Egiptului, al cărui obiectiv a fost de a studia curiozitățile țării în domeniul economic, științific și istoric. Aceste diverse studii au dat naștere operei monumentale „Description d'Egypte”, din care pînă în 1814 apăruseră 12 volume in-folio, cu 894 de planșe. În drum spre Egipt, Napoleon cucerește Malta. Împotriva sa este trimisă flota engleză condusă de amiralul Nelson.

Bonaparte obține împotriva mamelucilor victoria de la Piramide. În vara anului 1798, amiralul Nelson distruge prin surprindere flota franceză la Abukir și le ia francezilor stăpînirea Mediteranei. Astfel, armata franceză învingătoare la Piramide e blocată în Egipt și se transformă în prizoniera propriilor ei cuceriri.

7. Dezastrul maritim de la Abukir grăbește formarea celei de-a II-a coaliții antifranceze (Anglia, Rusia și Turcia). Din martie pînă în august 1799, francezii au fost bătuiți pretutindeni. Generalul rus Suvorov cucerește pozițiile franceze din Italia, iar arhiducele austriac Carol pe cele din Germania; dar în septembrie-octombrie 1799 Masséna zdrobește pe ruși în împrejurimile Zürichului, iar Brune obține o victorie deplină în Olanda asupra unui corp de debarcare anglo-rus. În această situație grea pentru Franța, Bonaparte își părăsește armata în Egipt și ieșind din blocadă se reîntoarce la Paris.

8. Profitînd de slăbirea autorității Directoratului și folosind ca pretext înăbușirea unei pretinse conspirații, Bonaparte a dat lovitura de stat din 18—19 Brumar (9—10 noiembrie 1799). Lovitura pune capăt, practic, guvernării thermidorienilor și instaurează în Franța o dictatură militară — Consulatul.

9. Noul regim politic a fost consacrat prin Constituția anului VIII (13 decembrie 1799) care sancționa instaurarea în Franța a dictaturii militare a lui Napoleon Bonaparte. El deveni prim consul numit pe viață și concentrează întreaga putere în mîinile sale.

10. La baza organizării administrației consulare stă departamentul. În fruntea fiecărui departament este așezat un prefect, care reprezintă pe primul consul și centralizează, ca și el toate puterile. Majoritatea prefectilor Consulatului și imperiului provin din marile adunări revoluționare. Administrația lor constă în a face totul de la început după indicațiile imperioase și precise care vin de la Paris.

11. Pe plan economic, se realizează redresarea financiară. La 13 februarie 1800 a fost creată Banca Franței, cu drept exclusiv de a emite monedă. Se creează noi manufacturi, averi trainice se încropesc sau se consolidează. Taxe vamale ridicate apărau tînăra industrie franceză în plină renaștere împotriva concurenței străine în primul rînd a Angliei.

12. Reorganizarea legislației și justiției s-a realizat prin codificarea generală a legilor și promulgarea Codului napoleonian (civil, penal, comercial).

13. Napoleon intervine în domeniul învățămîntului și înlocuiește școlile centrale înființate de Convenție cu licee, în care se urmărește, printr-o disciplină riguroasă, formarea unor supuși docili și buni funcționari.

14. Pe plan extern, primul consul a obținut o nouă victorie asupra Austriei la Marengo (14 iunie 1800), obligînd-o să încheie pacea de la Lunéville (9 februarie 1801), care confirmă prevederile esențiale de la Campo-Formio, dar malul stîng al Rinului era definitiv anexat de Franța. Anglia, izolată și epuizată financiar, a semnat pacea de la Amiens (25 martie 1802), prin care recunoștea cuceririle teritoriale franceze, mai cu seamă anexarea Belgiei.

15. Victoriile strălucite pe cîmpul de luptă, succesele remarcabile în organizarea și administrarea țării, progresele economice ale Franței și încheierea păcii au sporit faima, popularitatea și puterea generalului Napoleon Bonaparte, care devine la 2 decembrie 1804, sub numele de Napoleon I, primul împărat al francezilor.

Îndrumări metodice

Lecția „Directoratul și Consulatul” face parte din capitolul „Franța de la marea revoluție burgheză la Congresul de la Viena”. Este o lecție de comunicare de noi cunoștințe. Conform programei, lecția se predă la clasa a VII-a într-o oră, urmînd ca în ora următoare să se predea lecția „Imperiul francez al lui Napoleon Bonaparte (1804—1815). Congresul de la Viena și Restaurarea”.

Scopul lecției este de a evidenția instaurarea burgheziei la conducerea Franței după înfrîngerea dictaturii iacobine. Elevii vor urmări în timp și spațiu evoluția formelor noi de conducere politică a burgheziei franceze. Convenția Thermidoriană, Directoratul și Consulatul, care prin puterea capitalului și a forței militare au stopat avîntul mișcărilor democratice, au cauzat continue războaie nedrepte, de cucerire și au favorizat, în 2 decembrie 1804, instaurarea dictaturii personale a generalului Napoleon Bonaparte.

Această lecție este legată însă prin multe elemente de lecțiile precedente (Marea revoluție burgheză din Franța), ușurînd totodată înțelegerea unor lecții viitoare (Primul imperiu francez). Datorită acestui fapt, se recomandă folosirea metodei active care să solicite pe elevi, permițîndu-le valorificarea cunoștințelor dobîndite: conversația euristică, demonstrația cu ajutorul hărții istorice, descoperirea.

Considerăm că metoda cea mai adecvată este îmbinarea expunerii de către profesor a noilor cunoștințe cu problematizarea, care are avantajul de a activa clasa, prin stimularea gîndirii istorice a elevilor.

Predarea cronologică a evenimentelor dintre 1794—1804 trebuie să includă, la începutul lecției, explicarea cauzelor instaurării directoratului, consulatului și imperiului, ca urmare a greșelilor iacobinilor și a dislocării blocului iacobin. În acest scop, elevii vor analiza cu ajutorul profesorului, discursul lui Robespierre din 8 Thermidor (26 iulie) 1794 din „Culegere de texte pentru istoria universa'ă, Epoca modernă”, Vol. I (1640—1848), pag. 173—174. Elevii vor înțelege că extremismul iacobinilor a făcut ca aceștia să rămînă fără bază socială și vor putea deduce astfel cum au ajuns la putere noii îmbogățiți.

Pentru ca elevii să înțeleagă modul de guvernare al Directoratului se va face o analiză comparativă între: luxul burgheziei — sărăcia maselor, măsuri excesive — mișcări populare, pe baza textului din aceeași culegere, pag. 175.

În continuare, elevii vor fi solicitați să descopere sensul militant al „Manifestului Egalilor“, al lui Babeuf, prin interpretarea textului din culegerea amintită, pag. 176—177.

Războaiele din Italia și Egipt vor fi analizate cu folosirea hărții (Harta Europei la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX). Se va evidenția, prin analiza a două texte (proclamația „Patria în pericol“ — pag. 156 și proclamația lui Bonaparte cu prilejul începerii campaniei din Italia în 1796), caracterul lor nedrept, de cucerire, în comparație cu războaiele „pentru salvarea patriei“ din timpul revoluției burgheze.

Pentru sensibilizarea elevilor, se va explica sensul mobilizator dar demagogic, al proclamației adresate de Bonaparte soldaților armatei din Italia și se va arăta că la podul Arcole, armata franceză a întâmpinat o puternică rezistență din partea românilor din regimentele grănicerești încadrate în armata austriacă.

Referitor la campania din Egipt se va insista asupra problematizării pentru ca elevii să înțeleagă rivalitatea de neîmpăcat dintre burghezia franceză și engleză. De asemenea se va analiza textul din culegerea de documente (pag. 179—180), care relevă urmările pozitive ale activității științifice a Institutului Egiptului.

Folosirea diapozitivelor pentru epoca amintită activează clasa pentru înțelegerea evenimentelor. (De ex. diapozitivul cu chipul lui Bonaparte va arăta profilul moral al acestuia, pentru ca elevii să poată concluziona că Bonaparte era omul necesar salvării intereselor burgheziei franceze).

Pentru fixarea finală aș indica comparația între ideile de bază ale constituției anului I (1793) și cele ale constituției anului VIII (1799) și aș concluziona că războaiele nedrepte, de cucerire au suprimat imaginea Franței revoluționare și democratice.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. MADAULE JACQUES, *Istoria Franței*, Editura politică, București, 1973, volumul 2, pag. 151—215.
2. MATHIEZ ALBERT, *Revoluția franceză*, Editura politică, București, 1976.
3. *Culegere de texte pentru istoria universală, epoca modernă*, Volumul I (1640—1848), Editura didactică și pedagogică, București, 1973, pag. 173—187.
4. SOBOUL ALBERT, *Revoluția franceză 1789—1799*, Editura științifică, București, 1962.

Prof. Iovan Maria
Școala generală nr. 17
Satu-Mare

ÎNCEPUTUL RELAȚIILOR FEUDALE PE TERITORIUL PATRIEI NOASTRE (SEC. VII—XIII)

clasa a VIII-a

1. *Ev mediu ; orînduire feudală ; feudalism*
2. *Obștea sătească la români*
  - obștea sătească (teritorială) ; o realitate social-politică mai veche decît feudalismul ;
  - conducerea obștii — adunările obștești
    - sfatul oamenilor buni și bătrîni
    - judele
    - cneazul
    - jurătorii
3. *Organizarea societății feudale*
  - feudalii : („maiores terae“) — cnezii
    - boierii
  - țărănimea aservită — iobagi
    - rumâni
    - vecini
    - robi
  - comunitățile obștești neaservite
4. *Formațiunile politice românești în secolele al IX-lea și al XI-lea*
  - voievodate ; cnezate ; țări ;
  - a) în Transilvania   *Sec. al IX-lea*
    - voievodatul (ducatul) lui Menumorut în Crișana (Biharea)
    - voievodatul (ducatul) lui Glad în Banat (Cuvin)
    - voievodatul (ducatul) lui Gelu în podișul Transilvaniei (Dăbîca)
  - sec. al XI-lea*
  - voievodatul lui Ahtum în Banat
  - voievodatul transilvănean cu centrul la Bălgrad
  - b) la sud și est de Carpați
    - jupan Dimitrie în Dobrogea la 943
    - berladnicii în sudul Moldovei
5. *Pătrunderea unor populații alogene pe teritoriul patriei noastre*
  - a) maghiarii ; de origine fino-ugrică
    - la sfîrșitul sec. al IX-lea se află în nordul Mării Negre (Atelkuz)
    - așezarea maghiarilor în Panonia
    - incursiuni de pradă în Transilvania în sec. al X-lea
    - cucerirea Transilvaniei începînd din a doua jumătate a sec. al XI-lea
  - b) secuii — de origine controversată, probabil rămășițe ale hunilor
    - așezați mai întîi în părțile vestice, apoi în estul Transilvaniei pentru apărarea granițelor

ILUMINISM ȘI MODERNISM ÎN POLITICA SOCIAL-ECONOMICĂ A UNOR DOMNITORI FANARIOȚI DIN VEACUL AL XVIII-LEA

MATEI D. VLAD

După cum este îndeobște cunoscut, încercarea lui Dimitrie Cantemir de a restabili independența Moldovei, cu ajutorul lui Petru cel Mare, a eșuat în urma înfringerii forțelor aliate moldo-rusești la Stănilești pe Prut (18—22 iulie 1711). Pentru a preîntîmpina repetarea unor asemenea tentative, autoritatea suzerană — Imperiul otoman — a decis ca, pe viitor, domnitorii țării să nu mai fie aleși dintre principii pămînteni, ci dintre dregătorii greci de la Poartă, originari din cartierul Fanar al Constantinopolului. Astfel, în noiembrie 1711 a sosit la Iași, ca domn al țării, Nicolae Mavrocordat.

Patru ani mai tîrziu, Poarta a decis adoptarea unei măsuri similare și în Țara Românească. În decembrie 1715, Stefan Cantacuzino a fost mazilit și în locul său pe tronul de la București a urcat (din ianuarie 1716) același Nicolae Mavrocordat, care domnise pînă atunci în Moldova.

Așadar, în ambele Principate dunărene, domniile fanariote — care vreme de mai bine de un secol, pînă la revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, aveau să constituie formula politică de guvernare în țările române — au fost inaugurate de una și aceeași persoană. Istoriografia a acediat aceste date — 1711 și, respectiv, 1716 — drept început al domniilor fanariote, deși înaintea lui Nicolae Mavrocordat conduseseră și alți voievozi de origine greacă.¹

Fără îndoială, răstimpul celor 110 ani de domnii fanariote a marcat o limitare a autonomiei țărilor române, o accentuare a exploatării economice a maselor (fiecare domn era interesat să obțină profituri cît mai mari în perioada sa de guvernare) și o întărire a suzeranității otomane asupra Moldovei și Țării Românești, cu toate consecințele ce au decurs din această situație: îngrădirea comerțului și a meșteșugurilor, lentă evoluție socială. Nu toate domniile fanariote s-au înscris însă în această linie generală de evoluție. Au fost și guvernări, care — așa cum au subliniat recente cercetări² — au urmat o politică adaptată realităților româ-

---

¹ Pentru începutul domniilor fanariote și în ce măsură acestea au determinat o schimbare fundamentală în evoluția societății românești, vezi Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, București, 1985, p. 19—54; Vezi și opinia lui Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 215—217.

² Florin Constantiniu, *Op. cit.*, passim; Vezi și Matei D. Vlad, *Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie”, nr. 3, XXXVII (1984), p. 241—258; idem, *Politica internă și externă a domnitorului Grigore al II-lea Ghica*, în „Revista de istorie”, nr. 10, XXXVIII (1985), p. 987—1003; idem, *Politica domnitorului Alexandru Ipsilanti de încurajare a învățămîntului*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XLV—XLVI, București, 1982, p. 231—244.

nești. Este tocmai ceea ce unii dintre domnitorii din secolul al XVIII-lea — Nicolae și Constantin Mavrocordat, Grigore al II-lea Ghica, Grigore al III-lea Ghica, Alexandru Ipsilanti ș.a. — au înțeles, acționând pentru aplicarea în viață a tendințelor firești ale societății din țările noastre. Domnind în ambele Principate de la sud și est de Carpați, acești voievozi au sesizat aspirațiile românilor spre unitate și independență³. Totodată, animați de ideile iluministe și moderniste ale vremii, de noile principii ce își făceau loc în mentalitatea epocii, ei și-au dat seama că, prin concordanța dintre acțiunile lor și interesele țării peste care guvernau, pot să contribuie la transformarea societății românești în conformitate cu nivelul atins în acea vreme de forțele de producție. Două sint trăsăturile principale în politica reformatoare a unor domnitori iluminiști din veacul al XVIII-lea. Prima vizează *caracterul unitar al măsurilor luate de ei în ambele Principate* — efect al unității evidente de neam, limbă, organizare și stadiu de dezvoltare al Moldovei și Țării Românești; cea de-a doua caracteristică o constituie *continuarea unui șir de reforme așa cum fuseseră inițiate de voievozii pămînteni* — ceea ce confirmă observația că domniile fanariote nu au constituit o ruptură în evoluția economică și socială a Principatelor românești extracarpătice⁴.

Una din măsurile luate de domnitorii din veacul al XVIII-lea, în spiritul iluminismului, a fost refacerea potențialului demografic al celor două Principate dunărene, potențial diminuat considerabil în această vreme ca urmare, între altele, a faptului că atât Moldova cât și Țara Românească au constituit, deseori, principalul teatru de operații militare dintre Rusia, Austria și Turcia⁵. Astfel, din pricină că atât a doua domnie din Moldova (1711—1715), cât și a doua domnie în Țara Românească (1719—1730) survineau după două pustiitoare războaie, Nicolae Mavrocordat a inițiat măsuri menite să ducă la repopularea satelor „sparte” (abandonate) de locuitori. Într-adevăr, când el a revenit pentru a doua oară în scaunul de la Iași, a găsit în Moldova o situație demografică precară, consecința războiului ruso-turc din 1711, desfășurat în mare parte pe pământ românesc. Într-o scrisoare către patriarhul Hrisant Notara (de la sfârșitul anului 1711), voievodul descria aspectul dezolant al satelor cu „casele... lipsite de locuitori, pe altele nimicite prin foc și sabie și prefăcute în cenușă”, încît țara întregă era „slutită și intristată, urmînd multă pustiire locuitorilor ei celor mulți”. Starea aceasta a Moldovei l-a afectat, se pare, puternic, fiind — după cum ni se destăinuie — „până în fundul inimii... sfășioși și deodată scâlțați în lacrimi” (s.n.)⁶. Din *Cronica Ghiculeștilor* aflăm că „Nicolae vodă s-a silit mult pentru liberarea bărbatilor, femeilor și copiilor din robie”, obținînd și un firman împărătesc pentru slobozirea celor ce fuseseră luați în captivitate de către tătari. Mulți dintre aceștia — precizează același izvor — erau aduși „în fiecare zi înaintea lui Nicolae-vodă,

³ Cf. Matei D. Vlad, *Succesori ai lui Mihai Viteazul în fruntea luptei poporului român pentru unitate politică (1601—1821)*, în volumul: „60 de ani de la făurirea statului național unitar român”, București, 1978, p. 35—51.

⁴ Florin Constantiniu, *Op. cit.*, p. 20.

⁵ Cf. Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Edit. Junimea, Iași, 1985.

⁶ N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 303—304.

care, văzîndu-i goi, porunca să li se facă haine, iar celor căsătorii le dădea cărți de milă, ca să fie scutiți de dări și să nu aibă nici o supărare" (s.n.)⁷.

Acțiuni similare a întreprins Nicolae Mavrocordat și în Țara Românească, îndeosebi în timpul celei de a doua domnii (1719—1730), deoarece și aici, în timpul războiului austro-turc din 1716—1718, țara fusese — scrie Mitrofan Grigoras — „împrăștiată și rămăsese fără locuitori”⁸. Nu este mai puțin adevărat că și alte cauze, cum au fost epidemiile de ciumă, invaziile lăcustelor, seceta și foametea, războiul purtat pe teritoriul țării, robirile făcute cu acest prilej, au contribuit într-o măsură importantă la accentuarea depresiunii demografice. În vederea îndreptării situației, el a emis mai multe hrisoave de repopulare, cum au fost cele din 3 mai 1719 și 9 februarie 1723, în temeiul cărora cei care reveneau în satele din care plecaseră li se promitea că „își vor da dăjtile foarte ușor după puțința lor”⁹ (s.n.). De altminteri, numeroase alte izvoare arată că măsurile de repopulare întreprinse de Nicolae Mavrocordat au fost încununate de succese notabile. Așa se explică și ecurile pe care această politică a lăsat-o în izvoare încă din vremea sa și care s-au păstrat apoi în tot cursul veacului al XVIII-lea.

Politica demografică aplicată de primul domnitor fanariot, a fost continuată și de Grigore al II-lea Ghica în timpul celor două decenii de guvernare în Principatele dunărene. Astfel, menționînd măsurile de repopulare luate pentru Moldova, *Cronica Ghiculeștilor* apreciază că Grigore vodă a reușit „să atragă în țară cea mai mare parte din poporul fugit cu mulți ani în urmă spre malurile Dunării și astfel s-au strîns mulți oameni în țară”¹⁰. El a făcut, de asemenea, o seamă de înlesniri, în sprijinul numeroșilor români ardeleni și dobrogeni, care, nevoiți să-și părăsească locurile natale, ca urmare a opresiunii sociale și naționale la care erau supuși, se stabileau în Moldova și Țara Românească. La 14 mai 1750, a emis un hrisov prin care se adresa „tuturor unguenilor [transilvănenilor] rumâni, celor streini și celor ce să vor fi înstreinat din pămîntul țării mai denainte și vor vrea să vie să sălășluiască în pămîntul țării”¹¹ (s.n.), adică în Țara Românească. Hrisoave similare a dat Grigore Ghica și la 14 septembrie 1728 (Moldova), 1 mai 1734 (Țara Românească), 1 martie 1740 și 20 aprilie 1741 (Moldova)¹². Toate aceste acte au avut darul să readucă în satele lor de baștină pe locuitorii refugiați în timpul atacurilor tătare sau în vremea războiului ruso-austro-turc dintre anii 1735—1739. Chemările sale au avut un larg ecou mai cu seamă în rîndul țărănilor și păstorilor români din Transilvania. Pentru aceștia din urmă, cum erau, de pildă, birsenii „așezați aici în țeară, la Putna și la Bacău”, Grigore Ghica a

⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 139. (În continuare: *Cronica Ghiculeștilor...*).

⁸ D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, tomul II, București, 1939, p. 449.

⁹ Cf. Matei D. Vlad, „Ruptoarea”, o instituție caracteristică regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolele XVII—XVIII), în „Revista arhivelor”, nr. 2, XII (1969), p. 79—80.

¹⁰ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 363.

¹¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, Țara Românească*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1961, p. 493 (în continuare culegerea apare citată: D.R.A.).

¹² Apud Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 106, 97, 149—150 și 101.

dispus, prin hrisovul de la 1 martie 1740, să fie scutiți de o seamă de dări și să dea în vistieria țării doar „3000 lei vechi... și acești bani să-i dea pe 4 civerturi [sferturi]”¹³.

După știrile furnizate de majoritatea izvoarelor, problema procurării brațelor de muncă pentru agricultură, specifică curentului fiziocratic, devenise extrem de acută la mijlocul secolului al XVIII-lea. Din această cauză, domnia țintește atât la recuperarea elementelor fugare românești, cât și la atragerea elementelor străine. Așa, de pildă, prin hrisovul din 28 ianuarie 1745, Constantin Mavrocordat cerea ca „fiștecarele din streini, făr' de nici un fel de sfiială”, să vină în Țara Românească. Domnia îi încredința că, odată sosiți, ei vor fi „păziți cu dreptate și apărați de toate strîmbătățile și supărările”¹⁴ (s.n.). Un caracter mult mai general îl au însă hrisoavele lui Constantin Mavrocordat din 26 octombrie 1745¹⁵ și cel din 1 martie 1746, acesta din urmă fiind emis cu scopul „să tragă și să adune pe toți fiii patriei cei risipiți din pământul lor” (s.n.)¹⁶.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea, îndeosebi ultimele trei decenii, a reprezentat o perioadă de adinci prefaceri economice și sociale, în care Principatele dunărene au venit tot mai intens în contact cu ideile reformatoare ale iluminismului și modernismului european, cînd „duhul franțozesc” — cum i se spunea acestui nou fel de a gândi societatea și relațiile ei — cîștiga tot mai mult teren. De aceea nu este de mirare faptul că Alexandru Ipsilanti, admirator al luminiștilor și raționaliștilor din veacul XVIII, care îi citea cu pasiune pe Voltaire și Montesquieu, a dus, la rîndu-i, o politică de refacere a potențialului demografic. Nu trebuie să uităm că prima înscăunare a lui Ipsilanti pe tronul de la București, s-a produs în anul încheierii unui nou război ruso-turc, cel din 1768—1774, care avusese, de asemenea, consecințe grave asupra stabilității demografice a țării. Și de data aceasta, mulți țărani au fost obligați să-și părăsească gospodăriile, deoarece atât Moldova cât și Țara Românească constituiseră principalul teatru de operații. Faptul avea repercusiuni, în primul rînd, asupra producției agrare. De aceea, atenția domnitorului s-a îndreptat cu precădere spre măsuri menite să asigure redresarea economică, urmărind să-i readucă „pre toți cei înstreinați la urma lor și la lăcuința pămîntului”¹⁷ (s.n.). În acest scop, domnul a dat o serie de hrisoave (24 aprilie și 15 mai 1775, apoi 31 iulie 1779) prin care a acordat diferite avantaje și scutiri de dări celor ce s-ar fi înapoiat¹⁸. Apelurile lui Alexandru Ipsilanti au avut ecou nu numai printre sătenii ce se refugiaseră în timpul războiului ruso-turc și care acum s-au reîntors la vetrele lor strămoșești, ci și în rîndul multor țărani și păstori români din Transilvania, care, din cauza exploatării duble la care erau supuși, au trecut Carpații și s-au stabilit la frații lor din Țara Românească. Numărul mare al românilor „ungureni” (cum li se spunea celor veniți din Transilvania) l-a determinat pe domn să întemeieze, în 1776, două „isprăvnicate de ungureni” în Țara Românească¹⁹.

¹³ D.R.A., vol. II, Moldova, Edit. Academiei, București, 1966, p. 210.

¹⁴ D.R.A., vol. I, Țara Românească, p. 425.

¹⁵ *Ibidem*, p. 447—448.

¹⁶ *Ibidem*, p. 453—454.

¹⁷ *Ibidem*, p. 655.

¹⁸ Vezi Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală...* p. 84—85.

¹⁹ G. D. Iscru, *Un dregător mai puțin cunoscut: ispravnicul de „ungureni” în Țara Românească*, în „Revista arhivelor”, nr. 1, XI (1968), p. 35—43.

prima variantă toate numele sint locale și respectă sistemul de filiație de tip indigen, în vreme ce în 152 garanții pactului au adoptat deja sistemul *tria nomina*, deși unul dintre ei mai păstrează un *cognomen* autohton. Conservatorismul în materie de onomastică este o caracteristică a mediilor rurale, între care pot fi citate, populația din două *conventus* ale Callaeciei: Braga și Chaves⁷⁵. La Conimbriga se constată aceeași diferență notabilă între tipul de onomastică de pe inscripțiile lapidare și cele de pe ceramică.⁷⁶

În ciuda acestei tenacități, important este faptul că, pe durată și parcurgînd perioade de accelerare, rezultatul final a fost și asimilarea categoriilor sociale mai conservatoare, chiar dacă intențiile Romei nu au fost acelea de a le romaniza cu orice preț.

Sectorul cel mai conservator rămîne acela al religiei și al practicilor funerare.

Este necesar să se facă precizarea că nu este o operație comodă distingerea a ceea ce este substrat local preluat sau nu în *interpretatio romana*. Faptului că, adeseori asimilarea unor tradiții străine este greu de sesizat sau chiar imperceptibilă, i se adaugă împrejurarea că totalitatea societăților *neliterate* încorporate în imperiu, nu ne-au lăsat decît slabe indicii privind numele, sfera și atribuțiile divinităților locale. Accesul nostru la acest ansamblu de credințe religioase și nume divine este mediat de religia romană. În cazul Spaniei, de exemplu, nu am ști nimic despre panteonul local, dacă acesta nu ni s-ar fi transmis fie în *transcriptia* latină a numelui, fie prin asocierea unor divinități locale cu o divinitate clasică, fie prin eliminarea divinității locale de o divinitate clasică, dar nu în mod automat, ci în funcție de o selecție care corespundea mai bine fondului gîndirii religioase autohtone⁷⁷. Numai așa se explică predilecția celților din Gallia pentru Mercur⁷⁸ a asturilor și callaecilor pentru Jupiter, Lari⁷⁹, a moesilor pentru Diana și Sylvanus⁸⁰ etc. Dificultățile, în acest compartiment al cercetării, sporesc în cazul religiilor *anicone* cum este religia dacică⁸¹ sau în cazul religiilor al căror panteon nu-și găsea un corespondent în religia romană sau cînd depozitara învățăturii sacre era o castă sacerdotală.

Două concluzii pot fi desprinse din analiza fenomenului religios observat pe întinsul imperiului roman. În primul rînd, este vorba de extrem de marea variabilitate a soluțiilor în confruntarea culte indigene/culte autohtone, cu fenomene surprinzătoare ca acelea constatate în Gallia⁸². Pe durată însă se observă

⁷⁵ *Ibidem*, p. 384.

⁷⁶ R. Etienne și colab., *op. cit.*, p. 98 și urm.

⁷⁷ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 264 și urm.; P. Lambrechts, *La résistance spirituelle des provinces occidentales contra Rome*, Bruxelles, 1966.

⁷⁸ J. Beaujeau, *Cultes locaux et cultes d'Empire*, în vol. *Assimilation et resistance*, p. 436 și urm.

⁷⁹ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 325 și urm.

⁸⁰ J. Wilkes, *Dalmatia*, p. 161 și urm.; A. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, p. 181; N. Gostar, *Culte autohtone în Dacia* AIIA II, 1965 M; M. Solavera, E. Y. Garabito, T. *La religión indígena y romana en la Rioja de los berones*, „Hispania antiqva“, VIII 1978, p. 143 și urm.; M. Bărbulescu, *Der Dianakult in römischen Dazien*, „Dacia“, NS, XVI, 1972, p. 237 și urm.

⁸¹ Vezi încercarea lui D. Tudor de a stabili originea cultului *cavalerilor danubieni*: *Corpus monumentorum religionis Equitatum Danuvionorum*, I—II, Leiden, 1965—1967.

⁸² Siegfried de Laet, *op. cit.*, p. 98 și urm.; Caesar, *Răz. gallic*, VI, 17.

o treptată și ireversibilă diminuare a importanței cultelor autohtone, mai ales, o dată cu difuzarea cultelor orientale⁶³. Cea de a doua concluzie este că romanii au manifestat o largă toleranță și în materie religioasă, toleranță a cărei expresie o constituie tocmai această lungă și semnificativă supraviețuire a cultelor locale. Numai într-un singur caz există mențiunea expresă a unor interdicții. Este vorba de interzicerea sacrificiilor umane și a altor detalii de ritual legate de religia druidică⁶⁴. Fenomenul este considerat unic de către Fustel de Coulanges⁶⁵. În realitate, interdicția trebuie să se fi repetat în fiecare caz în care detaliile de ritual prevedeau elemente inacceptabile pentru gândirea religioasă romană, cel puțin atunci când li viza pe cetățenii romani (sacrificii umane, mutilări) sau atunci când casta sacerdotală care a acaparat monopolul religiei exercita o profundă influență morală asupra populației. Aceasta se pare că a fost și cazul Daciei romane.

Mai persistente încă decât credințele religioase sînt practicile funerare, fapt observat în toate provinciile. Este vorba de perpetuarea ritului și a ritualului funerar, în totalitate sau în parte, de încetinea cu care se generalizează formula funerară romană (DM) sau preluarea ei modificată, de alegerea, din ansamblul monumentelor funerare romane și a tipului de decor asociat, pe acela care conveneau mai bine spiritului local. În legătură cu acest ultim aspect sînt de menționat, de exemplu, predilecția nord-vestului hispan pentru *stele*, *altare*, *plăci* și *cupae*, cu cel mai mare procent în favoarea stelelor (84,50%), pentru motivele astrale, reprezentările zoomorfe (taur, mistreț, cerb, capră), reprezentările umane (stele antropomorfe = asocierea între o statuie de războinic preromană + inscripție, stele cu personaje) și reprezentările equestre⁶⁶. Pannonia reprezintă iarăși o zonă interesantă prin reprezentarea *carului* pe piatra funerară, idee moștenită din perioada hallstattiană. Trebuie să se sublinieze că practicile funerare sînt în asemenea măsură expresia spiritului autohton, încît ele pot oferi un indiciu privind originea unor coloniști. Se are în vedere situația din Dacia unde complexe de tip Cașolț-Colbor sau de tip Zlatna-Apulum-Romula, sau de tip Soporù-Locusteni-Enisala sugerează originea pannono-norică, ilirică sau dacică a membrilor comunităților care-și îngropau morții în asemenea cimitire. Cauza conservatorismului funerar a fost sugestiv subliniată de Bénabou⁶⁷ printr-o idee a lui G. Camps „Tout ce qui est funéraire est archaïque et conservateur : on n'innove pas pour un cadavre”.

În sfîrșit, un aspect extrem de important este durata de timp în care limba latină se impune ca limbă maternă și scoate din uz celelalte limbi vernaculare.

Dificultățile legate de cercetarea acestui fenomen sînt îngroșate de împrejurarea că, în afară de inscripții redactate în limba latină, greacă sau o serie de limbi orientale nu se cunosc inscripții în limbile materne vorbite în diverse provincii. Este drept că există o informație indirectă care atestă valabilitatea unui act redactat în gallică, dar dovezi directe care să o confirme nu au fost găsite.

⁶³ J. Beaujeau, *op. cit.*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 436 și urm.; R. Etienne și colab., *op. cit.*; p. 104 și urm.; A. Tranoy, *op. cit.*, p. 326 și urm.; S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, București, 1981.

⁶⁴ Suetoniu, *Claudiu*, XXV.

⁶⁵ Fustel de Coulanges, Numa Denis, *op. cit.*, p. 125 și urm.

⁶⁶ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 347 și urm.

⁶⁷ M. Bénabou, *La résistance africaine*, p. 281.

Nu este exclus ca textul lui Ulpian să vizeze o situație posibilă și nu una reală. În aceste condiții este aproape imposibilă să se facă vreo precizare în legătură cu perioada exactă în care aceste limbi au ieșit din circulație sau durata aproximativă a bilinguismului. Doar, unele surse istorice sau legislative au putut fi speculate în diverse ocazii și indiferent de condițiile istorice particulare ale fiecărei provincii sau chiar ale unor zone geografice, mai restrinse, pentru a se susține utilizarea limbilor materne pînă în sec. IV—V e.n. sau chiar pentru a se argumenta imposibilitatea romanizării unor provincii⁸⁸. Știrile la care se face aluzie privesc perioada pînă la care a fost folosită celtica în Gallia. Este vorba de un text al lui Jeronimus pe baza căruia se întemeiază presupunerea că limba celtică era vorbită în Gallia în sec. IV—V e.n. și că, în zone întregi, limba latină nu era înțeleasă. O asemenea formulare este, evident, o exagerare, anevoie de demonstrat la nivelul informației existente și în condițiile în care chiar în momentul în care un teritoriu dat este transformat în provincie toate inscripțiile (cu excepția aceloră în greacă sau în l. orientale) sînt redactate în latină. Și, în afara greșelilor datorate ignoranței unor lapicizi nu se constată nici o tentativă de transpunere cu alfabet latin sau grec a limbilor materne care continuau să fie vorbite în Gallia sigur pînă la mijlocul sec. III e.n.⁸⁹, iar în anumite zone din Spania (Cantabria, reg. Vasconilor) și mai tîrziu. Explicații pot fi căutate evident în difuziunea restrînsă a științei de carte, în rangul social al celui care a făcut comanda.

Dincolo de aceste presupuneri rămîne faptul de existență, și anume, largă utilizare a latinei în toate provinciile europene cu excepția aceloră în care limba maternă era greaca și locul ei de *lingua franca* pe întreg cuprinsul imperiului. Se poate adăuga și stimularea, chiar constrîngerea folosirii limbii latine de către administrație⁹⁰.

Agenții care au stimulat romanizarea au fost, în afara condițiilor generale, deja amintiți, impunerea administrației centralizate, a legislației și a unei limbi oficiale unică, urbanizarea, facilitarea comunicațiilor, a circulației bunurilor și ideilor prin construirea drumurilor și podurilor, staționarea trupelor, recrutările din provincii, amestecul etnic prin contractarea de căsătorii mixte, frecventarea școlilor de diverse grade, impunerea cultului Romei și a cultului imperial ca expresie a loialității provincialilor, răspîndirea religiilor cu mistere și difuziunea creștinismului. Prin acțiunea acestora la care s-a adăugat o abilitate politică personală a împăraților culminînd cu edictul lui Caracalla și măsurile lui Dioclețian și Constantin cel Mare s-a dezvoltat treptat ideea *patriei comune*⁹¹ și atașamentului față de aceasta, au fost formulate conceptele de *Romania* și *Roma Aeterna*⁹². Și nu poate fi considerat ca lipsit de semnificație faptul că mitul Romei Eterne și-a

⁸⁸ Ulpian, *Digesta*, XXXII, 1, 11.

⁸⁹ SHA, Severus Alexander, 60; Fustel de Coulanges, Numa Denis, *op. cit.*, p. 132.

⁹⁰ Suetoniu, *Tiberiu*, LXXI; Idem, *Claudius*, XVI.

⁹¹ P. A. Brunt, *op. cit.*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 161 și urm.

⁹² Rutilius Namatianus, *De reditu suo*, V, 115—124; Prudentiu, *Peristephanon*, II; J. Fontaine, *Romanité et hispanité dans la littérature hispano-romaine des IV—V-e siècles*, în *Assimilation et résistance*, p. 301 și urm.; Fr. Paschoud, *Le Mythe de Roma Aeterna*, în *Atti dei Convegni Lincei*, 45, Roma, 1980, p. 123 și urm.

găsit cea mai desăvîrșită expresie artistică în operele a doi poeți originari din provincii — Rutilius Namatianus și Prudentiu.

Două probleme mai trebuie să fie amintite în încheiere. Prima privește măsura în care romanizarea a fost un proces spontan, desfășurat în virtutea inerției, ca efect natural al cuceririi. Este evident că o asemenea alternativă ar fi dus la rezultate minore. Dovada o constituie caracterul superficial al romanizării constatată în etapa de început a expansiunii romane. De aici rezultă că indiferent de condițiile concrete ale desfășurării romanizării, succesul deplin nu ar fi fost atins fără promovarea politicii de romanizare spontane, fără recurgerea la colonizarea autoritară și fără schimbarea atitudinii față de provincii.

Cea de-a doua problemă are în vedere tendința unor istorici de a confunda adîncimea romanizării cu continuitatea elementelor romanizate într-o provincie sau alta. Este un punct de vedere fals întrucît cele două fenomene nu sînt absolut convergente. Cauze exterioare au putut provoca un dezechilibru etnolingvistic care pe durată a dus la topirea populației romanizate. Cazuri tipice din acest punct de vedere sînt Britania, Pannonia și Dalmația, zone cu o imensă durată a ocupației romane, cu o populație romanizată numeroasă, care au participat la viața politică și intelectuală a imperiului tîrziu prin reprezentanți de frunte (Ieronim, de exemplu) și în care totuși se înregistrează, în secolele V—VII transformări etnice datorate marilor migrații care au dus la dispariția sau la reducerea treptată a populației romanizate, la mici insule între care unele au supraviețuit pînă în sec. IX—XII, ca în Pannonia, sau pînă în secolul XVIII—XIX, ca în Dalmația. În Britania și Belgica, Germania și Noricum se asistă la treptata ștergere a romanității chiar dacă unele aspecte ale civilizației romane au supraviețuit (scrierea, practica punerii de inscripții).

În această evoluție doi factori rămîn determinanți: prezența copleșitoare a barbarilor și izolarea totală de lumea mediteraneană.

Luarea în considerare a fenomenelor amintite oferă, criteriile de înțelegere a cauzelor care au contribuit la menținerea romanității în provinciile Dacia și Moesia. Continuitatea populației daco-romane se explică, în primul rînd prin caracterul pasager sau marginal al diverselor neamuri barbare, prin lungă prezență activă a imperiului roman la Dunăre, prin forța de supraviețuire și de adaptare a autohtonilor. În al doilea rînd, prin adîncimea procesului de romanizare a *păturilor de jos* ale populației, acelea care nu au fost vizate de măsurile administrativ-militare luate de Aurelian.

primat și unde totuși, progresele romanizării încep să devină evidente din perioada dinastiei Flavia. Gallia Comata ne oferă poate un exemplu și mai frapant. Cu toate că, în faza de început, romanii optaseră pentru soluția protectoratului lăsând triburile celtice să se bucure de o largă autonomie, inclusiv să-și mențină o instituție proprie — *Concilium Galliac*³⁴ aristocrația locală organizează o serie de răscoale care culminează cu aceea condusă de Vercingetorix menite să lichideze trupele staționate în Gallia și să pună capăt dominației romane. Deși reprimarea răscoalei a căpătat dimensiuni neobișnuite, mai ales, în nordul Galliei, o dată operațiunile militare încheiate se declanșează, *cu rapiditate*, procesul de romanizare și încep să apară primele semne marcate de loialism față de Roma și împărat prin introducerea în Gallia, pentru prima oară într-o provincie din imperiu a *cultului Romei și a lui Augustus*³⁵. Dacia ne oferă un tablou diferit de al Pannoniei și al Galliei dar asemănător, în parte, cu al Galiciei. O rezistență înverșunată și de lungă durată la efortul romanilor de a-și extinde dominația la nord de Dunăre, dar o fidelitate quasi-absolută odată cu instituirea provinciei deși dacii s-au dovedit a fi foarte conservatori și au menținut numeroase aspecte ale culturii lor tradiționale³⁶.

Dacă s-ar încerca să se tragă o concluzie generală din aceste scurte comentarii atunci ar trebui să se sublinieze faptul că în cazul provinciilor europene, cu excepția Achaiei și a provinciilor elenizate (Macedonia și Thracia) romanizarea a depins nu de *durata* stăpînirii romane, ci de *momentul* în care ea s-a realizat, de nivelul *înalt* atins de civilizațiile autohtone în perioada anterioară cuceririi și de *accesul* acestora la valorile materiale și spirituale ale lumii mediteraneene.

Pe de altă parte, nu se poate lua în discuție acest proces fără a se ține seama de încă un aspect important și anume raportul dintre romanizare și stratul social. Îndeobște se admite că romanizarea a fost mai rapidă și mai profundă la nivelul *elitelor*³⁷. Nu numai din motive subiective (dorința de parvenire, mimetism cultural, amestec etnic), ci ca rezultat al politicii imperiale care a urmărit, *cu consecvență*, asimilarea acestora.

Substratul politicii imperiale trebuie căutat în realizarea ideii că acest vast imperiu nu poate fi menținut fără cîștigarea loialității elitelor provinciale. Elaborarea acestui concept presupune că statul roman a înțeles necesitatea trecerii de la *stăpînire* la *asocierea* provinciilor, un proces caracterizat de Sigfried de Laet³⁸ prin formula — *trecerea de la exploatarea sălbatică sau colonialism la Commonwealth*. Fără îndoială că termenul este șocant de modern, dar el ex-

³⁴ Caesar, *Războiul gallic*, 136, VIII, 40—46; Plutarch, *Caesar*, 20; Sigfried de Laet, *op. cit.*, p. 86—87; Pentru *Concilium Galliae*: Caesar, R.G. 6, I, 30, 31 și J. Hatt, *op. cit.*, p. 59 și urm.

³⁵ J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 96 și urm., altar fundat prin voința lui Drusus la Lyon.

³⁶ Pentru sinteză v. D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980; Idem, *Problema continuității*, București, 1966; Idem, *Cimitirul de la Soporul de Cimpie*, București, 1960; Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.

³⁷ R. Etienne și colab., *op. cit.* p. 98—101; P. A. Brunt, *Local Ruling classes in the Roman Empire, Excursus I, Vernacular Language* în vol. *Assimilation et resistance*, p. 170 și urm.; J. Gagé, *op. cit.*, p. 48—49; Edith Wightman, *Il y avait en Gaule deux sortes des Gaulois*, în *Assimilation et résistance*, p. 407—și urm.

³⁸ Sig. de Laet, *op. cit.*, p. 86.

primă totuși o realitate de care romanii însăși erau conștienți. Gânduri ca acelea pe care Tacitus³⁹ le pune în gura lui Poetilius Cerialis nu se pot explica decît printr-o anumită evoluție a politicii imperiale și a mentalității romanilor. „Drept aceea iubiți pacea și cinstiți cetatea de ale cărei drepturi ne bucurăm deopotrivă cu toții, învingători și învinși“ și mai departe „toate celelalte le avem deopotrivă cu voi. Voi înșivă comandați de foarte multe ori legiunile noastre și guvernați aceste provincii sau altele; între noi nu mai este nici un hotar despărțitor“.

O asemenea evoluție nu ar fi fost posibilă fără schimbarea radicală de optică datorată lui Augustus⁴⁰ și Tiberius⁴¹ și mai ales, fără revoluția lui Claudiu⁴². După 48 e.n. practica asocierii elitelor devine o constantă și o caracteristică a politicii imperiale în provincii.

În lumina acestor fapte edictul lui Caracalla⁴³ apare drept rezultatul unei evoluții firești de extindere a privilegiilor rezultînd din acordarea dreptului de cetățenie unui număr de aleși la ansamblul locuitorilor imperiului roman.

Succesul politicii imperiale a putut să determine apariția, în secolul II e.n., la Aelius Aristide, a ideii că imperiul roman se întemeiază pe *consimțămînt*, nu pe forță.

Probleme delicate se pun în legătură cu acele teritorii unde dintr-un motiv sau altul, elitele locale lipseau sau erau diminuate numeric. Exemple tipice pot fi considerate Hispania de nord-vest unde societatea rurală indigenă deține ponderea⁴⁴, iar izvoarele⁴⁵ așează o lume cu moravuri grosolane și sălbaticе, în care femeia rămîne la baza sistemului familial în ciuda locului pe care războinicii încep să-l dețină în viața comunităților respective. Este o lume care a opus o rezistență îndîrjită și mai puțin obișnuită tendințelor expansioniste romane. Astfel, la cantabri și bracari este menționată practica *sacrificiului colectiv*⁴⁶, a tuturor luptătorilor în cazul morții șefului, (fapt înregistrat la cantabri în 22 e.n.) sau al totalității populației deci, inclusiv femei și copii (cazul bracarilor cu prilejul asediului, de către Brutus, a Mons Medullius). Constituirea, în această zonă, a unei elite este rezultatul dominației romane și-și găsește expresia arheologică în apariția, în secolele III-IV e.n., a numeroase *villae rusticae*⁴⁷. În Gallia de nord măsurile punitive ordonate de Caesar⁴⁸ au dus la exterminarea nu numai a șefilor locali, ci și a populației celtice. Aceste măsuri au făcut necesară repopularea zonei nu prin instalarea de colonii de veterani sau alte grupe de asimilați, ci prin strămutarea unor triburi germanice. Eliminarea acelei părți din populația indigenă care forma suportul natural al statului roman, ocuparea provinciei cu

³⁹ Tacit, *Istorie*, IV, 74.

⁴⁰ Dio Cassius, *Istoria romană*, LII, 19.

⁴¹ Suetonius, *Tiberiu*, XXXII.

⁴² Tacit, *Anale*, III, 43.

⁴³ J. Gagé, *op. cit.*, p. 273 și urm. Gagé vorbește de tendințe universaliste și egalitare.

⁴⁴ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 261 și urm.; p. 452.

⁴⁵ Strabon, *Geografia* III, 3, 8.

⁴⁶ În 22 e.n. războinici cantabri se sinucid la moartea șefului; situație identică la bracari; Strabon, *Geografia* III 4, 17; Appian, *Istoria romanilor*, *Iberika*, 74; și A. Tranoy, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁷ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 413 și urm.; J. Blazquez, *Rechazo y asimilacion de la cultura romana en Hispania*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 639 și urm.

⁴⁸ V. Nota 34.

neamuri aflate la un nivel de dezvoltare inferior explică lunga durată a procesului de romanizare a nordului Galliei, proces încheiat în mod practic, abia în secolele III—IV e.n.⁴⁹. Dacia se înscrie și ea în categoria provinciilor caracterizate prin absența sau subțirimea elitelor locale. Nu atât în urma unor măsuri speciale cum au fost cele luate în Gallia sau Pannonia⁵⁰ de către autoritățile romane, ci ca rezultat al desfășurării conflictelor și al aceluși act de *devotio* care a constat din sinuciderea regelui și a elitei sale de războinici.⁵¹ Urmările s-au dovedit a fi, pe durată, extrem de importante, mai ales, pentru dacii rămași în afara hotarelor provinciei. Ei au fost lipsiți de elementele capabile să organizeze și să opună o rezistență militară serioasă.

O problemă strâns legată de romanizare este aceea a formelor de supraviețuire a substratului autohton și alegerea unei terminologii care să exprime mai bine diferitele realități istorice concrete. Se vorbește de rezistența⁵², de supraviețuiri⁵³ de „*renaștere indigenă*”⁵⁴, de *permanența*⁵⁵ substratului local sau de dinamism local. Se încearcă chiar o datare a acestei *renașteri indigene*, fie în sec. II e.n. (epoca Severilor) în cazul Pannoniei⁵⁶, fie în secolele II—VI în cazul Galiciei⁵⁷, fie în secolele III—IV e.n. în cazul Galliei⁵⁸. Preluarea unuia sau altuia dintre acești termeni nu se poate face mecanic. Este absolut necesar ca opțiunea să se explice prin natura faptelor la care se raportează. Se admite, în general, că termenul de rezistență acoperă orice formă de răscoală armată sau război, de exemplu, răscoala lui Vercingetorix, a lui Bato, a lui Tacfarinas⁵⁹ sau răscoala iudeilor⁶⁰, dar nu este justificat atunci când se prezintă diversele aspecte ale supraviețuirii substratului autohton dintr-o provincie sau alta. Ni se pare, că sub acest raport, al coincidenței dintre termenul utilizat și realitățile pe care le acoperă ideile expuse de Alain Tranoy⁶¹ merită să fie luate în considerare, cu atât mai mult, cu cât o serie întreagă de tendințe proprii zonei la care se referă sînt sesizabile și în alte provincii, inclusiv în Dacia. „Dans la mesure ou la notion de résistance implique une volonté de s'opposer à la civilisation romaine, nous pensons que ce terme ne correspond pas à la réalité galicienne : il n'y eut pas de véritable résistance dans le Nord-Ouest, une fois la paix établie au milieu du I-er siècle”. Și mai departe. „Dans la mesure où ce milieu (se subînțelege, *indigene*) s'est pas opposé systématiquement (subl. ns.) à ce qui venait de Rome et parce que Rome ne voulut pas imposer ses propres conceptions, il y eut une *convergence* (subl. ns.) entre le dynamisme local et les apports extérieurs. À la notion vague et subjective de faible romanisation et de renaissance indigène, nous préférons la vision d'une monde où apparaît *une nouvelle culture, issus des échanges entre les influences romaines et l'héritage indigène*, (subl. ns.) à la limite du monde occidental romain. Plus que la notion d'isolement accompagnée de l'idée

⁴⁹ Sig. de Laet, *op. cit.*, p. 96 și urm.

⁵⁰ Este vorba de măsurile luate la înăbușirea răscoalei lui Bato : exterminare, schimbarea ariei de rezidență, vânzări masive de sclavi (an 6 e.n.)

⁵¹ Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVIII, 14.

⁵² - ⁵⁵ Vezi notele 23, 24, 25, 29.

⁵⁶ A. Mocsy, *op. cit.*, p. 259 și urm.

⁵⁷ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 447 și urm.

⁵⁸ Sigfried de Laet, *op. cit.*, p. 95 și urm.

⁵⁹ M. Bénabou, *op. cit.*, p. 115 și urm.

⁶⁰ Josephus Flavius, *The Jewish War and other selections*, New York, 1965.

⁶¹ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 452—453.

d'une résistance, c'est la permanence du milieu indigène et le respect de traditions (subl. ns.) qui caractérisent cette civilisation „periphérique“.

Care sînt sectoarele în care supraviețuirea sau permanența autohtonă este evidentă? De la început trebuie făcută precizarea că nu există, din acest punct de vedere, situații identice. Fenomenul cel mai frapant constă în părăsirea așezărilor fortificate și schimbarea structurii lor. Observația este valabilă pentru Dacia⁶² și pentru Hispania de NV⁶³, dar nu pentru Gallia Narbonensis unde vechile așezări celtice pe înălțimi supraviețuiesc pînă la Caesar și, unele, chiar pînă în vremea lui Augustus⁶⁴. În schimb, se perpetuează tehnici arhitectonice și tipologia așezărilor ca în Dacia, de pildă, tradiții tehnologice (ceramică, orfeverie, metalurgie) ca în Gallia, Pannonia și Dacia, anumite ocupații tradiționale (meșteșugul lucrării corăbiilor, navigația, minerit) ca în Hispania și Dalmația⁶⁵. Trebuie reținut însă că nu acestea sînt sectoarele în care puterea de supraviețuire a tradițiilor indigene a fost remarcabilă. Mai interesantă este menținerea unor forme de organizare socio-politică anterioare cuceririi și integrarea lor în administrația romană. Este vorba de *gentilitas*⁶⁶ cunoscute din *Conventus Asturum* și de centurii⁶⁷, castella⁶⁸ și decuriae⁶⁹ cunoscute fie din Hispania⁷⁰, fie din Dalmația⁷¹, fie din Africa⁷². Este interesant că aceste forme de organizare preromană odată încorporate în structurile administrative romane sînt conservate chiar atunci cînd un grup de provinciali este colonizat în altă parte a imperiului, situație înregistrată în Dacia⁷³. În acest context rămîne de discutat măsura în care, cu prilejul schimbărilor demografice impuse de romani dacii au mai conservat ceva din vechile lor structuri sociale. Chiar dacă nu există nici un indiciu clar în această privință problema este abordabilă. Nu trebuie uitat însă că o anumită evoluție a acestor structuri sub influența romană, se înregistrează cu vremea. Este situația surprinsă în *pactul ospitalității* de la Astorga în care se constată trecerea de la solidaritatea între *comunități* la solidaritatea între comunitate și individ, precum și suprapunerea peste o veche instituție indigenă a relațiilor clientelare.

Un al doilea indiciu important relativ la permanența substratului autohton îl constituie menținerea *sistemului de filiație* și numelui, fenomen caracteristic celei mai mari părți a provinciilor (Noricum, Dalmația, Hispania, Thracia, Gallia etc). Dar și aici se observă aceleași tendințe de evoluție și de integrare într-o nouă lume. Un document revelator în această privință îl prezintă *tessera* de la Astorga⁷⁴ (*tessera hospitalitis*) care conține un pact încheiat în 27 e.n. și reînțărît în 152 e.n. Din punctul de vedere urmărit aici, semnificativ este faptul că în

⁶² I. Glodadiu, *Așezări dacice și dacoromane la Slimnic*, București, 1981, p. 82 și urm.

⁶³ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 83 și urm.; v. și textul din Dio Cassius, *Istoria romană*, LIV, 11.

⁶⁴ Guy Barruol, *La résistance des substrats préromains*, în vol. *Assimilation et résistance*, p. 384 și urm.

⁶⁵ J. Wilkes, *Dalmația*, Londra, 1965, p. 184 și urm.

⁶⁶⁻⁷⁰ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 370 și urm.

⁷¹ J. Wilkes, *op. cit.*, *loc. cit.*;

⁷² M. Benabou, *La résistance africaine*, p. 186 și urm.

⁷³ C. Daicoviciu, *Les „Castella Dalmatorum“ de Dacie*, „Dacia“ N.S., II, 1958, p. 259 și urm.

⁷⁴ A. Tranoy, *op. cit.*, p. 378 și urm.; pl. XIV; CILII, 2633.

În sprijinul perfecționării

ROMANIZAREA : MODALITĂȚI ȘI FORME CONCRETE DE REALIZARE

LIGIA BĂRZU

Victoriile lui Fulvius Flaccus, Sextius Calvinus, Domitius Ahenobarbus și ale lui Fabius Maximus asupra Voconcilor, Salyenilor, Arvernilor și Allobrogorilor din 125—120 î.e.n. urmate de anexarea Galiei Narbonnensis, marchează practic încheierea procesului de înstăpînire a Romei în Mediterana¹, transformarea ei în cea mai importantă putere a lumii antice.

Cîteva aspecte importante se cuvin a fi subliniate încă de la început în legătură cu expansiunea romană. Cel dintîi se referă la faptul că pînă în sec. I î.e.n. Roma nu depășește ideea constituirii și menținerii unui *imperiu mediteranean închis* limitat la zona costală și la o *fîșie îngustă din hinterland*².

Politica lui Lucullus și Pompei în Asia³, supunerea Galiei Comata⁴, expedițiile lui Caesar în Britannia și dincolo de Rhin⁵, conflictele și apoi cucerirea Lusitaniei, Galiciei și Asturiei⁶ în primele decenii ale erei imperiale au făcut ca Roma să devină un stat cu interese *continentale* și să-și deschidă o nouă *fațadă maritimă* — fațada atlantică. Anexiunile mai recente — Germania⁷, Noricum⁸, Pannonia⁹, Moesia¹⁰ și Dacia¹¹ au desăvîrșit un proces ale cărui începuturi se datează în prima jumătate și la mijlocul secolului I î.e.n. Această schimbare de optică este în strînsă legătură cu elaborarea ideii unui imperiu universal¹².

Cel de-al doilea aspect important privește împrejurarea că dispunînd de cadre administrative și politice calcate pe dimensiunea unui oraș-stat, Roma nu a găsit, de la început, o formulă unitară pentru administrarea noilor teritorii. Absența unui cadru juridic care să ușureze procesul de integrare a zonelor cu-

---

¹ Fustel de Coulanges, Numa Denis, *La Gaule romaine*, Paris, 1924 ; J. J. Hatt, *Histoire de la Gaule romaine*, Paris, 1966.

² J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 35 și urm. ; J. Carcopino, *Histoire romaine*, t. II, (Col. Glotz), p. 27 și urm.

³ Oscilează între anexiuni și protectorat, creînd o rețea de state clientelare.

⁴ Caesar, *Războiul gallic*, I—VII.

⁵ *Ibidem*, VI, 23—44.

⁶ Alain Tranoy, *La Galice romaine*, Paris, 1981, p. 125 și urm. Proces de lungă durată început în sec. II î.e.n. și încheiat în vremea lui Augustus.

⁷ Dio Cassius, *Istoria romană*, LIII, 2, 4, 5, 6.

⁸ G. Alföldi, *Noricum*, Londra, 1974.

⁹ A. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, Londra, Boston, 1974.

¹⁰ A. Mocsy, *op. cit.* ; Idem, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam, 1970.

¹¹ Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVIII ; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane*, I, București, 1975 ; Introducere.

¹² J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 49 ; J. Carcopino, *Les étapes de l'imperialisme romain*, Paris, 1961 ; J. L. Riestra Rodriguez, *La idea del Estado universal en C. C. Tacit, Hispania antiqva*, VIII, 1976, p. 215 și urm.

cerite, greutatea cu care romanii s-au detașat de ideea că provinciile sînt o „pradă”¹³ și, în consecință, pot fi supuse unei exploatari sălbatice, lipsa de interes pentru urbanizare și impunere a modului de viață roman sînt trăsături tipice care caracterizează întreaga perioadă republicană. Abia la Caesar se schițează tendința de a rupe cu această tradiție, iar Augustus și succesorii lui imediați, Tiberius și Claudius vor dezvolta și vor aplica, sistematic, o nouă politică față de provincii. La starea de *subadministrare*¹⁴ se adaugă penuria de cadre specializate, nevoia de a așeza în fruntea provinciilor persoane lipsite de experiență, pregătire și, uneori, de scrupule. În sfîrșit este necesar să se amintească și faptul că o vreme destul de îndelungată, unele provincii nu au avut limitele teritoriale precis fixate. J. J. Hatt¹⁵ folosește pentru aceste cazuri termenul de *provincie deschisă* pe care-l aplică Galliei Narbonnensis pînă la Caesar și Germaniei pînă la dezastrul lui Varus. Gallia Narbonnensis și Germania nu par să fie singurele provincii a căror coeziune rezultă din unitatea comandamentului. După toate probabilitățile, aceasta trebuie să fi fost și situația Moesiei pînă la Domitian¹⁶ și a Daciei pînă la Hadrian, adică pînă la trasarea limes-ului.

Starea de lucruri amintită explică oscilațiile în materie de drept administrativ, folosirea formulei protectoratului și a patronajului, stabilirea de relații personale între comandantul care a condus operațiile militare și de organizare a provinciei și populațiile cucerite. Sînt de amintit, printre cazurile cunoscute raporturile cu totul speciale dintre allobrogi și Domitius Ahenobarbus¹⁷, dintre alte triburi celtice și Caesar¹⁸.

Din situația schițată mai sus rezultă acele aspecte care caracterizează politica expansionistă romană. Și anume acea lipsă de coerență în politica externă, menținerea, perioade excesiv de lungi, a unor statute intermediare, întîrzierea cu care romanii au fost dispuși să transforme un protectorat în administrație directă. Cu alte cuvinte atașamentul pe care romanii l-au vădit pentru ceea ce în antropologia funcționalistă s-a numit „*conducere indirectă*”¹⁹. Cazul Galliei a fost deja amintit. Senatul și Caesar optaseră, în faza inițială, pentru protectorat și menținerea autonomiei triburilor celtice. Numai declanșarea rezistenței armate l-a convins pe Caesar că soluția era neviabilă. Se poate adăuga momentul tîrziu în care Dobrogea, Thracia, Cilicia, Commagena sînt transformate în provincii. Această oscilație explică dificultățile pe care cercetarea actuală le întîmpină pentru precizarea momentului efectiv în care s-a constituit o provincie sau alta. Este situația Moesiei, de pildă²⁰.

Luînd în considerare acest aspect se poate înțelege mai bine de ce, cu toate tendințele expansioniste ale Romei, cu tot caracterul sîngeros al conflictelor mi-

¹³ Cicero, *Pro Fonteio*; Suetonius, *Tiberiu*, XXXII.

¹⁴ J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 35 și urm.; Fr. Jacques, *Le privilège de la liberté*, EFR, Palais Farnèse, 1984, p. V și urm.

¹⁵ J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 43.

¹⁶ Abia acum se procedează la o mai clară delimitare a hotarelor provinciale și se procedează la diviziunea ei în Moesia Inferior și Superior.

¹⁷ J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 39 și urm.

¹⁸ *Ibidem*, p. 75.

¹⁹ Sistem de guvernare „științific” oferit de școala funcționalistă administrației coloniale engleze. Ideea de bază consta în folosirea *structurilor indigene*; v. și Suetonius, *Augustus*, XLVIII; Appian, *Iberia*, 69.

²⁰ Vezi nota 16; se oscilează între anul 6 și 33 e.n.

litare și brutalitatea unor măsuri disciplinare, tradițiile și structurile autohtone au putut supraviețui mult timp după împlîntarea puterii romane în diverse zone de pe întinsul imperiului. Trebuie să se admită totuși că fenomenul are o dublă explicație. Pe de o parte, acea incoerență și încetineală în impunerea administrației romane. Pe de altă parte, capacitatea gândirii politice romane de a se adapta la infinite realități locale. Este limpede, de asemenea că supraviețuirea a numeroase tradiții autohtone a fost favorizată de acel spirit de toleranță pe care romanii l-au afișat imediat după pacificarea fiecărei provincii. Evident, această toleranță nu exculde, ci presupune, integrarea tuturor comunităților locale într-un sistem mai vast, respectarea ordinii romane, îndeplinirea obligațiilor față de autoritatea superioară.

Semnarea unor aspecte legate de maniera de instituire a autorității romane este obligatorie pentru înțelegerea duratei procesului de romanizare și capacitatea de supraviețuire a civilizațiilor diverselor neamuri cucerite.

Înainte însă de a analiza romanizarea este absolut necesară definirea acestui proces în legătură cu care s-au formulat diferite opinii și au fost elaborate definiții, s-a încercat precizarea condițiilor care l-au favorizat și a etapelor lui de desfășurare. Dintre diversele puncte de vedere elaborate pînă acum nu poate fi acceptat acela care reduce romanizarea exclusiv sau în principal la un fenomen de limbă²¹. Ideea a fost susținută și mai recent într-o lucrare de lingvistică²². Este evident că atitudinea se explică printr-o confuzie gravă, mai precis prin suprapunerea care s-a făcut între valoarea perenă al unuia sau altuia dintre aspectele civilizației romane și procesul însuși al romanizării. Căci nu se poate contesta că, din ansamblul civilizației romane, perenitatea a avut doar limba latină. De aici confuzia și viziunea unilaterală asupra unui proces istoric de o complexitate nebănuită ale cărui laturi și forme nu sînt totdeauna ușor de surprins. De aceea este o greșeală metodologică de a se porni în judecarea și reconstituirea lui doar de la faptul lingvistic și de a se neglija datele furnizate de arheologie și știrile scrise.

Revenind la definiția romanizării, trei puncte de vedere mai recente merită să fie luate în considerare. Acelea formulate de R. Etienne²³, M. Bénabou²⁴ și J. Gagé²⁵. Fără a mai fi cea mai completă, imaginea oferită de Gagé este suficient de nuanțată pentru a merita reproducerea ei parțială „La romanisation peu à peu ce fut — phénomène bienfaisant dans l'ensemble — pour ceux qui venaient d'une civilisation indigène autre qu'hellénique ou hébernisé, d'adopter la langue latine, pour l'usage courant et à plus forte raison pour l'officiel, ce fut aussi de se vêtir, de se loger à la romaine — n'hésitons pas à ajouter, de se baigner de la même façon, tant la romanité a reposé, en fin de compte, sur des éléments presque matériel de confort, des habitudes constituant un standard

²¹ Fr. Jacques, *op. cit.*, p. 665 și urm.

²² I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 13 și urm.

²³ R. Etienne, G. Fabre, Le Roux, A. Tranoy, *Les dimensions sociales de la romanisation*, în *Assimilation et résistance*, București—Paris, 1976, p. 107.

²⁴ M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1975, p. 32 și urm.; Idem, *Résistance et romanisation en Afrique du Nord*, în *Assimilation et résistance*, p. 367 și urm.

²⁵ J. Gagé, *Les classes sociales dans l'empire romain*, Paris, 1964; pentru problemele romanizării, în general, introducerea la aceeași lucrare.

de vie, avec ce que le terme implique à la fois de commodité généralisé et de risque de mediocrisation"²⁶. În legătură cu definiția lui Gagé este necesar să se adauge că romanizarea își pierde caracterul binefăcător nu numai în contact cu civilizația elenică sau elenizată, ci și în contact cu civilizațiile orientale care și-au păstrat personalitatea chiar în condițiile unei foarte îndelungate stăpîniri romane. Se pot cita, cu titlu, de exemplu, Africa romană și Egiptul, unde tradițiile locale au avut o mare putere de supraviețuire, determinînd caracterul superficial al romanizării.

Cauzele principale ale declanșării procesului de romanizare rămîn cucerirea sau transferul de proprietate, colonizarea sau transferul de populație și transferul de civilizație, în primul rînd, impunerea administrației, limbii, a legislației și a altor forme ale culturii — artă, religie, literatură²⁷.

Punctul inițial de plecare în procesul de romanizare rămîne asimilarea în domeniul culturii materiale, caracteristică subliniată și în definiția lui Gagé. Romanizarea nu poate fi limitată însă la acest aspect. Nu există astăzi nici un dubiu că romanizarea a fost favorizată de vechimea contactelor stabilite între diverse comunități europene și civilizațiile mediteraneene (etruscă, greacă și romană) acestea, la rîndul lor, depinzînd de gradul de izolare, în raport cu marile circuite de schimb, a unei anumite zone geografice²⁸. Este o condiție obligatorie, sesizată și subliniată de V. Pârvan și de alți istorici ai antichității²⁹ chiar dacă pentru lingviști relațiile economice, comerciale între Roma și populațiile care vor fi cucerite. „nu sînt de luat în considerare nici măcar ca premise ale romanizării”³⁰. Importanța contactelor economice sau izolarea nu trebuie să fie absolutizată însă, deoarece nord-vestul Peninsulei Iberice, caracterizat prin izolare, nivelul scăzut al dezvoltării economice în momentul cuceririi, conservatorismul structurilor sociale va fi romanizat, este drept într-un răstimp ceva mai îndelungat. Și aceasta, în ciuda rezistenței armate sau pasive pe care au opus-o asturii, cantabrii, lusitanii și callaecii³¹. Din ultimul caz amintit rezultă alte condiții favorizatoare — momentul cuceririi, durata perioadei de subadministrare³² gradul de împotrivire al populațiilor autohtone la dominația și pătrunderea influenței romane³³. Relativ la ultima condiție ar trebui adăugat și perioada de timp în care se înregistrează forme de rezistență armată (răscoale, război de eliberare). Situația din Galicia își găsește analogie în Pannonia unde rezistența față de Roma se manifestă în organizarea unor veritabile războaie, *singeros re-*

²⁶ *Ibidem*, p. 48.

²⁷ Vezi definiția și condițiile la M. Bénabou, în vol. *Assimilation et résistance*.

²⁸ V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974.

²⁹ I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974; A. Mocsy, *op. cit.*, p. 30 și urm.; Sigf. de Laet, *Roman, Celts and Germans in Northern Gaul*, „Diogenes”, 47, p. 83 și urm.; A. Tranoy, *op. cit.*, p. 449 și urm.

³⁰ I. Fischer, *op. cit.*, p. 17.

³¹ Strabon, *Geografia*, III, 1; T. Liviu, *Per.* 55; Appian, *Iberike* 74; Dion Cassius, *Ist. Romana*, XXXVII; LIII—LIV; Suetonius, *Caesar*, XVIII.

³² J. J. Hatt, *op. cit.*, p. 367 și urm.; M. Bénabou, *op. cit.*, p. 369; G. Barrool, *La résistance des substrats preromains en Gaule*, în *Assimilation et résistance*, p. 398 și urm.

³³ Ca și nota precedentă.

Lui Alexandru Ipsilanti nu îi erau străine nici ideile specifice *mercantilismului și fiziocratismului*, curente ce puneau accentul, primul, pe circulația mărfurilor, iar al doilea pe sporul populației agricole. De altfel, pe cînd se afla în scaunul Moldovei (1787—1788), secretarul său, Alexandre d'Hauterive, i-a atras atenția că „poporația celor ce aduc roade folositoare este mică, dar a celor ce consumă fără folos este mai mare decît s-ar crede”²⁰. Alexandru Ipsilanti a văzut îndreptarea acestei situații prin intensificarea lucrării pămîntului și a creșterii vitelor. În preambulul hrisovului din 13 noiembrie 1775, domnul și-a exprimat convingerea că „lucrarea pămîntului și păstoria” au un rol fundamental în producția economică, deoarece „dintr-aceste curge miere și lapte”. Pentru ca asemenea îndeletniciri să devină rentabile, el a preconizat mai întîi să se întreprindă cercetări cu privire la „grăsimea [rodnicia] pămîntului”; constatările trebuiau să fie făcute de oameni „iscusiți” în stare „să ia plugul înșiși la începutul lucrării, să dea pildă vrednică de minune”²¹ (s.n.). Adept al sporirii agriculturii și creșterii vitelor, idee caracteristică fiziocraților, învățatul principe socotea că locuitorii ar trebui îndemnați „pentru însuși folosul lor... să sîrguiască cu cea desăvirșită silință și bucurie la buna lucrare a pămîntului, la înmulțirea vitelor și la orice astfel de zaherea, ca și ei să trăiască cu îndestulare”²². Aceste îndemnuri n-au rămas, desigur, fără urmări practice. Dionisie Eclesiarhul arată în cronică sa că „țăraniii își lucrau pămînturile lor nesupărați cu greutate de dăjdi” și că „toți se bucurau și fără grijă petrecea, ieftinătate era la mărfuri și la dobitoace, boii, vacile, caprele cu puțin preț, bucatele cu mai puțin preț”²³.

Deoarece secolul al XVIII-lea a reprezentat pentru țările române — așa cum am văzut — epoca unor intense și frecvente fluctuații demografice, domnitorii iluminiști și-au dat seama că „principala cauză a fugii țăranilor era, în primul rînd, absența oricărei reglementări a strîngerii dărilor”²⁴. Pentru îndreptarea situației, ei au trecut la reformarea sistemului fiscal. Astfel, Nicolae Mavrocordat a reluat modelul ruptoarei, inaugurat de Antioh Cantemir și Constantin Brîncoveanu (model ce fusese sistat între timp), înlocuind multiplele dări la care erau obligați țăranii cu una singură, plătită în patru rate (ruptori). Aplicat atît în Moldova cit și în Țara Românească, noul sistem a adus unele înlesniri în rîndul țăranilor, deoarece „cu această tocmeală, dacă-și plătește ruptoarea într-o lună, deacii să odihnește doao luni și-și caută trebile caselor și de agonisitele lor”²⁵.

Grigore al II-lea Ghica a aplicat și el acest sistem fiscal (în care dările se plăteau în patru rate fixate în prima lună a fiecărui anotimp al anului) în cele

²⁰ Alexandre d'Hauterive, *Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787*, București, 1902, p. 127.

²¹ V. A. Urechiă, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786*, București, 1893, p. 111. (În continuare: *Memoriu...*).

²² *Ibidem*.

²³ Dionisie Eclesiarhul, *Chronograful Țării Românești de la 1764 pînă la 1815*, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. II, Iași, 1863, p. 166.

²⁴ Florin Constantiniu, *Op. cit.*, p. 42.

²⁵ Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, Edit. Academiei, București, 1963, p. 260.

două țări române de la est și sud de Carpați, ceea ce dezvăluie caracterul unitar al reformelor sale²⁶.

Constantin Mavrocordat, vârul primar al lui Ghica, adînc influențat de ideile filozofice ale timpului, îndeosebi ale lui Voltaire și ale altor enciclopediști, devenind el însuși un principe „luminat”, și-a dat seama de necesitatea reînnoirii multor instituții feudale, îndeosebi cele ce vizau sectoarele fundamentale ale țărilor române. Astfel, corespunzător nevoilor vieții interne a Principatelor, în 1741 Divanul țării adopta un șir de măsuri complexe reunite în *Mercure de France* (unde au fost publicate în 1742) sub numele *Constitution*. Această „Constituție” cuprindea o reformă fiscală desființînd înlăturarea dărilor în natură (corespunzătoare economiei feudale) și înlocuirea lor cu dări în bani. Totodată, reforma desființa răspunderea colectivă a satelor față de fisc, fiecare țăran fiind răspunzător pentru darea fixă pe care trebuia s-o achite la patru termene („sferturi”) ²⁷.

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, reforma lui Constantin Mavrocordat a fost îmbunătățită de Alexandru Ipsilanti care, la rîndu-i, a acționat în vederea lichidării abuzurilor fiscale. După cum rezultă din hrisovul din decembrie 1775, domnitorul era nemulțumit de „înmulțirea sferturilor și încurcătura socotelilor, după care sârmanii creștini nu erau scutiți măcar o zi de supărările tacsidarilor [strîngătorilor] de bani”. El considera că numai reorganizarea sistemului fiscal putea să-i ajute „pe cei sârmani” și să scoată țara din „starea cea mai tristă și tînguibilă”²⁸. Pentru a contracara eventualele reacții din partea clasei privilegiate a boierilor, Alexandru Ipsilanti s-a simțit obligat să declare, cu același prilej, următoarele: „de cînd providența ne-au pus în capul acestei țări drept credincioase, am socotit că precum ne-au dăruit cu tronul domniei, ne-a împus și datoria pentru buna cîrmuire a poporului țării noastre”²⁹ (s.n.). Această mărturisire pune în evidență, între altele, concepția sa cu privire la conducerea statului, întemeiată pe ideile luministe și raționaliste, concepție întilnită și în alte acte ce-i poartă semnătura. Așa, de pildă, în hrisovul din 4 iulie 1777, Alexandru Ipsilanti arată că „domnii și oblăduitorii cărora li se încredințează și li se dă sub stăpînire țări și noroade” au o „netăgăduită datorie”³⁰ ca prin „cuget și voință” să declare „războiul cel mai mare oricărui obstacol și oricărei greutăți” și să contribuie pri „puterea care înlesnește orice efect” la „îndreptarea și propășirea țării”³¹.

Aplicarea reformei fiscale a dus la înlocuirea vechiului sistem al „sferturilor” prin cele patru „sămi”, ce înglobau toate obligațiile financiare ale birnicilor. Totodată s-a hotărît ca repartizarea dărilor să se facă „după numărul locuitorilor fiecărui sat”, urmînd ca „țărani să-și facă cîsla [împărțeala] între ei ca să plătească fiecare în analogie [în raport] cu puterea sa”³². Se renunța, astfel, la vechiul sistem în virtutea căruia birul era repartizat pe sate, fără a ține seama

²⁶ Cf. Matei D. Vlad, „Ruptoarea...”, p. 77.

²⁷ P. P. Panaitescu, în *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 436—437.

²⁸ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*, trad. George Sion, tom. III, p. 326.

²⁹ *Ibidem*, p. 323—324.

³⁰ V. A. Urechia, *Op. cit.*, p. 56.

³¹ Dionisie Fotino, *Op. cit.*, tom. III, p. 323—324.

³² *Ibidem*, p. 327.

de numărul locuitorilor și, implicit, de puterea economică a unei localități sau alteia.

Asemenea reforme fiscale arătau că în viața economică și socială a Principatelor dunărene se petreceau schimbări care solicitau soluții și forme instituționale noi, apte să răspundă exigențelor impuse de evoluția societății românești spre iluminismul și modernismul secolului al XVIII-lea. Numai așa se explică, de pildă, importanța măsură luată de Nicolae Mavrocordat de a aduce în fața *Divanului* o situație statistică privind felul în care fusese administrat „bugetul” țării. În timpul celei de a doua domnii în Moldova (1711—1715), Nicolae Mavrocordat a convocat „pe toți boierii în casa cea mare, și, aducînd catastihle vistieriei, le-au arătat cîte dăjdi și cîte venituri domnești s-au strîns la vistierie într-acei an”. Apoi — precizează Axinte Uricariul — „au arătat și catastihul de cîte cheltuieli s-au făcut”, prilej cu care a înfățișat *Divanului* și sama domniei lui cei dintîiu (1709—1710)³³.

În mod similar a procedat și în ultima domnie munteană, în anul 1724, cînd „au dat măria sa toate socotealele pînă în al șaselea an [adică pe intervalul 1719—1724], arătînd cu anatefterurile [condicile] ale anilor trecuți, care erau iscălite de toți boierii cei mari, de cîte venituri au fost, adecă dăjdi ce s-au strîns în țară” și cîte „s-au cheltuit în trebile împărăției și ale țării...”, dovădindu-se că adevărat sînt... și asupra măriei sale n-au rămas nimic³⁴.

Procedînd astfel, domnitorul a urmărit să introducă — cum arată N. Iorga — „cel mai strict control al banului public”. Marele istoric remarca, în legătură cu acest aspect, că „pînă atunci în nici o țară din Europa nu se îndrăznise a aduce înaintea celor îndrituiți ceea ce am putea numi un buget devenit astfel public³⁵”.

Dintre reformele social-economice înfăptuite de domnitorii iluminiști din secolul al XVIII-lea, mai importante au fost, desigur, cele privitoare la reglementarea raporturilor agrare. În acest veac statul a intervenit tot mai mult și mai frecvent „în raporturile dintre stăpîn și iobag, cei doi factori principali ai vechilor relații de producție³⁶”. Prin asemenea intervenții s-a urmărit însă nu atît îmbunătățirea situației proprii a țăranilor, ci, mai ales, conform ideilor luminiștilor, sporirea capacității lor fiscale pentru a contribui astfel la creșterea generală a veniturilor statului³⁷. Totuși, în pofida acestor scopuri, — așa cum s-a spus — „reformismul fanariot, practicat în spiritul unui vag despotism luminat, deși nu a fost mai mult decît un „aggiornamento” al structurilor tradiționale, a creat un nou cadru pentru lenta evoluție a societății românești, spre lumea modernă³⁸”.

O evoluție „spre lumea modernă” care cerea, în primul rînd, înlăturarea dependenței personale a țăranilor de stăpînii de pămînt — element esențial al relațiilor de producție feudale și la care s-a gîndit, se pare, primul domn fanariot.

³³ Axinte Uricariul, *A doua domnie a lui Neculai Alecsandru Mavrocordat voievod în Moldova (1711—1716)*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, vol. II, București, 1872, p. 140.

³⁴ Radu Popescu Vornicul, *Op. cit.*, p. 277.

³⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII (Reformatorii), București, 1938, p. 66.

³⁶ Acad. D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Edit. științifică, București, 1967, p. 240.

³⁷ *Ibidem*, p. 241.

³⁸ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 208—209.

O dovadă în acest sens o constituie relatarea istoricului sas Johann Filstich care precizează că Nicolae Mavrocordat „*înlătură rumânia și pe toți rumânii ce-i erau supuși îi lăsă slobozi*“³⁹ (s.n.). Cum se știe, faptul nu s-a petrecut ca atare, dar afirmația ne îndreptățește să credem că a existat o intenție a voievodului de desființare a servitului personal pe care n-a apucat însă să o transpună în practică. De altfel, ceva mai târziu, desființarea rumâniei în ambele Principate românești extracarpătice va fi principala reformă înfăptuită de fiul lui Nicolae vodă, Constantin Mavrocordat — ceea ce arată că ideea stăruia în programul oamenilor politici ai vremii.

Desființarea iobăgiei denumită *rumânie* (în Țara Românească) și *vecinie* (în Moldova) a fost, fără îndoială, cea mai însemnată dintre reformele lui Constantin Mavrocordat. Prin hrisovul din 1746 din Țara Românească, rumânii deveneau liberi, răscumpărându-se cu 10 taleri, dar fără a primi și pământ, ei fiind totodată obligați să presteze pentru stăpînul lor 12 zile de clacă pe an. În Moldova — unde decizia de abolire a fost adoptată în 1749 — eliberarea se făcea fără plata unei despăgubiri, dar cu îndatorirea foștilor iobagi de a lucra 24 zile cu „nart“ (adică cu normă), care fiind ridicat făcea ca zilele de clacă să fie în realitate mult mai numeroase⁴⁰.

Desigur, prin prevederile care vizau interzicerea dreptului țăranilor de a se strămuta, prin convertirea dării în natură în dare în bani ca și prin înființarea clăcii, reformele nu limitau decît parțial înăsprirea exploatării și a abuzurilor boierimii. Dar, așa cum a remarcat A. D. Xenopol, planul de măsuri al lui Mavrocordat „oricît ar fi fost de greșit, tot era mai drept și mai echitabil decît starea îngrozitoare în care înota societatea timpului“⁴¹. Oricum, intenția lui Constantin Mavrocordat — hrănită de lecturile din autorii iluminiști ai vremii — era să contribuie la întărirea economică, spirituală și morală a poporului, voievodul fiind — așa cum l-a caracterizat în 1740 Jean Claude Flachet, vizitator francez al curții domnești din București — „domn al unui popor numeros, considerîndu-se îndatorat să-i fie părinte și să lucreze solid la fericirea lui“⁴².

Reglementarea raporturilor agrare a preocupat, de asemenea, atît pe Griгоре al II-lea Ghica⁴³ cît și pe Alexandru Ipsilanti, amîndoi impunîndu-se în istoria veacului al XVIII-lea ca mari reformatori. Astfel, pentru stăvilirea abuzurilor ce se făceau în privința zilelor de clacă, Alexandru Ipsilanti a stabilit, prin *Pravilniceasca condică* din anul 1780, ca țăranii să facă „stăpînului de moșie cîte 12 zile de om“, reyenîndu-se deci la numărul legiferat de Constantin Mavrocordat. Aceste zile urmau a fi prestate „de la începutul primăverii pînă la sfîrșitul toamnei, în 9 luni, iar nu tot deodată“. Prin aceeași reglementare, stăpînului de pământ i s-a interzis „să-și ducă clăcașii la muncă pe alte moșii ale sale

³⁹ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească*, ed. Adolf Armbruster și Radu Constantinescu, Edit. științ. și enciclopedică, București, 1979, p. 237.

⁴⁰ Mai pe larg, vezi Florin Constantiniu, *Op. cit.*, p. 79—165.

⁴¹ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 118.

⁴² Constantin Dapontès, *Ephémérides daces au chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, ed. Emile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. LXIII; Vezi și N. Iorga, *Stiri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntească în timpul lui Constantin vodă Mavrocordat*, București, 1926, p. 19.

⁴³ Cf. Matei D. Vlad, *Politica internă și externă a domnitorului Grigore al II-lea Ghica*, în „Revista de istorie“, nr. 10, XXXVIII (1985), p. 991.

la o distanță mai mare de 2—3 ore de moșia pe care o locuiau⁴⁴. Nerespectarea acestor reglementări de către boieri a determinat ample procese, ajunse pînă în fața Divanului domnesc, principele acordînd, nu o dată, dreptate sătenilor⁴⁵.

Influențați de concepțiile „liberalismului“ economic de esență luministă și enciclopedică, unii dintre domnitorii fanarioți și-au dat seama de însemnătatea „meseriilor liberale“, socotind că acestea sînt „de neapărată trebuință a se înmulți“⁴⁶. Așa, de pildă, Grigore al II-lea Ghica, acordînd unele scutiri fiscale meșteșugarilor organizați în bresle, a încurajat — cum s-a spus — „primele încercări de a întemeia industria în Moldova“⁴⁷. Aceeași preocupare a vădit-o și în Țara Românească. Astfel, la 30 august 1733, el acorda un hrisov mănăstirii Sinaia prin care o împuternicea să stăpînească „trei fîntini de păcuri izvoritoare și o groapă de pămînt ce să lucrează păcura într-însa“ (s.n.)⁴⁸.

Un interes similar a manifestat și în privința dezvoltării comerțului. În 1733 a reorganizat vama sau „carvasaraua“ din București, iar în anul următor — cum scrie Mihai Cantacuzino — a instituit un nou sistem vamal al Țării Românești, menit să contribuie la sporirea veniturilor statului.⁴⁹ Încă în timpul primei domnii din Moldova, Grigore al II-lea Ghica inițiasc organizarea lingă Galata „a patru iarmaroace pe an, pentru folosul obștesc al aceluși ținut“, cu scopul ca „săracii să-și vindă prisosul și să-și cumpere cele trebuincioase“.⁵⁰

Alexandru Ipsilanti, mai mult decît oricare dintre domnitorii fanarioți, și-a dat seama de însemnătatea dezvoltării meșteșugurilor și comerțului. În acest scop, în decembrie 1775, el a alcătuit o comisie de opt boieri care să se ocupe de „pricinile“ tuturor meseriilor și „îndeosebi de orice invențiuni noi și orînduiele bune ce pot fi spre folosul și podoaba patriei“ (s.n.)⁵¹. O consecință imediată a acestei inițiative a constituit-o înființarea, în august 1776, a manufacturii de hîrtie („harturghiei“) de pe apa Leuta, pe moșia Batiștei, din județul Prahova. Întemeierea „fabricii“ de hîrtie a fost făcută nu numai din considerente economice, ci și pentru prestigiul țării, fiind apreciată ca un lucru „foarte trebuincios atît poliției [statului], cu trebuința scrisorilor, cît și bisericii cu tipăritul cărților“⁵². Din întregul context al actului se degajă idei specifice curentului iluminist. Acestea sînt evidente și în noul aspect pe care îl capătă negoțul prin restrîngerea monopolului otoman asupra comerțului exterior, ca și în protecția acordată negustorilor autohtoni, prin hrisovul din decembrie 1775. Ceea ce, firește, a dus la prosperitatea negustorilor de țară care — potrivit lui Dionisie Eclesiarhul — „se lățiau cu alișveriturile [afacerile] lor la ciștig“.⁵³ De altfel, Alexandru Ipsilanti a acordat o atenție

⁴⁴ Cf. Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 13.

⁴⁵ *Acte judiciare din Țara Românească (1775—1781)*, ed. Gh. Cronț, ș.a., Edit. Academiei, București, 1973, p. 91.

⁴⁶ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. III, p. 324—325.

⁴⁷ A. D. Xenopol, *Op. cit.*, p. 524.

⁴⁸ Constantin C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, Edit. științifică, București, 1973, p. 127.

⁴⁹ Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 156.

⁵⁰ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 291.

⁵¹ Dionisie Fotino, *Op. cit.*, tom. III, p. 324—325.

⁵² V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, tom. I, București, 1891, p. 95.

⁵³ Dionisie Eclesiarhul, *Op. cit.*, p. 166.

deosebită și aprovizionării populației bucureștene cu produsele necesare hranei obișnuite. Astfel, prin poruncile date de el în luna noiembrie 1775, ispravnicii județelor care se învecinau cu *Capitala* erau avertizați că trebuie „să poarte grijă ca pe toată săptămîna să pornească” din acele județe un număr suficient de căruțe „cu cele trebuincioase” pentru „a fi îndestulare în București”. Pentru a contracara tendințele de speculă, prin hrisovul din 15 noiembrie 1775, se fixau și prețurile la produsele ce urmau a fi vîndute pe piața Bucureștilor. Actul viza în primul rînd pe zapcii care erau datori „să cerceteze prin tîrg de vin cele trebuincioase spre vînzare a fi îndestul și a nu fi lipsă” și „să păzească nartul [prețul] după cum s-au găsit cu cale (s.n.)⁵⁴

Influențat puternic de ideile luminate și moderniste ale Europei apusene, prin hrisovul din octombrie 1775, Alexandru Ipsilanti a adus substanțiale îmbunătățiri transporturilor, organizînd „menzilirile” sau poștele, a căror întreținere trecea în seama statului. Prin această reformă se stabileau chiar și „tarifele pentru transportul călătorilor”, deoarece — cum a remarcat C.C. Giurescu — „poșta la noi a fost și precursoroarea diligenței”⁵⁵. Oricum, prin cele 18 „ponturi” pe care le conține, hrisovul respectiv adaugă noi elemente care pun în lumină faptul că societatea românească se îndrepta spre noi orizonturi ale lumii moderne, în care transmiterea corespondenței să intre în responsabilitatea statului, iar oamenii să nu fie „stînjeșiți din grabnica lor călătorie” (s.n.)⁵⁶

Un alt aspect asupra căruia dorim să ne oprim în mod succint, în ultima parte a acestui demers științific, îl reprezintă modul în care au înțeles unii domnitori din secolul al XVIII-lea — potrivit spiritului iluminist de care erau animați — să aplice prevederile justiției. Astfel, încă din prima domnie din Moldova, Nicolae Mavrocordat s-a străduit să pună capăt diferitelor abuzuri pe care instanțele locale și chiar Divanul domnesc le săvîrșeau în judecarea proceselor. În acest scop, el îndeamnă pîrcălabii „să nu închidă oamenii pentru fie ce vină”,⁵⁷ atrăgînd atenția celor împuterniciți cu judecarea proceselor: „în dzilele mele să căutați la dreptate, ca să nu ziceți pe urmă că nu v-am datu dumilorvoastre a înțălege” (s.n.)⁵⁸. Era un fel de declarație-program despre modul în care avea de gînd să aplice pravilele țării în împărțirea dreptății, principiu căruia, în genere, domnitorul i-a rămas consecvent în toate cele patru domnii. Mulți dintre cei nedreptățiți, dîndu-și seama că domnitorul le este favorabil, „veniau la Divan cu pîră asupra zlotaișilor că le-au luat atîtea năpaști.”⁵⁹ În această privință, concludentă este și remarca lui Neculce care notează că „țării prostimei [poporului] vrea să le arate milă și dreptate și vră să le ție de parte”.⁶⁰ Domnitorul s-a aflat de partea locuitorilor țării și cu prilejul jalbelor prin care negustorii turci se plîngeau

⁵⁴ V. A. Urechia, *Memorii...*, p. 763.

⁵⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 616.

⁵⁶ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, București, 1891, p. 103—107.

⁵⁷ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, ed. Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Edit. Junimea, Iași, 1976, p. 306.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 312.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 293.

⁶⁰ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 253.

că fuseseră „jăcuiți“ de „unii și alții“ dintre moldoveni. Nicolae vodă — precizează izvorul citat mai sus — „la giudecată se făcè a ține cu turcul iar pe urmă ieșie giudecata dreaptă moldoveanului“ (s.n.)⁶¹

Despre fiul și urmașul său în domnia Țării Românești, cronicarul Enache Kogălniceanu, care, în general, a combătut politica reformatoare a lui Constantin Mavrocordat, era nevoit să recunoască audiența de care se bucurau la domn cei sărmani: „Ușile Divanului erau deschise și multă vorbă cu prostimea avea, cât atita le dăduse obraz, cât nu putea nimeni din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vreunui țaran, că îndată [țaranul] striga la vodă, și pentru un lucru de nimica a unui țaran cât de prost, făcea pe un boier mare mascara și-l închidea“.⁶² La rîndul său, Ion Neculce, care l-a cunoscut bine pe domnitor cu prilejul guvernărilor sale în Moldova afirma că: „la divanuri [judecăți]... să ispite să să pui și împotriva boierilor, unde socotè că giudecă strîmbu boierii“,⁶³ iar spătarul Ioan Canta arăta că vodă îi obișnuise pe oameni să se adreseze domniei.⁶⁴ La rîndul său, biograful familiei, cărturarul grec Petru Depasta notează că domnitorul prefera „mai mult de toate dreptatea cea mai curată... și imparțialitatea“⁶⁵. A. D. Xenopol, cu viziunea lui adîncă de istoric și filozof, a sesizat admirabil ideile care-l călăuzeau pe Constantin Mavrocordat, afirmînd că acesta a căutat „să-și întemeieze puterea pe poporul de jos în loc de [ajutorul] nesigur și șovăitor al boierilor“.⁶⁶ Într-adevăr, aplicarea acestor măsuri legislative, unele dintre ele cu rezultate puțin satisfăcătoare pentru marea masă a țaranilor contribuabili, au situat pe Constantin Mavrocordat în fruntea principilor reformatori din sec. XVIII. El se înscrie în istoria acestui veac ca un promotor de seamă al procesului de modernizare a vieții și a instituțiilor statale românești, deși multe dintre măsurile preconizate aveau să cadă, cu timpul, în desuetudine.

Demne de amintit sînt, de asemenea, principiile moderne de care a fost călăuzit Grigore al II-lea Ghica în împărțirea dreptății. Referindu-se la acest aspect, Enache Kogălniceanu notează că în timpul cît „au stătut... domn în țările acestea“ (Moldova și Țara Românească), el le-a înzestrat „cu mari orînduiești“ și că „giudecățile foarte le căuta... nepoftind asupreală săracilor“ (s.n.).⁶⁷ Autorul *Cronicii anonime* afirmă și el că Ghica „să siliia și să osteniia foarte multu cetînd toate jalbele țărâi tot singur“, preocupîndu-se ca cei „săraci să nu fie năpăstuiți, să nu se afle în strîmbătăți“ (s.n.).⁶⁸

Pe linia aceluiași considerente se poate afirma că, în a doua jumătate a sec. XVIII, cea mai importantă reformă, în spiritul iluminismului și modernis-

⁶¹ *Ibidem*, p. 309.

⁶² Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întîie și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, vol. III, București, 1874, p. 203.

⁶³ Ion Neculce, *Op. cit.*, p. 352.

⁶⁴ Spătarul Ion Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*, în Mihail Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 183.

⁶⁵ Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 317.

⁶⁶ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 94—95.

⁶⁷ Enache Kogălniceanu, *Op. cit.*, p. 211—212.

⁶⁸ *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)*, ed. Dan Simonescu, Edit. Academiei, București, 1975, p. 126.

mului, care îl așază pe Alexandru Ipsilanti printre promotorii dreptului românesc, este cea privitoare la reorganizarea justiției — acțiune ce se integrează în mod firesc curentului de legiferare și codificare ce avea loc pe plan european. În hrisovul prin care Alexandru Ipsilanti își anunța intenția de a publica *Pravilniceasca Condică*, el arăta că în viața statului pravilele sînt la fel de necesare ca și lumina pentru un călător „ce umblă întru întunearec“, deoarece ele ajută „spre chibzuirea dreptății și adevărului“. ⁶⁹ Adept al spiritului modern, domnitorul considera că justiția „iaste cea mai de folos, nu numai pentru buna petrecere a lăcuiitorilor, ci și pentru cinstea lor, pentru că altă mai multă defăimare nu poate fi la un norod, și mai vîrtos la cel de bună credință, decît a vieții fără de pravili“. ⁷⁰ Reorganizarea justiției trebuia să ducă spre acel ideal, în care — după opinia sa — „toți cei năpăstuiți să-și afle dreptatea lor la limanul bunelor pravili și la toți supușii noștri să se arate biruitoare dreptatea“ ⁷¹. Publicată în 1780, *Pravilniceasca condică* începuse a fi întocmită încă din primul an de domnie, voievodul mărturisind în hrisovul din 1775, privitor la „rînduiala departamentelor de judecăți“, că „am făcut o pravilă, carea și după ce vom arăta-o la toți, talmăcind-o și pe limba românească, vom și tipări-o“ ⁷² (s.n.)

Pravila reflectă o etapă de profunde schimbări în evoluția societății românești, marcînd faza de trecere de la concepțiile justiției vechi feudale, spre principiile noi, moderne, caracteristice orînduirii burgheze. Pe bună dreptate, Constantin C. Giurescu sublinia că principiul precum „garantarea libertății individuale și inviolabilitatea domiciliului... înscrise în *Condica pravilnicească* a voievodului Alexandru Ipsilanti, din 1780... constituie două revendicări burgheze în esență, chiar dacă ele erau cerute și de către boierime“ ⁷³. A.D. Xenopol aprecia că această lucrare „ar fi îndestulătoare spre a-i asigura [lui Alexandru Ipsilanti] un loc între acei domni care au contribuit la propășirea neamului românesc.“ ⁷⁴

În încheiere, se poate afirma că reformele social-economice înfăptuite de unii domnitori fanarioți, au fost impuse de însăși evoluția economică a celor două țări române de la sud și est de Carpați. În egală măsură s-a simțit nevoia reazănzării instituțiilor într-un cadru nou, tiparele feudale cu numeroase elemente orientale fiind prea strîmte pentru societatea românească din sec. al XVIII-lea, aflată — cum am văzut — tot mai intens în contact cu ideile reformatoare ale iluminismului și modernismului european. ⁷⁵ Așa cum s-a putut constata, ideile filozofiei iluministe și raționaliste au fost receptate de români numai în măsura în care răspundeau nevoilor vieții noastre interne, procesului legic și obiectiv ce avea loc în structura economică și socială a Principatelor române extracarpatică, ca urmare a apariției și dezvoltării treptate a noilor relații de producție capitaliste.

⁶⁹ *Pravilniceasca condică* (1780), ediție critică, Edit. Academiei, București, 1957, p. 42.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 42 și 44.

⁷¹ *Ibidem*, p. 44.

⁷² *Ibidem*, p. 165.

⁷³ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Edit. științ., București, 1972, p. 9.

⁷⁴ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 255.

⁷⁵ Cf. Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986.

PONDEREA FACTORULUI EXTERN ÎN ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNIEI

GHEORGHE PLATON

Legăturile omului cu natura în spațiul nostru geografic, interdependența dintre istoria și geografia pământului românesc au încetat, de mult, să mai facă obiectul unor simple afirmații generale, lipsite de acoperirea științifică necesară. Măsura în care natura a modelat structura psihică a locuitorilor acestor pământuri, de asemenea, și-a găsit expresie corespunzătoare în filozofia, în sociologia și în psihologia românească. Principalele definiții și concluzii sînt, astăzi, de uz curent, slujesc, în egală măsură, în activitatea specialiștilor, în pregătirea intelectuală și în educația tineretului și a marelui public. Aprecierea potrivit căreia „nu există istorie și nu există popor care să fie atît de mult expresii ale pământului lor cum este istoria românească și cum este poporul român¹ a fost verificată de greutatea conferită astăzi cercetării istorice, de caracterul său interdisciplinar.

În cazul istoriei noastre, nu este vorba, firește, doar de existența unui simplu raport între om și mediu, care-și găsește expresia în formele generale cunoscute, ci de o anumită relație și un anumit determinism, care sînt numai *ale noastre*, care se cer cunoscute, apreciate și dimensionate în specificitatea lor.

Dacă, în acest sens, — departe de a fi epuizate însă, — cercetările au ajuns la unele încheieri cu caracter definitoriu, celălalt aspect al determinismului fizic, *situarea în spațiul geografic european*, a fost mai puțin studiat și apreciat în acțiunea sa, pe durata lungă a istoriei. Constatările asupra influenței factorului extern, formulate izolat, în legătură cu anumite momente, evenimente sau fenomene istorice, nu au depășit linia simplificatoare a reliefării primatului factorului intern și a rolului subordonat al influenței din afară. Aceasta din urmă, se admite în general, impulsionează, potențează, frînează, etc. fără să poată influența sau marca decisiv natura unui fenomen. Niciodată, aproape, nu s-a admis că, — în anumite împrejurări, cel puțin, — în aprecierea lui pe durata lungă a istoriei, mai cu seamă, factorul extern, derivat din o anumită situație în spațiul geografic, poate juca un rol determinant; mult mai important, în orice caz, decît i se atribuie în mod curent.

Discuția noastră, cu caracter de simplă *orientare metodologică*, nu poate stărui asupra tuturor momentelor sau împrejurărilor. Este lesne de înțeles că întreaga noastră istorie ar putea fi rescrisă, analizată din acest unghi, reliefindu-i-se implicațiile, interdependențele și interferențele multiple, generate de situația pă-

---

¹ I. Conea, *Geografie și istorie românească*, colecția Luceafărul, București, ș.a., p. 42.

mîntului românesc în această *arie de convergență a civilizațiilor*² care a fost și este Europa de sud-est.

În cuprinsul acestui spațiu geografic, pămîntului românesc i-a revenit un rol particular. Cu largă deschidere spre Mare, situat pe cursul inferior al Dunării, teritoriul românesc a beneficiat de întregul șir al convergențelor, culturale, mai ales. Cultura și civilizația oamenilor care au trăit pe aceste pămînturi, deschise larg și mereu spre universalitate, au asimilat, creator, valori multiple, constituindu-se într-o originală și particulară unitate, plină de forță și armonie.

Convergențelor culturale le-au corespuns, mereu, multiple convergențe economice și strategice. Pe acest teritoriu, așezat la răscrucea unor importante căi de legătură ale Occidentului cu Orientul și ale nordului cu civilizațiile mediteraniene, s-au efectuat mereu schimburi de valori, s-au perindat oameni și s-au vehiculat mărfuri, s-au încrucișat și s-au înfruntat interese economice, politice sau strategice. Șirul de convergențe, diverse și contradicțorii, adesea, în acțiunea și interacțiunea lor continuă au conferit istoriei acestor locuri un caracter particular, imprimîndu-i un anume determinsim, care i-au marcat evoluția, influențîndu-i ascendența.

Itinerariul expediției lui Darius în 514 î.e.n., contactele repetate ale macedonenilor cu dacii și cu geții, cele de lungă durată ale localnicilor cu grecii și cu Imperiul roman și, apoi, cu cel bizantin, nu se situează pe linia unor legături întîmplătoare. Prin natura și durata lor, au influențat decisiv, am putea spune, istoria acestor locuri. Un cercetător, bun cunoscător al perioadei romane (Mihai Gramatopol) constată, chiar, existența unei „necesități” strategice care a determinat ocuparea Daciei de către Imperiul roman, vorbește de intenția atribuită lui Hadrian de a alcătui cu commonwealth roman, axat pe interesul populațiilor limitrofe de a se bucura de protecția Romei, pe care acestea, la rîndul lor, trebuiau s-o apere de atacurile barbarilor mai îndepărtați. Această idee s-a sprijinit pe elementul dacic, „singurul care atinsese un grad avansat de istoricizare, grație secularelor legături cu civilizația greacă”³.

Nu este necesar să stăruim aici asupra consecințelor generate de cucerirea romană și, apoi, de lungul șir de implicații asupra dezvoltării istorice a poporului român pe care l-au avut împrejurările din mileniul migrațiilor. Este limpede pentru oricine că aceste fenomene de natură externă au avut importante consecințe asupra organizării vieții pe aceste locuri, influențînd-o, conferindu-i trăsături specifice, definitorii.

În continuare, includerea pămîntului românesc în zona de interese, de influențe și de impact a unor mari și puternice state sau imperii feudale (Ungaria, Polonia, Imperiul otoman sau statul habsburgic) și-au pus, în egală măsură, pecetea asupra istoriei noastre. De asemenea, aceasta a fost puternic marcată de instituirea timpurie a stăpînirii maghiare asupra Transilvaniei. Faptul,

² Acesta este titlul raportului unei mari teme, susținut de prof. Emil Condurache și Răzvan Teodorescu la al XV-lea Congres Internațional de științe istorice. Cf. Comité international des Sciences historiques, XVe Congrès International des sciences historiques, Bucarest, 10—17 août 1980, *Rapports, I, Grands thèmes et méthodologie*, Edit. Academiei, 1980, p. 9—87 (*L'Europe de l'Est—aire de convergence des civilisations*).

³ Marguerite Yourcenar, *Memoriile lui Hadrian*, traducere și cuvînt înainte de Mihai Gramatopol, Cartea Românească, București, 1983, p. VII—VIII.

se știe, a avut importante consecințe politice asupra celorlalte teritorii românești, influențându-le destinul. Drept urmare, *lupta pentru independență* se înscrie ca o constantă, prima mare victorie realizându-se odată cu întemeierea celor două state românești de sine stătătoare.

Oscilarea Moldovei și a Țării Românești, mereu, între dubla amenințare care venea atît din partea crucii, cît și din aceea a semilunii, și-a pus pecetea asupra întregii istorii românești a evului mediu, influențînd opțiuni și decizii politice, determinînd curenți de idei și aspre lupte între grupări sau fracțiuni, cu consecințe tragice, adeseori, explicate greșit, uneori, prin interesele de clasă și nu prin rațiunile politice care le determinau.

Istoria politică a evului mediu românesc — ca întreaga noastră istorie politică, de altfel — ar putea fi rescrisă în lumina acestei dramatice confruntări. Situaarea pămîntului românesc în această zonă strategică a făcut necesară, a impus mereu, contraracarea presiunilor, a influenței politice și a intervențiilor militare. Domnia lui Mihai Viteazul și reacția externă la actul din 1600 reprezintă o vie ilustrare în acest sens. Schimbarea raportului de forțe și a echilibrului european în secolul al XVIII-lea a avut importante repercusiuni asupra teritoriilor românești, influențîndu-le evoluția istorică.

Situarea țărilor române la confluența în care se întîlneau și se ciocneau interesele celor trei mari imperii — țarist, habsburgic și otoman — precum și cele ale puterilor europene interesate sau angajate în „problema orientală” (sub raport economic, politic și strategic, Dunărea devenise „centrul de gravitație al lumii”⁴), au avut importante implicații și consecințe. Treptat, părți din pămîntul românesc au fost incluse în cuprînsul imperiilor vecine, aflate în plină expansiune (Transilvania, în 1699, Bucovina, în 1775, Oltenia — între 1718—1739 — în Imperiul habsburgic, Basarabia, în 1812, în cel țarist). În Moldova și în Țara Românească — devenite „bulevard de trecere” și cîmp de bătălie pentru oștile aflate în conflict, precum și „obiect de compensație pentru învingători”⁵ —, a fost instituit regimul politic fanariot; drept urmare, în anumite limite, cele două provincii românești au fost incluse în sistemul administrativ otoman, suferind toate gravele consecințe care au decurs de aici⁶. În acest secol, stăpînirea sau dominația străină, precum și dispoziția raportului de forțe dintre puteri au influențat puternic destinul nostru istoric.

Formarea, consolidarea și afirmarea națiunii române, cristalizarea conștiinței naționale, ridicarea pe o treaptă superioară și potențarea, în cuprînsul acestei noi sinteze, a secularelor legături care-i uneau pe fiii risipiți ai națiunii, afalți în cuprînsul unor entități politice deosebite, sub stăpînire sau dominație politică străine, au început în acest secol al *luminilor*, continuîndu-se în cel ur-

⁴ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VII, p. 251. Expresia este atribuită lui Talleyrand și este inserată în broșura *Napoleon III et les Principautés danubiennes*, apărută la Paris, în august 1858.

⁵ Aprecierile îi aparțin lui A. Billecocq, consul general al Franței la București. *Hurmuzaki*, XVII, p. 785 (Billecocq către Thiers, 24 octombrie 1840).

⁶ Pentru consecințele economice și politice ale sistemului, a se vedea lucrarea recentă *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol 30 VIII 1741—XII, 1742. Rapoarțele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*. Traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1985.

mător, al naționalităților. Lupta românilor pentru supraviețuire, pentru afirmarea valorilor proprii, adaptarea și modernizarea structurilor în acord cu cerințele vremii, pentru lărgirea autonomiei, independență și unitate, s-a desfășurat în acest context dificil, a fost complexă, dar unitară, totodată. Copleșitor, dominant, a fost aspectul național, care a colorat și a dat expresie frământărilor sociale, tendințelor de modernizare, de afirmare a spiritualității etnice și a tradițiilor autohtone, a credinței, a *legii strămoșești*. Orice câștig, orice pas înainte pe calea afirmării valorilor devenite naționale, în direcția modernizării, realizate deoparte sau de alta a Carpaților, aveau, *fără excepție*, pondere națională, se repercutau, într-o manieră sau în alta, asupra întregului corp național. Desfășurate în condiții diferite, în Transilvania și în Principate, acțiunile complexe ale românilor aveau aceeași valoare și finalitate națională, contribuind la definirea, la sublinierea ponderii corpului național.

Evoluția spre progres, dezvoltarea istorică a provinciilor românești și a organismului național românesc s-au desfășurat în condiții complexe și într-o manieră particulară. Dominația și stăpînirea străină și presiunea politică din afară, *interesele* care se ascundeau sub masca *suzeranității* și a *protectoratului* sau sub aceea a *apărării integrității Imperiului otoman*, au imprimat un anumit curs dezvoltării istoriei noastre; nu au îngăduit românilor abordări directe în soluționarea problemelor privind dezvoltarea societății în acord cu opțiunile naționale; au impus căi și mijloace compatibile cu aceste realități, care nu puteau să fie bruscate.

Așadar, lupta românilor pentru progres — termen generic ce cuprinde aspecte variate și complexe ale procesului de dezvoltare istorică — condiționată de această continuă presiune străină, a fost o acțiune perseverentă, desfășurată pe toate planurile, pentru câștigarea de poziții. Acțiunile, organizate treptat, devin părți componente ale unei strategii naționale, condusă în final, după constituirea statului național, dintr-un centru unic.

Contextul internațional, dominația sau stăpînirea străină au imprimat evenimentelor și fenomenelor istoriei noastre o anumită desfășurare, au impus dezvoltării societății românești căi și ritmuri particulare, specifice.

Subliniind această specificitate, reliefind ponderea și rolul factorului extern în dezvoltarea istoriei noastre nu diminuăm, cîtusi de puțin, rolul factorului intern. Dimpotrivă; aceasta a fost motorul care a impulsionat mereu acționînd asupra cadrului neprielnic, ostil adeseori, influențîndu-l, modificîndu-l, obligîndu-l la concesiuni și adaptări. Fără această *forță interioară*, care dă expresie capacității vitale a poporului român, forțele ostile, din afară, ar fi biruit, ar fi impus legea și „ordinea” lor. Or, în cele din urmă, a triumfat ordinea națională românească; aceasta, se știe, nu ca urmare a unor întîmplări favorabile, a unor conjuncturi, de natură să modifice împrejurările nefavorabile internaționale. Fără copleșitoarea forță de rezistență și de reacție națională — fără acțiunea acestor *forțe profunde*, naționale — aceste împrejurări favorabile ar fi rămas exterioare, fără efect. Stăruind asupra factorului extern în dezvoltarea istoriei noastre, urmărîm să scoatem în evidență căile particulare urmate, formele specifice adoptate de istoria românească în ascensiunea sa.

În Transilvania, aflată sub stăpînirea habsburgică, situația românilor în raport cu administrația imperială, cu nobilimea maghiară și cu ierarhia bisericească oficială a conferit luptei de rezistență un caracter particular. Înscriindu-și

eforturile în cuprinsul „legalității“ habsburgice, orientându-le, exclusiv, spre latura internă, cu scopul de a obține un statut juridic compatibil cu situația lor, românii au folosit toate mijloacele îngăduite pentru a-și afirma și impune opțiunile politice. O legalitate pe care au apreciat-o cu alte unități de măsură decât acelea utilizate de Monarhia habsburgică în politica sa duplicitară; acestea din urmă i-au opus, mereu, cumpăna dreaptă a judecării faptelor în acord cu valorile care decurgeau din dreptul natural, acceptat, în principiu, doar, de Curtea de la Viena în politica sa imperială. În cuprinsul acestei *legalități* s-a desfășurat și răscoala din 1784, a fost alcătuit și *Supplex*-ul din 1791, programul revoluției din 1848, dar și lupta armată împotriva guvernului revoluționar maghiar, care refuza să recunoască românilor drepturile de care beneficiau în virtutea Constituției imperiale din aprilie 1848.

Dezvoltarea vieții istorice românești din Transilvania a fost puternic influențată de această dublă presiune — habsburgică și maghiară — care a sfârșit prin a se unifica odată cu instituirea regimului dualist. Faptele sînt cunoscute și nu considerăm necesar să stăruim aici asupra lor. Nu mai trebuie demonstrată nici măsura în care *problema Transilvaniei*, mereu prezentă în relațiile Austriei și, apoi, ale Dublei monarhii cu Principatele și în urmă cu România, au impus, mereu abordări și soluționări particulare. Cele trei imperii care înconjurau teritoriul românesc, stăpînind părți dintr-însul, *legau strîns politica față de români de problema propriei lor existențe și integrități teritoriale*; de aceea, supravegheau cu atenție și interveneau cu promptitudine împotriva acțiunilor interne, desfășurate, tot mai mult, în orizontul panromânesc, național. În condițiile în care, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, mișcările românești, sociale sau politice, sînt limpede înscrise în acest orizont, reacția potrivnică a celor trei imperii apare firească — și ea își va pune pecetea asupra destinului nostru istoric, influențîndu-l.

Pentru a face față acestei triple presiuni, accentuate de jocul politic al puterilor europene, în cuprinsul noului raport de forțe și al echilibrului bazat pe politica legitimistă și de împărțirea sferelor de influență (la începutul secolului al XIX-lea, mai ales), românii au trebuit să-și croiască o strategie politică de mare suplețe, de natură să poată fi utilizată în acest complicat context. Prin natura lor, eforturile românești — pe linie națională —, date fiind multitudinea *intereselor* din zona inclusă în sfera „Problemei orientale“ — capătă valoare internațională, afectînd interese multiple, care depășesc pe cele ale imperiilor din zonă. Cu cit vor fi mai mari și mai importante aceste interese, cu atît mai directă și activă va fi participarea și amestecul în treburile românești.

Și acum, o ultimă importantă precizare: valoarea internațională a „problemei românești“ în epoca modernă (în tripla ei ipostază: *modernizare, unitate, independență*) nu reprezintă consecința simplă a determinismului geografic, după cum istoria noastră nu reprezintă un simplu efect al acțiunii și presiunii interesate, din afară. Aceasta — faptul apare de netăgăduit — este o rezultantă a acțiunii energice și conștiente, desfășurate de români în acest context nefavorabil și dificil, asupra căruia au acționat, pe care l-au modelat, l-au influențat, i-au atenuat, i-au diminuat sau chiar i-au anulat consecințele. Această realitate nu schimbă, însă, valoarea și greutatea acțiunii factorului extern asupra istoriei noastre naționale. Dimpotrivă, le subliniază, le definește mai limpede.

Acțiunea și rolul factorului extern în unele din momentele mai importante ale istoriei noastre moderne ilustrează, credem, observațiile formulate mai sus.

Regimul fanariot nu putea fi înlăturat pe calea luptei armate. Principatele nu mai erau în măsură să recurgă la această modalitate. În condițiile grave ale secolului al XVIII-lea, incluse în contextul larg al „Problemei orientale”, în cadrul politicii generale care viza integritatea Imperiului otoman, Principatele române beneficiază, într-o manieră sui generis, de suzeranitatea Porții pentru a-și apăra integritatea și a-și menține ființa de stat. Politica Rusiei, în favoarea câștigării și întăririi influenței politice, folosirea teritoriului Principatelor ca punct strategic important în conflictele cu Poarta, politica compensațiilor — inclusiv a celor teritoriale — cu urmări atât de grave în 1775 și 1812, sprijinirea intereselor românești doar în limitele exercitării unor presiuni convenabile asupra Turciei ș.a. au reliefat, în timp, cel puțin, obiectivele reale ale politicii țariste. Tripa împărțire a Poloniei a sporit, potențial, pericolele accentuând valoarea suzeranității și a protecției otomane asupra Principatelor. Planurile de partaj din primul deceniu al secolului al XIX-lea, finalizate cu anexarea Basarabiei, în 1812, a probat — oamenilor politici avizați, cel puțin — natura relațiilor cu Rusia și precaritatea echilibrului politic din Principate, devenite, ca urmare a poziției lor strategice — *la confluența celor trei imperii* — un punct de activă convergență politică și diplomatică⁷.

În condițiile în care soarta celor două țări românești depinde, în atât de mare măsură, de raportul de forțe dintre cele trei mari puteri vecine⁸, apare firească orientarea eforturilor politice românești spre latura externă, spre găsirea soluțiilor celor mai potrivite pentru menținerea statului și a integrității lor teritoriale, în contextul periculos al intereselor și influențelor adverse. În cuprinsul acestor preocupări, pe primul loc s-a situat problema statutului internațional al celor două Principate⁹. Folosind memoriile și proiectele de reformă¹⁰ adresate celor trei puteri, cercurile naționale au desfășurat o activă politică, în cuprinsul căreia, în ordinea firească a lucrurilor, promovau valorile etnice, devenite naționale. Definirea statutului juridic al Moldovei și al Țării Românești includea, firesc, problema unității și a independenței celor două provincii românești.

Firește, este dificil de apreciat în ce măsură s-a detașat *partida națională* de fanarioți. Cert este faptul că fanarioții înșiși au fost constrânși, în anumite limite, să adere la liniile politicii naționale¹¹. Națională în esența și obiectivele

⁷ Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Edit. Junimea, Iași, 1983.

⁸ A se vedea Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 12 și urm.

⁹ În acest sens, o exemplară analiză la Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene (capitolele Iluminismul politic românesc, p. 201—230 și Solidarități moderne în societatea secolului al XVIII-lea românesc, 235—246)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984. Vezi și G. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe*, în *Nouvelles études d'histoire*, VI, p. 15 și urm.

¹⁰ Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reformă și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1976.

¹¹ În acest sens, importante sînt observațiile formulate în lucrarea elaborată de Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, Edit. Eminescu, București, 1985.

sale, activitatea politică românească așa cum se degajă ea în perspectiva de astăzi — a fost suficient de suplă pentru a afirma interesele autohtone fără a se sprijini pe una sau pe alta din puterile aflate în competiție în zonă, ci folosind, cu abilitate și suplețe realitățile politice. Intrarea capitulațiilor în dreptul public european reprezintă un rezultat al acestor eforturi.

Contextul politic care a urmat Congresului de la Viena, cel puțin pînă la începutul deceniului 4, s-a dovedit a fi și mai amenințător pentru români, în condițiile în care recunoașterea *legitimismului* a sporit rolul și influența Rusiei și a Austriei, diminuîndu-se, într-o manieră corespunzătoare, rolul de scut protector al suzeranității otomane. Sfînta Alianță a oferit temeuri și mijloace în plus de presiune și influență, în împrejurările în care Imperiul otoman era considerat (și acceptat ca atare) drept sector privilegiat de acțiune a Rusiei.

Mai mult decît în trecut, slăbiciunea Turciei sporea primejdia pentru români, impunea multiplicarea mijloacelor proprii de apărare și a capacității de ripostă. *Revoluția din 1821* a reliefat măsura în care realitățile românești erau condiționate de raportul zonal și european al forțelor politice. Caracterul aparent contradictoriu sau ambiguu al unora dintre acțiunile sau deciziile din timpul desfășurării acestora pot și trebuie să fie apreciate numai în cuprinsul complicatului context internațional de care era legată revoluția românească¹².

Nu trebuie să se creadă că românii, nerăbdători să se elibereze, au folosit prilejul oferit de Eterie asociindu-i-se. Evenimentele din anul 1821 nu pot să fie înțelese, evaluate și dimensionate prin ele însele, ci *numai* ca acțiuni și atitudini care se înscriu pe o linie de continuitate. În condițiile politice devenite mai complicate, ca și în trecut, forțele naționale nu puteau să se sprijine pe o putere pentru a căpăta o libertate iluzorie din partea celeilalte. Libertatea era indivizibilă și nu putea fi oferită de nici una din puterile angajate în jocul politic din zonă. Suzeranitatea otomană nu putea fi înlăturată cu sprijinul Rusiei și, cu atît mai puțin, cu cel al Austriei. Limitele acestui *sprijin* erau de mult cunoscute; iluziile nu mai erau îngăduite.

Românii, credem noi, au fost constrînși să se angajeze în evenimentele în curs de desfășurare; făcînd-o, nu s-au raliat, însă, nici unei grupări; așa cum vor proceda și mai tîrziu, s-au pregătit și au așteptat *cu arma la picior*, cu convingerea că rezolvarea finală a conflictului va presupune o soluție politică internațională, în cadrul căreia va fi avut în vedere și statutul juridic al celor două Principate.

În condițiile date, *neutralitatea* nu era posibilă. Exista convingerea, întărită de experiența fazelor anterioare ale „Problemei orientale”, că, în cazul conflictului anunțat de Eterie, teritoriul Principatelor va reprezenta, din nou, punctul obligatoriu de trecere al armatei ruse, cu sau fără voia administrației românești. Menținerea legăturilor cu Poarta, atitudinea preventivoare față de Rusia, ale cărei planuri nu erau cunoscute, legăturile cu Eteria (în limitele în care acestea au fost realizate și menținute), asigurările date Austriei ș.a. se înscriu pe linia acestei așteptări neangajante. Armata, *adunarea norodului*, reprezenta instrumentul necesar apărării naționale împotriva oricărei încălcări, pentru asigurarea cuceririi

¹² Cf. Gh. Platon, *Revoluția din 1821. Opinii în jurul unor controverse*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca”, XXV, 1982, p. 335—352.

și apărării „drepturilor țării“, pentru asigurarea „dreptății și a slobozeniei“ interne. În strategia revoluției, lupta armată trebuia să fie o măsură de ultimă instanță, de natură să impună intervenția Europei.

Prin forța lucrurilor, o asemenea atitudine, în contextul dat, nu putea, să nu fie pusă sub semnul ambiguității — atât de către Turcia, cât și de Eterie și de celelalte puteri. Rapoartele diplomatice de la Constantinopol sînt semnificative în acest sens¹³. Ambiguă apare și atitudinea lui Tudor față de țărani, boieri sau față de Eterie. O ambiguitate generată de dificultatea de a împăca nevoile interne cu posibilitățile atât de restrînse de acțiune, în complicatul și respectivul context internațional. Tudor Vladimirescu îi ura pe boieri — această „tagmă a jefuitoarelor“, care nu alcătuiau „patria“, cum aprecia el — definind o limpede opțiune socială —; ca om politic însă, trebuia să colaboreze cu organele reprezentative, pentru a putea justifica și *legaliza* ridicarea românilor și a putea beneficia, în folosul țării, de desfășurarea ulterioară a evenimentelor. S-a sprijinit pe țărani, pentru a căror *dreptate și slobozenie* se ridicase, dar nu a putut să scape de sub controlul său mișcarea țărănească ce amenința să provoace haos și instabilitate, atunci cînd era nevoie, mai mult decît oricînd, de solidaritatea internă și stăpînirea situației. A afișat un program moderat, justificat în virtutea dreptului de autonomie pe care Principatele îl posedau în virtutea capitulațiilor.

Tudor Vladimirescu a fost victima acestei tragice situații în care se aflau cele două Principate românești. Spre deosebire de boierii care, prudenți, s-au retras în Transilvania (potrivit obiceiului), atunci cînd au constatat că evoluția situației politice a luat o întorsătură nefavorabilă, comandantul pandurilor și-a asumat întreaga responsabilitate. „Cu sabia în țara sa“, și-a manifestat hotărîrea să-i apere dreptățile pentru care se ridicase. Această hotărîtă atitudine, care l-a costat viața, a avut, poate, greutatea cea mai mare în desfășurarea revoluției românești, fiind hotărîtoare pentru triumful cauzei naționale. Instituirea domniilor pămîntene și revirimentul național care au urmat, nu pot fi — în nici un caz — considerate — nici în ceea ce privește Poarta și nici în ceea ce-i privește pe români — drept reacții împotriva grecilor. Forțele care au acționat și au influențat capacitatea de decizie a Porții și manifestările românești țîn de categoria celor profunde.

Firește, analiza în acest sens poate fi extinsă și adîncită, cu folos netăgăduit. Credem însă, că am izbutit să reliefăm ceea ce ne-am propus, anume: rolul și acțiunea factorului extern în împrejurările revoluției de la 1821, cînd românilor le-au fost impuse limitele și modalitățile de intervenție în cuprinsul *legalității juridice internaționale*. Consecințele însă, printre care și începutul internaționalizării „problemei românești“, ca factor de sine stătător, nu sînt simple urmări ale jocului politic și a relațiilor între puteri. Deciziile politice au fost puternic, hotărîtor, am spune, influențate de acțiunea energică în fruntea căreia s-a situat Tudor Vladimirescu.

În continuare, în preajma revoluției de la 1848 — cel de al doilea moment însemnat al istoriei noastre moderne — din nou, existența stăpînirii și a dominației străine, contextul extern, relațiile dintre puterile europene și-au pus pecetea, într-o manieră sui generis, asupra realităților românești, influențîndu-le.

¹³ *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. Academiei, București, 1980, passim.

Separarea problemei Principatelor de cea a luptei pentru independența Greciei — aceasta, în cadrul general al legitimismului post-napoleonian, a însemnat, practic, împărțirea zonelor de influență între Anglia și Rusia, mai cu seamă — a avut drept consecință considerarea Principatelor drept o zonă exclusivă de interese a Rusiei țariste. Urmările pentru Moldova și Țara Românească au fost Convenția de la Akkerman (1826), tratatul de la Adrianopol (1829) și instituirea protectoratului oficial al Rusiei țariste. Regulamentul organic, această „Chartă a protectoratului proconsular“, după expresia lui N. Iorga¹⁴, a consacrat noua stare de lucruri. Suzeranitatea Porții, nominală, nu a mai reprezentat decât o destul de fragilă, dar necesară, încă, pavăză, prin intermediul căreia Principatele puteau beneficia de garanțiile pe care puterile europene le oferea Imperiului otoman, punându-le la adăpost, oarecum, împotriva manifestării unor tendințe anexioniste.

Această stare de lucruri a marcat procesul de dezvoltare a societății românești, impunându-i limitele și orientarea cunoscute. Totodată, a influențat și a complicat *strategia luptei politice naționale*. Modernizarea, unitatea și independența, componentele principale ale acestei lupte, presupuneau orientarea ascuțișului mișcării naționale (deși diferențiat) împotriva celor trei imperii care stăpîneau părți importante din teritoriul național și controlau situația internă din cele două Principate.

Este de prisos să stăruim aici asupra complexității pe care a îmbrăcat-o mișcarea națională, extinsă, aproape, asupra tuturor sectoarelor vieții: economic, social, politic, spiritual-cultural ș.a., la locul pe care *naționalul* îl deține în procesul de creștere, de dezvoltare a societății românești. Influențarea procesului de dezvoltare s-a efectuat atît direct, prin acțiunea puterilor interesate, la adăpostul prerogativelor conferite de dreptul de stăpînire, de cel al suzeranității și al protectoratului, cît și, în egală măsură, indirect, ca urmare a raportului de forțe pe plan european. Ascendentul continuu al Rusiei, mai ales, și al Austriei în politica continentului bîntuit de revoluții și mișcări naționale, eșecul Franței în politica orientală, incapacitatea Angliei și a Franței —, cele două puteri liberale —, de a constitui „Antanta cordială“ (de a o menține, mai bine-zis) ș.a. au sporit influența politică a celor două puteri conservatoare. Principatele, mai cu seamă, au înregistrat, repede și direct, consecințele acestei stări de lucruri.

Revoluția europeană de la 1848 a fost prilejul *considerat* favorabil de către români pentru a extinde programul de reforme peste limitele îngăduite de Regulamentul organic și de a realiza, în parte, măcar, anumite opțiuni naționale. Se nădăjduia că, în condițiile victoriei revoluției în Franța, în Austria și în Germania și a triumfului ideilor liberale, Rusia nu va putea să intervină. Chiar în condițiile existenței inițiale a acestei convingeri, revoluția română de la 1848 a fost puternic marcată de situația din zonă, a fost influențată în desfășurare, program și acțiuni politice de existența celor trei imperii. Faptele sînt cu mult mai limpezi decît la 1821, în condițiile în care interdependențele dintre lumea românească și cele trei imperii îmbrăcau aspecte atît de multiple și de complexe. Revoluția de la 1848, continuare, în forme superioare și în condiții noi, deosebite, a eforturilor anterioare, nu putea să nu țină seama de prezența celor trei imperii, de realitățile politice din zonă. Interesele și cerințele românești au fost acom-

¹⁴ N. Iorga, *Histoire des relations Russo-Roumaines*, Iassy, 1917, p. 279.

date la aceste realități, în acord cu posibilitățile practice de realizare a progresului.

În prima fază, moldovenii s-au pronunțat, chiar, pentru „sfânta păzire a Regulamentului“, pentru a nu oferi Rusiei prilej de intervenție. Nu s-au ridicat direct nici împotriva suzeranității, nici împotriva protectoratului. Dimpotrivă, au explicat limitele în care cele două Puteri puteau acționa asupra Principatelor care, în virtutea *capitulațiilor*, se bucurau de autonomia necesară pentru a-și organiza administrația internă și a-și da legi în acord cu nevoile și opțiunile proprii. Revoluția românilor din cele două Principate —, toate declarațiile converg în acest sens —, nu a fost îndreptată împotriva nimănui; a urmărit îndepărtarea abuzului și a arbitrariului manifestat de cele două Puteri în exercitarea prerogativelor pe care singure și le asumaseră. La Poartă, în numele comitetului revoluționar și, apoi, în acel al guvernului provizoriu, I Ghica, s-a străduit să convingă pe demnitarii turci de interesul ce-l are Puterea suzerană de a accepta programul românesc. Recunoașterea Turciei ar fi răpit Puterii protectoare pretextul intervenției armate.

Urmările sînt cunoscute: turcii nu au putut să reziste presiunilor Rusiei țariste. Aceasta a pus în fața celor trei imperii și a Europei conservatoare perspectiva realizării tendințelor panromânești. Revoluționarii români erau acuzați că urmăresc să constituie un stat unitar, prin unirea la cele două Principate a provinciilor aflate în stăpînirea celor trei imperii (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul). Aceste intenții reprezentau, se sublinia în documentul țarist din 19/31 iulie 1848¹⁵, un mare pericol pentru integritatea și securitatea Rusiei, Turciei și a Austriei și pentru liniștea și echilibrul Europei. Alarmate de consecințele care au fi putut decurge din prăbușirea Imperiului habsburgic și constituirea unor noi state naționale, Puterile europene, tacit, au dat mandat Rusiei țariste să sprijine Austria în acțiunile de înăbușire a revoluției maghiare. În această acțiune, ocuparea Principatelor reprezenta un important act strategic cu caracter preventiv. Din nou, soarta celor două provincii românești a fost hotărîtă de forțe din afara acestora.

În Transilvania, beneficiind de drepturile conferite naționalităților din Imperiu cu diploma din aprilie, pe Cîmpia de la Blaj, românii și-au prezentat programul de revendicări, jurînd credință Austriei constituționale și împăratului și respingînd hotărîrile dietelor maghiare, care votaseră anexarea Transilvaniei la Ungaria. Programul românesc, prezentat spre sancționare împăratului de la Viena, era alcătuit în limitele legalității îngăduite de constituția imperială.

Dar, și de data aceasta, ca și în cazul revoluției de la 1821, peste limitele restrictive ale manifestărilor oficiale și ale actelor politice impuse, au acționat acele forțe profunde care au conferit revoluției românești de la 1848 greutatea sa considerabilă în procesul de dezvoltare în continuare a României moderne. Au ieșit mai limpede în evidență raportul strîns între libertatea din lăuntru și cea din afară, legătura indisolubilă între unitate, independență și modernizare, a fost reliefat adevărul — formulat, atît de limpede de N. Bălcescu — potrivit căruia România nu poate fi constituită din mila sau cu sprijinul împăraților și nici din combinațiile și interesele diplomației; „Copleșiți și amenințați astăzi de panslavism,

¹⁵ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, II, p. 609—614.

nota istoricului, miine, poate și de pangermanism, noi nu ne putem mintui fără numai opuindu-le panromânismul... Revoluția viitoare... nu se va mărgini a cere libertatea dinlăuntru, care e peste puțină a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de subț domnirea străină, ci va cere unitatea și libertatea națională... În zădar veți ingenunchia și vă veți ruga pe la porțile împăraților, pe la ușile miniștrilor lor. Ei nu vă vor da nimic, căci nici vor, nici pot. *Fiți gata dar, a o lua voi, fiindcă împărații, domnii și boierii pămîntului nu dau fără numai aceea ce le smulg popoarele*"¹⁶ (s.n.).

Anii Unirii Principatelor sînt marcați, mai puternic, poate, de acțiunea factorului extern. De data aceasta, însă, soarta Moldovei și a Țării Românești nu a mai fost hotărîtă de acțiunea imperiilor din zonă. *Problema românească* capătă oficial statutul de problemă europeană¹⁷. Războiul Crimeii a schimbat radical raportul de forțe și echilibrul european. Problema unirii Principatelor este ridicată la rangul de problemă internațională, considerată drept „cheie de boltă”, „piatra de încercare” a echilibrului european; angajează diplomația și opinia europeană. Niciodată pînă acum factorul extern nu s-a manifestat atît de general și cu atîta forță în legătură cu problemele românești.

Înfrîngerea Rusiei țariste în războiul Crimeii și modificarea atitudinii ei politice, izolarea politică a Austriei și slăbiciunea Turciei, sprijinirea de către Franța — secondată de Prusia și de Sardinia — a principiului naționalităților și simpatia manifestată de opinia europeană pentru cauza românească, ce intrase cu fermitate, prin acțiunea românilor înșiși, „în calendarul lumii”¹⁸, au modificat, substanțial, datele problemei românești; totodată, a fost mai lesne de realizat apropierea între opțiunile românești și interesele politice și strategice ale Puterilor, acordul asupra creării statului tampon, întrevăzut de diplomație drept o soluție în bararea drumului Rusiei spre strimtori, în apărarea integrității Imperiului otoman și a echilibrului european. Venind în întîmpinarea acestei soluții, de timpuriu, încă, românii s-au pronunțat în favoarea unirii celor două Principate și a respectării statutului de largă autonomie cu menținerea regimului juridic al suzeranității Porții. Nu au mers mai departe de limitele acceptabilele împăcării intereselor divergente și contradictorii ale Puterilor. S-au reliefat opțiunile — pe linia programului de la 1848 — în cuprinsul unei largi campanii de informare, desfășurată cu îndrăzneală și inteligență, totodată, care a cîștigat sufragiile diplomației și sprijinul opiniei publice.

Firește, ca și în momentele de vîrf anterioare, mai mult, chiar decît în 1784, 1821 și 1848, spiritul și conștiința națională s-au afirmat cu o forță neobișnuită, unitatea națiunii — separată politic — a fost reliefată în dimensiuni care i-au uimit chiar pe contemporani, stimulîndu-le acțiunile. Problemele de natură să lezeze interesele politice importante europene — aceea a prințului străin și a unității integrale, mai cu seamă — fără să fie eliminate cu totul, au fost lăsate pe planul secund, rezervate perspectivei.

¹⁶ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în vol. *Opere*, II, Ediție critică și note de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1982, p. 112.

¹⁷ Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Edit. Junimea, Iași, 1975.

¹⁸ Expresia îi aparține lui Jules Michelet, Cf. C. A. Rosetti, *Note intime, 1844—1859*, II, 1848—1849, București, 1903, p. 23 și Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 119.

Este limpede pentru toți cei care sînt aproape de istoria noastră națională, că în lipsa împrejurărilor favorabile, de natură să modifice raportul de forțe existent la 1848, Unirea românilor, cu toate implicațiile și consecințele sale, nu putea fi realizabilă. Numai această schimbare în dispoziția raportului de forțe, intervenită în urma războiului activ și determinant al factorului extern. Și de această dată, însă, așa cum, pe drept, a remarcat un exeget al fenomenului¹⁹, factorul internațional și influența din afară, deși necesari, au fost adiacenți, exteriori. Dacă ar fi lipsit voința și capacitatea de a realiza Unirea, dacă poporul român nu ar fi manifestat acea admirabilă înțelepciune și cumpănire, dacă nu s-ar fi pronunțat în unanimitate și cu atîta forță în favoarea actului național, cu toată existența condițiilor favorabile necesare, Unirea Principatelor nu s-ar fi putut realiza. Dacă s-ar fi realizat ca urmare doar a unor interese internaționale nu ar fi fost viabilă. Un stat constituit sub asemenea auspicii nu ar fi avut durabilitate și trăinicie. Condițiile impuse prin Convenția de la Paris (1858) exprimă limpede această stare de lucruri. Nici Franța, chiar, ca urmare a propriilor sale interese politice, nu a putut să meargă prea departe în acordarea sprijinului politic și diplomatic. *Reculul* său în problema Unirii depline a fost înregistrat de multă vreme²⁰. Întreaga greutate și responsabilitate a actului au fost lăsate pe seama românilor. Conducătorii mișcării politice și-au asumat-o, au manifestat îndrăzneală în afirmarea opțiunilor naționale, punînd Europa în fața *faptului implinit* prin dubla alegere de la 24 ianuarie 1859, care încălca, cu inteligență, însă, spiritul Convenției de la Paris. Pînă la urmă, Europa a trebuit să sancționeze ceea ce românii, ei înșiși realizaseră²¹.

Dacă nu ar fi existat sprijinul fără rezerve al întregului popor, acest act de curaj și demnitate, care a *impus poziția românească* (ale cărei limite au fost rezonabile, totuși) nu s-ar fi putut realiza. Așadar, mai mult, poate, decît în celelalte momente importante ale istoriei noastre moderne, condițiile favorabile ale unei situații internaționale de care depindea orientarea și ritmul istoriei noastre viitoare, au fost folosite, modificate, completate de români, care le-au împins acțiunea favorabilă pînă la ultimele sale consecințe.

Oricum am privi faptele, însă, rolul și influența factorului extern prezintă o importanță și o valoare care nu pot fi minimalizate prin sublinierea, îngroșarea rolului factorului intern. Realitatea istorică — realitatea *noastră* istorică — poate fi înțeleasă și apreciată numai în interdependența dinamică dintre cei doi factori, care, fiecare, și-a avut partea sa de contribuție

Instituirea regimului *garanției colective* prin tratatul de pace de la Paris și aplicarea lui în timpul domniei lui Al. I. Cuza, au situat Principatele Unite sub un *gen* deosebit de dependență în raport cu *factorul extern*. În condițiile cunoscute, ale multiplelor interese pe care puterile semnatare ale tratatului le aveau de apărut în Principatele —, aflate în continuare sub suzeranitatea Porții —, orice act important de natură internă căpăta valoare internațională, trebuia să fie înfăptuit cu acordul sau prin încălcarea voinței Puterilor, manifestată în cuprinsul

¹⁹ Leonid Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856—1859)*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 88—91 și passim.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în vol. *Cuza-Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 114.

aceluiași document cu caracter constituțional, prohibitiv, însă, care era Convenția de la Paris. Desăvârșirea Unirii (1862), secularizarea averilor mănăstirești, lovitura de stat, legea rurală și „statutul dezvoltător” au putut fi îndeplinite doar în urma unor îndelungate tratative diplomatice, cu acordul Puterilor, sau utilizându-se aceeași politică a faptului împlinit. În condițiile date, această manieră a devenit practic, o cale obișnuită în acțiunea de guvernare.

Așadar, constatăm, din nou, limitele restrictive impuse de factorul extern, agravate de menținerea regimului juridic al suzeranității și de cel al garanției colective. Domnia lui Alexandru Ioan Cuza, prin excelență, s-a situat, hotărît, pe calea independenței naționale, pe care a promovat-o și a pregătit-o prin fiecare din actele sale. Cei șapte ani în care Domnitorul Unirii și-a îndeplinit mandatul au stat sub semnul dramaticii lupte pentru afirmarea liniei naționale, neutralizării sau lichidării efectelor ingerințelor din afară, generate de regimul juridic internațional impus Principatelor, cît și de gruparea Puterilor europene. Instituirea regimului monarhiei constituționale, aducerea pe tronul României a principelui Carol de Hohenzollern și votarea Constituției din 1866, expresie a aceleiași politici a faptului împlinit, marchează, practic, începutul *revoluției pentru independență*²², pe care o va consacra congresul de la Berlin.

În noua etapă istorică, influența factorului extern asupra dezvoltării noastre istorice, deși importantă, nu mai este niciodată hotărîtoare. Capacitatea de ripostă internă este cu mult mai mare, inițiativele naționale mai numeroase. Totuși, împrejurările externe: instituirea regimului dualist în Imperiul austriac (1867), noua dispoziție de forțe din Europa, provocată de înfringerea Franței în războiul din 1870, ascensiunea Germaniei, tendința Rusiei de a denunța, în noul context, clauzele cominatorii ale tratatului de la Paris ș.a. s-au repercutat, într-un fel sau în altul, asupra istoriei românești, influențînd-o.

Ca și în perioada Unirii, în noua fază a crizei orientale, începută în 1875, România a suportat, din nou, consecințele negative ale poziției sale geopolitice. Tratativele dramatice purtate cu Puterile garante pentru a le determina să recunoască neutralitatea și inviolabilitatea teritoriului românesc — practic, independența României — proclamarea unilaterală a independenței, acțiunea energică din 9 mai 1877, ca o nouă expresie a politicii faptului împlinit — noile demersuri, infructuoase, pentru recunoașterea actului și condițiile impuse prin tratatele de la San Stefano și Berlin, au demonstrat izolarea țării, gradul de dependență față de deciziile politice ale Puterilor, care se prevalau de clauzele regimului garanției colective. *Interesele* acestora s-au dovedit a fi mai puternice decît drepturile legitime ale poporului²³

Din nou însă, românii au luptat împotriva acestui destin implacabil, re-purtînd o neprețuită victorie morală, hotărîtoare pentru recunoașterea independenței. Lupta diplomatică pentru păstrarea și garantarea integrității teritoriale, participarea la război, protestul hotărît împotriva anexiunii teritoriale, după ce,

²² Gh. Platon, 1866 — *Începutul „revoluției române pentru independență”. Ecouri în presa europeană*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XXI, 1984, p. 439 și urm.

²³ O. expunere succintă, revelatoare, la N. Corivăn, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1977.

prin convenția din aprilie 1877, Rusia recunoscuse inviolabilitatea teritoriului românesc, manifestarea cu fermitate a hotărârii de a rezista pe orice cale au înscris pagini de mare frumusețe în cartea luptei pentru independență; au demonstrat din nou forța spiritului național, capacitatea de a riposta și a lupta împotriva determinismului generat de factorul geografic. Independența României a fost un nou act de afirmare a națiunii, în întregul ei, pe care a întărit-o, apropiind-o, spiritual și politic, de Unirea cea Mare.

Așa cum se poate constata întreaga noastră istorie modernă, pînă la acest prag în care România a intrat într-o nouă fază a dezvoltării sale, în acord cu liniile de dezvoltare specifice acestui mare secol al naționalităților, forțele interne, cele profunde, acționînd în numele spiritului și al intereselor naționale, au acționat mereu împotriva dominației sau a stăpînirii străine, pentru a înlătura sau a diminua acțiunea acestora, influența asupra destinului nostru istoric, pentru a promova și impune calea națională, românească. Întreaga noastră istorie este marcată de lupte dintre cele două forțe și tendințe opuse.

După 1877, în condițiile independenței, acțiunea factorului extern se situează pe alte coordonate; factorul de acțiune internă devine preponderent, raportul inițial se modifică. Rolul factorului extern rămîne important; într-un alt sens, însă. Independentă fiind, pentru a ieși din izolarea politică în care se aflase și la Berlin și, apoi, mai târziu, în 1881, în legătură cu problema Dunării²⁴, pentru a se integra în circuitul economic și politic european, a obține sprijinul economic, financiar, politic și diplomatic necesar, România s-a angajat într-o politică externă activă. În contextul european dominat de interesele marilor puteri aflate în disputa pentru supremație, pentru dominarea pieței mondiale, cînd lumea fusese împărțită în sfere de acțiune economică și influență politică, România nu și-a putut păstra, mereu, neștirbită, capacitatea de *subiect*, pe care și-o cîștigase și care-i fusese recunoscută, după congresul de la Berlin. Determinismul generat de situația geopolitică — cel puțin, pentru o perioadă de vreme — și-a pierdut ponderea inițială în favoarea unui alt gen de determinism, propriu lumii imperialiste, care, la rîndul său, va influența orientarea și ritmul dezvoltării societății românești, marcîndu-i totodată, cultura. În egală măsură, situarea problemei Transilvaniei în centrul preocupărilor politice și spirituale, a generat un anumit gen de relații cu Monarhia dualistă și a imprimat direcția fundamentală — orientată spre unitate integrală — în dezvoltarea societății.

În preajma și în timpul primului război mondial, factorul geografic, situarea României în spațiul european a influențat, din nou, asupra istoriei noastre. Nici de data aceasta, la fel ca și în 1821 sau în 1877, neutralitatea țării nu era posibil de menținut, în condițiile ciocnirii atît de puternice a intereselor celor două grupări de puteri în această zonă. Participarea României s-a realizat, acum, în alte condiții, nu înainte de a fi acceptată și recunoscută legitimitatea opțiunilor naționale și participarea României la primul război mondial a reprezentat, se poate aprecia, o nouă victorie asupra determinismului care a marcat atît de puternic evoluția noastră istorică.

²⁴ Șerban Rădulescu-Zoner, *Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premisele unei opțiuni*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VII, București, 1979.

Așa cum s-a observat și mai sus, unghiul din care am abordat analiza dezvoltării istoriei noastre poate îngădui o redimensionare, o reevaluare a acesteia în cuprinsul unei sinteze. Nu ne-am propus să stăruim în măsură egală asupra tuturor momentelor și nici nu am putut extinde discuția asupra tuturor factorilor. Am urmărit să atragem atenția profesorilor de istorie, mai ales, asupra necesității de a realiza, mereu, o *expunere nuanțată*, capabilă să reliefeze cîntinu ponderea factorilor intern și extern în dezvoltarea istoriei, știind că simplele afirmații cu privire la primatul unuia sau al altuia dintre ei nu poate avea acoperire. Analizată în dialectica acțiunii și interacțiunii celor doi factori fundamentali, istoria își dezvăluie mai deplin tainele, își sporește capacitatea de a influența și a modela spiritele. Discuția noastră se vrea un îndemn spre o mai responsabilă și creatoare meditație.

ASPECTE ALE POLITICII EXTERNE A JAPONIEI ÎN PRAJMA DEZLÂNTUIRII RĂZBOIULUI DIN PACIFIC

ZORIN ZAMFIR

La începutul anilor '30 în Extremul Orient s-a născut primul focar de război. Agresiunea Japoniei în China de Nord-Est a fost primul pas al militaristilor niponi pe calea înlăturării Memorandumului Tanaka Gūchi, plan de instaurare a dominației mondiale elaborat încă în vara anului 1927.¹

Violarea celor mai elementare norme ale dreptului internațional de către Japonia, a emoționat și nemulțumit pe oamenii de bună credință de pretutindeni, dar n-a îngrijorat prea mult cercurile politice conducătoare occidentale care sperau, și aceste speranțe erau întreținute de propaganda niponă, că războiul din Manciuria se va transforma într-un război antisovietic. Generalul Iwane Matsui, șeful delegației Imperiului de la Soare-Răsare la Conferința pentru reducerea și limitarea armamentelor, a adus cu sine un *Studiu asupra Manciuriei și dezarmarea* în care era definită poziția japoneză în această importantă problemă. Afirmând că în China de Nord-Est (Manciuria) Japonia are „drepturi” și „interese speciale”² militarul nipon preciza: „Eu am din nenorocire ferma convingere că va veni curînd ziua cînd Japonia va trebui să ia în considerație puterea formidabilă a Rusiei Sovietice”³. Presa de dreapta niponă stăruia asupra iminenței unui conflict militar de proporții japoно-sovietic. „The Japan Advertiser” din 5 martie 1932 a apărut cu o serie de documente, semnate de oameni politici și militari de vază ai Japoniei în care se sublinia inevitabilitatea unui război între Japonia și U.R.S.S. Dintr-un asemenea material extragem spre edificare următorul fragment: „Consider necesar ca Japonia să adopte o politică fermă față de Uniunea Sovietelor și ea trebuie să fie bine pregătită, spre a putea începe un război în orice moment. Scopul principal al războiului nu ar fi de a apăra Japonia contra comunismului, ci o anexare teritorială a Siberiei Extrem-Orientale”⁴. Pe aceeași linie, într-un alt material se lansa ideea că printr-un război antisovietic

---

¹ Pentru detalii vezi: *Le brigandage japonais en Mandchourie Mémorandum présenté par la président du Conseil japonais à l'empereur du Japon*. Bureau d'éditions, Paris, 1932; Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I (1917—1939), Editura didactică și pedagogică, București, 1974; p. 125—129; *Istoria voinei na Tihom Okeane* (traducere din limba japoneză), tom. I, Izatelstvo inostrannoï literaturî, Moskva, 1957, p. 104.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71, Dosare speciale. Conflictul chino-japonez, vol. 231, Etude sur la question de Mandchourie et le désarmement, f. 181.

³ *Ibidem*, f. 187.

⁴ „The Japan Advertiser”, Tokyo, Saturday, March 5, 1932.

victorios „... ocupația japoneză s-ar putea extinde pînă la lacul Baical și poate chiar mai departe, dacă colaborarea cu națiunile Europei ar fi eficace.“⁵

Momeala japoneză a dat roade. Cea mai mare parte a diplomaților acreditați pe lângă guvernul de la Tokio așteptau declanșarea agresiunii japoneze împotriva Uniunii Sovietice. „Ațașatul militar francez, relatează Eugen Stoicescu, reprezentantul României în capitala niponă, în raportul său din 23 martie 1932, „...mi-a spus că un conflict armat între Japonia și Rusia, ar fi un bine pentru multe țări europene...“⁶. La aceste interese antisovietice exprimate atît de clar trebuie să adăugăm și lăcomia cercurilor de afaceri occidentale care sperau ca războiul din Extremul Orient să devină o afacere „grasă“ iar Japonia un client rentabil. O telegramă către Nicolae Titulescu a reprezentanței diplomatice române de la Viena, datată 30 mai 1932, informa că „...este pe cale a se constitui la Viena un consorțiu care va lua asupra-și furnizarea către Guvernul de la Tokio a unui foarte important stoc de carne de porc, pentru armata japoneză. Livrarea acestor conserve ar urma să fie efectuată în trei luni. Comanda în chestiune este pusă în legătură cu zvonurile despre pregătirile armate japoneze în vederea unei eventuale campanii militare contra U.R.S.S.“⁷ Curînd în lume s-au răspîndit știri mult mai alarmante. Eugen Stoicescu și-a intitulat raportul său din septembrie 1935 foarte sugestiv: „Relațiunile japo-sovietice și expansiunea Japoniei în Asia“. Documentul relatează despre numeroasele incidente care „...s-au succedat în cursul ultimelor luni de-a lungul frontierei sovieto-manciuriene, cu întreg corolarul lor de încălcări de granițe, schimburi de focuri între pichetele de grăniceri și atacurile repetate ale bandiților chinezi (este vorba de partizanii chinezi — n.a.) insufleții de soviete.“⁸

Pe lângă cele relatate există și alte numeroase indicii care nu ne permit să apreciem drept simple diversiuni actele antisovietice comise de japonezi. Aceasta cu atît mai cu cit ursa militaristilor niponi față de comunism și U.R.S.S. era bine cunoscută. Istoria nu prea îndepărtată arătase liderilor japonezi că pentru a-și asigura sorți de izbîndă într-un mare război împotriva Uniunii Sovietice, Imperiului de la Soare-Răsare îi erau necesare alianțe politico-militare solide sau măcar un aliat puternic. La Tokio s-au cîntărit bine lucrurile și după venirea la putere a național-socialiștilor în Germania, la 30 ianuarie 1933, liderii japonezi s-au decis. Noul conducător al Germaniei, Adolf Hitler se exprimase limpede în *Mein Kampf*: „Lupta împotriva bolșevizării mondiale evreiești cere o atitudine netă față de Rusia sovietică. Diavolul nu poate fi alungat cu ajutorul lui Belzebut“⁹. Exprimîndu-și intențiile războinice, revizioniste, pline de dispreț față de tratate, acorduri, pacte și convenții internaționale Hitler scrisese: „Limitele statelor sînt făcute de oameni și sînt schimbătoare ca și ei“¹⁰. Acesta era

⁵ *Ibidem*.

⁶ A.M.A.E., Fond 71, Dosare speciale..., f. 31.

⁷ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Japonia. Chestiuni Militare, Culturale, Monarhie, Diverse, 1923—1943, Telegrama din Viena către Nicolae Titulescu, 30 mai 1932, vol. 9, f. 6.

⁸ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Japonia. Relații cu alte state, 1921—1944, vol. 11, Raportul Legației regale a României, Tokio, 1 septembrie 1935, f. 472.

⁹ Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Mon Combat), Nouvelles Éditions Latines, Paris, p. 661.

¹⁰ *Ibidem*, p. 651.

aliatul pe care și l-a ales Dai Nihon.¹¹ Atitudinea japoneză a devenit și mai evidentă în zilele celui de-al VII-lea Congres al Internaționalei Comuniste — 25 iulie — 20 august 1935, când ambasadorul nipon la Moscova, din însărcinarea guvernului său, a protestat pe lângă Comisariatul Afacerilor Străine al U.R.S.S., în legătură cu acest eveniment. În acest fel, Japonia se alătura, prin politica ei anti-comunistă și antisovietică, Italiei, care protestase cu mai multă promptitudine, Letoniei și Germaniei hitleriste, Hitler urmînd să-și exprime protestul în cuvîntarea ce avea să rostească la Nürenberg.¹²

Ostilitatea anticomunistă și antisovietică niponă crescîndă și atitudinea vădit conciliatoare a occidentalilor față de aceasta a determinat Kremlinul să ia unele măsuri de precauție. La începutul lui martie 1936, presa sovietică a apărut cu un interviu acordat de I. V. Stalin ziaristului american Howard care interviu, între altele, cuprindea două precizări cu grad de avertisment: a) în cazul în care Mongolia va fi victima unei agresiuni japoneze U.R.S.S. îi va veni în ajutor și b) Germania și Japonia desfășoară o politică externă agresivă care poate să ducă la un război general¹³. Și cum atmosfera în această zonă se încingea neînțecat, după vorbe au urmat fapte: la 12 martie, același an, s-a semnat *Protocolul de asistență mutuală între U.R.S.S. și Republica Populară Mongolă*, care la articolul I cuprindea următoarele: „În caz de amenințare cu agresiunea din partea unui al treilea stat împotriva teritoriului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste sau Republicii Populare Mongole guvernele Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste și Republicii Populare Mongole se angajează să procedeze mutual la o consultare imediată asupra situației ce se va crea și să ia toate măsurile ce ar fi necesare pentru a apăra securitatea teritoriilor lor“¹⁴. Ecoul acestui act a fost imediat și cu puternică rezonanță. Cercurile politice conducătoare japoneze și în primul rînd cercurile militariste și odată cu acestea și conducătorii statului marionetă Manzhougou* au fost cuprinse de iritare și nervozitate, iar guvernul naționalist chinez de la Nanjing a protestat considerînd încheierea Protocolului sovieto-mongol drept o încălcare a suveranității chineze“¹⁵. Lucrurile nu s-au oprit aici. La 25 noiembrie 1936 s-a semnat *Pactul anticomintern* prin care Japonia și Germania se obligau „...să se informeze în mod reciproc cu privire la activitatea „Internaționalei“ comuniste, să se consulte asupra luării măsurilor de apărare necesare și să mențină o strînsă corelare în realizarea acestor măsuri...“¹⁶. Publicarea lui a fost însoțită însă de un zvon pe cît de credibil, pe atît de persistent că alături de textul acestui Pact ar fi și un al doilea text secret privind o adevă-

¹¹ Dai Nihon — Japonia mare.

¹² A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, U.R.S.S. Relații cu Japonia, 1934—1944, vol. 64, Telegramă din Moscova, 8 septembrie 1935, p. 127.

¹³ *Ibidem*. Telegramă din Moscova, 6 martie 1936, f. 130—131 (Aprecierea lui I. V. Stalin s-a dovedit extrem de exactă. La 7 martie 1936, Germania, după cum se știe, a denunțat Tratatul de la Locarno, trupele Wehrmacht-ului ocupînd zona demilitarizată renană).

¹⁴ *Ibidem*, Protocole d'assistance mutuelle entre l'URSS et la République populaire de Mongolia, f. 145—146.

* Manzhougou = Manciuko.

¹⁵ *Ibidem*, Raport al Legației regale a României la Tokio, 12 mai 1936, f. 142—143.

¹⁶ Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, p. 255.

rată alianță militară ofensivă și defensivă japono-germană împotriva Uniunii Sovietice¹⁷. Din Anexă, a cărei existență va fi confirmată ulterior reținem conținutul articolului 2, important pentru evoluția relațiilor dintre Imperiul japonez și cel de-al treilea Reich: „Părțile contractante pe perioada valabilității prezentului acord, se obligă fără vreun acord reciproc, să nu încheie cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste nici un fel de tratat politic care ar contraveni spiritului prezentului acord.“¹⁸

Cu toate acestea, Japonia nu se considera suficient de pregătită pentru a purta cu succes un război contra Uniunii Sovietice care dispunea de imense resurse de oameni și materiale. Efortul economic pe care l-ar fi impus un asemenea război depășea puterea economică a Imperiului de la Soare-Răsare. Aceasta explică în mare parte faptul că în urma unor masive concentrări de trupe, în noaptea de 7—8 iulie 1937 japonezii au atacat, cu violență forțele armate chineze la Podul Lugou (Podul Marco Polo) lângă Beijing. Acest „incident“ a marcat începutul unei ofensive de proporții a japonezilor cu țelul ocupării totale a Chinei în urma căreia ar fi fost posibilă dezvoltarea expansiunii și în alte direcții. Astfel, a început războiul chino-japonez care avea să dureze opt ani. Profitând de neputința și șovăiala lui Jiang Jieschi¹⁹, de unele deficiențe decurgând din modul de organizare a armatei naționaliste chineze, în cadrul căreia persistau foarte multe rămășițe tipic feudale, de atitudinea mai mult decât îngăduitoare a puterilor occidentale, japonezii au ocupat în iulie 1937 — Beijing, în noiembrie 1937 — Shanghai, iar către finele aceluiași an, — Nanjing. În decurs de un an și trei luni China de Nord, principalele linii de comunicații dintre China de Nord și China de Nord-Est, ca și China de Sud-Est au intrat sub controlul nipon. În aceste circumstanțe de deosebită gravitate pentru existența Republicii China, Gomindanul a consimțit să colaboreze cu Partidul Comunist Chinez într-un front unic și unit anti-japonez. Ambele partide au recunoscut ca bază a colaborării lor cele trei principii politice ale lui Sun Zhongshan.²⁰

Din nefericire cele două părți interpretau aceste principii în mod cu totul diferit.²¹

La realizarea acestei colaborări ca și pentru desfășurarea luptei anti-japoneze a poporului chinez, pentru mersul războiului în general, a avut o însemnătate notabilă încheierea la Nanjing, pe data de 28 august 1937, a *Tratatului de neagresiune între Uniunea Sovietică și Republica Chineză*. Dintre stipulațiile acestui tratat menționăm pe cea cuprinsă la punctul al doilea și anume: „Dacă una din înaltele părți contractante va fi supusă unei agresiuni din partea uneia sau mai multor terțe puteri cealaltă înaltă parte se obligă ca, în tot timpul conflictului să nu acorde acelei sau acelor terțe puteri nici un fel de ajutor nici direct, nici indirect, precum și de a se abține de la orice acțiuni sau convenții,

¹⁷ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Japonia, Relații cu alte state, 1921—1944, vol. 11, Telegramă din Tokio, 26 noiembrie 1936, f. 36.

¹⁸ *Hrestomatia o Noveișei Istorii*, tom. I, 1917—1939, Dokumenti i materialii, *Izdatelstvo soțialno-ekonomiceskoi literaturii*, Moskva, 1960, p. 252.

¹⁹ Jiang Jieschi = Cian Kai-și

²⁰ Sun Zhongshan = Sun Yat-sen

²¹ Pentru detalii vezi: Ana Budura, *Lupta de rezistență anti-japoneză a poporului chinez 1931—1945*, teză de doctorat, Institutul de Studii Istorice și Social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., susținută la 27 decembrie 1983, în manuscris.

care ar putea fi folosite de către agresor sau agresori, în dezavantajul Părții su-puse agresiunii".²²

Curcile guvernante de la Tokio, în special comandamentele militare și ofițerimea ultrareacționară erau convinse că asupra Chinei vor obține o victorie facilă. Așteptările niponilor s-au prăbușit. Cu deosebire după ce s-au pus bazele colaborării Gomindanului cu Partidul Comunist Chinez. Mișcarea de Rezistență a poporului chinez a intrat într-o etapă nouă, ea transformându-se într-un război ge-neral de apărare purtat atît de armată cît și de popor.

În pofida superiorității armatei japoneze invadatoare în privința tehnicii militare și a pregătirii de luptă, cotropitorii au suferit pierderi grele în oameni și materiale, au pierdut bătălii însemnate, ca cele de la Xinkou 3-7 octombrie 1937, Shanghai — august-noiembrie 1937, Taiierzhuang — martie-aprilie 1938²³. În iureșul acestor înclăștări de mare anvergură, s-au creat noi baze anti-japoneze în provinciile Shanxi, Chahar, Hebei, Henan și Suiyua, iar efectivele Armatei a VIII-a și mai apoi ale Noii Armate a IV-a, înființată în decembrie 1937, au crescut considerabil.²⁴

În fața rezistenței eroice a poporului chinez, a unui eroism împletit cu un total dispreț față de moarte, demonstrat în masă de soldații chinezi îndeosebi de Armatele a VIII-a și a IV-a, cercurile diriguitoare de la Tokio au fost nevoite să-și reconsidere planurile de expansiune în Orientul Îndepărtat. În primul rînd liderii niponi au inițiat diverse manevre diplomatice în vederea constituirii unui așa numit guvern chinez „național” de certă orientare politică pro-japoneză, cu ajutorul căruia, considerau ei, ar fi obținut ceea ce prin mijloace militare nu puteau, transformarea Chinei într-o bază de cucerire a întregii Asii. În acest scop, guvernării japoneze au încercat o apropiere de Jiang Jieshi fie direct, fie cu ajutorul ambasadelor Germaniei și Italiei la Chongqin, dar fără rezultat. Tot cu eșecuri s-au încheiat și tratativele purtate, cu elemente pro-japoneze ca: Wu Peifu și Wang Jingwei. Abia în martie 1940 vor izbuti să înfiripeze un guvern marionetă sub conducerea acestuia din urmă²⁵. Totodată, pentru a spori forța mi-litară a imperiului, guvernul japonez a determinat adoptarea, la 26 martie 1938, a legii: „Cu privire la mobilizarea generală a națiunii”, însoțită de măsuri dictatoriale în întreaga viață economică și politică a țării²⁶. De reținut este cu deosebire remanierea guvernului imperial din 26 mai 1938. Într-o telegramă din Tokio se relatează următoarele în legătură cu acest fapt: „În vederea in-tensificării operațiunilor de război cu China și pentru a adopta eventual o ati-tudine mai dîră față de Rusia, Președintele Consiliului de Miniștri a remaniat astăzi Guvernul, încredințînd portofoliile Externelor, Educațiunei, Finanțelor res-pectiv generalului Ugaki fost guvernator al Coreei, generalului Araki, fost ministru de război și Ikeda fost guvernator al Băncii Japoniei. Este probabil ca actualul ministru de război va fi înlocuit cu gen. Itagaki unul din inițiatorii campaniei

²² A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 262.

²³ Pentru detalii vezi: Ana Budura, *op. cit.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem*; *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*: Ed. Politică, București, 1971, p. 198.

²⁶ C. Bușe, I. Cârțână, Gh. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *Istorie uni-versală. Epoca contemporană, 1918—1939*, vol. I, Ed. didactică și pedagogică, Bucu-rești, 1975, p. 221.

din China. Afacerile Statului se află acum cu totul sub controlul autorităților militare și navale.“²⁷

Faptele vor dovedi veridicitatea aprecierii diplomatului român. Încă pe la începutul lunii iulie 1938 s-au răspândit zvonuri din ce în ce mai insistente, mai alarmante privind iminența unui conflict între Japonia și U.R.S.S. La 22 iulie 1938, Agenția sovietică de știri, TASS, a dat publicității un comunicat în care se relata cu amănunte cursul incidentului de graniță japoно-sovietic²⁸. Corespondența reprezentanțelor noastre diplomatice la Moscova și Tokio dobândește o frecvență mereu sporită, iar știrile au, pe lângă caracterul alarmant tot mai accentuat un volum mare de elemente cu adânci semnificații.

O telegramă din Moscova, din 23 iulie 1938, informează despre vizita făcută de ambasadorul nipon lui Maxim Maximovici Litvinov, șeful diplomației sovietice, căruia i s-a comunicat cererea guvernului imperial ca trupele sovietice să se retragă de pe înălțimile de lângă lacul Hasan, din preajma Vladivostokului. Refuzul lui M. M. Litvinov, ferm și demn în același timp, a fost însoțit de asigurarea că Uniunea Sovietică este hotărâtă să-și apere teritoriul cu armele în mîini²⁹. În perioada 29 iulie — 11 august, forțe armate japoneze pornind din Manciuria au săvîrșit o agresiune fățișă împotriva U.R.S.S.³⁰. Cancelariile diplomatice occidentale nu-și puteau ascunde bucuria, iar presa de dreapta s-a dezlănțuit într-o virulentă campanie antisovietică. O corespondență de la Moscova, pentru Ministerul Afacerilor Străine de la București, referindu-se la aceasta aprecia cu nedumerire: „Este straniu că presa occidentală și cea de la noi prezintă în general conflictul ruso-japonez ca provocat de Soviets, pe cînd trebuie să recunoaștem că bolșevicii nu fac decît să se apere“³¹.

Prăbușirea aventurii din iulie-august 1938 n-a vindecat pe militariștii japonezi care nu puteau renunța la gîndul unor cîștiri teritoriale în dauna, de data aceasta, Republicii Populare Mongole. Probabil că în mintea liderilor de atunci ai Japoniei își făcuse loc ideea că I. V. Stalin nu-și va respecta cuvîntul formulat în interviul, din martie 1936, acordat ziaristului american Howard, și Uniunea Sovietică nu va intra în foc pentru a-și apăra aliata conform Protocolului sovieto-mongol din 12 martie același an. În vara anului următor agențiile de presă au răspîndit în toată lumea știri privind aprige ciocniri între forțe japoно-manciuriene, pe de o parte și forțe mongolo-sovietice pe de alta. Încă de la 11 mai trupe japoneze și manciuriene au declanșat o serie de acțiuni provocatoare împotriva R. P. Mongole în zona Hallin-Göl. În perioada 12 iulie—31 august au avut loc lupte grele; japoно-manciuriene au efectuat bombardamente violente, de artilerie și aviație asupra pozițiilor sovieto-mongole, cel mai puternic fiind bombarda-

²⁷ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, U.R.S.S. Relații cu Japonia, 1934—1944, vol. 64, Telegramă din Tokio, 26 mai 1938, f. 264.

²⁸ *Ibidem*, Comunicatul Agenției TASS, 22 iulie 1938, f. 270—272.

²⁹ *Ibidem*, Telegramă din Moscova, 23 iulie 1938, f. 267.

³⁰ Pentru detalii vezi: M. I. Sladkowski, *Kttai i Japonia*, Izdatelstvo „Nauka“, Moskva, 1971, p. 169.

³¹ *Ibidem*, Telegramă din Moscova, 4 august 1938 și Depeșă din Moscova, 12 octombrie 1938, f. 281 și 309—310.

mentul din 29 iulie, încercări repetate de infiltrare pe teritoriul mongol în regiunea lacului Buir-Nuur etc.³²

Agresorii au primit o replică extrem de puternică fiind respinși cu pierderi grele.

La Tokio atmosfera în cercurile politice conducătoare era apăsătoare. În fața liderilor niponi, hitleriștii, în care-și puseseră mari speranțe, se dovediseră aliați nesiguri. Într-adevăr Germania nazistă nu-și „onorase” obligațiile care-i reveneau conform articolului 2 al Anexei secret la Pactul anticomintern. Ce a determinat această schimbare? Cancelariile diplomatice de pretutindeni consemnaseră, începînd cu anul 1938, o apropiere nipono-germană mereu accentuată. Joachim von Ribbentrop, care luase locul lui Von Neurath la Ministerul de externe al Germaniei la 4 februarie gîndea ca pe această cale să obțină poziții privilegiate pentru comerțul german în regiunile chineze aflate sub ocupație niponă și o alianță militară cu Imperiul de la Soare-Răsare împotriva Angliei. Pentru aceasta guvernul nazist a recunoscut Manzhougou la 28 februarie, a întrerupt livrările de armament către China naționalistă la 28 aprilie, iar la finele lui iunie, același an, consilierii militari germani de pe lîngă guvernul gomindanist au fost rechemăți. Dar, cu toate că locul lui Ugaki a fost luat de Arita, iar la Berlin a fost numit ambasador al imperiului germanofilul Oshima, germanii nu și-au văzut intențiile onorate. Probabil japonezii se temeau, pe de o parte, de un concurent periculos și vorace, iar pe de altă parte, încă nu voia să provoace prematur mînia anglo-americanilor. Totuși guvernării niponi și cu deosebire comandamentele militare acționau pentru încheierea în cel mai scurt timp a unei alianțe militare veritabile cu Germania împotriva U.R.S.S. În acest sens se înscriu, în iunie și iulie 1938, demersurile lui Oshima, sub impulsul Statului Major Japonez, pe lîngă guvernul lui A. Hitler cu privire la întărirea cooperării japoно-germane împotriva Uniunii Sovietice. În guvernul imperial inițiativa Statului Major a provocat disensiuni, ezitări care au dus în cele din urmă la demisia guvernului prințului Fumimaro Konoye la 4 ianuarie 1939. În fruntea imperiului a venit acum un cabinet condus de baronul Kiichiro Hiranuma, intim legat de guvernul Araki, „eroul” tineretului ofițeresc” ultranaționalist. Noul guvern a pus la baza politicii lui externe antagonismul dintre Germania și U.R.S.S. și n-a menajat interesele anglo-franco-americane în zona Extremului Orient și Oceanului Pacific³³. În cursul verii anului 1939, guvernării japoneze au încercat prin toate mijloacele să încheie cu Germania un Pact de asistență îndreptat împotriva Uniunii Sovietice. Guvernul lui Hitler care urmărea cu atenție mersul tratatelor dintre Franța și Anglia, pe de o parte și U.R.S.S., pe de alta, tratative care se tergiversau, în mare măsură, din vina occidentalilor, propun încheierea unui *Pact de asistență japoно-german* împotriva oricărui inamic potențial. Negocierile erau în curs cînd s-a răspîndit vestea semnării, la Moscova, în ziua de 23 august 1939, a *Tratatului de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică*. Guvernul lui

³² *Ibidem*, Comunicatele Agenției TASS: *O nouă încălcare a frontierei de către armatele japoneze*, 23 iulie 1939 și *Japonezii nu se liniștesc*, 6 august 1939, f. 252—253 și 367—368; Pentru detalii vezi: M. I. Sladkowski, *op. cit.*, 170.

³³ Jean Lequiller, *Le Japon*, Editions Sirey, Paris, 1966, p. 364—365.

Kiichiro Hiranuma a trebuit să părăsească scena lăsînd locul unui nou cabinet condus de generalul Noboyuki Abe³⁴.

La 1 septembrie 1939, wehrmacht-ul hitlerist s-a năpustit asupra Poloniei, iar la două zile au intrat în pirjolul mondial ce se isca Marea Britanie și Franța aducînd cu ele întinsele lor imperii coloniale. În aceste condiții imperiul nipon a decis să stea de o parte de războiul european și poate în același timp să dea o lecție aliatului hitlerist ce, după părerea niponilor, se dovedise a fi lipsit de loialtate. Astfel, la 4 septembrie, același an, guvernul de la Tokio a dat o *Declarație de neutralitate* prin care se preciza că noul cabinet consideră că problema primordială și esențială ce trebuie soluționată cît mai degrabă este „incidentul” cu China și de aceea imperiul japonez înțelege să ducă o politică de neamestec în treburile europene. Alitudinea niponă față de alte puteri, mari sau mici, va fi în funcție de poziția acestora referitoare la instaurarea „noului ordin” în Asia de Răsărit³⁵. Diplomații niponi au folosit în continuare diverse prilejuri pentru a susține această Declarație și a-i explica sensul. Ambasadorul Japoniei la Washington, Kensuke Hori, a făcut o declarație publică, la 20 septembrie 1939 precum că armistițiul sovieto-japonez de pe frontul din Mongolia nu are nici o legătură cu evenimentele din Europa sau S.U.A. Diplomatul nipon a ținut să sublinieze că politica țării sale este de a evita orice amestec, în afacerile europene și de a-și concentra eforturile pentru rezolvarea „chestiunii chineze”. „Armistițiul, căuta să-i încredințeze pe americani ambasadorul nipon, nu este prodromul unui pact de neagresiune sau al unei stringeri a relațiilor dintre Japonia și U.R.S.S. și nici nu a fost încheiat sub auspiciile Germaniei”³⁶. Este foarte probabil că aceasta era hotărîrea de moment a Japoniei, de a nu-l urma întru totul pe Hitler.

În Europa, Polonia a fost zdrobită cu cruzime. Poporul ei a intrat într-o lungă perioadă de martiraj. Mulți fii ai lui vor pleca într-un dureros exil spre a continua lupta pentru a salva onoarea poloneză și demnitatea omului. În toată această vreme, Marea Britanie și Franța n-au întreprins aproape nimic împotriva Germaniei naziste. Dacă forțele armate ale celor două puteri, în loc să stea cu arma la picior și să privească cum este măcelărită Polonia, ar fi intervenit cu hotărîre, cursul războiului ar fi fost probabil altul. În fața Tribunalului internațional de la Nürnberg, referitor la aceasta, Alfred Jodl, șeful Statului Major al Wehrmacht-ului, a spus: „Am fost, ce-i drept, în stare să zădărim de unii singuri Polonia, dar niciodată n-am fi fost în stare să facem față unui atac concentrat al tuturor acelor state. Iar dacă n-am fost înfrînți încă din 1939, asta se datorează faptului că cele circa 110 divizii franceze și engleze din vest au stat în timpul campaniei poloneze complet inactive în fața celor 23 de divizii germane”³⁷.

³⁴ *Ibidem*, p. 366—367. A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II, 1939—1945, Editura didactică și pedagogică, 1976, p. 14.

³⁵ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II, pag. 15.

³⁶ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, U.R.S.S., *Relații cu Japonia. 1934—1944*, vol. 64, Copie de pe raportul Legațiunii noastre din Washington, 21 septembrie 1939.

³⁷ Apud: Joe Heydecker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg*, Editura politică, București, 1983, p. 270.

Desfășurarea războiului în Europa, inerția anglo-francezilor și victoria fulgerătoare a Wehrmacht-ului în Polonia a creat o susceptibilitate crescândă la Tokio. Creșterea puterii militare a Germaniei în dauna puterilor occidentale crea în cercurile politice japoneze o vădită îngrijorare vecină cu teama, o iritare explicabilă pentru soarta posesiunilor coloniale ale acestora în Asia, în fond, pentru interesele expansioniste nipone în această imensă zonă. Referitor la aceasta, iată ce se spune într-o depeșă a Legației regale a României la Tokio : „...Se mai poate ca japonezii să se fi speriat de puterea tot mereu crescândă a Germaniei, să se teamă de amestecul acesteia în Asia, mai ales în China și în Pacific.

În China unde a creat și stăpinit Tsingtao, în Pacific unde insulele Caroline, Palon și Marschal i-au aparținut...³⁸. În această foarte spinoasă problemă s-a agitat, la indicațiile guvernului său, generalul Oshima care a obținut pentru ziua de 24 octombrie 1939 o audiență la A. Hitler. În tirada interminabilă de fraze bombastice obișnuite, tiranul Germaniei naziste i-a repetat diplomatului japonez în mai multe rânduri că interesele germane nu se vor înfrunța niciodată cu cele japoneze. Germania revendică colonii în Africa unde japonezii n-au interese. Regiunile unde sînt interesați niponii nu prezintă nici un interes pentru germani³⁹. Dar, liderii niponi știau din proprie experiență cît valorau afirmațiile făcute de A. Hitler, neliniștea lor a sporit mai ales după cotoșirea de către nazisți a Olandei, Belgiei și Luxemburgului și zdrobirea Franței. Probabil niponilor le devenise clar că Hitler urmărea să încheie pace cu Anglia, după prăbușirea Franței. F. Halder își amintea că fűhrerul spusese la un moment dat : „Dacă noi zdrobim Anglia, întreg Imperiul britanic se va dezagrega. Dar, Germania nu va cîștiga nimic din aceasta. Înfrîngerea Angliei va fi realizată numai cu sînge german, iar roadele vor fi culese de Japonia, America ș.a.”⁴⁰. De aceea, guvernul imperial a trecut la acțiune. Pe data de 13 iunie, pe cînd în Franța se desfășurau ultimele operațiuni militare, iar Republica a III-a era în agonie, guvernul francez a primit o notă din partea Japoniei, cu caracter ultimativ prin care se cerea încheierea completă a frontierei Indochinei cu China, sub control japonez. Generalul Catroux, guvernatorul de atunci al Indochinei a acceptat, de nevoie, aceste condiții. Generalul nipon Nishihara a fost autorizat să deschidă, la Tonkin, tratative directe cu autoritățile coloniale franceze. Paralel, tot în problema indochineză, la Tokio, au început tratative între șeful Gaimusho⁴¹ și Arsène Henri, ambasadorul Franței.

În urma acestor negocieri, la 20 iunie 1940, s-a căzut de acord asupra închiderii frontierei chino-indochineze pentru transporturile de materiale strategice, precum și asupra modalității trimerii în Indochina franceză a unor inspecitori și trupe nipone de control al traficului la : Hanoi, Haifong, Laokai, Lianghansu.

³⁸ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Japonia. Relații cu România, 1925—1944, vol. 12, Corespondență din Tokio, f. 421.

³⁹ Andres Hillgruber, *Les entretiens secrets de Hitler. Septembre 1939—decembre 1940*, Fayard, Paris, 1969, *Visite d'adieu de l'ambassadeur de l'empire du Japon le général Oshima, au Führer la 24 octobre 1939, de 4 h, 30 à 5 h.* 10, p. 61—62.

⁴⁰ F. Halder, *Voennii dnevnik. Ejednevnje zapisi Nacialnikae Gheneralnnego Staba suhoputnih voisk 1939—1942*, Tom 2, Ot zaplanirovanogo vtorjenia v Anglii do naciala vostocnoi Kampanii, s. 7, 1940—21.06.1941). Boennoe Izdatelstvo Ministerstva Oboroni S.S.S.R., Moskva, 1969, p. 48.

⁴¹ Gaimusho — Ministerul Afacerilor Externe (în jap.).

Păreră reprezentantului României la Tokio, exprimată într-un raport din 5 iulie 1940, este: „Ceea ce este caracteristic e că acești Inspectori sînt însoțiți nu numai de Atașatul Militar francez din Tokio, ceea ce e foarte natural fiind vorba de o colonie franceză, dar și de ajutorul Atașatului Militar german, ceea ce m-a îndreptățit să presupun că toată manevra japoneză în chestiune e susținută de Berlin“⁴². De altfel, pentru a evita apariția vreunor complicații în relațiile cu Germania și Italia, Arita a dat instrucțiuni ambasadurilor niponi la Berlin și Roma spre a atrage atenția celor două puteri că Japonia are în Indochina atît interese economice, cît și militare „...pentru stabilizarea situației în Estul Asiatic“⁴³.

Tratatul dintre Tokio și Vichy au continuat. La 30 august s-a semnat un Acord japoно-vichyst prin care trupele nipone obțineau dreptul de trecere prin Indochina, de a folosi aerodromurile și bazele navale din nord. La acest document se vor adăuga aranjamentele din 23 și 27 septembrie, același an, prin care Indochina, cu toate resursele ei, era pusă la dispoziția Japoniei în vederea stabilirii unei noi ordini în Asia Orientală și a rezolvării problemei chineze...“ De altfel, la 23 septembrie 1940 trupe japoneze, după o scurtă și neconvingătoare rezistență a francezilor, au ocupat Tonkin“⁴⁴.

Este perioada în care relațiile economice și politice ale Japoniei cu Statele Unite se deteriorează treptat. Americanii nu voiau să accepte o creștere peste măsură a influenței nipone în China și în Sud-Estul asiatic, ea periclitînd interesele lor în zonă. Aceasta a pus însă în primejdie acoperirea trebuințelor japoneze de materii prime, în general, de fier și petrol în special. Dacă în problema fierului japonezii nădăjduiau să-și satisfacă mare parte din necesități pe seama Mancuriei și Chinei, cu petrolul situația era mult mai dificilă și ea s-a complicat și mai mult după ce olandezii, pronunțîndu-se pentru tratative economice și politico-militare, au refuzat să livreze Japoniei cele 3 milioane tone din Indiile olandeze cerute de guvernul de la Tokio. De aceea, Conferința Legăturii Imperiale⁴⁵ din 19 septembrie 1940 a hotărît ca Indiile olandeze să fie detașate de Regatul olandez și să se asigure și acolo, preponderența intereselor japoneze.

În acest context se înscriseră și încheierea la Berlin, în ziua de 27 septembrie 1940, a *Pactului tripartit*, între Germania, Italia și Japonia, gravă sfidare la adresa umanității, semnat în prezența lui A. Hitler⁴⁶.

Cu cinismul care le-a caracterizat relațiile, cele trei puteri își împărțeau prin acest document sferele de dominație asupra lumii. Astfel, articolul 1 stipula următoarele: „Japonia recunoaște și respectă conducerea de către Germania și

⁴² A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Japonia. Relații cu alte state, 1921—1944, vol. 11, copie de pe raportul Legației regale a României la Tokio, 5 iulie 1940, f. 52; Jean Thouvenin, *Uné année d'histoire de France. 1940—1941*, Sequana Editeur, Paris, 1941, p. 199—200.

⁴³ A.M.A.E., Fond 71, 1920—1944. . . . vol. 10, Copie de pe raportul Legației regale a României, Tokio, 22 iulie 1940, f. 92.

⁴⁴ Jean Thouvenin, *op. cit.*, p. 200—201; Jean Lequiller, *op. cit.*, p. 272; C. Bușe, I. Cărtănă, Gh. Ioniță, I. Seftiu, A. Vianu, Z. Zamfir, *Istoria universală...*, vol. II, p. 282—283; A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II, p. 67.

⁴⁵ „Conferința Legăturii Imperiale“ reunea în prezența împăratului pe principalii miniștri și comandanți militari. Prima a avut loc la 27 iulie 1940. Numărul acestor conferințe este destul de mare ele eclipsînd în măsură considerabilă guvernul imperial.

⁴⁶ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 226, F. Halder, *op. cit.*, p. 161.

Italia a sferei de creare a noii ordini în Europa", iar articolul 2 preciza că : „Germania și Italia recunosc și respectă conducerea de către Japonia a operei de creare a unei noi ordini în marele spațiu asiatic“⁴⁷. Dar, Tratatul nu stabilea precis limitele „Asiei Mari“. În mod cert însă, Konoye, Matsuoka și Tojo includeau în această sferă : fostele colonii germane aflate sub mandat japonez, Indochina franceză, arhipelagurile din Pacific, Thailanda, Malaisia, Borneo, Indiile olandeze, Birmania, Australia, Noua Zeelandă, India⁴⁸.

Dar, peste satisfacția obținerii din partea aliaților lor germano-italieni, a recunoașterii zonei de dominație japoneză în „marele spațiu asiatic“, politicienii de la Tokio au remarcat și reținut câteva elemente de mare însemnătate pentru înfăptuirea politicii lor expansioniste. Departe de a intimida pe americani și a-i sili să facă japonezilor concesii, semnarea *Pactului tripartit* i-a apropiat și mai mult de englezi. De asemenea, la 27 septembrie 1940 previziunile lui Hitler se prăbușiseră ; bătălia Angliei se apropia de sfârșit, și cei biruitori se arătau a fi englezii care luptaseră cu o dârzenie admirabilă. La toate acestea se mai adăugau : tratativele americanilor cu englezii, olandezii și australienii asupra unor probleme lesne de dedus ; înpoierea în arhipelag din Indiile olandeze, a misiunii lui Kobayaski, fără rezultate îmbucurătoare ; F. D. Roosevelt, reales președinte al S.U.A., deși promitea să se țină departe de „războaiele străine“ trecea la sprijinirea mai substanțială a Chinei și dispunea luarea de măsuri pentru a întări apărarea Filipinelor. În aceste condiții, fără să se știe că Hitler dispusese pregătirea planului Barbarossa, liderii Imperiului de la Soare-Răsare au decis să se apropie de Uniunea Sovietică, pe atunci, în bune relații cu Germania. Aceasta cu atât mai mult cu cât Ribbentrop vorbea adesea despre împărțirea lumii în patru mari zone de influență între : Germania, Italia, Japonia și U.R.S.S. Vizita lui V. M. Molotov la Berlin, în noiembrie 1940 și tratativele pe care le-a avut aici, i-au dat prilej șefului diplomației naziste să insiste și mai mult asupra acestei idei. Însuși, Hitler, s-a angajat în acest joc înșelător, fapt evident cu deosebire în timpul întrevederii avute cu Molotov în ziua de 12 noiembrie 1940⁴⁹.

Adolf Hitler personal s-a îngrijit ca jocul diplomației naziste să se aplice nu numai inamicilor, dar și aliaților și în primul rând Japoniei. În Directiva secretă nr. 24 *Despre colaborarea cu Japonia* se subliniază că scopul inițial al colaborării germano-nipone era de a determina Imperiul de la Soare-Răsare „...să întreprindă cât mai repede operații active în Extremul Orient“, absolut necesare pentru desfășurarea cu succes a „Operației Barbarossa“. În finalul directivei, la

⁴⁷ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II, p. 68 ; *Hrestomatia po Noveișei Istorii*, tom II, p. 64, J. Lequiller, *op. cit.*, p. 373.

⁴⁸ J. Lequiller, *op. cit.*, p. 373.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 273—274 ; Joe Heydecker, Johannes Leeb, *op. cit.*, p. 299—300 ; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, *Notes sur l'entrevue entre le Führer et le président du Conseil des commissaires du peuple et commissaire du peuple aux Affaires étrangères*, Molotov, le 12 noiembrie 1940, p. 298—300.

punctul 5, se sublinia: „Nu trebuie să se comunice japonezilor nici un fel de date în legătură cu planul Barbarossa“⁵⁰.

Cu toată susceptibilitatea lor, și atitudinea bănuitoare față de guvernul hitle-rist, militariștii japonezi n-au intuit cele ce se urzeau în culisele diplomației Berli-nului, ei, la acea dată ignorau total manevrele lui Hitler. Asigurați de *Pactul tripartit*, japonezii și-au intensificat acțiunile pregătindu-se pentru marea răfuială cu Statele Unite ale Americii și puterile occidentale.

---

⁵⁰ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relații internaționale...*, vol. II, p. 75—76.

ASPECTE PRIVIND MIȘCAREA SOCIALISTĂ ȘI SOCIAL-DEMOCRATĂ ÎN ȚĂRI CAPITALISTE DIN EUROPA DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL *

GHEORGHE N. CĂZAN

Partidele socialiste și social-democrate reprezintă o însemnată forță politică progresistă a lumii contemporane, o parte a mișcării muncitorești internaționale¹. Conform datelor publicate de Internaționala Socialistă în cele 65 de partide membre ale acestei organizații în 1983 făceau parte 16 milioane membri, dar la alegeri partidele socialiste și social-democrate dovedesc o influență mult mai mare, obținând în jur de 100 milioane voturi, fapt politic care nu poate fi ignorat.

Partidele socialiste acționează cu precădere în țări europene, dar în ultimele decenii s-a intensificat acțiunea acestora în Australia, cele două Americi, Asia și Africa. În 1981 peste 20 de partide erau în guverne, singure, ca partide conducătoare în coaliții guvernamentale sau ca parteneri de coaliții². După 1981 importante succese politice au obținut Partidul Socialist Muncitoresc din Spania, Partidul Socialist și Partidul Social-Democrat din Portugalia, Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Suedia, Mișcarea Socialistă Pălenă (PASOK), Partidul Muncii din Israel ș.a. În întreaga perioadă postbelică Partidul Socialist din Japonia s-a manifestat ca al doilea partid politic al țării. Deși au fost nevoite să treacă în opoziție în ultimii ani, Partidul Laburist din Marea Britanie, Partidul Social-Democrat din R. F. Germania, sau recent Partidul Socialist din Franța dispun de influență politică asupra unor însemnate categorii de oameni ai muncii, în primul rând asupra clasei muncitoare. De regulă, în opoziție, partidele socialiste formulează cerințe radicale, de care se îndepărtează sau le aplică parțial atunci când revin la guvern. Experiența istorică a epocii postbelice a arătat clar faptul că în perioadele lor mai mult sau mai puțin îndelungate de guvernare partidele socialiste și social-democrate n-au depășit cadrul sistemului capitalist, deși în programele acestora erau înscrise, uneori, cerințe radicale. De cele mai multe ori s-a încercat adaptarea sistemului capitalist față de cerințele social-democrate, liderii social-democrați trebuind să țină seama și de interesele fundamentale ale oamenilor muncii. În cele mai multe cazuri liderii social-democrați resping colaborarea cu comuniștii, practică o politică discriminatorie față de aceștia în sindicate, în alte organizații ale oamenilor muncii. În ultimii ani se impune însă din ce

---

* Vezi și Gh. N. Căzan, *Mișcarea comunistă și muncitorească internațională după al doilea război mondial* în „Studii și articole de istorie”, XLV—XLVI, București, 1982, p. 271—283.

¹ C. Florea, Gh. Prodea, *Tendențe și fenomene noi în cadrul partidelor socialiste și social-democrate din țările vest-europene în O lume în schimbare*, Editura Politică, București, 1982, p. 93.

² „Socialist Affairs” Nr. 4, 1981, p. 163. Singure în guvern: Austria, Barbados, Danemarca, Rep. Dominicană, Grecia, Grenada, Malta, Norvegia, Senegal. Partide conducătoare în coaliție: Franța, Finlanda, R. F. Germania, Mauritius, Antilele olandeze. Partide de coaliție: Belgia, Italia, San Marino, Elveția ș.a.

în ce mai pregnant punctul de vedere că marile probleme social-economice, apărarea păcii, ocrotirea mediului înconjurător, nu pot fi soluționate fără colaborarea tuturor forțelor progresiste dintr-o țară sau alta. Ideologia social-democrată nu este unitară, cum nu este nici conceptul despre socialism. În literatura de specialitate occidentală se face o distincție între „socialismul mediteranean” și cel „vest-european” și „nordic”³ mai ales datorită cerințelor radicale înscrise în programele partidelor socialiste francez, italian, spaniol, a metodelor de guvernare ș.a. În ultimă instanță rezultatele obținute de partidele socialiste și social-democrate europene într-o perioadă sau alta de guvernare sînt apropiate, iar partidele burgheze trebuie să țină seama de ele, dacă nu lovesc direct în interesele clasei capitaliștilor, cum s-a întimplat în cazul unor naționalizări. Aici trebuie să se țină seama de un fapt hotărîtor: lupta clasei muncitoare, a altor categorii de oameni ai muncii pentru apărarea nivelului lor de viață, în fața ofensivei marelui capital. În multe țări vest-europene, asiatice, africane și latino-americane deosebit de importantă este activitatea partidelor comuniste apărătoare consecvente ale intereselor oamenilor muncii, militante pentru transformări structurale, pentru socialism. Aceste partide leagă direct socialismul de adîncirea democrației, de participarea oamenilor muncii la gestiunea economică, ca proprietari ai mijloacelor de producție, la conducerea societății. În programele partidelor comuniste figurează numeroase revendicări care sînt înscrise și în documentele programatice, manifeste electorale ale partidelor socialiste și social-democrate, fapt deosebit de important pentru colaborarea forțelor de stînga, pentru realizarea unei noi unități a clasei muncitoare, a altor categorii de oameni ai muncii. Viața a arătat că în pofida unor deosebiri fundamentale pe plan ideologic, există posibilitatea unei largi cooperări a forțelor progresiste pe multiple planuri. „Există, desigur, deosebiri asupra unor probleme — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — dar sînt și multe probleme de interes comun asupra cărora partidele comuniste, partidele socialiste, social-democrate pot și trebuie să acționeze în comun. În deosebi în problema fundamentală a opiniei publice înarmărilor, a păcii, trebuie să se acționeze într-o deplină colaborare”⁴.

Partidul Comunist Român desfășoară o politică consecventă de întărire a colaborării cu toate partidele comuniste, în același timp dezvoltă conlucrarea cu partidele socialiste și social-democrate. În țara noastră au fost invitați numeroși conducători ai acestor partide, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a întîlnit în străinătate cu lideri socialiști și social-democrați. La congresele P.C.R., mai ales de la Congresul al IX-lea al partidului nostru, sînt invitați și reprezentanți ai partidelor socialiste și social-democrate. La fel, la congresele acestor partide sînt invitați reprezentanți ai Partidului Comunist Român.

Partidul Socialist Italian s-a manifestat ca una din principalele forțe anti-fasciste, organizînd acțiuni împotriva regimului fascist pe plan intern și pe plan internațional în perioada războiului civil din Spania. După război, în octombrie 1946, a fost semnat, la Roma, Pactul unității de acțiune între Partidul So-

³ C. Florea, Gh. Prodea, *loc. cit.*, p. 97.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român 1—2 iunie 1982*, Editura politică, București, 1982, p. 31.

cialist Italian (președinte Pietro Nenni) și Partidul Comunist Italian⁵ (președinte Palmiro Togliatti). Scopul principal al alianței celor două partide a fost înnoirea vieții politice și sociale în Italia, apărarea și consolidarea republicii, a libertăților democratice ș.a. În guvernele de coaliție din anii 1944—1947, la care au participat și comuniștii, socialiștii italieni au dispus de 4—5 portofolii ministeriale, inclusiv de portofoliul externelor deținut de Pietro Nenni. Miniștrii socialiști au colaborat cu comuniștii în elaborarea a numeroase legi și decrete care au restabilit regimul democratic în Italia, într-o formă mult lărgită. Cele două partide muncitorești și-au adus o contribuție deosebită la elaborarea Constituției Republicii Italiene adoptată în decembrie 1947. În ianuarie 1947 din Partidul Socialist s-a desprins aripa de dreapta în frunte cu Giuseppe Saragat, nemulțumită de orientarea spre stînga a conducerii partidului și a întemeiat Partidul Socialist-Democratic Italian, cu orientare vădit reformistă și adept al colaborării cu partidele burgheze. Socialiștii au părăsit guvernul de Gasperi în mai 1947, după ce creștin-democrații au format un guvern fără comuniști. Partidele de stînga — comuniștii și socialiștii — continuau să aibă o puternică influență asupra maselor de oameni ai muncii. Confederația Generală Italiană a Muncii, principala organizație sindicală, număra 6 milioane de membri și se afla sub influența celor două partide muncitorești. Colaborarea fructuoasă între socialiști și comuniști a încetat la începutul anului 1957, cînd în raportul prezentat de P. Nenni la Congresul P.S.I. s-au formulat aprecieri negative asupra construirii socialismului în U.R.S.S. și în țările europene de democrație populară, a fost combătută intervenția U.R.S.S. împotriva contrarevoluției din Ungaria, s-au lansat atacuri nedrepte împotriva politicii Partidului Comunist Italian. Partidul Socialist a stabilit contacte cu Partidul Socialist-Democratic, în vederea reunificării celor două partide (ruperea alianței cu comuniștii era un argument puternic pe care-l puteau utiliza socialiștii) și după tratative îndelungate acest deziderat a fost îndeplinit la 30 octombrie 1966, cînd s-a constituit Partidul Socialist unificat. În *Carta Unificării* s-a încercat un compromis între pozițiile de stînga ale socialiștilor și orientarea reformistă a social-democraților⁶. Unificarea dintre socialiști și social-democrați n-a fost durabilă desfășcîndu-se în iulie 1969. În anii 1963—1972 socialiștii au participat la guvernele conduse de creștini-democrați. Criza economică care a lovit și Italia la mijlocul deceniului trecut a agravat problemele interne nerezolvate de decenii, a creat altele, mai ales flagelul terorismului, determinînd noi orientări și în cadrul conducerii P.S.I. La Congresul acestui partid din aprilie 1978, după ce a prezentat gravele probleme cu care era confruntată Italia, secretarul general al P.S.I., Bettino Craxi, aprecia că „strategia îndreptată spre crearea unei alternative socialiste se confirmă ca strategie de fond a partidului”. Se arăta, de asemenea, că „strîngerea colaborării dintre socialiști și comuniști este esențială pentru viitorul întregii stîngi italiene, pentru viitorul și succesul tuturor forțelor progresiste din țară”, punct de vedere împărtășit și de comuniști. În aprilie 1980 P.S.I. a revenit în guvernul de coaliție condus de Francesco Cossiga (Partidul Creștin-Democrat). Bettino Craxi aprecia noul cabinet ca un teren de apropiere

⁵ Federico d'Ippolito, *L'unificazione socialista: storia e prospettive*, Cappelli editore, f. 1, 1968, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 88—89.

de stînga, în direcția unei deschideri către Partidul Comunist⁷. Criza economică a reapărut la începutul deceniului actual nivelul produsului național brut scăzînd cu 1% în 1981, cu 0,5% în 1982. În același an erau circa 2 milioane șomeri. Congresul al 42-lea al P.S.I. la Palermo din aprilie 1981 și conferința programatică de la Rimini (martie-aprilie 1982) au orientat partidul spre „accesul la conducere“, renunțîndu-se la ideea „înnoirii sociale“. În august 1983 Bettino Craxi a devenit președinte al Consiliului de Miniștri din Italia conducînd un guvern în care creștin-democrații dețineau 16 din cele 30 portofolii ministeriale. La 1 august 1986 B. Craxi a format un nou guvern de coaliție pentapartită (Partidul Creștin-Democrat, Partidul Socialist, Partidul Social-Democrat, Partidul Republican, Partidul Liberal). Partidul Comunist, care a obținut la ultimele alegeri (aprilie 1983) 30,8% din voturi, continuă să fie ținut, în pofida declarațiilor favorabile făcute de B. Craxi anterior, în afara coaliției guvernamentale. Realitatea arată că fără colaborarea comuniștilor, care reprezintă al doilea mare partid politic al Italiei, situația social-economică a acestei țări va fi greu de stabilizat.

În Franța militanții ai Partidului Socialist au acționat în cadrul Rezistenței, au stabilit contacte cu generalul Charles de Gaulle. Liderul partidului, Leon Blum, a fost arestat și deținut în Germania pînă la sfîrșitul războiului. După război Partidul Socialist și-a refăcut organizațiile și s-a manifestat ca una din principalele forțe politice franceze alături de Partidul Comunist și Mișcarea Republican-Populară. Reprezentanții ai Partidului Socialist au participat în guvernele de coaliție conduse de generalul de Gaule (iunie 1944—ianuarie 1946), în celelalte guverne tripartite (Mișcarea Republican-Populară, Partidul Comunist, Partidul Socialist) pînă în mai 1947, cînd comuniștii au fost excluși din guvern.

În perioada decembrie 1944—mai 1947 a funcționat Pactul unității de acțiune între comuniști și socialiști. Socialiștii și-au adus, împreună cu comuniștii, o contribuție importantă la efectuarea transformărilor democratice din anii 1944—1947, pot fi considerați coautori ai Constituției Republicii a IV-a. În anii celei de a patra Republici Partidul socialist a participat la diferite combinații guvernamentale cu partidele burgheze, s-a aflat în fruntea guvernului în perioada ianuarie 1956—mai 1957. După excluderea comuniștilor din guvern, Partidul Socialist s-a situat pe poziții anticomuniste, fapt ce a dus la adîncirea diviziunii în cadrul mișcării muncitorești franceze (în 1948 s-a divizat și mișcarea sindicală prin desprinderea din Confederația Generală a Muncii (C.G.T.) a grupării reformiste „Force Ouvrière“). În cadrul Partidului Socialist marxismul era acceptat ca o „metodă de investigație socială și economică“, dar nu ca o „credință obligatorie“, neexcluzîndu-se și ideea apropierii de credincioși. Partidul se definea ca o organizație democratică, adeptă a sistemului pluripartit și a regimului parlamentar⁸. În concepția Partidului Socialist se preconiza „folosirea democrației împotriva tehnocrației, pentru eliminarea rămășițelor capitaliste, pentru asigurarea părții legitime a masei muncitorilor la controlul și gestiunea mijloacelor de producție“⁹. Obiectivul era, însă, imposibil de realizat prin colaborarea cu partidele burgheze și excluderea colaborării cu comuniștii. Guvernul socialist monocolor condus de

⁷ „Scînteia“, 4 aprilie 1980.

⁸ Daniel Ligou, *Histoire du socialisme en France 1871—1961*, Paris, 1962, p. 601.

⁹ *Ibidem*, p. 602.

Leon Blum (a ființat o lună, în decembrie 1946) a declanșat agresiunea de mari proporții împotriva R. D. Vietnam. Socialiștii au acordat în 1956 independența Marocului și Tunisiei, dar au continuat războiul în Algeria, pentru înăbușirea luptei de eliberare națională din această țară. Spre sfârșitul Republicii a patra diviziunea din cadrul Partidului Socialist s-a adâncit, în decembrie 1957 s-a creat „Partidul de Uniune a Stîngii Socialiste“ de către un grup de lideri numuți de politica conducerii P.S.F., în frunte cu Guy Mollet. În perioada evenimentelor din Algeria din mai 1958, care au adus la putere pe generalul Charles de Gaulle, socialiștii au condamnat pe militarii rebeli. din Algeria, au dezaprobat acțiunea generalului de Gaulle care cerea puterea, dar au respins acțiunea de masă cu comuniștii. A produs, de sigur, surpriză „schimbarea la față“ rapidă a socialiștilor care au participat la primul cabinet de Gaulle, ultimul al Republicii a IV-a, cu patru reprezentanți. Dar generalul de Gaulle nu dorea, cum s-a văzut, o colaborare trainică cu socialiștii și cu nici un alt partid „tradițional“ dorind puterea deplină. În perioada guvernării generalului de Gaulle, socialiștii au trecut prin dese perioade de crize și divizări care le-au amenințat existența ca forță politică. În 1965 stînga a prezentat la alegerile prezidențiale un candidat comun, liderul socialist François Mitterrand. Acesta a fost înfrînt de generalul de Gaulle, dar Mitterrand a desfășurat o vastă activitate pentru restabilirea coeziunii partidului, rezultat obținut în 1971. Ca prim-secretar al noului Partid Socialist format prin unificarea a diferite grupări socialiste și democratice. F. Mitterrand a înțeles importanța covârșitoare a unității stîngii. Primul mare pas în această direcție a fost *Programul de guvernare al Stîngii* adoptat de Partidul Socialist și Partidul Comunist în iunie 1972, la care a aderat și „Mișcarea Radicalilor de Stînga“. Acesta a fost un document de maximă importanță, al cărui conținut revoluționar era menit a provoca schimbări în structura relațiilor social-economice în Franța. La alegerile prezidențiale din 1974 candidatul stîngii F. Mitterrand a fost întrecut cu puține voturi de Valéry Giscard d'Estaing fapt ce arăta că puterea de influență a partidelor de stînga era în creștere. În documentele adoptate de Partidului Socialist la sfârșitul deceniului al optulea și la începutul deceniului al nouălea se arăta că Partidul Socialist urmărește trecerea de la sistemul capitalist la o societate socialistă¹⁰. În vederea atingerii acestui scop s-a prevăzut un program amplu de măsuri pe plan economic și social-politic în primul rînd naționalizarea unor ramuri de bază ale economiei naționale.

În 1981 F. Mitterrand a fost ales președinte al Republicii Franceze pînă în 1988. Socialiștii francezi au obținut, la alegerile parlamentare din iunie 1981 o strălucită victorie, cîștigînd majoritatea absolută a voturilor¹¹. Conform înțelegerii anterioare în noul guvern francez, condus de socialiști, au fost incluși patru reprezentanți ai Partidului Comunist și tot atîția din partea radicalilor de stînga. Noul guvern francez a preluat puterea în plină criză economică, fiind confruntat cu serioase dificultăți. S-a trecut la înfăptuirea unui important program de naționalizări: 5 mari uniuni industriale (construcții de mașini, uzine chimice, fabricarea sticlei), 2 grupări siderurgice (circa 80% din total), 2 mari uzine, 2 uzine militare, 2 uniuni bancare și 36 bănci particulare. În sectorul naționalizat în in-

¹⁰ C. Florea, Gh. Prodea, *loc. cit.*, p. 105.

¹¹ Socialiștii 272 locuri, comuniștii 44, radicalii de stînga 13, independenții de stînga 4 — total 333 locuri, față de 157 ale partidelor de dreapta.

dustrie s-au găsit 33% din investițiile de capital, 95% din depunerile bancare și operațiunile de credit, 30% din totalul muncitorilor, 75% din cheltuielile pentru cercetarea științifică ș.a. O treime din numărul locurilor în Consiliile de administrație ale întreprinderilor și instituțiilor naționalizate aparțineau sindicatelor, delegații fiind aleși din rândurile personalului întreprinderilor și instituțiilor respective. În domeniul social s-a trecut la reducerea săptămânii de lucru, reglementarea angajărilor temporare, creșterea duratei concediilor, scăderea vârstei de pensionare ș.a. Au fost abrogate o serie de legi reacționare adoptate după 1968. Au fost amnistiate persoanele sancționate pentru participarea la acțiuni de masă, s-au adoptat măsuri pentru întărirea libertății de organizare, pentru ocrotirea muncii ș.a.¹². Măsurile adoptate de guvernul de stînga au făcut ca Franța să se situeze pe primul loc în lumea capitalistă în privința rinduielilor democratice și programului social. Din păcate, guvernul n-a fost suficient de ferm în fața sabotajului patronatului, a menținut oameni ai monopolurilor în posturi-cheie, n-a reușit să instituie un control sever asupra sectorului privat. Împotrivirea burgheziei a fost deosebit de înverșunată. La acțiuni de stradă antiguvernamentale au participat chiar fostul președinte Giscard d'Estaing, fostul premier Raymond Barre și alți politicieni din opoziție. În primii ani ai guvernării socialiste s-a realizat o creștere economică modestă, circa 1,5%. Șomajul a fost „stabilizat” la aproximativ 2 milioane persoane. S-a încercat stăvilirea creșterii prețurilor prin „înghețarea” salariilor în 1982. În 1983 au fost stabilite noi impozite. Restructurările din 1984 au mărit numărul șomerilor. Unele dări înapoi ale guvernului dominat de socialiști din 1981 a determinat Partidul Comunist să părăsească guvernul în iulie 1984. Simptomatic pentru scăderea influenței stîngii au fost alegerile cantonale din 1982 și municipale din 1983, cînd dreapta a obținut un număr mai mare de voturi. Dificultățile interne, o politică externă insuficient de elastică a guvernului, exploatate cu deosebită violență în propaganda partidelor de dreapta, au făcut ca acestea să cîștige alegerile parlamentare din martie 1986¹³. Cu siguranță că înfrîngerea electorală din 1986 pune pentru socialiști cu deosebită acuitate problema realizării unei noi unități a stîngii, mai ales că alegerile prezidențiale din 1988 sînt aproape.

În Spania în ultimii ani viața politică este dominată de Partidul Socialist Muncitoresc, al cărui secretar general este Felipe Gonzales. Socialiștii s-au remarcat prin participarea lor la lupta antifascistă, iar după moartea lui Franco (noiembrie 1975) s-au manifestat pentru restabilirea regimului democratic și îndepărtarea rămășițelor franchismului. În rezoluțiile adoptate de Congresul Partidului Socialist Muncitoresc din 5—8 decembrie 1976¹⁴ sînt înscrise cerințe radicale cum ar fi preluarea puterii politice și economice de către clasa muncitoare, socializarea mijloacelor de producție, de distribuție și de schimb. Este respinsă calea „acomodării” capitalismului sau simpla lui reformare. Scopul acțiunii P.S.M.S. este, conform documentelor citate, construirea societății socialiste de autocondu-

¹² *Meždunarodnoe raboče diviženie. Spravočnik*, Moskva, 1984, p. 301.

¹³ Majoritatea de dreapta din Adunarea Națională a Franței a aprobat proiectul de lege privind denaționalizarea a 65 de întreprinderi industriale și instituții financiare. Organizațiile sindicale, partidele de stînga au criticat această lege care restrînge sectorul public, întărește pozițiile marelui capital și lovește în interesele păturilor muncitoare. (Vezi „Scînteia” din 2 august 1986).

¹⁴ „Socialist Affairs”, March/April 1977, no. 2, p. 57—59.

cere în care socialismul și libertatea sînt complementare, în care se realizează controlul oamenilor muncii în toate domeniile. P.S.M.S. se definește ca un partid de clasă, marxist, democratic și de masă. El combină lupta parlamentară cu mobilizarea poporului, lupta de clasă fiind motorul istoriei. P.S.M.S., se spune în rezoluțiile menționate, este un partid internaționalist și antiimperialist. Congresul extraordinar al P.S.M.S. de la începutul lunii octombrie 1979 a confirmat aceste orientări, arătînd că partidul își însușește marxismul drept instrument teoretic, critic și nedogmatic în vederea analizării și transformării realității sociale¹⁵. În cazul că vor veni la putere, socialiștii precizau că vor refuza să gireze sistemul capitalist. În condițiile în care Uniunea Centurului Democratic care guverna Spania din iunie 1977 s-a dovedit incapabilă să rezolve gravele probleme ale țării, în primul rînd un șomaj de masă care afecta 17% din populația activă, inflație, acte de terorism, creștere economică aproape nulă ș.a., Partidul Socialist Muncitoresc s-a afirmat ca prima forță politică a Spaniei, cîștigînd alegerile anticipate din octombrie 1982. Este important de remarcat că în programul electoral al P.S.M.S. n-au figurat cerințele radicale anterioare, în primul rînd naționalizarea unor ramuri importante ale economiei naționale, ci s-au menționat problemele socio-economice acute cum sînt diminuarea șomajului, combaterea terorismului, întărirea ordinii sociale, lichidarea rămășițelor franchismului ș.a. În cei peste patru ani de guvernare în Spania, socialiștii nu s-au atins de bazele regimului capitalist (a fost naționalizat un singur mare concern amenințat de faliment), explicîndu-se că nu există condiții pentru „experimente socialiste”. Socialiștii au „înghețat” aderarea la NATO hotărîtă de guvernul Calvo Sotelo în mai 1982. La referendumul din martie 1986 spaniolii s-au pronunțat pentru menținerea țării în NATO și au acceptat condițiile formulate de guvernul socialist: neintegrarea forțelor armate spaniole în comandamentele NATO, revizuirea tratatului de ajutor militar hispano-american, rediscutarea existenței bazelor americane în Spania. Guvernul socialist a adoptat și importante măsuri pe plan economic-social cum sînt introducerea săptămîinii de lucru de 40 ore, reforma forțelor armate, o nouă lege a justiției, legea educației, reforma poliției ș.a.¹⁶. La alegerile anticipate din iunie 1986 P.S.M.S. și-a păstrat majoritatea absolută în cortesuri și, implicit, un nou mandat de patru ani.

Și în viața politică a Portugaliei, Partidul Socialist, al cărui lider a fost actualul președinte al țării Mario Soares (ales în februarie 1986) și-a adus o contribuție importantă la desfășurarea procesului de democratizare după revoluția din aprilie 1974, la efectuarea reformei agrare și-a unui important program de naționalizări. Din păcate atît reforma agrară cît și naționalizările au fost serios afectate de ofensiva forțelor de dreapta care au format guvernele în anii 1980—1983, profitînd de lipsa de fermitate și de consecvență a socialiștilor.

Într-o altă țară din zona Mării Mediterane, în Grecia, Mișcarea Socialistă Panelenă (PASOK) deține puterea din anul 1981, liderul acestui partid Andreas Papandreu fiind și președintele guvernului. Socialiștii greci au cîștigat și alegerile din 1985 obținînd un nou mandat. PASOK acționează pentru slăbirea dependenței Greciei față de capitalul străin, aplică măsuri pentru diminuarea șomajului și crearea de noi locuri de muncă, se pronunță pentru denuclearizarea Peninsulei

¹⁵ „Lumea”, nr. 41 din 4 octombrie 1979, p. 11.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 18 din 1 mai 1986.

Balcanice, își propun renegocierea prezenței bazelor americane în Grecia, se prind pentru relații normale cu toate statele din zonă.

Social-democrația se manifestă ca forță politică influentă în toate țările Europei occidentale și nordice. Arătăm, că între partidele socialiste „sudice“ există deosebiri de nuanțe, de formulări programatice față de cele occidentale, dar în fond, deosebiri esențiale nu rezultă din practicile de guvernare.

În Marea Britanie, Partidul Laburist (Partidul Muncii) s-a afirmat drept a doua forță politică în perioada interbelică, iar după război a guvernat țara în anii 1945—1951, 1964—1970, 1974—1979. Partidul Laburist cuprinde circa 7.200.000 membri, dintre care 6.450.000 membri „colectivi“ din rîndul sindicatelor și a unor organizații cooperatiste. Circa 750.000 persoane sînt membri individuali, grupați în federații locale care constituie și partea cea mai activă a partidului. De regulă, liderii Partidului Laburist provin din rîndurile oamenilor muncii, tot așa cum oamenii muncii asigură baza de masă a acestuia. Partidul Laburist se prezintă cu o ideologie și practici social-reformiste, adept al colaborării de clasă. În prima lor guvernare postbelică laburiștii au aplicat un program de naționalizări a unor ramuri tradiționale, care aveau nevoie de ajutorul statului, precum și reforme sociale avansate. În 1976 au fost naționalizate alte sectoare cum sînt industria aeronautică, construcțiile și reparațiile navale, care s-au adăugat industriei cărbunelui, oțelului, telecomunicațiilor, gazului și electricității, transporturilor publice ș.a. De remarcat faptul că Partidul Conservator, cînd s-a aflat la putere, a denaționalizat unele întreprinderi, dar n-a anulat naționalizările în fapt, ceea ce constituie un indiciu sigur că naționalizările au fost și în folosul burgheziei, care și-a păstrat, de altfel, controlul asupra ramurilor industriale celor mai moderne. Încă acum trei decenii unul dintre teoreticienii Partidului Laburist aprecia că în Marea Britanie capitalismul a fost depășit,¹⁷ fapt care nu se împacă nici atunci, nici astăzi cu realitățile social-economice. Laburiștii au pierdut alegerile din 1979 și din 1983 și se află în opoziție, criticînd cu asprime politica practică de conservatori. Pentru a se apropia de masele de membri ai partidului, conducerea laburistă a acceptat în ianuarie 1981 o reformă importantă privind alegerea liderului (desemnat pînă atunci de fracțiunea parlamentară) în sensul instituirii unui „colegiu electoral“ în cadrul căruia 40 la sută din mandate aparțin reprezentanților sindicatelor, 30 la sută grupului parlamentar și 30 la sută federațiilor locale. Nemulțumiți de această concesie făcută stîngii, un grup de foști miniștri laburiști, aparținînd aripii de dreapta a partidului, au întemeiat în martie 1981 Partidul Social-Democrat din Marea Britanie, care speră să devină o forță politică, în alianță cu vechiul Partid Liberal.¹⁸ La alegerile din iunie 1983 laburiștii s-au prezentat cu un program de stînga, dar conservatorii au utilizat cu abilitate unele atu-uri ale politicii lor cum au fost scăderea ratei inflației și, mai ales, victoria Marii Britanii în războiul cu Argentina pentru insulele Falkland (Malvine) în perioada aprilie-iunie 1982, pentru a cîștiga alegerile. Sub conducerea noului lor lider Neil Kinnock, laburiștii își elaborează strategia pentru viitoarele alegeri din 1988.

În Germania ocupată de aliați Partidul Social-Democrat s-a refăcut din mai 1945 din inițiativa militantului antifascist social-democrat Kurt Schumacher.

¹⁷ C. A. Crosland, *The future of socialism*, New York 1957, p. 62—63.

¹⁸ „Scînteia“ 27 ianuarie și 27 martie 1981.

În acea perioadă în programul P.S.D. se făceau încă referiri la Marx și Engels, se vorbea de lupta împotriva capitalismului, pentru socialism, în spiritul concepțiilor reformiste ale social-democrației germane „tradiționale“. Treptat, liderii social-democrației germane au renunțat la marxism, la caracterul de clasă al partidului și s-au pronunțat pentru transformarea P.S.D. „într-o mare mișcare național-democratică“.¹⁹ Orientările fundamentale ale P.S.D. din R.F.G. sînt cuprinse în programul de la Bad-Godesberg, adoptat în noiembrie 1959 și dezvoltat ulterior. Ideologia social-democrată vest-germană se bazează pe etica creștină, umanism și filozofia clasică. P.S.D. se definește ca „o comunitate de oameni cu diferite orientări de gîndire“. Pe plan economic P.S.D. susține proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, economia de piață. Rolul statului ar fi acela de a „frîna puterea mării economii“.²⁰ În noiembrie 1975 P.S.D. a adoptat Programul orientării economico-politice pentru anii 1975—1985, într-o perioadă în care economia vest-germană se afla în plină criză, cea mai gravă manifestare devenind șomajul persistent de masă (peste 2 milioane oameni în 1985). În politica P.S.D. s-a afirmat ideea „dezvoltării selective“, acordindu-se prioritate marilor firme. Apare, de asemenea, mereu mai insistent cerința înlocuirii concurenței care ruinează societatea prin colaborare pe baza cooperării și a solidarității, lichidarea nedreptei distribuiri a puterii, a proprietății și a veniturilor,²¹ dar această cerință a rămas în domeniul teoriei. În perioada îndelungată de guvernare (1969—1983) P.S.D. din R. F. Germania a obținut rezultate marcante în domeniul politicii sociale, dar puterea marilor monopoluri a rămas neștirbită.

În Austria, Partidul Socialist s-a găsit în guvernele de coaliție conduse de Partidul Populist (1945—1966), iar din 1970 se află la conducerea guvernului (în 1983 în guvern au intrat și liberalii). În programele P.S.A. se îmbină frazeologia radicală cu reformismul, se afirmă că „trebuie dusă lupta și pentru o nouă ordine socială“ Pe plan ideologic se acceptă ideea „integrării socialismului dincolo de marxism“²², se adoptă orientări umaniste și creștine. În P.S.A. refăcut după eliberare, „austro-marxismul“ a murit. Guvernul austriac (populiști, socialiști, comuniști) a naționalizat în anii 1946—1947 sectoare importante ale economiei — industria siderurgică, petrolieră, a cărbunelui, extragerea minereului de fier, energia electrică, băncile. Sub controlul statului se află circa 200% din industria Austriei. Deși socialiștii au vorbit în repetate rînduri de „reordonarea întreprinderilor economice-cheie într-o economie obștească“, sectorul public n-a mai fost lărgit. Mai mult, s-a precizat că și în viitor sectorul capitalist va fi menținut în sfere largi. P.S.A. aplică politica „partenerismului social“, adică colaborarea statului, patronatului și sindicatelor pentru rezolvarea problemelor social-economice, nedepășindu-se sistemul capitalist.

¹⁹ G. Lichtheim, *A short history of socialism*, New York, Washington, 1970, p. 272.

²⁰ F. Osterroth, D. Schuster, *Chronik der deutschen Sozial-demokratie*, Band III, *Nach dem zweiten Weltkrieg*, Berlin, Bonn, 1978, p. 236.

²¹ G. B. Ardaev, *Evolucija vzgledov SDPG na ekonomiceski krizis i puti ego preodolenija* în volumul *Social-demokratija i sovremennyj krizis kapitalizma* Căst I, Moskva, 1983, p. 61.

²² *Der Sozialismus. Vom Klassenkampf zuns Wohlfahrtsstaat*, Texte, Bilder und Dokumente. Herausgegeben von Irving Fetscher, Helga Greling und Günther Dill, München, 1968, p. 237.

²³ *Ibidem*, p. 239.

În Suedia, Partidul Muncitoresc Social-Democrat s-a aflat vreme îndelungată la putere (1932—1976) și se află din nou la guvern din 1982, cu sprijinul Partidului de Stînga — Comuniștii din Suedia. În programele P.M.S.D. din Suedia se afirmă că acest partid militează pentru „societatea oamenilor egali“, pentru creșterea influenței reale a oamenilor muncii asupra gestiunii întreprinderilor²⁴, într-o țară în care sectorul capitalist este predominant. Sectorul public cuprinde circa 100/0 din economia națională.²⁵ Social-democrații au revenit la putere promițînd ample măsuri pentru combaterea șomajului, inflației, a creșterii prețurilor, pentru apărarea nivelului de viață al oamenilor muncii. Social democrații suedezi pun în practică o politică externă în favoarea destinderii, stăvilirii cursei înarmărilor, pentru crearea unei zone denuclearizate în nordul Europei, ceea ce corespunde intereselor vitale ale poporului suedez.

Și în celelalte țări nordice, Danemarca, Norvegia, Finlanda, partidele social-democrate joacă un rol de prim ordin în viața politică. Nu putem cuprinde în prezentul studiu activitatea partidelor socialiste din lumea întreagă, dar menționăm rolul deosebit pe care l-au jucat socialiștii împreună cu comuniștii chileni în perioada guvernării Frontului Unității Populare (1970—1973) sub președenția lui Salvador Allende, rolul Partidului Socialist din Japonia, ca principală formațiune politică a opoziției, curentele socialiste în Mexic ș.a. Partidele socialiste și social-democrate din țările Europei au constituit vreme îndelungată majoritatea membrilor Internaționalei Socialiste, refăcută la conferința de la Frankfurt pe Main în iunie 1951, și sînt încă dătătoare de ton în cadrul acestei organizații (președinte Willy Brandt, R. F. Germania). Declarația-program „despre scopurile și sarcinile socialismului democratic“ expunea în esență ideologia reformistă a social-democrației, cu precădere, pe atunci, vest-europeană. Socialismul era conceput ca o mișcare internațională care-și propunea să înfăptuiască o ordine socială bazată pe dreptate, bunăstare, libertate și pace. În cadrul Internaționalei Socialiste se acceptă diferite orientări și nu se pretinde o unitate de gândire. Organizația nu este centralizată, documentele adoptate nu sînt obligatorii pentru membrii Internaționalei. Mulți ani social-democrația a practicat o politică net anti-comunistă respingînd orice colaborare cu partidele comuniste sau prezentînd în mod denaturat situația țărilor socialiste. Vreme îndelungată Internaționala Socialistă a manifestat slabe preocupări față de problemele luptei de eliberare națională, ale țărilor în curs de dezvoltare ș.a. Din deceniul al optulea, mai ales, s-au putut remarca unele orientări mai realiste în privința relațiilor dintre partidele socialiste și comuniste, o mai largă deschidere față de problemele altor continente, poziții mai clare în lupta pentru apărarea păcii, deși se mai mențin încă și multe orientări învhecite, depășite de viață. Multe partide socialiste au trecut la colaborare cu partidele comuniste în probleme ale guvernării cum s-a petrecut în Finlanda, Franța, Suedia, Chile, au încheiat diferite înțelegeri în probleme importante ca în Japonia, Spania, Portugalia, au luptat împreună împotriva regimului dictatorial din Uruguay după 1973 ș.a. De altfel, la Congresul al XIII-lea al Internaționalei Socialiste de la Geneva din noiembrie 1976 s-a stabilit că relațiile partidelor socialiste și social-democrate cu alte partide sînt o chestiune

²⁴ W. Paterson, K. Schmitz, *Sozial-demokratische Parteien in Europa*, Bonn, 1979, p. 29.

²⁵ *Ibidem*.

particulară a fiecărui membru al Internaționalei Socialiste. În deceniul al optulea în documentele congreselor Internaționalei Socialiste (al XII-lea, Viena 1972, al XIII-lea Geneva 1976, al XIV-lea Vancouver 1978, al XV-lea, Madrid 1980) apar mai pregnant probleme legate de necesitatea instituirii unei noi ordini economice și politice internaționale, securitatea și cooperarea în Europa și pe alte continente, dezarmarea și apărarea păcii, solidaritatea cu popoarele asuprite ș.a. La Congresul al XVI-lea al Internaționalei Socialiste care a avut loc în localitatea Albrefeira în sudul Portugaliei în aprilie 1983, președintele organizației Willy Brandt a cerut ca Internaționala Socialistă să acționeze „ca un mare partid al păcii”.²⁶ La Congres s-au adoptat rezoluții privind soluționarea negociată a problemelor Orientului Mijlociu, limitarea înarmărilor nucleare ș.a. La același congres au fost exprimate și diferite puncte de vedere privind modalitățile de înlăturare a crizei economice. Aceleași mari probleme au fost dezbătute și la Congresul al XVII-lea al Internaționalei Socialiste ținut la Lima în iunie 1986. Aci s-a cerut trecerea la dezarmarea generală și încetarea experiențelor nucleare, a fost condamnată politica rasială a guvernului și autorităților din Africa de Sud, s-a cerut lichidarea prin tratative a stărilor conflictuale din lume ș.a.

Remarcăm deci că există domenii largi în care se poate manifesta colaborarea forțelor progresiste, în pofida unor deosebiri ideologice. Acest lucru este deplin valabil și pentru partidele comuniste și socialiste. Reafirmând punctul de vedere clar al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta : „Partidul Comunist Român va acționa cu toată hotărîrea pentru extinderea relațiilor cu partidele socialiste și social-democrate, considerînd că în actualele condiții internaționale acestea au o mare însemnătate. Ne pronunțăm ferm pentru întărirea colaborării între toate forțele ce militează pentru progres, pentru socialism. Colaborarea partidelor comuniste și muncitorești cu partidele socialiste și social-democrate reprezintă o necesitate vitală pentru progresul și independența popoarelor, pentru dezarmare, pentru pace în întreaga lume”.²⁷

²⁶ E.O., *Internaționala Socialistă și „sfidările” prezentului*, în „Lumea”, nr. 16, din 14 aprilie 1983, p. 8.

²⁷ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, 19 noiembrie 1984, Editura politică, București, 1984, p. 88.

Din istoria învățămîntului

OPERA DIDACTICO-ȘTIINȚIFICĂ A DASCĂLILOR COLEGIULUI NAȚIONAL „SF. SAVA” ȘI SEMNIFICAȚIA EI SOCIAL-POLITICĂ (1831—1848)

NICOLAE ISAR

Perioada premergătoare revoluției de la 1848, începînd de la 1831, cînd vechea școală națională întemeiată de Gheorghe Lazăr este organizată pe baze moderne, în conformitate cu prevederile Regulamentului organic, marchează o etapă nouă în istoria acestei foarte importante instituții de învățămînt care a fost Colegiul național „Sf. Sava”; este o etapă în care îi vedem pe dascălii Colegiului angajați în mod responsabil în mișcarea de renaștere politică și socială a poporului român — fie că este vorba de specialiști în domeniul științelor umane, fie că este vorba de cei profilați pe științe exacte —; este o etapă în care îi vedem angajați în opera generoasă de pregătire a spiritelor pentru marile evenimente care aveau să urmeze.

O latură esențială a activității dascălilor în acest interval a constituit-o, cum era firesc, elaborarea de manuale didactice și alte lucrări destinate instrucției elevilor, în care, într-o măsură mai mică sau mai mare, surprindem ideile social-politice înaintate ale autorilor, spiritul lor progresist.

Fără îndoială, cei care s-au afirmat mai amplu în publicistica socio-politică din perioada premergătoare revoluției de la 1848 au fost, în primul rînd, profesorii de profil umanist — de istorie, filosofie, literatură, drept etc. —, dar, într-o oarecare măsură, pagini de literatură social-politică au semnat în manualele lor sau în diferite publicații ale vremii și dascălii de științe exacte. Îi vom vedea, așadar, implicit în mișcarea de idei a timpului nu numai pe Simion Marcovici, Fl. Aaron, I. Genilie, ci și pe P. Poenaru, Alexe Marin și alții; mai ales, acțiunea de popularizare științifică în care se angajează cei din urmă se împletește adesea cu tendința de afirmare a ideilor social-politice înaintate ale vremii.

Manualele sau lucrările cu conținut social-politic tipărite de dascăli, în primul rînd în tipografia Colegiului, indică într-o bună măsură gradul de implicare a lor în mișcarea de idei a timpului, multe dintre ele avînd, așa cum s-a arătat¹, semnificația unor elemente ale unității naționale. În afara manualelor și lucrărilor propriu-zise, un rol de seamă în afirmarea ideologiei social-politice a dascălilor l-au avut numeroasele articole publicate de ei în ziarele și revistele vremii, acestea din urmă întregind opera lor socio-politică. Fără îndoială, că aceste numeroase contribuții la presa vremii — la analiza cărora nu ne putem opri aici — sînt legate, în parte cel puțin, de cărțile tipărite, manuale sau lucrări, unele dintre acestea alcătuiind sursa pentru articolele de presă, altele, dimpotrivă, fiind într-o oarecare măsură sinteza acestor articole.

---

¹ Vezi V. Netea, *Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale*, în „Revista de istorie”, nr. 1/1977.

Manualele, ca și diferite alte lucrări tipărite de dascălii de la „Sf. Sava” — o bună parte dintre ele, traduceri din literatura străină — au fost elaborate în primul rînd din necesități didactice, ele fiind de o neprețuită valoare pentru elevi în procesul instrucției, implicit al educației civice. Sortite a avea o mai largă circulație în epocă au fost manualele de istorie, filosofie, literatură, geografie, cu o problematică care se implica într-un mod direct în mișcarea de idei a timpului.

Cum se știe, primul manual propriu-zis de istorie care a circulat în Colegiu, alcătuiind și prima sinteză de istorie a românilor din epoca modernă, a fost cel aparținînd lui Florian Aaron, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești*, în trei tomuri, primul dintre ele apărut în anul 1835², precedind deci sinteza lui Mihail Kogălniceanu, precum și lucrările lui N. Bălcescu sau Aug. Tr. Laurian. În precuvîntarea primului volum al acestei lucrări, Fl. Aaron arăta însemnătatea excepțională pe care cunoașterea istoriei naționale o avea în lupta de emancipare politică și socială a poporului român, scriind că „trebuiețta de o astfel de istorie este atît de pipăitã și atît de netăgăduită, încît nația fără istoria patriei este ca pierdutã între celelalte nații, străină chiar de pămîntul său, necunoscătoare de drumul pe care a umblat mai înainte și rătăcită în calea pe care a apucat acum”³.

Succesul acestei prime sinteze de istorie națională îl făcea pe autor să publice curînd, în 1839, un alt compendiu de istorie națională, *Manual de istoria Principatului României*, o formă prescurtată și revăzută a celui dintîi⁴, răspunzînd nevoii de a avea, cum scrie el, „un manual de întregă istorie a patriei”, răspunzînd dorinței comune de „a dobîndi o idee deplină de întîmplările acestei țări”⁵. În orice caz, publicarea acestei noi lucrări dovedea interesul contemporanilor pentru o problematică adînc implicată în aspirațiile lor social-politice. În ce-l privește pe autor, el se va angaja în acțiunea de popularizare a trecutului de glorie a neamului și în presa vremii; în spiritul aspirațiilor ardente ale epocii, va iniția, în 1838, împreună cu G. Hill, primul cotidian românesc, cu titlul semnificativ de „România”⁶.

Dar profesorul de istorie de la „Sf. Sava” este autor al mai multor altor manuale decît cele de istorie națională la care ne-am referit. Astfel, în 1845, el publică un compendiu de istorie universală, mergînd din antichitate pînă la 1830, sub titlul *Elemente de istorie a lumii*⁷, manual reeditat și el în anii următori.

² Tom. I, 1835, XXIV+232 p. ; T. II, 1837, 331 p. ; T. III, 1838, IV+149 p.

³ T. I, 1835, p. VI.

⁴ Titlul integral, *Manual de istoria Principatului României, de la cele dinții vremii istorice pînă în zilele de acum*, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, București, 1839, 212 p.

⁵ *Ibidem*, Precuvîntare, p. I.

⁶ Vezi asupra acestuia, V. Netea, „România” — primul cotidian al poporului român, în „Studii”, XIX, 1966, nr. 1, p. 47—56, precum și N. Isar, *Cele mai vechi periodice ale dascălilor de la „Sf. Sava”: „Muzeul Național” și „România”, în „Studii și articole de istorie”, tom. LI—LII, 1985, p. 258—260.*

⁷ Titlul integral, *Elemente de istoria lumii. Pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de învățtură și creștere publice și private*, Tipografia Colegiului „Sf. Sava”, București, 1845, 172 p.

Era acesta un manual menit să ofere elevilor, cum scrie autorul în prefață, „o idee despre istoria lumii“, pentru a-i pregăti „pentru un studiu istoric mai întins“⁸.

Anumite idei sociale și politice, mărturisind spiritul patriotic și umanist al dascălului ardelean, găsim și în seria manualelor sale de istorie a religiei sau de morală religioasă, începând cu *Catehismul omului creștin, moral și social*, din 1834⁹ (în ordine cronologică, de fapt, primul manual al lui Aaron) și continuând cu altele de acest fel¹⁰. Mai tipărește profesorul de istorie și un manual de geografie pentru începători¹¹ — disciplină concepută de autor în strânsă legătură cu istoria, așa cum o concepe, la rîndul său, cum vom vedea, și profesorul de geografie din Colegiu.

Dintre alte lucrări tipărite de Fl. Aaron, merită să reținem o broșură cu un titlu semnificativ pentru spiritul de care era animat autorul, anume, *Fatria, patriotul și patriotismul*, publicată în 1843 și recomandată imediat spre lectura cititorilor și în paginile gazetei brașovene, „Foaie pentru minte, inimă și literatură“¹², așa după cum și alte lucrări ale lui Aaron vor fi în atenția presei românești din Transilvania¹³. În sfîrșit, ar fi de adăugat că dascălul de istorie de la „Sf. Sava“ este autor, în colaborare cu P. Poenaru și G. Hill, al unui voluminos și de circulație în epocă *Vocabular francezo-românesc*¹⁴.

În domeniul istoriografiei se înscriu parțial și preocupările altui cunoscut dascăl ardelean de la „Sf. Sava“, Aug. Tr. Laurian, a cărui contribuție la activitatea didactică și educativă desfășurată în Colegiu merită reținută, chiar dacă ea s-a limitat la un interval mai redus, de numai cinci ani, pînă la 1848, după înfrîngerea revoluției — la care vor participa activ atît Aug. Tr. Laurian cît și Fl. Aaron — pentru mulți ani, nemişcîndu-se printre dascălii Colegiului.

Alături de istorie, o disciplină școlară de mare însemnătate sub raportul implicațiilor socio-politice era filosofia, predată în cursul anului școlar 1831—1832 de Eufrosin Poteca. În predarea cursului acesta s-a servit de lucrările elaborate și publicate anterior, în primul rînd de traducerea după I. G. Heineke, publicată la Buda în 1829, sub titlul *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*¹⁵, care va avea

⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁹ Ediții prescurtate ale acestuia vîd lumina tiparului în 1839, 1841, 1842, 1844, 1846.

¹⁰ Un alt manual de acest gen, „pentru trebuința tinerilor începători“, apărut la București, în 1835, a fost reeditat în 1841 și 1847. Vezi, de asemenea, *Patrîrși sau pămîntul canaan. Istorie în tablouri...*, București, 1846, 428 p.

¹¹ Vezi *Manual de geografia cea mică pentru trebuința tinerilor începători*, București, 1839, 64 p.

¹² Vezi an. VI, 1843, p. 88.

¹³ Vezi extrase din manualul său în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, I, 1838, p. 113—119; III, 1840, p. 161—164.

¹⁴ Titlul integral, *Vocabular francezo-românesc*, după cea din urmă ediție a dicționarului de Academia franțuzească, cu adăogare de multe ziceri, culese din deosebite dicționare, de P. Poenar, Director al școlilor naționale, F. Aaron și G. Hill, profesori la Colegiul „Sf. Sava“, t. I, (A-H), București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1840, VIII+824 p.; t. II, (I-Z), 1841, 836 p.

¹⁵ Vezi I. G. Heineccius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor, adecă Loghica și Itica elementare, cărora se pune înaintea Istoria filosoficească*; Buda, 1829 (în latinește, *Elementa Philosophiae rationalis et moralis*), precum și manuscrisul cursului ținut de Eufrosin Poteca, la *Biblioteca Academiei R. S. România*, Serviciul manuscrise, ms. rom. 1173, cu prelucrarea după opera lui Heineke, dar și după alți filosofi străini.

o oarecare circulație și în anii următori retragerii lui Poteca de la „Sf. Sava“, de altfel, ca și o altă lucrare a sa, *Cuvințe panighirice și moralnice*, tipărită în 1826.

Așa cum s-a arătat, opțiunea lui E. Poteca pentru lucrarea filosofului raționalist german Heineke — lucrare care a stat în primul rînd la baza cursului său de filosofie — este semnificativă pentru gîndirea sa înaintată. Această opțiune era în deplină concordanță cu concepția lui Eufrosin Poteca despre caracterul militant al filosofiei, ca disciplină școlară¹⁶, concepție afirmată încă în anii anteriori în strînsă legătură cu activitatea sa didactică desfășurată la „Sf. Sava“.

Trebuie subliniat că, deși retras de la „Sf. Sava“, din toamna anului 1832, cum se știe, E. Poteca a rămas în contact cu școala pe care a sprijinit-o din punct de vedere material prin importante donații în bani și cărți¹⁷, tot așa, după cum, lucrările sale din această perioadă, traduceri după autori străini, ca și lucrările sale mai vechi, au fost folosite în procesul de învățămînt. În general, activitatea lui E. Poteca din perioada egumeniei de la Motru se caracterizează prin același spirit înaintat în problemele sociale¹⁸, ca în perioada anterioară; chiar și în lucrările sale de caracter religios din această perioadă surprindem aceeași modalitate personală de interpretare a dogmelor religiei creștine¹⁹, în sensul adaptării lor la cerințele societății vremii, o modalitate care îi făcea pe unii dintre contemporanii săi să-l învinuiască de ateism²⁰.

Spiritul militant-patriotic domină și activitatea lui Eufrosin Poteca de traducător de cărți, din această perioadă. Traducînd, în 1845, după o variantă în limba greacă, una dintre scrierile religioase ale abatelui Claude Fleury, traducătorul era convins că lucrarea avea să fie citită nu numai „de seminariști și

¹⁶ Vezi N. Isar, *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca, în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1827*, în „Revista de filosofie“, t. XII, 1965, nr. 12, p. 1637—1638.

¹⁷ În martie 1846, pe cînd umbla să „așeze“ un băiat în școala de la „Sf. Sava“, îndemnat și de Petrache Poenaru, întemeiază un fond de 1.200 galbeni, cu o dobîndă anuală de 10%, pentru întreținerea în școală a cîte doi elevi. Cf. *Arh. St. Buc.*, Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească, dos. nr. 1845/1846. Pentru elevii care vor beneficia de bursă din acest fond, vezi, tot aici, dos. 457/1850; dos. 254/1854; dos. 566/1859; 615 și 626/1860; de asemenea, fondul Obșteșcul control, dos. 555/1859 („Condică de veniturile și cheltuielile fondului Poteca“), precum și Gh. I. Moiescu, *Cei dintii bursieri ai lui Eufrosin Poteca la Colegiul Național din București*, în „Raze de lumină“, V, 1933, nr. 1—2.

¹⁸ Vezi, în acest sens, N. Isar, *Poziția lui Eufrosin Poteca privind problema agrară în epoca de la 1848*, în „Analele Universității București“, Istorie, an. XXIII, 1974, nr. 1, p. 25—40.

¹⁹ Ideea de dreptate socială, în cazul lui E. Poteca, revine cu insistență pînă și într-o lucrare cu caracter eminentemente religios, cum ar fi *Sfînta Scriptură pe scurt*, publicată în 1836 și reeditată în 1847; concepută ca un manual pentru seminarii, ea cuprinde o parte originală, anume constituită din comentariile sale la fiecare capitol, în care găsim idei sociale înaintate, elemente de critică la adresa boierimii și a condițiilor sociale ale vremii.

²⁰ Unul dintre cei care i-au adresat această învinuire a fost un alt cărturar monah, anume Naum Rîmniceanu; astfel, într-un concept de scrisoare, intitulat „Cuvînt tainic duhovnicește“, din ianuarie 1837, aparținînd acestuia, citim: „De această putredă socoteală (panteism, păgînitare, n.n.) să vede a fi și filosoful nostru cel de la Franța, Eufrosin, precum am văzut un cuvînt... într-o carte a lui Eufrosin“. Cf. *Biblioteca Academiei R. S. România*, Serv. Msse; Anexă la ms. grec nr. 1330, f. 143 v.

de ceilalți școlari din toate școlile Patriei“, ci și de toți „dregătorii politicești și duhovnicești cîți iubesc luminile științei“²¹, iar o altă traducere a sa, din anul următor, după Masillon, era destinată pentru „povața dregătorilor de obște“, pentru „folosul obștesc al națiunii rumânești“²². Același spirit va patrona și traducerea sa, în două volume, din anii 1853—1854, după o remarcabilă lucrare a abatelui Bossuet²³, traducere efectuată, ca și precedenta, după originalul francez.

În afara acestor lucrări tipărite, din epoca pașoptistă, ne-au rămas de la Eufrosin Poteca, din aceeași perioadă, și câteva lucrări în manuscris²⁴, între care o istorie a mănăstirilor din Țara Românească, integrată în istoria națională²⁵, pe care fostul dascăl de la „Sf. Sava“, spre sfîrșitul vieții, zadarnic a încercat să o publice.

Trebuie adăugat că, spre deosebire de unii dintre foștii colegi de la Sf. Sava, Fl. Aaron, S. Marcovici și alții, date fiind și preocupările sale administrativ-gospodărești de la Motru, precum și rigoarea pe care trebuia să și-o impună, ca egumen al acestei mănăstiri, Eufrosin Poteca va colabora numai sporadic la publicațiile vremii și cu texte nesemnificative²⁶, încurajînd, totuși, pe unele dintre ele, ca, de pildă „Universul“, apărut în 1845²⁷. În schimb, activitatea sa culturală și obștească va fi urmărită cu atenție de diferitele gazete românești, tot astfel, după cum, la 1848, cel chemat de revoluționari pentru a sfinți steagul revoluției — gest simbolic pentru prestigiul fostului dascăl de filosofie de la „Sf. Sava“ — nu este altul decît Eufrosin Poteca²⁸.

Angajat ca profesor de filosofie din anul 1843, ocupînd catedra deținută cu un timp în urmă de Eufrosin Poteca, un alt important dascăl de la „Sf. Sava“,

²¹ Vezi *Obiceiurile Israelitenilor și ale creștinilor...*, tălmăcite din grecește de Arhim. Motreanu Eufrosin Poteca, București, 1845, f. 21, numerotarea ns.

²² *Cuvintele Înțeleptului Masillon sau Petit Căreme, Mic Post*, tălmăcite și tipărite de Eufrosin Poteca, Arhim. Motreanu, București 1846, f. VI, numerotarea ns.

²³ Vezi /Bossuet/, *Vorbire asupra istorii universale*, tălmăcită din franțuzește de Eufrosin Poteca, Arhimandrit și Egumen Mănăstirii Motru, t. I—II, Tipografia Mitropoliei, 1853—1854.

²⁴ Una dintre acestea, scrisă în 1833, a fost publicată de C. Rădulescu-Motru, sub titlul *Catehismul Mittel al lui Eufrosin Poteca*, în „Revista de pedagogie“, vol. X. (1904).

²⁵ Titlul exact al manuscrisului este: „Istoria monastirilor Valahiei sau faptele prinților domnitori Țării Românești, mai ales cele religioase, după rînduiala chronologică, începîndu-se de la Radu Negru Voevod pînă în zilele noastre, compusă într-acest chip de Eufrosin Poteca, Arhimandritul Motreanu, unul din mădularile Comisiei pentru cercetarea și înscrierea prin condiții a documentelor tuturor monastirilor dintr-acest prințipat al Valahiei“. Din această lucrare, G. Dem. Teodorescu, primul biograf al lui Eufrosin Poteca, a publicat doar „Prolegomena“ sau „Precuvîntare către cititori“, în *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 35—42.

²⁶ Între altele, traduce fragmente din corespondența contelui de Ligne, în „Universul“, IV, 1848, p. 121—123; 129—130.

²⁷ Asupra acestuia, vezi N. Isar, *Două publicații din timpul revoluției de la 1848*, în „Revista de istorie“, t. 38, nr. 2, p. 196—206.

²⁸ Vezi, între altele, relatarea privind adunarea de la Craiova, organizată de administratorul districtului, Florian Aaron, în prezența lui E. Poteca, în „Naționalul“, I, 1848, p. 20; de asemenea, vezi și Gh. I. Moiescu, *Din corespondența Arhimandritului Eufrosin Poteca*, în „Mitropolia Olteniei“, an. X, 1958, nr. 11—12, p. 808.

Aug. Tr. Laurian, în cursul primei perioade de profesorat la „Sf. Sava“, se afirmă nu numai ca filosof ci și ca istoric, în anii 1845—1847, el redactînd, împreună cu Nicolae Bălcescu, cunoscutul „Magazin istoric pentru Dacia“, publicație științifică cu caracter militant de mare valoare în contextul începuturilor istoriografiei române moderne²⁹. Din anii profesoratului de la „Sf. Sava“, premergători revoluției de la 1848, datează și alte două lucrări de istorie, *Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains*, în format de broșură³⁰ și *Discurs introductiv la istoria românilor*, publicat ca introducere la volumul de cronici muntene³¹.

Ca profesor de filosofie, pe linia curentului de influență franceză, cultivat la „Sf. Sava“ și de predecesorul său în acest post, A. Tr. Laurian traduce pentru elevii săi manualul de filosofie al lui Delavigne³², traducere semnificativă prin ea însăși pentru gândirea social-politică înaintată a cărturarului transilvănean; tot el este și traducătorul manualului de filosofie al lui W. Krug³³.

Ca și Fl. Aaron, în anii premergători revoluției de la 1848, Aug. Tr. Laurian va colabora cu articolele istorice și filosofice la gazetele aflate sub redacția unor colegi, la „Universul“ lui Iosif Genilie sau „Învățătorul satului“ condus de P. Poenaru.

Un alt profesor de la „Sf. Sava“ din grupul celor mai vechi, Simion Marcovici, cu studii de literatură la Pisa și Paris³⁴, dar și de matematică, din necesitate chiar profesor de matematică în Colegiu, în anii 1827—1828³⁵, a fost, cum se știe, nu numai un traducător neobosit din literatura franceză și engleză³⁶, ci și autorul unui cunoscut manual de retorică³⁷, destinat elevilor săi de la „Sf. Sava“, un manual conținînd idei social-politice înaintate pentru acea vreme, semnificative pentru gândirea autorului³⁸. S. Marcovici, într-o mai mare

²⁹ Vezi V. Netea, *Contribuția lui August Treboniu Laurian la înființarea și editarea „Magazinului istoric pentru Dacia“*, în „Cumidava“, 1969.

³⁰ Apărută la București în anul 1846.

³¹ Vezi *Cronicarii Țării Românești*, Tipografia Colegiului Național, 1846, t. I, p. 15—82.

³² Vezi /A/ Delavigne, *Manual de filosofie*, lucrat după programa Universității de la Paris din 1840..., tradus de A. Tr. Laurian, București, 1846, IV+217 p.

³³ *Manual de filosofie și literatură filosofică*, București, 1847.

³⁴ Vezi N. Isar, *România la studii în Franța (1800—1834)*, în „Analele Universității București“, Istorie, an. XVIII, 1979, p. 51—52; de asemenea, dintre lucrările mai vechi, Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici*, în „Revista istorică“, an. XV, 1929, nr. 1—3.

³⁵ Vezi, în acest sens, „Cuvîntul“ său la deschiderea școlii naționale, din 15 septembrie 1827, publicat în „Biblioteca românească“ de la Buda a lui Zaharia Carcalechi, pentru prima dată comentat, sub raportul definirii matematicii ca disciplină școlară, de matematicianul român Tr. Lalescu, într-un scurt articol, intitulat *Unul din primii profesori de matematică munteni: Simeon Marcovici*, în „Gazeta matematică“, XXIX, 1923—1924, p. 41—42.

³⁶ Vezi despre aceste traduceri, în contextul ideologiei sale, I. Verbină (= I. Pervain), *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în „Studii literare“, vol. IV, Cluj, 1949, p. 3—12.

³⁷ Vezi, *Curs de retorică*, de S. Marcovici, Profesorul acestui curs în Colegiul din „Sf. Sava“, București, 1834.

³⁸ Nu de mult s-au publicat părți din acest manual în antologia semnată de Mircea Frînculescu, *Retorică românească*, Edit. „Minerva“, București, 1981, p. 49—111.

măsură decît foștii săi colegi la studii în apus. Eufrosin Poteca și C. Moroiu, acesta profesor de drept în Colegiu, va fi un colaborator valoros al unor gazete sau reviste ale vremii, în care va publica importante articole cu caracter social-politic, menite a întregi imaginea gîndirii lui social-politice.

În seria dascălilor literați din Colegiu se înscrie și Constantin Aristia, profesorul de franceză, traducător și el, ca și Marcovici, a numeroase lucrări din literatura franceză, cît și din cea italiană³⁹. Grec la origine, dar sincer atașat și integrat aspirațiilor de emancipare ale poporului român⁴⁰, fostul student al Universității Ionice, întemeiată de elenistul englez, Lordul de Guilford⁴¹, C. Aristia, va fi, în același timp, unul din primii traducători în limba română ai „Iliadei“ lui Homer⁴², încercîndu-și totodată pana ca poet, ca prozator sau autor dramatic⁴³.

Ca profesor de franceză în Colegiu, C. Aristia publică pentru elevii săi mai multe manuale de limbă și gramatică franceză⁴⁴, precum și o culegere de texte⁴⁵. Va colabora, ca și colegii săi, la presa vremii, încercînd să difuzeze și pe această cale unele din producțiile sale lirice sau din traducerile făcute, fără a elabora însă articole social-politice propriu-zise, meritînd a fi reținute.

Din seria dascălilor de limbă națională din Colegiu merită amintit aici unul din profesorii ardeleni aflat la „Sf. Sava“ din deceniul al treilea — primul, se pare, din seria dascălilor veniți din Ardeal și angajați în școală —, anume, Ioan Pop, autor al unui manual de gramatică publicat în anul 1848⁴⁶, avînd la bază lecțiile ținute în anii anteriori. Un asemenea manual, destinat claselor începătoare, prin conținutul său educativ-patriotic ne sugerează, în general, spiritul manualelor redactate de dascăli, fie ele și manuale altele decît de istorie sau filosofie, fie ele destinate unei instrucții elementare, și în acest sens analiza sa aici ni se pare semnificativă pentru multe alte manuale apar-

³⁹ Spiritul traducerilor sale este mărturisit încă în prima dintre ele, anume tragedia *Virginia* de Alfieri, pe care autorul o numește „materie patriotică“ și o dedică lui Iancu Văcărescu, un „rumân vrednic de strămoșii săi cu duhul“. Vezi *Virginia, tragedie în cinci acte*, tradusă de la Alfieri, de C. Aristia, profesor de declamație în Școala filarmonică și de limba franțuzească în Colegiul Sf. Sava, București, în Tipografia lui Eliad, 1836, p. II.

⁴⁰ Vezi în acest sens și observația lui D. Popovici *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 76.

⁴¹ Vezi C. Aristia, *Printul român. Stanțe epice închinare românilor*, compuse de..., București, 1843, p. VI. Despre întemeierea Universității Ionice de către elenistul englez, vezi și N. Isar, *Deux correspondants de N. Rosetti-Rosnovanu: Coray et Guilford. Un lettre de Piccolo*, în „Revue des études sud-européennes“, t. VIII, 1970, nr. 2, p. 365—372.

⁴² Vezi Omer, *Iliada, Traduse de D. C. Aristia*, t. I, în Tipografia lui Eliad, 1837, LXIV+185 p.

⁴³ Despre el, în general, vezi Ana Maria Popescu, Alexandru Machedon, *Constantin Aristia*, Edit. Meridiane, 1967, 158 p.

⁴⁴ Vezi *Prescurtare gramatică franțuzească*, alcătuită de..., București, în Tipografia lui Eliad, 1835, 62 p.; *Alcbedar franțozesc*, alcătuit de... în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839, I+96 p.

⁴⁵ Vezi *Culegere de lecții istorice, fizice și morale*, înșirate de D. J. Wilm și traduse de Serdarul C. Aristia, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839, 65 p.

⁴⁶ Vezi I. Pop, *Lecții de analiză logică*, București, 1848, ediția pe care o folosim aici.

ținând dascălilor de la „Sf. Sava”. Manual destinat în primul rând elevilor mici, el este conceput înainte de toate ca un manual de educație etică și civică⁴⁷; în cea mai mare parte el cuprinde, sub formă de propoziții sau fraze, enunțate în vederea analizelor gramaticale cu elevii sau de către aceștia, tot felul de idei social-politice sau morale, unele culese din lucrările autorilor străini, altele constituind elaborările autorului însuși. Acesta din urmă nu se angajează, e drept, în comentarii asupra cuprinsului „exemplurilor sale”, dar simpla enunțare a lor e suficientă pentru a oglindi preferința sa pentru ideea cuprinsă în exemplul ales, precum și îndemnul dat elevilor pentru a reflecta asupra ei.

Numeroase exemple de propoziții îndeamnă la dragostea pentru patrie: „Rumânii sînt îndrăzneți și viteji”; „Patriotismul este o virtute publică”; „Ostașul cel îndrăzneț jertfește cu generozitate viața sa pentru patrie”; „Ale patriei nenorociri sînt și ale noastre”; „Nu este adevărată mărime pre pămînt decît numai în jertfirea de sine”⁴⁸. Patria, scrie Pop în alt loc, „este în centrul domesticilor noastre afecții, în suvenirul strămoșilor noștri, în amorul copiilor noștri, în împreunarea simțămîntelor noastre celor mai dulci și a interesurilor noastre celor mai scumpe”⁴⁹.

Critica bogăției și a celor bogați, pledoaria pentru egalitatea dintre oameni le găsim, de asemenea, enunțate în numeroase exemple: „Ce sîntem datorii a prețui mai mult decît bogățiile?: meritul și virtutea”; „Amăgirile desfrînărilor sînt mai puternice și prin urmare mai primejdioase în sînul mării-nămii și al bogăției decît în sărăcie și nenorocire”; „Mari și mici, bogați și săraci, nimeni nu scapă de moarte”⁵⁰ etc. Îndemnul la înțelepciune adresat conducătorului politic sau critica acestuia se conturează în astfel de exemple: „Pietrele cele scumpe, ce lucesc pe o coroană, acoperă spini cu care aceea este cîptușită”; „Fericiți sînt împărații pe care-i iubesc populi lor”; „Amorul no-rodurilor este cea mai sigură pavăză a unei împărății”⁵¹ etc. Deosebit de numeroase sînt exemplele, destinate a fi obiect de analiză gramaticală, care oglindesc îndemnul autorului la învățătură: „Omul poliit cultivează științele și meșteșugurile”; „Neștiința este o boală”; „Studiul științelor, luminînd duhul, pregătește inima la virtute: deobște răspîndit și încurajate, ele contribuiesc la îndulcirea moravurilor, la fericirea individuală, la prosperitatea publică”⁵².

În privința surselor de inspirație, trebuie menționat că, în afară de M. A. Jullien de Paris, autor de largă circulație în cultura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵³, I. Pop citează pe Benjamin Franklin⁵⁴,

⁴⁷ În ce privește condițiile tipăririi sale, v. *Arh. St. Buc.*, Min. Cultelor și Instr. Publice, Țara Românească, dos. 8313/1835, f. 1—3, 6.

⁴⁸ Cf. I. Pop, *Lecții de analiză logică*, ed. cit., p. 69, 76, 30, 105, 123.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 143.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 120, 122, 38.

⁵¹ *Ibidem*, p. 10, 104, 90, 76.

⁵² *Ibidem*, p. 66, 35, 170.

⁵³ Vezi N. Isar, *Les relations de N. Rosetti Roznovanu avec les érudits français et la culture française*, în „Revue roumaine d'Histoire”, t. XVIII, nr. 4, 1979, p. 700—702.

⁵⁴ Din acesta el traduce scurte fragmente (p. 181—182), după lucrarea lui M. A. Jullien de Paris, *Essai sur l'emploi du temps*, ed. 1829, p. 430—438; pentru Franklin, Jullien citează *Mémoires de Franklin*, Paris, 1828.

Bossuet, Racine, Fénelon, cu al său „Telemah“, Voltaire, precum și pe clasicii antici, între care Tacit și Tit Liviu, „cei mai mari istorici romani“⁵⁵.

Trebuie adăugat, însă, că, deși era înarmat cu un pătrunzător spirit critic, cum reiese și din analiza manualului său, spre deosebire de atîția alți colegi de la „Sf. Sava“, la care ne-am referit sau ne vom referi în continuare, I. Pop nu se va afirma și în presa vremii; va fi de altfel și cazul celorlalți doi profesori Pop din Colegiu, Al. Pop, profesorul de caligrafie, autor și el al unui manual de caligrafie, și Gh. Pop, profesorul de matematică și autoîr al unor manuale de matematică.

O figură reprezentativă pentru spiritul înaintat al colectivului de dascăli de la „Sf. Sava“ — comparabilă cu cea a lui Fl. Aaron și S. Marcovici, dintre cei la care ne-am referit deja — este aceea a profesorului de geografie și „hronologie“ din Colegiu, tot un transilvănean, anume Iosif Genilie. Ne referim la el și la manualele sale pentru că, deși s-a elaborat o serie de lucrări în vremea din urmă⁵⁶, totuși, în comparație cu Fl. Aaron sau P. Poenaru, de pildă, numele lui — ca și al lui I. Pop, la care ne-am referit — nu își află încă interesul corespunzător în literatura noastră istorică de specialitate. Manualele sale de geografie, cum indică reeditarea lor succesivă⁵⁷, au avut în epocă, ca și manualele de istorie ale lui Fl. Aaron, o circulație apreciabilă, corespunzînd unui larg interes în școală și în afara ei.

Arătînd că geografia are o oarecare influență morală asupra omului, I. Genilie conferă acestei discipline un caracter militant, așa cum relativ în aceeași epocă fuseseră concepute de alți cărturari discipline ca filosofia și istoria. Studiul geografiei este conceput de autor în strînsă legătură cu cel al istoriei, de unde și numele de „geografie istorică“ dat manualului său. Între altele, sînt comentate aici, pe larg, noțiunile de patrie și patriotism, de naționalitate („serioasa aplecare a cugetului și a inimii spre îmbunătățirea și fericirea patriei“); sînt relevate faptele de glorie ale strămoșilor, precum și datoriile urmașilor de a le urma pilda.

Un loc aparte își află în paginile manualelor concepția lui Genilie privind rolul învățării în cadrul mișcării de renaștere politică și socială a poporului român, în acest context fiind definite de el conceptele de „cultură“ și „civilizație“, afirmîndu-se în cele din urmă convingerea lui în inevitabilitatea progresului general al societății românești.

Dar opera de tipar a lui I. Genilie înglobează nu numai aceste remarcabile manuale de geografie, ci și cea mai mare parte din ziarul „Universul“, redactat de el în anii 1845—1848, în care a valorificat în bună măsură o serie de altele cunoștințe sau a reluat fragmente din texte publicate.

⁵⁵ Vezi I. Pop, *Lecții de analiză logică*, ed. cit., p. 66, 71, 44, 107.

⁵⁶ Vezi N. Isar, *Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul național „Sf. Sava“ (1831—1852*, în „Revista de istorie“, t. 28, 1973, p. 6, p. 1251—1262.

⁵⁷ Vezi *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă, a continentelor în general și a României în parte*, de Iosif Genilie, profesor de geografie și hronologie în Colegiul Național, București, 1835, Tipografia lui Eliade, XVI + 256 p., lucrare reeditată în anul 1855; *Prințipuri de geografie... pentru tinerimea școalelor publice*, București, 1841, IV + 82 p. reeditată în 1845, cu titlul: *Principe de geografie și astronomie sau începuturi de geografie politică, fizică și astronomică, pentru tinerimea școalelor publice*, din nou reeditată în 1847, iar apoi, după 1848, de 6 ori.

În domeniul disciplinelor școlare cu profil umanist, predate în Colegiu, un loc important revenea dreptului, predat în cadrul cursurilor speciale mai întâi de C. Moroiu⁵⁸, fostul student la Pisa, apoi și de C. N. Brăiloiu, Șt. Ferechide și Al. Racoviță. Contribuția acestora însă la acțiunea de redactare a manualelor școlare a fost minoră, așa după cum participarea lor la publicistica social-politică a epocii, la gazetele sau revistele vremii, a fost cu totul nesemnificativă. Sub ambele raporturi, mai ales sub cel de al doilea, mult mai importantă va fi activitatea desfășurată de generația următoare a profesorilor de drept de la „Sf. Sava”, încadrați după 1848 : C. Bosianu, Gh. Costaforu și mai ales V. Boerescu. Ar fi totuși de remarcat că efortul de elaborare a unor lucrări folosind procesului didactic poate fi constatat și la unii dintre dascălii mai vechi, la care ne referim, numai că lucrările lor au rămas în manuscris⁵⁹. Cît privește noua tipărire, în limba greacă și limba română, a Condiției lui Alexandru Ipsilante, de către C. N. Brăiloiu⁶⁰, cu siguranță că ea a fost folosită și în Colegiu la cursurile de drept.

În acțiunea de elaborare de manuale școlare un loc important l-au avut și profesorii de științe exacte, gândirea lor socio-politică putîndu-se însă afirma, prin forța lucrurilor, nu în paginile acestor manuale, ci, într-o oarecare măsură, cum va fi cazul lui P. Poenaru mai ales, pe calea colaborării la publicistica vremii. Spiritul înaintat care caracterizează activitatea dascălilor de științe umane este propriu în orice caz și celor de științe exacte, nu numai lui P. Poenaru, ci și lui D. Pavlid sau Gh. Pop, profesori care și-au desfășurat activitatea mai ales în intervalul premergător revoluției de la 1848.

Fără îndoială că s-ar putea discuta despre preferințele de ordin cultural, cu implicații pe plan socio-politic, pentru unele cărți traduse și autorii lor străini — cărți urmînd a servi ca manuale de matematici elevilor din Colegiu — dar aceste traduceri fie că este vorba de traducerea lui P. Poenaru, din 1837, după geometria lui Legendre, fie că este vorba de traducerile lui D. Pavlid⁶¹ sau Gh. Pop⁶², nu sînt concludente prin ele însele în ce privește orientarea socio-politică a traducătorilor. Concludentă, în acest sens, în orice caz, va fi colaborarea lui P. Poenaru la unele publicații tipărite în Tipografia Colegiului, una dintre ele, „Învățătorul satului“, luînd ființă din inițiativa sa și fiind redactată în primul rînd de el : numeroasele sale articole de popularizare științifică, unele dintre ele strecurînd idei și opțiuni social-politice înaintate, alcătuiesc o importantă parte a operei sale, care, alături de ampla și complexa lui activitate în sfera orga-

⁵⁸ Acesta a predat încă din 1825 cursuri de drept roman, iar după 1831 pentru prima dată, a predat cursuri de drept penal și comercial. Cf. A. Rădulescu, *Primele încercări de doctrină comercială în Țara Românească*, București, 1930, p. 4—5.

⁵⁹ Pentru analiza unuia din manuscrisele rămase de Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar din veacul al XIX-lea. Cu un studiu necunoscut al lui C. Moroiu*, Cluj, 1933.

⁶⁰ Vezi C. N. Brăiloiu, *Pravilnicească condiță a Domnului Alexandru Ioan Ipsilant V.*, Tipărită acum din nou grecește și rumânește..., București, 1841.

⁶¹ Traducător al lucrării lui Léfébure de Fourçy, *Elemente de trigonometrie*, București, 1850.

⁶² Traducător al lucrării lui Bézout Etienne, *Elemente de aritmetică*, București, 1850.

nizării învățămîntului național, sugerează gradul de implicare în mișcarea de emancipare social-politică a epocii, de aderență la ideile majore ale vremii.

Cum activitatea și ideile lui Petrache Poenaru au mai făcut direct sau indirect obiectul a numeroase cercetări, nu ne propunem să insistăm asupra lui; ar fi de reținut numai aici, că, alături de articolele publicate de el în presa timpului, și mai concludente în cazul său, ca texte de ideologie social-politică, rămîn numeroasele lui cuvîntări, date tiparului în diferite ziare sau reviste, despre acestea din urmă ca element important, uneori esențial, în sfera afirmării ideilor social-politice — în cazul lui Poenaru, ca și în cazul altor directori ai Colegiului, care i-au urmat, ca și al unor profesori de seamă —, urmînd a ne ocupa într-un studiu aparte.

Manuale sau diferite traduceri din literatura străină, prea puțin concludente însă pentru ideologia social-politică a autorilor, au elaborat și profesorii de la celelalte discipline din Colegiu: desen, limba greacă, limba latină, limba germană și mai ales limba franceză. Citindu-i, deci, pe C. Walenstein și I. M. Poenaru, pe Gh. Ioanid⁶³, G. Hill, A. Schweder, H. Buvelot,⁶⁴ J.A. Vaillant, este cazul să facem o mențiune specială asupra celui din urmă⁶⁵, cel mai cunoscut dintre dascălii francezi de la „Sf. Sava“ și cel mai prolific autor dintre ei⁶⁶. Deși pentru scurt timp profesor la „Sf. Sava“⁶⁷, Vaillant și-a legat numele de această instituție, a rămas mult timp în contact cu ceilalți dascăli de la „Sf. Sava“, precum și cu foștii elevi ai Colegiului, mulți dintre cei din urmă, în prealabil sau în paralel, trecînd, și prin pensionatul său particular înființat la București. Cum se știe, acest dascăl francez a aderat cu entuziasm la mișcarea de renaștere românească, în pe-

⁶³ Vezi Ioanid Georgie, Medelnicerul, *Gramatică de limba elinească, în trei părți, spre întrebuințarea claselor Colegiului național de la Sf. Sava*, București, Tip. lui Fred. Walbaum, 1843, 185 p., cu o prefață în care găsim afirmată credința autorului că răspîndirea învățăturilor constituie „singura nădejde a îmbunătățirii noastre“ (p. /VII/). Să relevăm, între altele, că profesorul G. Ioanid nu trebuie confundat cu omonimul său, librarul; primul este viitorul membru al Academiei Române și trăiește în perioada 1800—1888. Cf. P. Cornea, *O întreprindere editorială bucureșteană la jumătatea secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie și teorie literară“, 15 (1966), nr. 4, p. 668, nota 2.

⁶⁴ Vezi *Esercicii pentru învățătura limbii franceze*, compuse de H. Buvelot, profesor de limba franceză, și tradusă în românește de I. Popp, profesor de limba românească în Colegiul național Sf. Sava. În trebuința școlilor din „Sf. Sava, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1847, 128 p., în care, între altele, remarcăm fragmentele traduse din J.J. Rousseau (p. 29—40), Barthélemy (p. 119—120) sau Fénelon (p. 14—18).

⁶⁵ Vezi Oltea Cudalbu-Slușanschi, *Contribution à la biographie et à l'oeuvre de J. A. Vaillant (1805—1886)*, în „Mélanges de l'école roumaine en France“, XIV, 1937—1938; despre rolul jucat de el în evenimentele de la 1840, vezi G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă“, vol. III (1963), p. 195—200, 206, 210, 216—218.

⁶⁶ Vezi J. A. Vaillant, *Grammaire vallaque, à l'usage des Français*, Buk., 1836, 142 p.; în această lucrare sînt rediate texte din Eliade (p. 132—139), Fl. Aaron („Istoria Valahiei“), p. 130; Idem, *Grammaire Roumaine à l'usage des Français*, Bukarest, 1840, 115 p.

⁶⁷ Vezi N. Isar, J. A. Vaillant și profesorii francezi din cadrul colegiului „Sf. Sava“ (1829—1848), în „Analele Universității București“, Istorie, an. XXI, nr. 2, p. 37—51.

rioadă premergătoare revoluției de la 1848 exercitând un anumit rol în direcția activizării spiritului revoluționar patriotic în țările române.

Întreaga operă didactico-științifică a dascălilor de la „Sf. Sava”, pătrunsă de un adânc spirit militant patriotic, în contact cu realizările științifice ale vremii, cu spiritul democratic european, și-a adus contribuția la formarea acelei remarcabile pleiade de revoluționari și cărturari români de la 1848, la pregătirea spiritelor pentru marile prefaceri ale societății românești, pe care avea să le anunțe revoluția română.

ȘCOLI SECUNDARE DIN BUCUREȘTI ÎN PERIOADA 1878—1898

GH. SMARANDACHE

Impulsul dat vieții poporului român după cucerirea independenței în 1877—1878 s-a manifestat puternic și în dezvoltarea orașului București, Capitala țării. În cele două decenii care au urmat marelui act istoric, pînă în pragul noului veac, au avut loc mari și profunde transformări în viața celui mai mare oraș al țării: industria intră într-o nouă etapă de dezvoltare, populația crește continuu*, apar cartiere noi, se efectuează lucrări edilitare de mari proporții, se sistematizează unele artere principale de circulație, pe care transportul de călători începe să se facă și cu tramvaie electrice, se modernizează iluminatul prin instalații electrice, începe să funcționeze rețeaua telefonică. Dintre clădirile monumentale ce se ridică fac parte și unele destinate învățămîntului: aceea a Ministerului Instrucției Publice (1887), clădirea Liceului „Gheorghe Lazăr” (1889), a Școlii Centrale de fete și a Școlii de comerț (1890)¹.

În această perioadă se fac progrese însemnate și pe plan cultural: apar opere de creație originală în literatură, știință, artă, precum și numeroase ziare și reviste, case de editură și tipografii. Orașul se înfrumusețează cu numeroase monumente ridicate în memoria unor mari înaintași. Astfel, în 1886, în apropierea locului unde s-a deschis Școala națională de la „Sf. Sava”, s-a dezvelit statuia lui Gheorghe Lazăr (în Piața Universității). Cu acel prilej, municipalitatea a organizat o mare serbare școlară².

*
*   *

În România independentă, școala în ansamblu a cunoscut o nouă evoluție ascendentă. Astfel, în orașul București, numărul școlilor primare va crește de la 32 (17 la băieți și 15 la fete, cu un efectiv de 4564 elevi și 111 institutori), la 66 (34 pentru băieți și 32 pentru fete), la care se adăugau 6 școli mixte și 9 școli mixte rurale, deci în total 81 de unități, cu un efectiv de 13.950 elevi și 295 cadre didactice³. Este semnificativ însă faptul că din cei 13.950 înscriși în anul 1898—1899, au frecventat cursurile 11.478 și au promovat numai 8223 elevi.

---

* Populația orașului crește de la 177.646 de locuitori, cît era în 1878, la 287.233 în 1900.

¹ C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*. Editura pentru literatură, București, 1966, p. 157 și urm.

² „Monitorul comunal” al Primăriei București, nr. 20 din 18 mai 1886, p. 189—190.

³ Arh. St. Bac., fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare MCIP), dos. 4 a/1898, f. 532—535.
1859—1864, „Studii și articole de istorie”, vol. XLVIII, 1983, București, p. 111—122;

Primăria oraşului Bucureşti asigură, treptat, un număr de localuri noi de şcoli care, deşi nu satisfac decât în parte nevoile de spaţiu, realizează o îmbunătăţire evidentă a situaţiei existente în primul deceniu de aplicare a Legii instrucţiunii din 1864.

În anul 1877—1878, numărul şcolilor secundare bucureştene — de diferite tipuri — s-a ridicat la 18, la ele frecventînd 3203 elevi.

Încă în anul şcolar 1878—1879, primul an şcolar al perioadei care face obiectul acestui studiu⁴, au loc schimbări importante în viaţa şcolii secundare bucureştene. Intrucît în Capitală existau două şcoli secundare cu denumirea de „Matei Basarab“ (liceul şi gimnaziul), s-a hotărît ca noua denumire a gimnaziului să fie „Cantemir Vodă“. În următorii douăzeci de ani acest gimnaziu cunoaşte o însemnată creştere a populaţiei şcolare, deşi funcţiona în localuri necorespunzătoare sau prea puţin corespunzătoare.

În 1880 are loc o reorganizare a şcolilor secundare de fete. Ca urmare a măsurilor luate de ministrul Vasile Conta, se crează externatele, luînd fiinţă externatele secundare de fete. În aceste condiţii, Şcoala Centrală este asimilată cu externatul, adică devine şcoala secundară de gradul II, cu ciclul liceal. Din 1883 apare cu denumirea de „Institut pedagogic“, iar în octombrie 1890, Şcoala Centrală de fete, numele ei consacrat, se mută în noul edificiu, operă a arhitectului Ion Mincu, monument de artă în zilele noastre. În 1893 se transformă în „Şcoala normală de instituitoare“, odată cu şcolile similare din Iaşi şi Craiova. După ce a dat cinci serii de absolvente cu acest profil⁵, prin legea din 1898 Şcoala Centrală devine şcoală secundară de gradul II (cursul superior de liceu). În ţară, numai la Craiova mai exista o şcoală de fete de acest nivel. Avea deci patru clase, fiind permise ca eleve absolvente a patru clase secundare gradul I (cursul inferior de liceu)

În Bucureşti s-au mai înfiinţat Externatul secundar de fete nr. 1 (în septembrie 1880) şi Externatul de fete „Carmen Silva“, ca şcoală de gradul I (cu ciclul gimnazial), începînd cu anul şcolar 1882—1883. În anul 1886 se înfiinţează şi o şcoală normală de institutori (învăţători pentru şcolile primare urbane), care va exista pînă în anul 1900, cînd se uneşte cu Şcoala normală din Birlad, al cărei director va rămîne V. Borgovan pentru încă un an.⁵

Continuă să funcţioneze Şcoala normală „Carol I“, care se mută la Cîmpulung Muscel în anul 1896, Şcoala normală a „Societăţii pentru învăţătura poporului român“, precum şi secţia normală a Azilului „Elena Doamna“.

La 10 ianuarie 1893 a avut loc solemnitatea inaugurării unei alte şcoli secundare bucureştene: Gimnaziul clasic „Gheorghe Şincai“, care a luat fiinţă din patru „clase divizionare complete“ ale Liceului „Matei Basarab“, instalate în vechiul local al Liceului „Gheorghe Lazăr“ (Calea Moşilor, în curtea bisericii Sf.

⁴ Vezi Gheorghe Smarandache, *Şcoala secundară bucureşteană între anii 1859—1864*, „Studii şi articole de istorie“, vol. XLVIII, 1983, Bucureşti, p. 111—112; N. Adăniloae, Gh. Smarandache, *Şcolile secundare din Bucureşti în perioada 1864—1877*, „Studii şi articole de istorie“ vol. XVII—L, 1984, Bucureşti, p. 52—70.

⁵ Printre absolvente se cuvine să menţionăm pe Smaranda Gheorghiu, („Maica Smara“), renumită educatoare, milităntă pentru drepturile femeii, autoare a numeroase poveşti şi poezii pentru copii. Are un bust ridicat în Grădina Cişmigiu.

⁵ Arh. St. Buc., fond. MCIP, dos. 69/1900, f. 104.

Gheorghe Vechi). Era al treilea gimnaziu clasic în Capitală⁶. În comparație cu celelalte gimnazii, la noul gimnaziu se plăteau taxe școlare mai mici, iar un număr însemnat de elevi erau scutiți de taxe și beneficiau de internat în mod gratuit. An de an, deși funcționau în condiții grele, în localuri impropii, deveneau elevi ai acestei „școli a săracilor“ copii din cartierele Grivița, Dămăroaia, Ciurel, Cărămidari, Măgurele, Pieptănari, Broscăria, Ghencei, Ferentari, Colentina, Vitan, Groapa Floreasca, Bordeiu Vechi, Băneasa, Herăstrău⁷.

În anul în care se puneau bazele Gimnaziului „Gh. Șincai“, este transformat în liceu vechiul gimnaziu „Mihai Bravu“. Întrucât acest lucru s-a hotărât în timpul anului bugetar, corpul profesoral s-a angajat să predea la clasa a V-a în mod gratuit, până la aplicarea noului buget (aprilie 1893). În toamna anului 1893 au fost deschise cursurile cu liceul complet format.

Prin reforma lui Spiru Haret, din 1898, Liceul se transformă în Liceul real „Mihai Bravu“, făcând schimb de elevi cu Liceul „Matei Basarab“, care devine liceu modern și clasic (Liceul „Mihai Bravu“ primește elevi realiști și cedează elevii de la clasic și modern).⁸

Începînd cu anul școlar 1879—1880, cursurile școlilor comerciale se extind la cinci ani, cu unele modificări ale programei analitice; la multe discipline de cultură generală programa se apropia de cea a gimnaziilor.⁹

Prin legea din 17 aprilie 1893, învățămîntul comercial se reorganizează în școli de două grade. Dintre cele existente, cele mai multe rămîn școli de gradul I. Numai în București, Iași și Craiova luau ființă și cite o școală de gradul II. Astfel, școala comercială din Capitală, înființată în 1864, avînd un local propriu, construit în acei ani, în care se află și în prezent sub denumirea de Liceul economic „N. Cretzulescu“.

În anul 1894, în baza Legii pentru organizarea învățămîntului profesional din 7 aprilie 1893, ia ființă în București încă o școală comercială care, pînă la 1 septembrie 1903, a funcționat ca școală economică de gradul II pentru băieți, iar în continuare ca școala comercială elementară. La 20 martie 1895, Consiliul comunal București a hotărît să atribuie acestei școli clădirea neterminată din str. Traian 157. Imobilul fusese ridicat în anii 1890—1891 de „Societatea franceză“, de aceea bucureștenii îi spuneau „școala franceză“. Clădirea a fost cumpărată de Primăria Capitalei care, de acord cu Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor*, a atribuit, la 18 aprilie 1895, școlii comerciale de gradul II „dreptul de uzufruct perpetuu asupra imobilului“. La 17 septembrie 1895 s-au deschis cursurile în noul local, în care a revenit din anul școlar 1974—1975 Liceul economic nr. 3, cel care continuă tradiția școlii din 1893.

⁶ Decretul nr. 3913 din 8 decembrie 1892, în „Monitorul oficial“ nr. 204 din 13/25 decembrie 1892 (Arh. St. Buc, MCIP, dos. 498/1893, f. 89).

⁷ Iacob Furtună, *Aspecte din viața și activitatea Liceului „Gh. Șincai“ din București în cei 80 de ani de existență (1892—1972)*, București, 1972 (exemplar multiplicat).

⁸ Anuarul XXIV al Liceului „Mihai Viteazul“, p. 142.

⁹ V. Malinschi, *Din trecutul învățămîntului economic. Contribuții la istoria învățămîntului românesc (1800—1944)*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1978, p. 50.

* În 1883, școlile comerciale trecuseră în subordinea Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, iar din 1899, ca efect al legii lui Spiru Haret, revin la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice.

În anul școlar 1883—1884 se constituie școli de silvicultură, separat de cele de agricultură. Astfel, în octombrie 1883 a luat ființă și în București, într-un local din Calea Victoriei, Școala superioară de silvicultură, cu o durată de trei ani. Candidații la examenul de admitere trebuiau să aibă 6 clase liceale sau să fi absolvit Școala agricolă de la Herăstrău. În 1886, Școala superioară de silvicultură se contopește cu Școala de agricultură de la Herăstrău, pentru ca în 1893 să ia din nou ființă o școală silvică la Brănești (lângă București), în prezent liceu de silvicultură¹⁰.

Prin Legea pentru organizarea învățământului profesional din aprilie 1893 s-a prevăzut înființarea pe lângă școlile de meserii din București și Iași a atelierelor de aplicații. După terminarea celor patru ani de studii, elevii lucrau în aceste ateliere ca lucrători timp de doi ani, după care se puteau prezenta la examenul de absolvire. Prin această măsură durata de școlarizare la cele două școli a fost majorată, în mod practic, de la 4 la 6 ani. În timpul celor doi ani de activitate în atelierele de aplicații, elevii lucrători aveau posibilitatea să urmeze și un curs complementar facultativ, care avea scopul să completeze pregătirea lor teoretică. O dată cu intrarea în vigoare a legii din 1899, Școala bucureșteană ia denumirea de Școala superioară de arte și meserii.¹¹

Liceele „Sf. Sava“, „Matei Basarab“ și „Gheorghe Lazăr“ sînt școlile secundare care nu cunosc transformări, față de perioada anterioară, sub raportul schimbării profilului, a structurii sau a denumirii. Am putea menționa faptul că în septembrie 1885 Liceul „Matei Basarab“ a fost mutat în cartierul Lucaci, acolo unde se află și în prezent, iar la 8 noiembrie 1890 se inaugurează intrarea Liceului „Gheorghe Lazăr“ în noul local, atît de bine cunoscut. În cuvîntul său inaugural, directorul liceului, prof. D. Mirescu, se adresa astfel elevilor și profesorilor: „Un local oricît de propriu și înzestrat chiar cu cel mai bun material didactic este o condiție necesară, nu însă suficientă pentru o bună școală. Școala în adevăratul sens al cuvîntului este așa cum sînt profesorii; roadele ei binefăcătoare stau în raport direct cu competența și nu mai puțin și cu asiduitatea profesorilor.... Ținta către care trebuie să ținem neostenit încordată energia noastră este de a nu opri privirea spectatorului asupra părții materiale a acestui edificiu, ci de a-i îndrepta admirația asupra templului pe care avem misiunea de a-l ridica în spiritul tinerelor generații.“¹²

Cele trei licee din Capitală au cunoscut o amplă dezvoltare pe planul bazei materiale și mari progrese în direcția perfecționării procesului instructiv-educativ, fiind școli etalon chiar pentru țară. Din anul 1885, în liceele „Matei Basarab“ și „Sf. Sava“ s-au amenajat și dotat laboratoare de fizică, chimie, științele naturale, cu mijloace și materiale dintre cele mai noi. Aceste licee beneficiază în mare măsură de pe urma celor 22 milioane lei acordate în martie 1886 pentru școli, universități, muzee, instituții de cultură. Primăria municipiului București alocă în 1885 suma de 4000 lei numai pentru dotarea cabinetului de științe naturale de la Liceul „Sf. Sava“¹³. Este demn de relevat că prof. C. Sonțu de la Li-

¹⁰ *Istoria învățământului din România. Compendiu*, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 202.

¹¹ C. Nicolae, *Organizarea și conținutul învățământului profesional și tehnic din România*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973, p. 40—41.

¹² *Condica de onoare a Liceului „Gheorghe Lazăr“* (nepaginată)

¹³ Arh. St. Buc., Primăria municipiului București, dos. 408/1885, f. 23.

ceul „Matei Basarab” utiliza primele modele de fonograf și cele dintii modele de lămpi electrice cu arc voltaic. Tot aici a fost prezentat primul tub Röntgen pentru razele X, pe care nu-l avea nici Universitatea. În cele două licee din Capitală se organizau activități de perfecționare cu profesorii de fizico-chimice din întreaga țară, aveau loc vizite ale delegațiilor străine de cadre didactice.¹⁴

În general, toate școlile secundare făceau eforturi mari pentru a-și procura sau confecționa materiale didactice, pentru creșterea fondului de carte al bibliotecii. Astfel, Consiliul pedagogic al Gimnaziului „Cantemir Vodă” hotărăște în 1878 ca fiecare profesor să contribuie „după putere” la alcătuirea și îmbogățirea continuă a bibliotecii; se făcea apel și la donații.¹⁵

În cursul ultimelor decenii ale veacului trecut, liceele bucureștene au acumulat mari valori cultural-artistice: cărți rare, obiecte muzeistice, colecții, picturi, fresce, mozaicuri, sculpturi, mobilier, multe dintre ele făcând parte din patrimoniul cultural național. Astfel, Liceul „Mihai Viteazul” posedă un exemplar din Biblia de la București a lui Șerban Cantacuzino (1688); Liceul „Dimitrie Cantemir” are în biblioteca sa ediția din 1853, în patru volume, a Cronicii românilor de Gh. Șincai.

Alte școli însă, de fapt cele mai multe, erau slab dotate cu material didactic și mobilier, își desfășurau activitatea în condiții precare. În expunerea de motive la proiectul de lege privitor la clădirile școlare (26 august 1886), se face precizarea că „cele mai multe din școlile statului sînt instalate în case private și în localuri neîndestulătoare”, iar localul situat în curtea bisericii Sf. Gheorghe Vechi, în care a funcționat zeci de ani Liceul „Gh. Lazăr”, se aprecia că „este imaginea fidelă a stărei deplorabile în care se află localurile școlare astăzi.”¹⁶

Între tradițiile principale ale liceelor din Capitală se situează pe primul plan aniversarea bătăliei de la Călugăreni de către elevii Liceului „Mihai Viteazul”. În fiecare an, la 23 August, profesori și elevi mergeau la Călugăreni unde se țineau conferințe, se recitau versuri patriotice, unele compuse de elevi, se jucau piese evocatoare ale evenimentului aniversat, se organizau întreceri sportive. Totodată, la fiecare început de noiembrie se marca momentul istoric al intrării triumfale a Unificatorului în Alba Iulia: un grup de elevi format dintre cei mai buni din fiecare clasă, în frunte cu premiantul de onoare, al anului precedent, participa la festivitatea ce avea loc la statuia marelui erou din Piața Universității.

*
* * *

În perioada la care ne-am referit în acest articol, au mai funcționat în București și alte școli de nivel secundar — școli militare, seminarii, școli parti-

¹⁴ Anuarul Liceului „Matei Basarab”, 1965—1967, p. 20. Un contemporan spunea cu mîndrie că liceele „Sf. Sava” și „Matei Basarab” au fost înzestrate „cu colecțiuni științifice model ce nu se găsesc în nici unul din liceele Germaniei ori ale Franței” (Alexandru Vitzu, *Studii asupra învățămîntului secundar din România și în special a celui din circ. I*, urmat de statistica școlilor de ambe sexe de la anul școlar 1875—1876 la 1886—1887, București, 1888, p. 61—62).

¹⁵ Alexandrina Popa, *Monografia Liceului „Dimitrie Cantemir”*, București, 1969, p. 15.

¹⁶ Alexandru Vitzu, *lucr. cit.*, p. 61—62.

culare, despre care au apărut unele lucrări sau sînt în curs de efectuare alte cercetări.¹⁷

Putem conchide că, în deceniile 1878—1898, învățămîntul din orașul București, ca și cel din întreaga țară, s-a dezvoltat continuu sub influența vieții social-economice, cultural-științifice și politice. Nu ne-am propus să cuprindem în studiul de față aspectele privind planurile, programele și manualele, organizarea procesului de învățămînt, elevii și cadrele didactice, regulamentele și alte acte normative, școala secundară în viața social-politică și culturală, activitatea extrașcolară. O parte dintre aceste probleme vor face obiectul preocupărilor noastre viitoare.

Prin Legea asupra învățămîntului secundar și superior din 1898 se vizau perfecționări esențiale, cu deosebire în direcția organizării gimnaziului unic și a divizării cursului superior de liceu în secțiile clasică, reală și modernă. Au fost constituite comisii de specialiști care să întocmească noi programe analitice, intrate în vigoare de la 1 septembrie 1899. Evident că efectele pozitive ale reformei învățămîntului de cultură generală de la 1898 s-au făcut resimțite în timp. Se deschidea o nouă etapă importantă în istoria școlii românești în general și a școlii secundare în special.

În anul școlar 1899—1900 în toate școlile secundare din orașul București, erau înscrși 6191 elevi, din care, 3768 au promovat, iar personalul didactic cuprindea 371 de persoane.*

---

¹⁷ Dumitru Dobrescu, *Învățămîntul particular din România în răstimpul 1864—1896*, Teză de doctorat, 1975.

* Statistica învățămîntului secundar, profesional, universitar și special, pe anul școlar 1899—1900, București, 1901, p. 28—37.

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN FRANȚA

PETRE ȚURLEA

Ideea înființării unor școli naționale în marile centre de cultură clasică, Roma și Atena, datează din sec. XIX. Au fost create școli germane, franceze, engleze în capitalele menționate; aveau ca scop formarea unor specialiști proprii în civilizația romană și greacă. La începutul sec. XX, în urma prestigioasei activități științifice desfășurată de aceste școli, ideea care a stat la baza lor a fost imbrățișată și în alte state, printre care și România. V. Pârvan scria în 1923 că, în 1914, el și Ministrul Italiei la București, Fasciotti, ajunseseră la o înțelegere privind înființarea unei școli românești la Roma, dar războiul mondial a amânat proiectul. În 1919, V. Lucaciu, aflat în capitala italiană, va propune guvernului român cumpărarea unei case găsite de el convenabilă pentru proiectul amintit¹. Pe aceeași linie, a înființării unor școli românești la Roma, dar și la Paris, va acționa și N. Iorga încă din timpul războiului mondial, fără a avea cunoștință de demersurile paralele făcute de V. Pârvan.²

Proiectul de lege pentru înființarea școlilor românești de la Roma și Paris a fost alcătuit de N. Iorga și înaintat Camerei Deputaților, din inițiativă parlamentară, în august 1920; erau 45 de semnatari. În expunerea de motive se arăta necesitatea contracarării, și prin aceste școli, a propagandei ostilă României în Occident³; se motiva alegerea locului de amplasare în capitalele Franței și Italiei prin originea latină comună și necesitățile vitale ale României: „Relațiile culturale ce s-ar îndruma astfel [...] ar fi baza însăși a viitoarelor noastre acțiuni comune cu Aliații în a căror operă, binefăcătoare pentru noi, a dominat concepția latină de drept și umanitate. Ele ar avea o statornicie care nu se poate cere de la relațiile economice”. Sarcinile acestor școli erau de a iniția în știință, cugetarea, arta și viața popoarelor francez și italian, de a permite studii în biblioteci și arhive și de a strânge laolaltă pe acei studenți români care urmează cursuri ce nu se predau în țară. Concomitent se propunea facilitarea de către statul român a activității cercetătorilor francezi și italieni care doreau să studieze la București.⁴

Legea a fost adoptată de Adunarea Deputaților în ședința din 13 august 1920, cu o majoritate de 138 voturi, 3 fiind contra, și de Senat, în ședința din

---

¹ „Ephemeris Dacoromana”, I, 1923, Introducere; relatarea acelorași fapte în articolul *Școala română din Roma* de Alex. Marcu, în „Boabe de griu”, I, nr. 3 din mai 1930.

² Vezi scrisoarea lui N. Iorga către Em. Bucuța, în *N. Iorga. Corespondență*, 1, ed. de Ecaterina Vaum, București, Edit. Minerva, 1984, p. 242.

³ În 1936, într-o întrevedere cu Fr. Lebrun, Președintele Franței, N. Iorga va menționa aceeași idee: a făcut școlile de la Roma și Paris pentru a contracara propaganda ostilă României — cf. *N. Iorga Memorii*, vol. VII, p. 316.

⁴ „Neamul Românesc”, anul XV, nr. 172, din 11 august 1920.

23 august același an, cu o majoritate de 66 voturi și 4 contra. Va fi promulgată prin Decretul Regal nr. 4.285 din 22 octombrie 1920.⁵

Articolul 2 al Legii pentru înființarea școlilor românești la Roma și Paris consemna secțiile acestora: o secție a studiilor de istorie și filologie a popoarelor romanice; o secție pentru continuarea studiilor universitare în specialități care nu se predau în România; o secție pentru cultivarea artelor. Stagiul la cele două școli era fixat la un an, directorii avînd dreptul să-l prelungească încă un an pe baza rezultatelor obținute de fiecare membru (art. 6). Directorii erau numiți, fără termen, la recomandarea Academiei (art. 8)⁶, N. Iorga urmărind să scape așezămintele respective de „jocul de partide”.⁷

Regulamentul pentru aplicarea Legii de înființare a școlilor românești din Roma și Paris, aprobat de Rectorul Mihail Vlădescu și de Ministrul Instrucțiunii, va fi oficializat prin publicarea în „Monitorul Oficial” (nr. 105 din 13 august 1921, p. 4149—4152). Școlile erau considerate internate academice cu disciplină strictă (art. 3); erau consemnate și elemente de individualizare: Școala din Paris urma să dea atenție deosebită cercetărilor în arhive și biblioteci ale Occidentului, iar cea din Roma să urmărească în special cercetările arheologice din zona mediteraneană (art. 6); fiecare școală urma să publice un anuar redactat în limbile țărilor unde se aflau (art. 11); fiecare din cele 4 universități românești avea dreptul să recomande cîte doi membri pe an pentru fiecare școală (art. 14); membrii școlilor vor trebui să-și justifice activitatea prin memoriile trimestriale și lucrări anuale (art. 17).

Una din problemele rezolvate cu destul de mare greutate de cei doi directori a fost găsirea unor localuri adecvate pentru noile instituții; soluțiile au fost diferite. V. Pârvan a luat la Roma un apartament cu chirie, pentru ca apoi să treacă prin mai multe localuri pînă ce, în 1932, a fost finalizată construcția frumoasei clădiri realizată din fondurile Băncii Naționale (50 milioane lei), după planurile arhitectului Petre Antonescu. N. Iorga va găsi în pitoreasca localitate Fontenay aux Roses, cu 4000 locuitori, situată la 4,5 km de Paris, ocolită de poluarea industrială și morală, levată în apropiere pădurea Clamart, locul ideal pentru școală. Cu cei 125 000 franci dați de Ministerul de Finanțe, condus de N. Titulescu, s-a cumpărat imobilul potrivit iar cu cei 100 000 franci donați de Banca Blank se vor mobila camerele.⁸

Alegerea făcută de N. Iorga era motivată prin dorința de a avea un cadru optim pentru studiu și meditație, departe de tentațiile Parisului; membrii erau obligați să doarmă noaptea la Fontenay aux Roses și să ia acolo micul dejun și cina. Mulți și-au arătat nemulțumirea față de acest regim, datorită căruia pierdeau aproape două ore pe zi cu transportul și se găseau în imposibilitate de a frecventa spectacolele de seară ale Parisului. N. Iorga a ales ca subdirector al Școlii pe un funcționar al Legației române de la Paris, Victor Ianculescu, de formație jurist.

⁵ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 270/1921, f. 1.

⁶ Ibidem, f. 2.

⁷ „Boabe de grîu”, anul I, nr. 5 din iulie 1930. P. P. Negulescu, Ministru al Instrucțiunii, s-a simțit jignit că Legea a fost trecută prin Parlament fără avizul său și „n-a arătat o deosebită căldură” — cf. N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. IV, București, 1981, p. 24.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, anul 84, nr. 30 din 10 februarie 1921.

Inaugurarea oficială a celor două școli s-a făcut în 1922, la Fontenay aux Roses evenimentul avînd loc la 1 iulie, în prezența unei serii întregi de personalități franceze⁹. Cu mari greutate, provocate de adversarii politici ai lui N. Iorga din țară, în anii următori se vor lărgi spațiile de cazare, se va înființa o bibliotecă ce va ajunge la 8 000 volume, un muzeu, un atelier pentru membrii secției de arte plastice. Toate erau înconjurate de o frumoasă grădină.

Printre membrii Școlii Române din Franța s-au aflat C. Marinescu, N. A. Constantinescu, Al. Rosetti, Catul Bogdan, Sc. Lambrino, V. Munteanu, Gr. Nandriș, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, N. Georgescu-Tistu, I. M. Rașcu, D. Murărașu, A. Sacerdoțeanu, N. Corivan, O. Boitoș, Radu și Ecaterina Vulpe, V. Papahagi, V. Mihordea, Alex. Elian, Eufrosina Dvoicenco, D. Berlescu, Th. Holban, C. Göllner, Emil Turdeanu, D. Macrea, Gr. Popa, Fr. Pall, Emil Lăzărescu, N. Lascu, Emil Condurachi, O. Vuia ș.a. Planul esențial al activității membrilor Școlii era cel al acumulărilor în domeniul respectiv de specialitate; de asemenea, erau antrenați în activitatea de propagandă românească în Occident.

Participarea la unele cursuri predate în instituțiile de învățămînt superior franceze a făcut posibilă comparația cu nivelul de pregătire dat de școala românească. Astfel, treptat, pentru unele discipline cel puțin, se ajunge la infirmarea tezei rămîinerii în urmă a învățămîntului românesc, teză datorită căreia mulți preferau să-și facă studiile în străinătate, în special la Paris (în 1930 un ziarist afirma că Sorbona devenise a cincea universitate românească). Se poate constata că, după 1930, sînt urmărite mai puține cursuri de către membrii Școlii și o parte din ce în ce mai mare a timpului este destinată studiului individual, în special în arhive. Această schimbare de pondere se datora și faptului că, treptat, învățămîntul românesc superior se perfecționa, se introduseseră cursuri noi, astfel încît pregătirea absolventului era echivalentă, în tot mai multe specialități, cu a absolvenților de la cele mai bine cotate universități din Occident.

Relațiile dintre membrii Școlii Române din Franța și profesorii francezi erau complexe, constînd într-o influență în ambele sensuri, românii oferînd date noi, interpretări necunoscute în Franța ale istoriei țării lor.

O parte dintre membrii Școlii Române de la Fontenay aux Roses vor rămîne perioade îndelungate în afara Franței, pentru studiu în Italia, Spania, Portugalia. În acest sens trebuie menționați V. Papahagi, Alex. Elian, V. Mihordea, Th. Holban, activitatea lor ducînd la editarea unor volume de documente care sînt și astăzi de referință în literatura istorică.

În conformitate cu articolul 11 din Regulament, Școala Română din Franța va publica, începînd din 1923, o revistă anuală, în care vor apare majoritatea lucrărilor membrilor secției istorice și, în mai mică măsură de la secția filologică, cu titlul „Mélanges de l'École Roumaine en France”. Lucrările membrilor secției artistice erau prezentate în cadrul unor expoziții pariziene sau în România. Revista era trimisă universităților și institutelor de învățămînt superior, intrînd astfel în circuitul cultural internațional. Unele dintre lucrările publicate în „Mélanges” erau atît de valoroase încît au fost acceptate drept teze de doctorat, chiar

⁹ N. Iorga, *Memorii*, op. cit., vol. III, p. 309; Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.S.R.), Corespondența N. Iorga, vol. 301, f. 631—632.

în forma în care apăruseră în anuar¹⁰. În multe alte cazuri, materialul necesar tezelor era strâns în timpul activității la Fontenay aux Roses; uneori, examenele de doctorat erau susținute în timpul stagiului la Școală.¹¹

În 1937—1938, Emil Turdeanu și C. Göllner au avut inițiativa unei acțiuni publicistice mai largi: apariția unei biblioteci-colecție, cuprinzând o serie istorică (cu două volume pe an), una literară și alta filosofică. Proiectata colecție trebuia dirijată de un comitet prezidat de N. Iorga, comitet în care intrau și francezii De Martonne, H. Focillon, M. Roques, S. Charley.¹²

Contactul membrilor Școlii de cultură franceză era completat fericit prin excursiile care erau organizate, începând din 1924, pentru a cunoaște marile monumente de artă și arhitectură; durata lor varia de la o zi la două săptămâni.¹³

Relațiile dintre N. Iorga și membrii Școlii Române din Franța au fost foarte complexe, constituind capitolul cel mai dificil de tratat, dar și cel mai interesant, din viața Școlii.

Având în vedere marea personalitate a lui N. Iorga, nici o numire nu se făcea de către Ministerul Instrucțiunii fără avizul acestuia; nici o recomandare nu s-a făcut împotriva dorinței directorului Școlii, cei neagreați de acesta fiind respinși. Astfel, în 1923, Ion Petrovici, decan al Facultății de litere și Filosofie din Iași, protesta în numele Consiliului profesional pentru respingerea lui Iorgu Iordan; constata că „suveranitatea directorului pare a nu fi îngrădită de faptul existenței unor dispoziții legale și din această cauză școala în chestiune capătă tot mai mult caracterul unui institut personal”¹⁴. Cei mai mulți candidați făceau

¹⁰ N. Georgescu-Tistu și-a prezentat ca teză de doctorat studiul *Emile Picot et ses travaux relatifs aux roumains*, apărut în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1925, 1re partie, având în anexă *Correspondance d'un secrétaire princier en Roumanie: Emile Picot (1866—1868)*, extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1926. A primit un raport foarte laudativ, la Universitatea din Cluj, din partea lui Sextil Pușcariu și de asemenea laudativ, dar mai rece, din partea lui G. Bogdan-Duică (1927) — cf. dosarul de doctorat al lui N. Georgescu-Tistu în Arh. St. Cluj-Napoca, fond Universitatea, cutia 97, poziția 56.

¹¹ Lui Francisc Pall, „membru al Școlii Române din Franța”, i se accepta teza de doctorat — *Ciriaco din Ancona și cruciada împotriva turcilor* — în decembrie 1936, la Universitatea din Cluj — cf. dosarul de doctorat al lui Fr. P., în Arh. St. Cluj-Napoca, fond Universitatea, cutia 106, poziția 124, f. 91. În aceeași situație și Carol Göllner.

¹² „Cahiers franco-roumains”, Paris, XII, 1938 și B.A.R.S.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 426, f. 161—163. Sub egida Școlii Române din Franța și cu contribuția unor foști sau actuali membri ai ei, a apărut la Paris, în 1933, volumul *Méanges offerts à M. Nicolas Jorga par ses amis de France et des pays de langue française*.

¹³ B.A.R.S.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 333, f. 509—510; vol. 334, f. 262—264; vol. 343, f. 147—150; vol. 428, f. 13, 14, 15, 18; vol. 429, f. 130, 152, 167.

¹⁴ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 15. Scrierile lui I. Iordan solicitând lui N. Iorga admiterea la Școala Română din Franța, în B.A.R.S.R., *Correspondența N. Iorga*, vol. 304, f. 40—41; vol. 305, f. 244—245; prima dintre ele, împreună cu două scrisori de răspuns ale lui N. Iorga, a fost publicată de I.I. în „Manuscriptum”, anul V, nr. 2 din 1974, p. 82—84. Se păstrează și dosarul pentru numirea lui I. I. la Școala Română din Franța. Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 447/1922, f. 31, 33. Solicitând, la Ministerul Instrucțiunii, acceptarea recomandării pe care i-o făcuse Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, I. I. a primit de la Directorul general al învățământului superior, C. Kirîțescu, sfatul de a se duce să vorbească cu N. Iorga, motivînd prin dreptul directorului de a decide în ultimă instanță; la nedumerirea solicitantului,

cereri direct către N. Iorga, iar nu către conducerile facultăților, sau interve-neau, prin diverse persoane, pe lângă istoric¹⁵ În alte cazuri, Ministerul Instruc-țiunii cerea, prealabil numirii, avizul lui N. Iorga, sau accepta candidații propuși de acesta¹⁶. Exprimînd cu fidelitate realitatea, într-o scrisoare către V. Mun-teanu, din 26 iulie 1924, V. Băncilă afirma că „drumul la Fontenay aux Roses duce pe la Vălenii de Munte.”¹⁷

Mulți dintre membrii secțiilor istorică și filologică fuseseră studenți ai lui N. Iorga și erau recunoscuți ca atare. Dosarele de numire la Școala Română din Franța pot sublinia, în majoritatea cazurilor, o bună cunoaștere a candidaților, indicată de însăși formulele de acceptare. Primul dintre cei recomandați a fost C. Marinescu, „unul dintre cei mai buni elevi ai mei”¹⁸, în septembrie 1920, înainte chiar de a fi promulgată Legea pentru înființarea Școlii¹⁹. Directorul noii institu-ții scria Ministrului Instrucțiunii, la 25 iunie 1923: „Vă rog să binevoiți a face să se consulte Facultatea de Litere din București cu privire la această cerere a d[omnu]lui Constantin C. Giurescu, pe care o întovărășesc, ca profesor al său, cu c[ele] mai călduroase recomandări”²⁰. La 21 august 1923, o altă scrisoare către același Ministru (Dr. C. Angelescu); „Primesc astăzi prin Paris, înștiințarea d[um-ne]a[v]oastră că Universitatea din Cernăuți a recomandat ca membru al Școlii Române din Franța pe d[omnul] Grigore Nandriș și, cunoscînd eu însumi valoarea acestui tînăr, care a fost și lector de românește la Universitatea din Cracovia, vă rog să binevoiți a-l numi pentru a-l putea înscrie între membrii Școlii”²¹. În 1932, pe cererea lui Alex. Elian, N. Iorga va scrie: „Se recomandă călduros pentru numire.”²²

care nu văzuse în lege așa ceva „Kirițescu a dat a înțelege [...] că în cazul de față situația se prezintă altfel, dată fiind personalitatea excepțională a directoru-lui de la Paris”; motivul pentru care I. I. a fost refuzat era faptul că studiasc în Germania după războiul mondial — cf. Iorgu Jordan, *Memorii*, vol. II, București, 1977, p. 65—66.

¹⁵ Arh. St. București, fond Nicolae Iorga, dosar 5, f. 28; fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 530/1932, f. 44, 45, 48; B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 108—109; vol. 329, f. 151; vol. 330, f. 139; vol. 417, f. 125, 184—185; vol. 423, f. 162—163.

¹⁶ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 1—7, 11—15; B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 318, f. 181.

¹⁷ Basil Munteanu, *Corespondențe*, Paris, 1979, p. 36. Avînd în vedere dreptul de veto al lui N. Iorga asupra oricărui numiri la Școala Română din Franța, drept respectat cu strictete de Minister, apare curioasă și, probabil, nefondată, afirmația recentă (după 64 de ani) a Acad. Al. Rosetti, că a fost primit la Fontenay aux Roses, deși „Iorga s-a opus cu vehemență” — scrisoare din octombrie 1985, Arh. P. Țurlea. Întreaga corespondență între Al. Rosetti și N. Iorga din acea perioadă este plină de o reciprocă simpatie, imposibilă în cazul intrării în Școală fără asentimentul directorului ei.

¹⁸ N. Iorga, *O viață de om...*, op. cit., vol. IV, p. 15.

¹⁹ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 287, f. 13—16.

²⁰ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 8; alte documente privind numirea lui C. C. Giurescu, f. 7, 16 și fond Direcția generală a Artelor, dosar 826/1923, f. 10, 11; consemnarea recomandării lui C.C.G. de către N. I. și în Basil Munteanu, op. cit., p. 347.

²¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 633/1923, f. 10.

²² Idem, dosar 530/1932, f. 45. Alte cereri de numire la Școala Română din Franța aprobate de N. Iorga în Idem, dosar 468/1930, f. 27; dosar 530/1932, f. 49; dosar 556/1933, f. 41—43; Idem, fond N. Iorga, dosar 5, f. 34, 73, 85; B.A.R.S.R.,

Față de membrii Școlii Române din Franța care-și îndeplineau îndatoririle și respectau Regulamentul de ordine interioară, N. Iorga arăta mare bunăvoință, prelungindu-le stagiul (uneori chiar la 3 ani), acordându-le concedii, facilitându-le publicarea unor lucrări, sau dându-le ajutoare materiale. Deși se afla numai 2 luni pe an la Paris, era, la cererea sa, permanent informat asupra activității fiecărui membru prin scrisorile lui V. Ianculescu²³. Directorul coresponda el însuși cu membrii Școlii, scrisorile sale fiind apreciate deosebit; N. Corivan și C. Marinescu le considerau ca un mare stimulent pentru activitatea științifică a fiecăruia²⁴. Nu lipsesc, însă, scrisorile mustrătoare, adresate acelor care încălcau Regulamentul.

Marea majoritate a membrilor instituției românești de la Fontenay aux Roses a apreciat ca deosebit de bune condițiile oferite de aceasta și relațiile lor cu Directorul ei; de aceea, scrisorile de mulțumire, colective sau personale, felicitările sînt numeroase.²⁵

Relațiile dintre N. Iorga și membrii Școlii Române din Franța, după ce aceștia își terminau stagiul, au fost complexe și, uneori, contradictorii chiar cu aceeași persoană. Pe marea majoritate N. Iorga i-a sprijinit pentru a-și susține doctoratul și docența, pentru a ocupa diverse posturi (de obicei universitare), pentru a-și publica lucrările etc. Ascensiunea în lumea științifică în cele mai multe cazuri era facilitată și accelerată, uneori chiar împotriva unor prevederi restrictive ale legislației; cu toate acestea, o parte dintre foștii discipoli se vor întoarce împotriva magistrului lor.

Cazurile cele mai interesante, privind evoluția relațiilor dintre N. Iorga și elevii săi de la Fontenay aux Roses, sînt cele ale lui C.C. Giurescu și P.P. Panaitescu. C. C. Giurescu și-a luat doctoratul în 1925, în Comisie primind sprijinul lui N. Iorga;²⁶ tot în același an va fi ajutat și la docență²⁷, iar în 1927 la agregția pentru postul de profesor universitar. Recunoscînd acest ajutor, C. C. Giurescu scria în 1927: „fiți încredințat, mult stimat domnule Profesor, că senti-

Corespondența N. Iorga, vol. 305, f. 69, 322; vol. 312, f. 335—336; vol. 339, f. 62-63; vol. 390, f. 20 ș.a.

²³ La 29 sept. 1923 V. Ianculescu scria: „Îmi cereți informații precise despre fiecare membru în parte” — Idem, vol. 308, f. 338.

²⁴ Idem, vol. 299, f. 107; vol. 353, f. 159—160.

²⁵ Idem, vol. 263, f. 504; vol. 303, f. 193, 195; vol. 305, f. 398; vol. 307, f. 216; vol. 311, f. 86; vol. 319, f. 226; vol. 327, f. 576; vol. 331, f. 110; vol. 332, f. 197; vol. 333, f. 70, 227; vol. 399, f. 194; vol. 410, f. 195; vol. 413, f. 171. În 1923, C. C. Giurescu scria: „Vă sînt adînc recunoscător pentru deosebita grijă ce-mi purtați, interesîndu-vă, în repetate rînduri, de sănătatea mea” — Scrisoare publicată de Petre Țurlea, Ștefan S. Gorovei, Lucian Năstasă, în „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare*, în AIIA-Iași, XXII (1), 1985, p. 349. La 50 de ani, C. Gölner își amintește: „Simțeam spiritul larg, generos al Profesorului Iorga, oferindu-ne posibilitatea să ne dezvoltăm, neîncătușați de planuri, într-un mediu științific de înalte valențe” — Scrisoare către P.Ț. din 2 aug. 1986 — Arh. P. Țurlea.

²⁶ P. Țurlea, Șt. S. Gorovei, L. Năstasă, *op. cit.*, p. 350—351.

²⁷ N. Iorga a fost numit Președinte al Comisiei de docență a lui I. Vlădescu (15.IX.1925), cuplată cu cea pentru C. C. Giurescu (2.XII.1925) B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 322, f. 22 și vol. 324, f. 516. Scriindu-i lui N. Iorga în legătură cu aceste examene de docență, V. Pârvan afirma: „Știu că țineți la Giurescu tot așa ca mine” — cf. *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, București, 1973, p. 276 (editorul Al. Zub menționează greșit sursa — B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 324, f. 227; în realitate este f. 381).

mentele mele de recunoștință rămân întregi".²⁸ Doar după ce a urcat întreaga scară a ierarhiei științifice și universitare, C. C. Giurescu a început să se arate mai rece în relațiile cu N. Iorga, ajungând la ruptura din 1930²⁹. P. P. Panaitescu, cu sprijinul fostului său profesor, își va lua doctoratul în 1925 și va ocupa postul de conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București. Până în 1929—1930 a întreținut relații cordiale cu N. Iorga, o corespondență intensă și amicală.³⁰

C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu vor fi principalii întemeietori ai noii școli de istorie, care era formată, cu excepția lui Gh. I. Brătianu și a unor nume minore, din foști elevi de la Fontenay aux Roses, fiind îndreptată explicit împotriva lui N. Iorga, „din nevoi polemice” după expresia lui M. Berza³¹. Astfel a început disputa „unică prin proporțiile și durata ei” în istoriografia română. Sentimentele și manifestările antiiorghiste ale componentelor „noi școli” variau în forme și mai ales în intensitate de la un membru la altul; de asemenea, nici N. Iorga nu-i punea pe toți pe același plan. Dacă, cu C. C. Giurescu ruptura era totală și definitivă, cu P. P. Panaitescu corespondența va continua, cu politețe din partea fostului discipol,³² magistrul răspunzând prin sprijinul acordat pentru intrarea la Academie.³³

Interesantă este poziția pe care oamenii din afara cercului restrâns al istoricilor, opinia publică a adoptat-o în disputa dintre N. Iorga și foștii săi elevi de la Fontenay aux Roses. Marea majoritate a celor ce au urmărit această dispută s-au situat de partea Profesorului, spre care se îndreptau simpatiile unui întreg popor ce fusese mobilizat la luptă și căruia i se insuflase optimism în momentele grele de către marele istoric. Sc. Lambrino consemna, în mai 1937, atacul lui C. C. Giurescu, în Parlament, împotriva lui N. Iorga, pentru că i-ar fi favorizat pe evrei în timpul guvernării sale (aprilie 1931—mai 1932); atacul a provocat „o violentă reacție în favoarea lui Iorga. La Cameră și la Senat i s-au adus osanale, a fost o adevărată apoteoză”.³⁴

Școala Română din Franța și-a câștigat treptat recunoașterea lumii științifice occidentale. Aceasta se datora în primul rând faptului că directorul ei era o personalitate marcantă și, cel puțin în parte, privirea asupra instituției respective se făcea prin prisma activității lui N. Iorga. Un fost membru își amintește că erau recomandați unor savanți, care le acordau sprijinul pentru că erau elevi ai marelui istoric român — „simțeam pretutindeni o apreciere deosebită, fie că lucram la Bibliothèque Nationale din Paris, unde Directorul La Roncière era coleg de studii al Profesorului, la Veneția sau în biblioteca British Museum din Londra³⁵”. În al doilea rând, la aprecierea pozitivă a contribuit incontestabil ac-

²⁸ P. Țurlea, St. S. Gorovei, L. Năstasă, *op. cit.*, p. 351.

²⁹ Vezi N. Iorga, „Școala nouă” de istorie. O lămurire definitivă, București, 1936, p. 6—7.

³⁰ P. Țurlea, St. S. Gorovei, L. Năstasă, *op. cit.*, (I), p. 354—356, 364—365 și *ibidem* (II), AIIA-Iași, XXII (1), 1986, p. 373—382.

³¹ M. Berza, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, „Analele Academiei Române”, mem. sect. ist., t. XXVII, m. 10, 1945, p. 1.

³² P. P. Panaitescu îi scria lui N. Iorga și când se afla în străinătate.

³³ În 1934.

³⁴ Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 519.

³⁵ Scrisoare cit. a lui C. Göllner.

tivitatea științifică deosebită desfășurată de membrii Școlii, seriozitatea și probitatea lucrărilor pe care le publicau.

Școala Română din Fontenay aux Roses a ajuns să reprezinte și principalul centru de propagandă românească în Franța. În 1924, V. Ianculescu constata că aceasta devenise un loc de înfrățire franco-român³⁶. Tocmai de aceea, intelectualii sau chiar unii oameni politici francezi cînd doreau să-și exprime sentimentele față de România nu se duceau la Legația țării de la Paris ci la Fontenay aux Roses³⁷. Treptat s-a ajuns ca însăși Legația să recunoască primatul Școlii în domeniul propagandei trimițînd aici spre informare pe toți aceia care se interesau de realitățile din România³⁸. Cu sprijinul Scolii se va forma, în 1924, „Asociația prietenilor României”, prezidată de deputatul Louis Marin și avînd în Comitetul de onoare pe N. Iorga³⁹. Scopul era de a face cele două țări cunoscute una alteia, de a înmulți și strînge relațiile dintre ele.

În condițiile izbucnirii celui de-al doilea război mondial, activitatea Scolii Române din Franța a avut mult de suferit, datorită pe de o parte situației din Franța, iar pe de alta celei din România. Unii membri erau constrînși să-și întrerupă stagiul pentru că erau chemați sub arme. În condițiile de tensiune și instabilitate ale „războiului ciudat” numai cîțiva noi membri vor ajunge la Fontenay aux Roses. Rapoartele lor din ianuarie-martie 1940 consemnau greutățile întîmpinate, programul de lucru al bibliotecilor publice se restrînsese, marile muzee erau închise⁴⁰. După declanșarea ofensivei germane contra Franței, la 10 mai 1940, situația Scolii devine tot mai instabilă. S-a făurit planul unei mutări grabnice la Poitiers,⁴¹ nerealizată însă, instituția rămînînd în zona de ocupație.

Dramatica toamnă a anului 1940 va aduce asasinarea lui N. Iorga, atît de mult deplînsă de lumea intelectuală, dar și de masele populare pentru care marile istoric devenise însăși simbolul independenței țării și al demnității umane. Școala Română din Franța fusese atît de mult legată de fostul său Director, încît ceea ce a urmat, pînă în 1948 cînd este desființată oficial, nu reprezintă decît o existență formală.⁴²

În mai 1941 se va publica Decretul-lege nr. 1422 pentru organizarea școlilor române din Roma și Paris, care înlocuia Legea din 1920. Erau introduse o serie întregă de reglementări noi, fiind hotărîtă chiar mutarea Școlii din Franța de la Fontenay aux Roses la Paris, fără a fi transpusă în practică⁴³. În funcție de Director a fost numit C. Marinescu, rămas în post pînă la desființare⁴⁴. Potrivit relatării lui O. Vuia, în 1946 se afla la Școală numai Directorul și Subdirectorul (Basil Munteanu)⁴⁵. Conform relatării unor foști membri, după închiderea Școlii,

³⁶ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 314, f. 228—229.

³⁷ Idem, vol. 339, f. 257—259; N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 156.

³⁸ B.A.R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 298, f. 82—85.

³⁹ Idem, vol. 328, f. 304.

⁴⁰ Rapoartele din 1940 ale membrilor Școlii se află în Arh. Iorga-Pippidi; tot aici se găsesc și scrisorile lui V. Ianculescu din 1940.

⁴¹ Scrisoare a lui V. Ianculescu din 21 mai 1940, în *Ibidem*.

⁴² Scrisoare Oct. Vuia (Freiburg), 12 mai 1986 — Arh. P. Țurlea.

⁴³ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 979/1941, f. 260; Decret-lege publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 115 din 17 mai 1941.

⁴⁴ Actul de numire din 17 iulie 1941, în Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii, dosar 979, f. 207. Acte relative la Școala Română din Franța și în *Ibidem*, f. 194, 301, 326.

⁴⁵ Oct. Vuia, scrisoare cit.

în 1948, localul ei a fost vîndut, ulterior fiind demolat pentru a fi înlocuit cu o construcție modernă; biblioteca a fost și ea vîndută, cîteva exemplare fiind recuperate de George Oprescu. După desființare, o parte a foștilor membri, aflați în străinătate, au avut inițiativa creării unui Centru Român de cercetări la Paris, care funcționează și astăzi, avîndu-l, pînă la moartea sa din 1986, ca Președinte de onoare pe Mircea Eliade.⁴⁶

* *
*

Școala Română din Franța, ca și cea de la Roma, reprezintă indiscutabil un moment important în evoluția învățămîntului românesc, în integrarea culturii naționale în circuitul universal de valori culturale și în receptarea normală, fără complexul inferiorității, a ceea ce are mai bun lumea occidentală. Importanța Școlii trebuie privită prin prisma realizărilor sale: mai mulți foști bursieri ai ei au ajuns membri activi sau corespondenți ai Academiei Române și ai unor instituții similare din străinătate; cei mai mulți au intrat în corpul universitar în țară sau în Occident, de obicei cu gradul de profesor; marea majoritate, chiar și cei care au activat în învățămîntul secundar sau în afara învățămîntului, s-au integrat în viața științifică, situîndu-se printre cei mai de frunte cercetători în domeniul lor de specialitate.

Situarea celor două școli de la Roma și Paris în afara țării nu era un act de cosmopolitism, ci servea atingerii țelurilor propuse. Totodată, trebuie remarcată insistența cu care N. Iorga cerea tuturor bursierilor ca doctoratul să și-l dea în țară și apoi întreaga activitate să și-o desfășoare în instituții românești.

Impresia aproape unanimă a foștilor membri ai Școlii Române din Franța este că aceasta a constituit un moment hotărîtor pentru pregătirea lor profesională și pentru cariera lor viitoare.

Cu o singură excepție (Alex. Rosetti), foștii membri ai Școlii Române din Franța, aflați în viață, apreciază în mod deosebit rolul lui N. Iorga în cadrul Școlii și, în ceea ce-i privește personal, ajutorul pe care cu toții l-au primit pentru a obține bursa, pentru a cerceta în diverse arhive și biblioteci din Franța sau alte țări occidentale, pentru a-și realiza și publica lucrările, pentru a obține titluri științifice și posturi universitare. Și acest ajutor era recunoscut nu numai de istorici, ci și de cei cu alte specialități. Un filosof, Oct. Vuia, care se temuse la început de legenda ostilității lui N. Iorga față de filosofie, scria: „Pentru mine, Iorga a rămas personalitatea care, ca om de știință și îndrumător cultural al neamului mi s-a impus mai mult decît toți ceilalți maeștri ai culturii românești, pe care mi i-am putut apropia și cunoaște. De aceea, pot spune cu toată modestia: am făcut și eu parte din promoția lui N. Iorga. Ceea ce am învățat de la el, cel care n-a îndrăgit prea mult filosofia, a fost însă pentru mine tot atît de prețios ca tot ce mi-au dat înțelepții Apusului.”⁴⁷

⁴⁶ Octavian Vuia, *Întîlniri cu oameni mari. Promoția Nicolae Iorga*, în „Revista scriitorilor români”, München, nr. 20, 1983, p. 174.

⁴⁷ Oct. Vuia, *op. cit.*, p. 173—174.

Școala Română din Franța și-a îndeplinit cu prisosință menirea, fiind, așa cum se menționa într-un articol din „L'Independance Roumaine” o „pepinieră de lucrători intelectuali”⁴⁸. Cu îndreptățită mândrie, întemeietorul Școlii și cel care a avut un rol decisiv în întreaga ei activitate, N. Iorga, o considera ca pe una dintre cele mai mari opere ale vieții sale.⁴⁹

---

⁴⁸ Articol reluat în „Neamul Românesc”, an XXXIV, nr. 130 din 17 iunie 1939. Emil Turdeanu, în scrisoare cit., afirmă că Școala Română din Franța a fost „de un ajutor real în formarea cadrelor universitare românești, în perioada în care singurul criteriu de afirmare universitară era cel științific”.

⁴⁹ N. Iorga, *O viață de om...*, op. cit., vol. IV, p. 25.

Istorie locală

REFORMA AGRARĂ DIN 1945 ÎN JUDEȚUL GORJ

GHEORGHE NICHIFOR

Lupta maselor populare, după ce la 23 August 1944, poporul român se angajase cu toate forțele în războiul antihitlerist, a cunoscut o nouă împlinire, prin instaurarea la 6 Martie 1945, a guvernului revoluționar-democratic, muncitoresc-țărănesc, condus de dr. Petru Groza.

Una din sarcinile principale, ce stăteau în fața României era rezolvarea situației țăranilor, clasa socială cea mai săracă și numeroasă. Partidul Comunist Român — inițiatorul transformărilor revoluționare din acei ani — pornea în precizarea poziției față de problema agrară, de la necesitatea ca sutele de mii de văduve și orfani, precum și cei care luptau împotriva fascismului să fie răsplățiți pe seama celor bogați.¹

În general și celelalte partide politice erau de acord cu reforma agrară, existind însă deosebiri în modul de rezolvare. Astfel, Partidul Social-Democrat propunea o politică de reforme în agricultură, care să conducă în ultimă instanță la colectivism², în timp ce Partidul Național-Țărănesc, formulează un program ce trebuia aplicat după terminarea războiului³. Partidul Național-Liberal avea în vedere, întărirea poziției elementelor înstărite de la sate, considerind că improprietărea masivă a celor săraci, ar conduce la scăderea producției agricole, ceea ce ar fi fost primejdios în caz de război.⁴

La 29 ianuarie 1945 a fost publicat programul de guvernare al Frontului Național Democrat, care prevedea imediata realizare a reformei agrare⁵, urmat la 10 februarie 1945 de istoricul apel al Frontului Plugarilor⁶. Ambele documente au dat un imbold deosebit luptei maselor populare, pentru înfăptuirea reformei agrare de jos, pe cale revoluționară.

Înainte de legiferarea reformei agrare în martie 1945, agricultura României prezenta în structura ei de proprietate puternice disparități, determinate de existența moșierimii, alături de o numeroasă țăranime săracă și un proletariat agricol cu pământ puțin, sau fără pământ.⁷

¹ „Scînteia“ din 21 septembrie 1944 și 2 noiembrie 1944.

² „Libertatea“ din 9 septembrie 1944.

³ „Dreptatea“ din 20 decembrie 1944 și 4 ianuarie 1945.

⁴ „Viitorul“ din 31 ianuarie 1945.

⁵ Ion St. Oprea, *Puterea de stat în România între 23 August 1944—6 Martie 1945*, în „Revista de istorie“, tom 38, nr. 2/1985, p. 122; Mihail Florescu, *Cucerirea puterii revoluționar-democrate la 6 Martie 1945 de către masele populare în frunte cu P.C.R.*, în „Anale de istorie“, anul XXXI, nr. 2/1985, p. 55.

⁶ „Frontul Plugarilor“ din 10 februarie 1945.

⁷ Aneta Spiridon, *Reforma agrară din martie 1945*, în „Anale de istorie“, XXXI, nr. 2/1985, p. 89—91.

În județul Gorj, ca de altfel în toate județele țării, reforma agrară din 1921. nu a reușit să schimbe prea mult soarta țărănimii⁸. Astfel, un număr de 44.042 agricultori, dețineau suprafețe între 0 și 5 hectare, iar 3.601 între 5 și 10 hectare. Totodată existau 109 proprietari cu loturi între 25 și 50 hectare, 98 cu 50—100 hectare, 46 cu 100—200 hectare, 21 cu 200—300 hectare și 14 cu peste 300 hectare⁹. Aceste disparități nu puteau să genereze decît o puternică tensiune în rîndul maselor populare, care, în condițiile create de victoria insurecției din august 1944, s-a transformat într-un mare succes al țărănimii.

Și în Gorj, asistăm în perioada premergătoare evenimentului de la 6 Martie, la importante acțiuni, dirijate de comuniști, împotriva autorităților reacționare locale. Într-un raport către prefectură al primarului comunei Dănești, se arată că în localitate, membri ai Partidului Comunist, fac propagandă ostilă autorităților, printre țărani¹⁰. În condițiile în care o parte a țărănimii din unele județe, a trecut, la intrarea cu forța pe moșii¹¹, și în localitățile gorjene încep să se țină adunări în care se discută împărțirea moșiilor, ca de pildă cea de la Părău-Vulcan¹². La 15 februarie 1945 delegați ai țăranilor din județ, hotărăsc să se treacă la acțiune pe cale revoluționară.¹³

Demnă de remarcat este prezența delegației organizației Frontului Plugarilor Gorj, la Conferința comitetelor de plasă ale Frontului Plugarilor din județul Ilfov, alături de invitați din alte județe, unde a fost adoptată o moțiune, care sublinia că sarcina cea mai importantă a organizației este reforma agrară¹⁴. Acțiunile premergătoare zilei de 6 Martie culminează la 3 martie cu instalarea la Tg-Jiu a prefectului democrat, sub presiunea maselor populare reprezentate de peste 7000 cetățeni.¹⁵

6 Martie 1945 s-a constituit ca un eveniment memorabil în istoria poporului român, ca o expresie a hotărîrii revoluționare a maselor, de a-și orîndui viața de stat în conformitate cu interesele și năzuințele sale¹⁶. Una din cele mai de seamă realizări ale guvernului dr. Petru Groza, a fost legiferarea reformei agrare, a cărei înfăptuire începuse încă din toamna anului 1944, prin lupta „de jos” a maselor țărănești, sprijinite de muncitori¹⁷. Adoptat la 23 martie 1945, decretul pentru înfăptuirea reformei agrare, trebuia să rezolve în plan juridic una din cele mai dezbătute probleme ale vieții economico-sociale, în care se confruntau

⁸ Valeria Firoiu, *Înfăptuirea reformei agrare din 1921 în județul Gorj și limitele ei*, în „Litua — studii și cercetări”, Tg.-Jiu, 1982, p. 253—260.

⁹ Arhivele Statului Tg.-Jiu, fond Prefectura județului Gorj, dos. 45/1945, f. 71 (în continuare Arh. St. Tg.-Jiu).

¹⁰ Ibidem, dos. 40/1945, f. 171—174.

¹¹ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Edit. Academiei, București, 1956, p. 152.

¹² „Gazeta Gorjului” din 5 martie 1977; Arh. St. Tg.-Jiu, fond Legiunea de jandarmi Gorj, dos. 38/1945, f. 117.

¹³ V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu, Tr. Udrea, *Din cronica unor zile istorice*, Edit. Academiei, București, 1971, p. 220.

¹⁴ „Frontul Plugarilor” din 3 februarie 1945.

¹⁵ V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu, Tr. Udrea, *Op. cit.*, p. 236.

¹⁶ Nicolina Rădescu, *6 Martie 1945—6 martie 1985, Patru decenii de la instaurarea puterii revoluționar-democratice în România*, în „Gazeta Gorjului” din 6 martie 1985.

¹⁷ *Alianța clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare în România*, Edit. politică, București, 1969, p. 303—314.

forțele democratice și reacțiunea. În baza sa, se expropiau terenurile agricole care depășeau 50 hectare pământ arabil, livezi, pășuni, bălți și iazuri artificiale. Se expropiau în întregime terenurile și toate bunurile agricole aparținând cetățenilor români care au colaborat cu hitleriștii, ale criminalilor de război și ale celor vinovați de dezastrul țării, ale celor ce pleaseră în țările cu care România se afla în stare de război sau fugiseră în străinătate după 23 August 1944, ale celor care se înscriuseră voluntar pentru a participa la războiul hitlerist și ale celor care în ultimii 10 ani consecutiv, nu-și cultivaseră pământurile în regie proprie¹⁸. Ministerul Agriculturii și Domeniilor a transmis autorităților județene, ordinul ca să se treacă de urgență la aplicarea în practică a decretului-lege de reformă agrară.

În Gorj, Prefectura, avându-l în frunte pe inginerul agronom Aurel Pleșoianu, a luat măsuri, pentru a se face primii pași, în vederea împrumietării țăranilor. Astfel, la 29 martie 1945, printr-un ordin telefonic către pretorii plășilor, se cerea ca, în cel mai scurt timp, primarii să convoace toți țăranii fără pământ sau cu pământ puțin, pentru a se alege comitetele locale de împrumietare. Fiecare comitet comunal, avea datoria să aleagă, dintre membrii săi, doi reprezentanți, care să facă parte din comisia plășii, al cărei președinte urma să fie delegat la minister¹⁹. Comitetele locale erau chemate să treacă imediat la întocmirea tabelelor cu proprietățile expropriabile de pe raza localității, precum și a celor îndreptățiți la împrumietare și la repartizarea de inventar agricol, asigurându-se prioritate mobilizațiilor de pe front.²⁰

La 31 martie 1945, Biroul de Informații și Statistică din Ministerul Agriculturii și Domeniilor cere situația exproprierilor din Gorj²¹, dată de la care constatăm că se intensifică și acțiunile de aplicare a reformei agrare. Pentru 10 aprilie 1945, prefectul convoacă șefii organizațiilor județene ai partidelor politice, spre a se discuta decretul-lege de împrumietare. Au răspuns apelului: generalul Al. Tătărăscu, Șerban Frumușanu (Partidul Național Liberal), Gh. Daliescu (Partidul Național Țărănesc), Ivanovici (Partidul Comunist), Virgil Stoicoiu (Partidul Social Democrat), dr. N. Roșianu (Apărarea Patriotică), prof. Vedeș (Uniunea Patrioților) și C. Penescu (Frontul Plugarilor). Deasemeni erau prezenți ing. Toropu, directorul Camerei agricole Gorj și toți pretorii din județ²². Au fost dezbătute articolele decretului pentru reformă agrară și apelul C.C. al Frontului Plugarilor din 5 aprilie 1945 care chema la respectarea cu strictețe a legii²³. S-au discutat tot acum persoanele din județ, care făceau parte din categoria absenteiștilor și au fost convenite măsuri pentru ca agenții cu măsurătorile să nu provoace greutatea lucrărilor reformei²⁴. Ca urmare a măsurilor luate²⁵, o serie de proprietari înțeleg să respecte prevederile legale, rezervându-și dreptul cotei de 50 hectare, printre care: generalul Al. Tătărăscu, N. Davițoiu, C. N. Popescu, Aristică Schi-

¹⁸ „Monitorul oficial”, partea I, din 23 martie 1945, p. 2205—2208.

¹⁹ Arh. St. Tg.-Jiu, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 70/1945, f. 3.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, fond Camera agricolă, dos. 7/1945, f. 6.

²² Ibidem, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 70/1945, f. 155.

²³ Ibidem, f. 159.

²⁴ Ibidem, f. 157—158.

²⁵ Ibidem, fond Camera agricolă, dos. 7/1945, f. 17.

leru, Maria Păunescu, Lucia Buceanu, colonel Anton Săulescu, ing. Aurel Pleșoianu, Al. Bădescu ș.a.²⁶

La 5 iunie 1945, Camera agricolă raporta că în județ au fost expropriate 163 moșii cu o suprafață de 7897, 86 hectare și un număr de 10 tractoare, 11 batoze, 9 semănători, 2 prășitoare și alte mașini agricole²⁷. În mai puțin de două luni numărul moșiilor expropriate se ridicase la 188 cu o suprafață de 8105 hectare care fuseseră împărțite la 7524 săteni²⁸. Din lunga listă a satelor împrăștiate, dăm cu titlu de exemplu pe cele unde un număr mai mare de locuitori au primit pământ: Aninoasa 298, Andreești 284, Săulești 290, Roșia Amaradia 266, Tg-Logrești 238, Jupînești 229, Bîrsești 339, etc.²⁹

În toamna anului 1945, Ministerul Agriculturii și Domeniilor ia hotărîrea ca în fiecare județ, să se instituie o comisie formată din șase îndrumători, care să accelereze lucrările reformei. Comisia din județul Gorj, avînd ca președinte pe judecătorul Mihai Tapală, trebuia să rezolve cît mai repede posibil contestațiile cu privire la expropriere și împrăștiere.³⁰

Este de notat și intervenția ministrului afacerilor interne Teohari Georgescu, care printr-un comunicat făcut public în toate localitățile Gorjului propunea măsuri energice pentru desfășurarea în bune condiții a reformei agrare.

Exprimînd realism și suplețe tactică, prevederile legii exceptau de la expropriere bunurile agricole aparținînd coroanei, bisericii, spitalelor, Academiei Române și celorlalte așezăminte de cultură, obștilor și cooperativelor sătești precum și fermele model cărora urma să li se creeze un regim special.

În vederea stabilirii numărului de ferme model, s-a luat hotărîrea ca, în fiecare județ, să se constituie o comisie care să stabilească proprietățile ce au această calitate. Ferma model era o exploatare agricolă recunoscută de stat, în scopul producerii de semințe selecționate, vite și păsări de prăsilă, de material săditor, pomicol și viticol și, eventual, de alte materiale necesare îmbunătățirii agriculturii, conform unui program stabilit și încadrat în planul economic general. Gospodăria propusă pentru a fi recunoscută ca fermă model trebuia să fie exploatată rațional pentru a fi rentabilă.³²

După ce la 25 mai 1945 o comisie județeană, condusă de prefectul Aurel Pleșoianu, analizase cererile celor ce solicitau pentru proprietățile lor statutul de ferme model,³³ la 20 iunie 1945, Comisia Centrală de la București, reținea pentru a fi cercetate pe teren șase propuneri: C. Stolojan, Aretia Gh. Tătărăscu, Aurel Pleșoianu, soții Elena și Nicolae Tomovici-Plopșor, Emil Săvoiu și A. Calotescu-Neicu³⁴. Se făcea sublinierea că proprietățile ce depășeau 150 hectare, ur-

²⁶ Ibidem, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 70/1945, f. 1—2; 5—18; 30; 32—32; 36—38; 42; 45—46; 51—53; 60; 69.

²⁷ Ibidem, fond Camera agricolă, dos. 7/1945, f. 111.

²⁸ Ibidem, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 45/1945, f. 71.

²⁹ Ibidem, fond Camera agricolă, dos. 8/1945.

³⁰ Ibidem, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 45/1945, f. 14.

³¹ Ibidem, dos. 57/1945, f. 21—38.

³² Ibidem, dos. 70/1945, f. 385.

³³ Ibidem, f. 381—384.

³⁴ Ibidem, f. 485.

mau să fie ajustate pînă la această suprafață. Este cazul inginerului Aurel Pleșoianu care deținea în comuna Urdari 239 hectare, pădure, cultură, vie, pruni etc.

În moment deosebit, așteptat deopotrivă cu emoție și bucurie, a fost acela al întoarcerii glorioasei armate române de pe frontul antihitlerist. Prefectura transmitea cu această ocazie tuturor comunelor ordinul ministrului de război care arăta că este de dorit ca împroprietărirea să fie terminată, pentru a li se distribui demobilizaților titlurile de proprietate³⁵. Cu toate eforturile depuse, au existat o serie de factori care au amînat această acțiune pînă în anul 1946.

Preocuparea autorităților democratice gorjene pentru împroprietărirea celor care au participat efectiv la lupta împotriva cotropitorilor hitleriști, este oglindită și de faptul că în septembrie 1945, se rezolvă favorabil adresa diviziei de voluntari „Tudor Vladimirescu-Debrețin“, prin care se solicita pămînt pentru familiile unor militari din județ.³⁶

Deși puțini la număr, cetățenii români de naționalitate germană din Gorj, s-au putut bucura de prevederile reformei agrare, anulîndu-se unele dispoziții, care inițial excludeau de la împroprietărire anumite categorii din rîndul acestora.³⁷

Au existat în aplicarea reformei agrare și o serie de greutăți determinate de cele mai multe ori de rezistența proprietarilor³⁸, dar în unele cazuri și de slăbiciunile comitetelor locale. În pofida faptului că se atrăsese categoric atenția, ca din comitetele comunale să facă parte adevărații reprezentanți ai țăranilor³⁹, au existat uneori cazuri cînd în rîndul acestora au pătruns chiar foști membri ai Gărzii de Fier⁴⁰. S-au comis și unele ilegalități, ca de pildă, împroprietărirea unor persoane care aveau deja peste 5 hectare, așa cum aflăm dintr-o informare a plasei Tg-Cărbunești⁴¹. Din Gruiești un grup de locuitori adresează o plîngere ziarului „Scînteia“, arătînd că nu au fost împroprietăriți deși aveau dreptul. Răspunsul comisiei agrare, era că petiționarii vor primi pămînt, imediat ce se vor ivi terenuri disponibile⁴². Grupuri de țăranii din Jupînești și Budieni solicitau pămînt în Banat sau Județul Arad, pentru că în Gorj nu mai existau rezerve. Prefectura era de acord cu cererea, urmînd ca Ministerul Agriculturii și Domeniilor să decidă.⁴³

În cea mai mare parte, neregulile constatate în aplicarea reformei agrare au fost determinate de existența unor reprezentanți ai puterii locale, membri ai Partidului Național Liberal sau ai Partidului Național Țărănesc, care făceau obstrucție frecvent forțelor democratice. Ilustrativ este faptul că la 18 iunie 1945 organizația județeană a Partidului Social Democrat protesta împotriva organizației similare a liberalilor, care înlăturase în mod abuziv primarii democrați din Arcani și Girbov⁴⁴. În aceeași manieră procedează, la 8 noiembrie 1945, toate organizațiile județene componente ale Frontului Național Democrat, cerînd respec-

³⁵ Ibidem, dos. 45/1945, f. 92.

³⁶ Ibidem, dos. 53/1945, f. 110.

³⁷ Ibidem, dos. 13/1946, f. 82—89.

³⁸ Ibidem, dos. 70/1945, f. 231, 339, 351 și dos. 29/1945, f. 272.

³⁹ Ibidem, dos. 70/1945, f. 3.

⁴⁰ Ibidem, dos. 53/1945, f. 325.

⁴¹ Ibidem, dos. 45/1945, f. 29—31.

⁴² Ibidem, dos. 70/1945, f. 458—461.

⁴³ Ibidem, dos. 53/1945, f. 341—344.

⁴⁴ Ibidem, dos. 45/1945, f. 11.

tarea primarilor numiți. Ca urmare au fost înlocuiți primarii din comuna Făr-cășești și Ploșșoru.⁴⁵

Anii 1945—1946 au însemnat pentru țara noastră, pentru masele populare, nu numai anii unui puternic avânt revoluționar, ci și o perioadă de îngrijorătoare privațiuni, determinate de consecințele nefaste ale războiului, precum și de se-ceta cumplită care a lovit România.

Gorjul a avut de suportat, ca dealtfel toate județele țării greutatea le-gate de plata despăgubirilor de război, pe fondul unor producții agricole foarte scăzute. Este elocventă pentru a demonstra această situație următoarea statistică.⁴⁶

Felul produsului	Producția 1944 (kg/ha)	Producția 1945 (probabilă—kg/ha)
Griu toamnă	1200	300
Secară	1300	300
Orz	1300	250
Porumb	1000	—
Cartofi	8000	3000
Varză	6000	5000
Ceapă	8000	1200

În același timp constatăm o evidentă scădere a efectivelor șeptelului⁴⁷, fapt ce se repercutează negativ asupra nivelului de trai al maselor. Situația precară a inventarului agricol din județ determină minusuri considerabile și la capitolul lucrări agricole. Existau în 1945 40 de tractoare, 20.168 pluguri cu tracțiune ani-mală, 500 prășitori, 196 batoze pentru păioase și 89 pentru porumb, 16 autocam-ioane și 25.729 care⁴⁸. De menționat că aceste mașini și utilaje erau vechi și în mare parte necesitau reparații serioase⁴⁹. Județul mai dispunea de 25.237 vaci și bivolițe de jug, 26.385 boi și 4.826 cai.⁵⁰

Se impuneau măsuri hotărâte pentru însămințarea unor suprafețe cât mai întinse și pentru asigurarea celor necesare existenței oamenilor muncii. În această mare bătălie de refacere economică a țării un rol deosebit de important a revenit comunistilor. Simultan cu aplicarea prevederilor reformei agrare P.C.R. a desfășurat o susținută activitate în lumea satelor întemeindu-și noi și noi organizații.⁵¹

La nivelul județului în anul 1944—1945 au fost însămințate 86.238 hectare, dintre care 57.638 cu porumb și 1903 cu griu. De asemenea, au fost create condiții pentru prelucrarea produselor agricole cu ajutorul a 3 mori specializate, 22 mori țărănești, 2 fabrici de ulei, o fabrică de marmeladă și conserve, 27 cuptoare de uscat fructe și zarzavat și o cooperativă viticolă.⁵²

⁴⁵ Ibidem, dos. 57/1945, f. 98—107.

⁴⁶ Ibidem, dos. 45/1945, f. 39.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, f. 69.

⁴⁹ Ibidem, fond Camera agricolă, dos. 7/1945, f. 261.

⁵⁰ Ibidem, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 45/1945, f. 69.

⁵¹ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României, 1926—1947*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 519.

⁵² Arh. St. Tg.-Jiu, fond Camera agricolă, dos. 50/1944 și fond Prefectura jud. Gorj, dos. 45/1945, f. 73.

Un sprijin deosebit pentru acoperirea necesarului de semințe a fost primit din partea statului⁵³. Pentru îmbunătățirea cantitativă și calitativă a șeptelului Camera agricolă Gorj a recurs la un împrumut de 500 milioane lei, în vederea achiziționării unor tauri reproducători de rasă⁵⁴. Acolo unde era cazul, ca de exemplu în comuna Vădeni, au fost înființate izlazuri comunale, chiar intrându-se în limita celor 50 de hectare, ce trebuiau să rămână proprietarilor, aceasta însă cu despăgubire.⁵⁵

Comuniștii gorjeni au desfășurat o activitate intensă în vederea eliminării speculei, fenomen frecvent în anii 1945—1946, precum și a reglementării raporturilor dintre țărani și proprietari. Astfel, secretarul organizației județene a P. C. R., Mihail Mandache, solicită, la 18 octombrie 1945, prefectului, să ia măsuri urgente ca porumbul recoltat de pe moșia avocatului Virgil Pleșoianu din comuna Iași, să fie vândut țăranilor din localitate, nu la speculă cum se intenționează⁵⁶. În decembrie 1945, Partidul Comunist făcea din nou apel la autorități, pentru a lua măsuri împotriva lt. col. Nicolae Căpățînă care majorase prețul porumbului încălcând hotărîrea luată de biroul politic județean.⁵⁷

Asemănător celorlalte județe, și în Gorj împrumutarea s-a făcut în procentul cel mai mare pe parcursul anului 1945, continuînd pînă în 1947 cu rezolvarea unor contestații și cereri individuale.

Luna aprilie 1947 este considerată data care, în linii mari, marchează sfîrșitul expropriierilor din țara noastră⁵⁸. Printr-o decizie comună semnată de Traian Săvulescu, ministrul agriculturii și domeniilor, Teohari Georgescu, ministrul afacerilor interne și Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul justiției, se hotăra luarea în primire a dosarelor de la comitetele locale și comisiile de plasă, pentru a se pune capăt lucrărilor reformei agrare⁵⁹. Cu toate acestea în Gorj, au mai existat probleme de rezolvat în legătură cu reforma agrară. Se detașează puternicul conflict dintre țăranii din Ștefănești și proprietarul Gh. Magheru, care revenise la moșia pe care ei o împărțiseră și o lucrau de doi ani⁶⁰. „Domnule ministru — scriau ei autorităților centrale — cerem să ni se trimită un inginer al poporului, care să ne dea pămînt nouă țăranilor, nu să ni-l ia și să-l dea boierilor”.⁶¹ Dintr-un ordin al prefectului reiese clar obligația autorităților județene ca pînă la 15 martie 1948 să se încheie definitiv lucrările reformei agrare.⁶²

Actul din martie 1945 a fost completat cu exproprierea în 1948 a domeniilor casei regale și cu legea din 23 martie 1949 prin care se reduceau și proprietățile moșierești de 50 de hectare.

⁵³ *Zece ani de la Conferința națională a P.C.R., 1945—1955*, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1956, p. 40.

⁵⁴ Arh. St. Tg.-Jiu, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 29/1945, f. 358.

⁵⁵ Ibidem, dos. 13/1946, f. 147—156.

⁵⁶ Ibidem, dos. 29/1945, f. 58.

⁵⁷ Ibidem, dos. 57/1945, f. 110.

⁵⁸ Aneta Spiridon, *loc. cit.*, p. 94.

⁵⁹ Arh. St. Tg.-Jiu, fond Prefectura jud. Gorj, dos. 6/1947, f. 396—397.

⁶⁰ Ibidem, f. 654—675.

⁶¹ Ibidem, f. 668.

⁶² Ibidem, dos. 13/1948, f. 446.

Realizarea improprietărilor țăranilor și celelalte măsuri care au fost luate în agricultura județului Gorj nu au însemnat și rezolvarea definitivă a problemei agrare. Soluționarea acesteia, prin lichidarea rămănerii în urmă și atingerea unui înalt grad de productivitate, precum și prin ridicarea nivelului de cultură și civilizație la sate, urma să se realizeze, potrivit concepției P.C.R., într-o perioadă ulterioară. Intervenția statului în organizarea vieții rurale și a producției agricole demonstra că Partidul Comunist și guvernul revoluționar-democrat se orientau spre crearea premiselor unor acțiuni noi, care să conducă la transformarea agriculturii pe baze socialiste.

Dicționar istoric

PRINCIPALELE CETĂȚI DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE XIV—XVII

ALBA-IULIA (castrum Albense, Alba Transilvana, civitas Alba Iulia, Bălgrad), aflată la vest de orașul cu același nume pe un deal la confluența Mureșului cu Ampoiul (jud. Alba) cetatea a fost construită în perimetrul orașului antic Apulum înainte de sec. IX, când este atestată pe baza mărturiilor arheologice. Cea mai veche știre documentară se confirmă la începutul sec. XI mai întâi sub forma de castrum apoi de civitas, ca centrul unei formații politice prestatale; cu reședință a voevodatului lui Gyula, în sec. XII a avut funcții politice, militare și religioase fiind și reședință episcopală. De formă patrulateră, cu latura de 300-400 m, cetatea era înconjurată de șanțuri și valuri de pământ întărite cu palisade. Distrusă în 1241 de tătari a fost refăcută la sfârșitul sec. XIII când i se adaugă noi fortificații, turnuri de lemn, porți cu barbacane. În sec. XV zidurile din lemn sînt înlocuite cu cele din piatră care au durat pînă în 1469 fiind dărimate din porunca lui Matei Corvin, regele Ungariei, ca urmare a unui complot organizat împotriva sa de nobilimea locală și de episcopul Transilvaniei. La începutul sec. XVI fortificațiile din piatră sînt refăcute, se ridică turnuri la colțuri. După ce cetatea a devenit princiară la mijlocul sec. XVI ea a fost înzestrată cu noi întărituri la care au lucrat și meșteri din Moldova și din Transilvania. Pe timpul lui Gabriel Bethlen cetatea avea un perimetru de peste o mie de pași, ziduri înalte din piatră, flancate pe latura de sud de două bastioane ridicate din porunca acestuia.

Cetatea a fost implicată în multe evenimente din istoria Transilvaniei de ex. în 1442 Iancu de Hunedoara a zdrobit pe otomani la Sintimbru, nu departe de cetate, iar în 1514 aceasta a rezistat atacurilor țaranilor răsculați conduși de Gheorghe Doja. În timpul campaniei lui Petru Rareș, domnul Moldovei din 1529 împotriva trupelor habsburgice cetatea a fost stăpînită temporar de oștile acestuia și apoi restituită lui Ioan Zapolya ca rege al Ungariei. În 1550—1551 aceasta a fost locul de refugiu al reginei Isabela, văduva lui Ioan Zapolya și a fiului ei Ioan Sigismund cînd a rezistat asediului trupelor imperiale conduse de cardinalul G. Martinuzzi. După 1541 cetatea a devenit princiară. Pe timpul lui Gheorghe II Rákóczy, principele Transilvaniei, cetatea a fost asediată de otomani și apoi distrusă parțial în 1658 și 1660 după care s-a ruinat fără a se mai reface.

DĂBÎCA (villa castrı de Doboka, Doboca, Dobuka) amplasată la 30 km. nord-est de Cluj-Napoca și la 10 km. de vărsarea Lonei în Someșul Mic (jud. Cluj) cetatea datează din sec. IX, ca centru al unei fortificații prestatale, capitala voevodatului lui Gelu, pînă la începutul sec. X apoi în sec. XI—XII reședința comitatului de Dăbîca, iar din sec. XIII cetate nobiliară. Așezată pe un bot de deal, de mici proporții și de formă triunghiulară, cetatea a fost înconjurată inițial de o palisadă, de un șanț de 1,3 m, adîncime și de un val de pă-

mînt (5 m. lățime și 1,5 m. înălțime). Ulterior șanțul de apărare a fost căptușit cu lemn iar poarta de intrare s-a aflat pe latura de nord. Distrusă de tătari în două rînduri (1241 și 1285) aceasta a fost refăcută înlocuindu-se palisada cu ziduri din piatră (3,20 m — 4,50 m. grosime). Tot atunci s-au ridicat turnuri patrulatere de observație iar poarta de intrare a fost mutată pe latura de est. În interiorul incintei s-au construit locuințe, bordeie, depozite de hrană și muniție, și un lăcaș de cult. În secolele XIII—XIV cetatea era de forma unui triunghi cu baza și înălțimea de circa 500—600 m.

În cursul existenței sale cetatea a avut funcții politice, militare și religioase (fiind și reședința unui arhiepiscopat în sec. XIV). În timpul luptelor împotriva oștilor maghiare conduse de Tuhutum (începutul sec. X) a fost asediată și cucerită după moartea voievodului Gelu. Pe vremea voievodatului Transilvaniei cetatea a făcut parte din sistemul de apărare al acesteia, contra tătarilor în special. Totodată ea a mai fost și unul din centrele de rezistență ale nobilimii locale împotriva țărănimii răsculate și a regalității maghiare care urmărea supunerea totală a acesteia. Din aceste motive, Matei Corvin, regele Ungariei, a dispus dărîmarea, deoarece nobilimea din acest comitat făcea parte din rîndul adversarilor săi.

CETATEA DE BALTA (castrum Cuculensi, villa Cuculensis castrî, castrum Kukullew) așezată pe cursul inferior al Tîrnavei Mici, la 18 km. sud-vest de Tîrnăveni (jud. Alba) atestată documentar în 1177 ca cetate regală destinată ca reședință pentru regina Ungariei. Inițial aceasta a avut forma unui turn rectangular construit din piatră și cărămidă, zidul gros de 2—3 m. apărat de un șanț și un val de pămînt întărit cu palisadă. Distrusă de tătari în 1241 a fost refăcută și mărită la începutul sec. XIV pe timpul domniei lui Carol Robert de Anjou, regele Ungariei, cînd vechiul turn a fost înlocuit cu o incintă rectangulară de 120 m. lungime, zidul avînd 1,5—2 m. grosime. Cetatea în noua sa formă avea cîte un turn circular la fiecare colț. În exterior era apărată de un șanț de 3—4 m. adîncime și 8—10 m. lărgime. În interior s-au mai ridicat locuințe pentru castelan, un lăcaș de cult lucrat în stil gotic, cazarmă pentru ostașii care o apărau, depozite pentru arme, muniție și hrană; a fost săpat și un puț pentru apă potabilă.

În sec. XV cetatea a devenit nobiliară, fiind zălogită în două rînduri unor nobili de Matei Corvin, regele Ungariei în 1462 pentru 8000 galbeni, iar în 1471 pentru 20 000 galbeni. După 1479 aceasta a intrat în stăpînirea lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, ca feudă, fiindu-i dăruită de Matei Corvin, împreună cu satele de pe domeniul ei, danie confirmată și în 1492. Ulterior feuda s-a transmis și altor domni ai Moldovei fără întrerupere pînă la Petru Rareș. În 1538 după pierderea domniei de către Petru Rareș, cetatea a fost ocupată de cardinalul G. Martinuzzi, aflat în slujba imperialilor, apoi a revenit regelui Ungariei. În a doua sa domnie Petru Rareș a încercat redobîndirea cetății, în 1542, printr-un asediu, fără însă a reuși.

Și alți domni ai Moldovei din a doua jumătate a sec. XVI au căutat să redobîndească cetatea ca feudă, dar prin negocieri diplomatice de ex. Ștefan Rareș în 1551 cu ajutorul imperialilor dar fără succes apoi Alexandru Lăpușneanu în 1558 cu sprijinul Înaltei Porți, dar pentru scurtă vreme, pînă în 1561. Se mai cunoaște și tentativa lui Despot Vodă din 1562 în timpul răscoalei secuilor din Transilvania cu ajutorul cărora spera s-o recupereze. Distrusă parțial la mijlocul sec. XVI cînd de imperiali, cînd de otomani, cetatea a fost refăcută la începutul

sec. XVII cînd a devenit din nou nobiliară, aflată acum în stăpînirea familiei Bethlen. O descriere din 1615—1624 o arată avînd forma unui patruleter cu turnuri circulare la colțuri, cu un lăcaș de cult cu două turnuri și locuință pentru stăpînul ei și pentru ostașii acestuia; o alta din 1629—1639 precizează că cetatea era înconjurată de un șanț plin cu apă.

CHIOARU (castrum Kewar, Kowar, Chioar, Cetatea de piatră) situată pe cursul superior al Someșului, la 16 km. sud de Baia Mare (jud. Maramureș) pe un deal înalt înconjurată din trei părți de apa Lăpușului, Cetatea construită în sec. XIII după invazia tătarilor din 1285 a fost inițial regală apoi voevodală din 1492, cînd a fost dăruiată fraților Balc și Drag, voevozi de Maramureș. Ridicată din blocuri mari din piatră, motiv pentru care a fost cunoscută multă vreme sub numele de Cetatea de piatră, aceasta a avut inițial o incintă de zid și un donjon (turn locuință) de formă patruleteră, prevăzut cu creneluri; apoi s-au mai ridicat turnuri la colțuri în sec. XV. În secolele XV—XVI cetatea a cunoscut o mare înflorire, cînd a posedat și un domeniu feudal alcătuit din 58—64 sate.

La mijlocul sec. XVI cetatea, devenită princiară, a fost ocupată temporar de imperiali prin generalul Castaldo, dar Maximilian, împăratul Austriei a zălogit-o principelui Transilvaniei pentru suma de 30 000 taleri după care a devenit reședința principesei din această țară. În anii 1585—1592 cetatea s-a aflat sub comanda căpitanului Cr. Keresztur care avea în subordine 25—30 soldați. Fortăreața a fost pentru scurtă vreme și locul de detenție al lui Petru Cercel, principele Țării Românești, după pierderea domniei, potrivit relatării secretarului său Francesco Sivori, de unde acesta a reușit să evadeze după doi ani (1587). Călătorul francez J. Bongars arată în însemnările sale că în acel an (1587) cetatea se afla așezată între niște munți înalți și sălbatici, că era clădită pe o stîncă înconjurată de prăpăstii avînd numai o intrare săpată în stîncă. La adăpostul zidurilor puternicei cetăți s-a refugiat în 1594 Sigismund Báthory, principele Transilvaniei în timpul răscoalei nobilimii filootomane în frunte cu vărul său generalul Balthazar Báthory. Pe timpul stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania în cetate a fost instalată o garnizoană românească (1600), care aproviziona garnizoana acesteia cu alimente tocmai de la Bistrița. În același an cetatea a fost ocupată temporar de trupele generalului Moise Szekely, în numele nobilimii răsculate din Transilvania.

La începutul sec. XVII cetatea a fost obiectul de dispută dintre imperiali și principii Transilvaniei, aceasta aflîndu-se în zona de frontieră dintre Austria și Transilvania. Ocupată temporar de imperiali în 1601 prin generalul G. Basta ea a fost asediată cu 8000 ostași fără succes apoi de Sigismund Bathory, revenit ca principe al țării iar în 1603 a intrat pentru scurt timp în stăpînirea lui Moise Szekely, noul principe. Din 1605 cetatea a rămas princiară pînă la 1613 cînd iar a fost ocupată de imperiali dar din 1619 ea a intrat pentru mai mult timp în stăpînirea principilor Transilvaniei. La mijlocul sec. XVII călătorul turc Evvlia Celebi a consemnat în jurnalul său de drum unele aprecieri asupra așezării geografice a cetății, asupra unor fortificații recent construite; totodată el compară cetatea, cu cetatea Deva susținînd că era tot atît de puternică ca și aceia. În sec. XVII ea a făcut parte din sistemul defensiv al Transilvaniei în regiunea de nord; în ultimii ani ai secolului XVII ea a intrat definitiv în posesiunea imperialilor care au dărîmat-o după ce fusese temporar ocupată și de curuți aliați cu haiducii lui Pinteai viteazul.

CICEU (castrum Chicho), aflată la 20 km. nord-est de orașul Dej (jud. Bistrița Năsăud) atestată documentar prima dată la sfârșitul sec. XIII după 1288, ca cetate voevodală, condusă de un părcălab. De formă alungită (73,5 m. lungime, 18 m. lățime) construită din piatră vulcanică pe un vîrf de deal aceasta avea ziduri groase și turnuri pe laturile de est și nord menite să reziste unui asediu îndelungat datorită subsolului ei săpat în stîncă, unde puteau fi depozitate provizii și muniție multă. Poarta de intrare era apărată de un bastion semicircular amplasat pe latura interioară a curtinei. De la sfârșitul secol. XIV a devenit cetate regală și s-a aflat sub comanda unui castelan. Domeniul feudal al cetății a sporit în secolele XV—XVI de la 21 la 60 sate. La sfârșitul sec. XIV cetatea a devenit nobiliară fiind dăruită familiei Banffy. Un secol mai târziu, după 1479 aceasta a fost acordată ca feudă de Matei Corvin, regele Ungariei, lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, danie întărită și în 1492. După această dată fortăreața s-a transmis și altor domni ai Moldovei fără întrerupere pînă la Petru Rareș timp în care a fost condusă de un părcălab, de ex. Petru (1506), Dragos (1517), Gheorghe (1529). În 1529 cetatea a fost asediată de imperiali fără succes iar în toamna anului 1538 în ea și-a aflat refugiul Petru Rareș, după pierderea tronului Moldovei. Cronicarul Grigore Ureche a consemnat pe larg faptul că domnul român a intrat în cetate la 28 septembrie, cum aceasta a fost asediată de trupele lui Ioan Zapolya, regele Ungariei, cum apărătorii ei s-au predat de bună voie după patru luni de rezistență, cum de aici Petru Rareș a expediat în taină o scrisoare sultanului Soliman Magnificul cu motivarea părăsirii tronului țării și cu rugămintea de a i se cruța viața și a fi repus în vechile sale drepturi ca domn al Moldovei.

La Ciceu a locuit Petru Rareș timp de 18 luni pînă a plecat la Constantinopol (ianuarie 1540) pentru a se înfățișa sultanului; în cetate rămînînd doamna Ruxandra și copiii săi, care s-au întors în Moldova un an mai târziu. După această dată cetatea a fost ocupată de imperiali. În 1543 Petru Rareș a încercat s-o recupereze în cursul unei expediții, apoi în 1544 în același scop, dar fără succes. Drept urmare, imperialii prin cardinalul G. Martinuzzi au dărîmat sistematic zidurile incintei și turnurile cu sprijinul minerilor de la Rodna, după care au restituit cetatea Moldovei, stăpînită de domnii acestei țări pînă la 1561.

Între 1551—1552 a fost părcălab la Ciceu, Ion Vrinceanu. În 1553 o conscripție a bunurilor de pe domeniul cetății a înregistrat existența unui număr de 47 sate, 617 porți, 157 sesii și 695 de săraci. În acea vreme cetatea avea 4 mori iar ca venituri dreptul de vamă, de moară și de a încasa amenzii. După ce în 1553 Alexandru Lăpușeanu a oferit imperialilor cetatea el redobîndind-o de la principele Ioan Sigismund al Transilvaniei în 1559 pentru doi ani, după care aceasta revine din nou în posesia principilor Transilvaniei. În fine în 1562 aceasta a fost atacată de oștile lui Despot vodă, domnul Moldovei fără însă a fi redobîndită.

DEVA (castrum Dewa) așezată pe o înălțime lingă orașul cu același nume, pe cursul mijlociu al Mureșului (jud. Hunedoara), atestată prima dată documentar înainte de 1269 ca cetate regală. Ulterior a devenit nobiliară (aparținînd comitelui Chyl din Cilnic) și voevodală (aparținînd lui Ladislau Kan, voevodul Transilvaniei, fiind și reședința acestuia pînă la 1313). Construită pe un deal de formă conică avînd o formă ovală (100 m. lungime și 30—40 m. lățime) cetatea a fost înzestrată inițial cu zid de incintă prevăzut cu trei turnuri rectangulare pe latura de sud și unul pe latura de nord, poarta de intrare aflîndu-se pe latura de vest stră-

juită de un turn patrulater. În interior se aflau clădiri pentru locuința castelanului, un adevărat mic palat, și cazarma pentru ostașii care o apărau, depozite pentru alimente și muniție, înșirate pe laturile de nord, est și de sud; pe latura de est s-a mai construit o galerie sprijinită pe console prevăzută cu guri pentru aruncat păcura fierbinte contra asediatorilor; materialul de construcție a fost în general piatra și cărămida recuperate de la ruinele unei clădiri din epoca romană aflată în zonă. Reședința voevodală a avut un domeniu feudal cu 53 sate, cu mine de aur la Brad.

În sec. XIV cetatea a devenit iar regală pînă la 1444 cînd a fost dăruită de Vladislav I Jagello, regele Ungariei lui Iancu de Hunedoara pe atunci voevodul Transilvaniei. În sec. XV cetatea a fost întărită cu un al doilea zid de incintă concentric la circa 10—20 m. mai jos spre poalele dealului prevăzut cu un turn semicircular pe latura de sud și cu unul patrulater pe latura de nord lîngă noua poartă de intrare, zidul fiind gros de 1,5—2 m. și înalt de 15 m. În sec. XVI după ce cetatea a devenit iar prințiară, aceasta și-a sporit suprafața prin construirea celui de al treilea zid de incintă amplasat și mai jos spre poalele dealului avînd o lungime totală de 620 m. susținut de contraforturi și cu un turn rectangular, poarta de intrare aflîndu-se la sud-vest; accesul în curtea interioară se făcea pe o punte mobilă. În anii 1566—1567 Giovanandrea Gromo, comandantul gărzii lui Ioan Sigismund, principele Transilvaniei aprecia că cetatea era una din cele mai importante fortărețe din Transilvania, atît prin poziția geografică pe care o avea, prin faptul că zidurile ei rezistau la orice canonadă de artilerie și chiar la încercări de minare, în fine că ostașii care o apărau și proviziile și muniția pe care o poseda, permitea apărătorilor ei să reziste la un asediu chiar mai mult de trei ani.

La începutul sec. XVI cetatea a devenit regală apoi din 1540 prințiară, domeniul ei avînd 56 sate, cu păduri, moșii, vii, turnătorie de fier pe Cerna, mine de aur în munții Apuseni. Numită și „cheia Mureșului“ datorită poziției ei strategice, cetatea a fost tot timpul în centrul unor evenimente importante din istoria Transilvaniei. Asediată și apoi devastată la mijlocul sec. XVI în timpul luptelor pentru supremație în Transilvania între imperiali și nobilimea maghiară în frunte cu Ioan Zapolya, rege al Ungariei ea a fost ocupată succesiv de imperiali în 1529 și 1551—1556 apoi asediată de otomani în 1557. Cetatea prevăzută și cu o temniță a servit de închisoare pentru adversarii principelui țării și pentru rivalii politici ai posesorului ei.

În timpul stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania în cetate a fost instalată o garnizoană românească, iar cînd fostul domn muntean a plecat în pribegie la Viena și Praga în toamna anului 1600 aceasta a fost ocupată de nobilimea maghiară. În 1601 a fost stăpînită de Sigismund Báthory care a dăruit-o apoi unui nobil pentru merite militare, apoi pînă în 1607 a fost ocupată din nou de imperiali; după aceea a revenit principilor Transilvaniei. Din 1640 s-a păstrat o descriere a cetății în care se menționează poziția acesteia, bastioanele, locuințele tunarilor, ale fierarilor, halebardierilor, depozitul de arme, fîntînile, pivnițele, magaziiile cu provizii, moara cu trei roate, etc.; în 1687 fortăreața a intrat definitiv în stăpînirea austriacă, de cînd datează și o stampă a ei, datorită lui L. F. Marsigli.

FELDIOARA (castrum Sanctae Mariae, castrum Marienburg, oppidum Felduar) amplasată lîngă comuna cu același nume la confluența Oltului cu Ho-

morodul și la 25 km. nord de Brașov (jud. Brașov) cetatea a fost inițial voevodală construită pe un bot de deal avînd forma ovală, cu incinta de piatră de rîu și piatră de var, înaltă de 8 m. și groasă de 2—4 m., prevăzută cu crenele pentru tragere și găuri de turnat rășina fierbinte; după tradiție ar fi fost în sec. XIII reședința cavalerilor teutoni din Țara Birsei. După ce devine cetate țărănească și face parte din sistemul defensiv al Transilvaniei de sud care apăra intrarea dinspre nord în Țara Birsei — ca și alte cetăți, a fost fortificată în 1427 din porunca lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei. Din acea vreme a opus rezistență atacurilor otomanilor care încercau să pătrundă în această parte a țării noastre. Trei decenii mai târziu a fost refăcută avînd acum forma patruleteră (27 m. lungime și 26 m. lățime) fiind prevăzută cu turnuri la colțuri, fiecare avînd patru etaje. Dintre ele se mai păstra pînă acum o jumătate de secol numai cel de vest. Intrarea în cetate se făcea pe o punte mobilă pe la turnul de est, iar aprovizionarea garnizoanei acesteia cu apă făcîndu-se din apa Oltului; abia după 1612 s-a construit o fîntină în incinta cetății.

În secolul al XVI-lea, după prăbușirea regatului Ungariei, cetatea a devenit obiectul de dispută dintre imperiali și Ioan Zapolya, voevodul Transilvaniei apoi rege al Ungariei, la această confruntare a luat parte și Petru Rareș, domnul Moldovei în sprijinul lui Ioan Zapolya, prin intermediul marelui vornic Grozav, care atunci a comandat oastea Moldovei în expediția efectuată în Transilvania. Lupta de la Feldioara (20 iunie 1529) s-a încheiat cu victoria împotriva imperialelor. După aproape un secol cînd cetatea a fost ocupată de secui, a avut loc în vecinătatea acesteia o altă confruntare militară și anume între oștile lui Gabriel Bathory, principele Transilvaniei și ale sașilor din Brașov care refuzaseră să se supună acestuia, recunoscut prin tirania lui. Lupta (16 octombrie 1612) s-a încheiat cu înfrîngerea brașovenilor, aceștia neputînd face față forțelor superioare care-i atacaseră. Cronicarul sas Georg Kraus descrie pe larg lupta și precizează și modul cum a pierit atunci Mihail Weiss, judele Brașovului care comanda oștile.

BRAN (castrum novum in lapido Titrici, castellum castris Tweich, lapis Tydrici, castrum Terch, Torzburg) amplasat la 25 km. sud-vest de Brașov în Țara Birsei (jud. Brașov) pe malul rîului Turcu, de la care și-a tras pentru o vreme numele, cetatea a fost construită inițial din lemn în sec. XIII cînd a aparținut după tradiție cavalerilor teutoni. Distrusă de tătari în 1241 a fost reconstruită în 1377—1378 din piatră de către brașoveni din porunca regelui Ungariei, pentru a controla drumul comercial dintre Brașov și Țara Românească, care trecea prin Rucăr și Dragoslavele și ajungea la Cîmpulung Mușcel. În această vreme cetatea devenită regală, era condusă de un castelan și era apărută de o garnizoană alcătuită din mercenari englezi; totodată ea poseda și un domeniu feudal format din mai multe sate, la care se adăugau păduri, pășuni, ape, beneficiind de venitul unor mori, și al ocnei de la Feldioara precum și al celui rezultat din vînzarea vîinului adus din Țara Românească.

Cetatea, cunoscută mai ales sub numele de castel, a fost construită pe șapte nivele pe o stîncă calcaroasă și a avut o formă patruleteră neregulată, zidul de incintă avînd 15 m. înălțime pînă la nivelul 3 și 3—4 m. grosime, prevăzută cu mai multe guri de tragere pentru arbalete, puști și tunuri mici, acoperite la nevoie cu obloane de lemn. La etajul 2 a fost construită o galerie de lemn dealungul zidului pe unde ostașii aveau accesul la turnul pulberăriei, aflat în colțul de nord-vest (cu diametrul exterior de 5 m.). De la etajul 2 se

înălța un turn patrulater — donjonul — prevăzut cu crenele, avînd două camere suprapuse, legate între ele de o scară de lemn; înălțimea donjonului atîngea peste 30 m. de la sol. Acoperișul donjonului era înclinat pe latura de vest pentru a nu permite incendierea lui cu proiectile inflamabile. Inițial intrarea în cetate s-a făcut pe latura de est pe sub un turn de formă patrulateră, prevăzută cu o punte mobilă și un grătar din birne, acoperită la începutul sec. XVII. În interior, pe patru nivele au fost construite numeroase încăperi cu destinații diferite; pentru ostășii din corpul de gardă, pentru castelan și familia sa, pentru magazii, depozite, dependințe, temniță, etc.; în curtea interioară a fost săpată și o fîntînă de peste 50 m. adîncime. La sfîrșitul sec. XIV aceasta a fost dăruită ca feudă de către regele Ungariei lui Mircea cel Mare, domnul Țării Românești pentru a o folosi și a apăra drumul de acces în Transilvania de eventualele atacuri ale otomanilor. Sub noua stăpînire cetatea a fost fortificată și pusă sub comanda unui părcălab. După moartea lui Mircea cel Mare cetatea a fost stăpînită și de fiul acestuia, Mihail, dar după 1419 regele Ungariei a revendicat-o instalînd la conducerea sa doi castelani.

Inclusă în sistemul de apărare al Transilvaniei contra otomanilor, cetatea a fost atacată în mai multe rînduri de aceștia și asediată fără succes. Pe timpul lui Iancu de Hunedoara, voevodul Transilvaniei, garnizoana cetății a sporit și s-au efectuat lucrări de reparație ale fortificațiilor. În ajunul campaniei antiotomane din 1476 aceste lucrări s-au continuat, iar în 1593 a fost refăcut turnul pulberăriei distrus anterior de un trăznet.

La sfîrșitul sec. XV cetatea a fost zălogită de Vladislav II Jagello, regele Ungariei obștei orașului Brașov pentru 3000 florini; neplata datoriei la timp a permis stăpînirea acesteia de către brașoveni pînă la sfîrșitul sec. XVII. Întărirea continuă a cetății a făcut din ea un adevărat bastion de apărare al Transilvaniei. Atît umanistul român Nicolae Olahus cît și călătorul italian Giovanandrea Gromo și Filippo Pigafeta arhitect militar au afirmat în secolul al XVI-lea că cetatea era foarte puternică, că avea tot ce-i trebuia pentru a rezista la un asediu și că închidea trecătoarea pe care o apăra ca un zăvor. Tot în această vreme arhitectura cetății a suferit unele modificări de modernizare. Astfel hîrtia cerată de la ferestre a fost înlocuită cu sticlă, iar șindrilei de pe acoperiș i-a luat locul țigla. La începutul sec. XVII (1622), din porunca lui Gabriel Bethlen, prințepile Transilvaniei, au fost adăugate cetății două turnuri noi, unul patrulater pe latura de est pe unde se află actuala intrare și altul pe latura de sud de formă rectangulară construit din blocuri mari de calcar. În partea superioară a acestuia din urmă au fost prevăzute două orificii pentru aruncarea apei și smoalei fierbinți, dar și a proiectilelor contra asediatorilor. Din 1651 garnizoana cetății s-a aflat în timp de război sub directa comandă a principelui Transilvaniei.

FĂGĂRAȘ (Fogras, Fugras, villa Fogarus, oppidum Fugrasch), amplasată azi în orașul cu același nume aproape de apa Oltului (jud. Brașov) cetatea a fost inițial în afara așezării urbane. Atestată documentar în sec. XIII ca cetate țărănească întărită cu palisadă, apoi voievodală; după tradiție, aici ar fi fost reședința lui Radu Negru voievod, întemeietorul Țării Românești. Dărimată și reconstruită din cărămidă și piatră în sec. XIV ea a fost mereu amplificată pînă în sec. XVII. De forma trapezoidală, posedă o incintă de peste 200 m. lungime, zidurile fiind groase de 2—4 m. și înalte de 8—12 m., prevăzute cu crenele, cu trei turnuri poligonale (diametru de 15 m.) și unul circular (la sud-vest) avînd o înăl-

time de pînă la 20 m. În interior avea o curte spațioasă cu clădiri avînd destinații diferite, dispuse de-a lungul incintei: camere pentru soldații garnizoanei, pentru depozite de arme, muniții și hrană pentru susținerea unei apărări îndelungate, pentru castelan și familia sa, pentru slugi, pentru temnița destinată răzvrătiților și prizonierilor politici. În exterior zidul de incintă era apărat de un șanț larg. Intrarea în cetate era pe latura de est, pe o punte mobilă și pe sub un turn. Despre cetatea Făgăraș scria umanistul român Nicolae Olahus în 1536—1537 că era o cetate foarte bine întărită și că are în supunere și pe boierii români din ducatul cu același nume.

Din sec. XVI cetatea a devenit princiară, de fapt aparținînd principeselor Transilvaniei. Din această vreme a fost înzestrată cu un domeniu feudal alcătuit din 64 sate, numărul lor sporind pînă la sfîrșitul sec. XVII la 70; majoritatea acestor sate erau locuite de români. În 1527 a condus cetatea castelanul C. N. Tomori, omul de încredință al lui Ioan Zapolya, regele Ungariei. Pe timpul cît cetatea a aparținut lui Baltazar Bathory, vărul lui Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, la sfîrșitul sec. XVI, unele părți ale acesteia au fost reconstruite în stilul Renașterii italiene, de ex. cele patru turnuri; tot atunci s-a amenajat o sală de festivități, mai tîrziu numită și sala dietei, apoi apartamente pentru principe și familia sa, pentru oaspeți de seamă și curteni, ai cărei pereți au fost pictați cu mult gust. De asemenea a fost săpat un canal prin care s-a adus apa din riul Olț pentru șanțul cetății. Pentru toate acestea Pierre Lescalopier, călător francez prin țara noastră în 1571, susținea că Făgărașul era o cetate puternică, apărată de un șanț plin cu apă.

La începutul sec. XVII pe timpul lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei s-au făcut lucrări de modernizare a cetății, de ex. s-au ridicat în exterior bastioane cu ziduri groase de 3,5 m. prevăzute cu platforme pentru tunuri și drum de straje acoperit. În interior au fost refăcute elementele decorative din încăperile destinate familiei princiare, s-au construit un paraclis și noi dependințe. Aceste noi întăriri făceau imposibilă cucerirea cetății prin minarea zidurilor după cum afirmă istoricul David Frölich.

Dealungul vremii cetatea s-a aflat în centrul unor evenimente de seamă nu numai din istoria Transilvaniei, dar și a celorlalte țări române. Mai întîi între 1320—1503 ea s-a aflat în stăpînirea efectivă a domnilor Țării Românești (adică de la Basarab întemeietorul pînă la Radu cel Mare) ca feudă, fiind dăruită acestora de regii Ungariei. După 1511 cetatea a reintrat în stăpînirea voevozilor și principilor Transilvaniei pînă la sfîrșitul sec. XVII. Deținînd o poziție strategică în sistemul defensiv al acestei țări a fost deseori asediată, dar fără succes de otomani în anii 1530, 1539, 1540, iar în 1541 de oștile lui Petru Rareș. La mijlocul sec. XVII solul suedez Hildebrandt considera că cetatea era cea mai de seamă din Transilvania fiind înzestrată cu tot felul de întăriri. În 1541, aici a fost prins de otomani, Ștefan Mailat, voievodul Transilvaniei, după care a fost dus la Constantinopol pentru a fi întemnițat; după 10 ani a murit acolo. Trei decenii mai tîrziu aici s-a adăpostit Gáspár Békés, pretendent la tronul Transilvaniei. În 1599—1601 cetatea a fost stăpînită pentru scurt timp de Mihai Viteazul și a fost locuită de soția sa, doamna Stanca. În 1659 aici au fost executați prin spînzurătoare conducătorii românilor care au sprijinit pe Gheorghe II Rákóczy, principele Transilvaniei împotriva unui pretendent la tron, iar în 1643 în cetate s-a semnat tratatul de alianță dintre Transilvania și Suedia pentru participarea

la Războiul de 30 de ani. În fine în anii 1685, 1687 (de două ori) și 1688 în cetate s-au ținut ședințele dietei Transilvaniei.

HUNEDOARA (Huniad), aflată în orașul cu același nume (jud. Hunedoara) cetatea cunoscută și sub numele de castel a fost inițial țărănească la începutul sec. XIV, fiind prevăzută cu valuri de pământ, șanț de apărare și palisadă. Ulterior a devenit voievodală și apoi regală. Construită mai târziu din piatră, avea o formă ovală cu o curte interioară spațioasă (lungă de 60 m. și largă de 20 m.) prevăzută la colțul de nord cu un turn de formă triunghiulară (Turnul buzduganului) și ziduri groase de 2—3.

La începutul sec. XV, în 1404, ea a fost dăruită nobilului român Voicu al cărui fiu Iancu de Hunedoara, născut în acest loc, a ajuns voevod al Transilvaniei și mai târziu regent al Ungariei. Acesta din urmă a modernizat-o la nivelul tehnicii militare din vremea sa. Astfel cetatea a fost mărită, incinta a luat o formă patrulateră avînd un perimetru de peste 200 m. la fiecare colț avînd turnuri circulare, purtînd fiecare cîte un nume diferit: Turnul pustiu, al toboșarului, al chinurilor, turnul de poartă. Turnurile aveau crenele pentru aruncatul apei, smoalei și uleiului fierbinte și pentru tras cu arbaleta și cu armele de foc. Pe latura de sud s-a construit tot atunci o galerie din zid acoperită și sprijinită pe 9 stîlpi din piatră, uniți prin arcade, avînd o lungime de aproape 40 m., numită „Ne boisa” (nu te teme), care ducea la un turn de apărare de formă patrulateră. Galeria unită cu cetatea printr-o punte mobilă a avut misiunea de fortificație înaintată în direcția dincotro era atacată de obicei cetatea. Înălțimea zidurilor cetății era de 14—16 m. iar a turnurilor de aproape 40 m. Intrarea în cetate era atunci pe latura ei de est și pe o punte mobilă.

În interiorul cetății, au fost construite încăperi pentru ostașii care o apărau, pentru castelan și familia sa, pentru membrii familiei Huniazilor, pentru primirea oaspeților de seamă. La parter se afla sala cavalerilor (25 m. lungime și 12 m. lățime) cu bolți lucrate în stil gotic sprijinite pe cinci coloane ridicate în 1452. La etaj deasupra acestei săli și de aceleași dimensiuni, unde se ajungea pe o scară în spirală se afla sala dietei, ai cărei pereți erau acoperiți cu zidărie pictată în fresco reprezentînd portretele unor domni români (Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu). Tot la parter a fost amenajată o capelă spațioasă (14 m. lungime și 7 m. lățime). Matei Corvin, regele Ungariei, a continuat modernizarea cetății reconstruind unele părți interioare în stilul Renașterii italiene, de ex. aripa de nord numită aripa Matei prevăzută cu loggii la parter și la etaj și cu picturi lucrate în fresco reprezentînd scene de vînătoare și pastorale. În sec. XV cetatea a fost înzestrată cu un domeniu feudal întins de 32000 jgăre și 43 sate.

După moartea lui Matei Corvin cetatea a intrat în stăpînirea nobilimii din Transilvania, de ex. margraful George de Brandenburg, apoi Enig Török. Relatări contemporane din această vreme, aparținînd călătorului italian Francesco de la Valle și lui Sebastian Münster, arată că cetatea era foarte puternică datorită poziției locului pe care era ridicată. La începutul sec. XVII ea a devenit princiărară. Pe timpul lui Gabriel Bethlen a fost ridicat un turn circular nou la colțul de sud-est numit bastionul alb, apoi o terasă pe latura de nord-est și săpată o fîntînă în curtea interioară adîncă de 30 m.

În cursul existenței sale cetatea a fost atacată de otomani în 1421, apoi în 1534 de oștile lui Ioan Zapolia, iar în 1599 de ale lui Mihai Viteazul. În fine, în 1603 în vecinătatea ei a avut loc o luptă între nobilii răsculați din Transilvania și oastea căzăcească a lui Radu Șerban, domnul Țării Românești, în urma căreia au fost ucși 2000 de nobili. Ultimul stăpînitor al cetății a fost Mihai II Apafi, principele Transilvaniei, după care a fost ocupată de austrieci.

RÎȘNOV (Rosnau, Rosnow, Rosnov) situată la 14 km. sud-est de Brașov pe drumul care duce la Bran. Atestată ca cetate țărănească încă din sec. XIV, aceasta a fost construită din piatră și cărămidă, avînd o formă alungită, pe un platou stîncos din marginea de est a comunei cu același nume (jud. Brașov). Apărată de obstacole naturale pe latura de sud-vest și nord (o pantă abruptă de 15 m. înălțime) aceasta a avut la început o incintă (înălță de 5 m. și lată de 1,5 m.) acoperită cu țiglă pentru evitarea incendiilor și prevăzută cu guri de tragere și orificii pentru aruncarea rășinei topite contra asediatorilor. Pe latura de nord a incintei ea are trei turnuri patrulatere, pe cea de sud încă alte două, din care unul ca un bastion, iar pe cea de est din nou două turnuri, din care unul pentagonal cu două etaje, iar celălalt fiind o barbacană prevăzută cu crenele și guri de tragere; în spatele lui un alt turn cu două etaje. Ulterior pentru sporirea posibilităților de apărare a fost adăugată la cetate o a doua incintă concentrică, dar mult alungită spre est avînd și un turn pătrat pentru protejarea drumului de acces din vale. În acest fel cetatea avea acum două curți, una interioară mai veche și alta exterioară mai nouă. Poarta de intrare se afla pe la estul curții exterioare, de unde apoi se intra în curtea interioară pe sub barbacană.

În curtea interioară erau locuințele pentru apărători, depozitele de hrană, arme și muniție, capela, dependințe și chiar o școală. Pînă la începutul sec. XVII aprovizionarea cu apă a apărătorilor cetății s-a făcut de la izvoarele din vale și abia în 1621 a fost săpată o fîntină în curtea interioară, adîncă de 146 m. Un călător italian (Giovanandrea Gromo) afirma în 1564 că cetatea Rîșnov era clădită pe virful unei stînci la care se putea ajunge numai pe o potecă lată de numai trei pași și știută numai de anumite persoane de încredere.

Poziția ei strategică a făcut ca cetatea să fie atacată deseori de dușmani; de tătari în 1335, iar de otomani în 1421, 1436 și 1441. La începutul sec. XVII a fost asediată de oastea lui Gabriel Bathory, principele Transilvaniei (1612). Timp de două luni s-a tras cu artileria contra zidurilor care au rezistat atacatorilor. Totuși, apărătorii au capitulat după ce li s-a promis clemența din partea comandantului militar al asediului. Mai tîrziu cetatea a fost iar asediată de tătari în 1658, dar fără succes. Ea a rămas mai departe un refugiu pentru locuitorii din satul Rîșnov în timpul tulburărilor militare din regiune pînă la sfîrșitul sec. XVII.

RUPEA (castrum Kuholm), așezată pe dealul Cohalm la 40 km. nord-vest de Brașov (jud. Brașov) consemnată în documente la începutul sec. XIV ca cetate țărănească aceasta a avut inițial o singură incintă de zid ridicată pe o altă mai veche probabil din sec. XII, formată din palisadă dublată de un șanț de apărare, avînd o suprafață de peste 1500 m.p. Intrarea în cetate era pe latura de nord pe sub turnul pulberăriei. În curtea interioară erau dispuse pe lingă zidul de incintă locuințele pentru comandantul garnizoanei și ostașii săi, depo-

zitele de hrană și muniție, dependențele. Un donjon fortificat era plasat aproape de latura de sud, care domina împrejurimile. În sec. XV a fost construită a doua incintă cu un perimetru mai mare, de peste 300 m și concentric, avînd pe latura de nord un turn patrulater, turnul cu gratii, iar pe cea de est un turn pentagonal. Un bastion se mai afla la colțul de nord-est. Intrarea în cetate se făcea acum pe la est. De-a lungul incintei s-au construit în interior noi locuințe pentru apărători și o capelă. În sec. XVII, mai precis la 1643, a fost ridicată o a treia incintă înaltă de 4—5 m. prevăzută cu crenele, care continua spre est a doua incintă, sporind suprafața cetății cu încă 450 m. Noua incintă avea la colțurile de nord-est și sud-est cîte un bastion precum și noi clădiri pentru apărători. Tot aici a fost săpată o fîntină de 41 m. adîncime. Poarta de intrare a fost mutată pe latura de nord, accesul făcîndu-se pe sub un turn și pe o punte mobilă. Principalele evenimente legate de trecutul ei sînt: lupta din 1324 între sașii răsculați și oștile regelui Ungariei după care aceasta devine cetate regală, asediul otomanilor din secolul XV, în fine aici s-a refugiat în 1611 Gabriel Bathory, principele Transilvaniei după înfrîngerea suferită lângă Brașov din partea oștilor lui Radu Șerban, domnul Țării Românești.

VURPĂR (Burgberg, Borgperg, Vurpod), așezată pe cursul mijlociu al Mureșului, la 4 km. de Vintul de Jos (jud. Alba) atestată documentar la mijlocul sec. XIV ca cetate țărănească aceasta a avut o formă ovală ocupînd o suprafață de 8000 m.p. (210 m. lungime și 20—56 m. lățime) fiind înconjurată de un zid de piatră brută, înalt de 3—5 m. și gros de 2 m. și apărată de un șanț exterior de 4 m. lățime și 1,5 m adîncime, dublat de un val de pămînt. Intrarea în cetate era pe la nord, pe sub un turn. Cercetările arheologice din ultimele decenii au constatat existența în interiorul cetății a 30 de încăperi cu destinații diferite (locuințe, depozite, corp de gardă, dependențe, magazii) și o fîntină. În sec. XV ca cetate regală ea a făcut parte din sistemul defensiv al Transilvaniei menit să oprească înaintarea otomanilor către Alba Iulia. La începutul sec. XVI aceasta a fost dăruită de regele Ungariei lui Radu de la Afumați ca feudă (1522) în schimbul cetății Poenari, din Țara Românească. După 1529 noul posesor al cetății a fost nobilul N. Koczpardy, castelanul de Vișegrad apoi Ștefan Mailat voevodul Transilvaniei, care a cumpărat-o cu 8000 florini iar din 1539 pînă la 1545 o aflăm în stăpînirea lui Radu Paisie, domnul Țării Românești, ca danie din partea regelui Ungariei. După 1545 cetatea devine princiară pînă la 1622 cînd a fost transformată în mînăstire dominicană. În sec. XVII s-au ridicat noi construcții menite să o fortifice, una din ele avînd chiar trei nivele.

VINȚUL DE JOS (Alvincz, Wincze, Winz) aflată lângă localitatea cu același nume pe cursul mijlociu al Mureșului la 12 km. sud-vest de Alba Iulia (jud. Alba), aceasta a fost atestată documentar ca cetate regală în sec. XV, avînd o incintă de piatră și cărămidă prevăzută cu crenele și un turn de poartă de intrare, fiind apărată în exterior de un șanț umplut cu apă. Din 1522 pînă la 1545 s-a aflat în aceeași situație cu cetatea Vurpar în stăpînirea domnilor din Țara Românească sau a unor nobili maghiari, și a voevodului Transilvaniei. După 1545 și ea a fost transformată în mînăstire, dar franciscană. Intrată apoi în stăpînirea cardinalului G. Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, acesta a transformat-o într-o adevărată reședință princiară, amenajîndu-i interiorul potrivit

rangului său și sporind fortificația acesteia. Ulterior ea a devenit cetate princiară. Mai multe evenimente sînt legate de trecutul ei, astfel aici a fost asasinat la 17 decembrie 1551 cardinalul G. Martinuzzi din ordinul generalului Castaldo, iar în 1595 tot aici a fost stabilit domiciliul forțat lui Aron vodă, domnul Moldovei (acesta fiind însoțit de doamna Stanca) din porunca lui Sigismund Bathory, principele Transilvaniei. Doi ani mai tîrziu, domnul moldovean a murit otrăvit în acest loc. Cetatea a mai fost locul de refugiu pentru mulți boieri munteni nemulțumiți de domnii lor.

CONSTANTIN ȘERBAN

ÎN LEGĂTURĂ CU TEMATICA ȘI CONȚINUTUL „METODICII PREDĂRII ISTORIEI ȘI METODOLOGIEI ACTIVITĂȚII POLITICO-EDUCATIVE“

GH. I. IONIȚĂ

În conformitate cu spiritul documentelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român și ale primului Congres al Științei și Învățămîntului asistăm, în ultima vreme, la adoptarea de către Ministerul Educației și Învățămîntului a o serie de măsuri menite a intensifica pregătirea teoretică, politico-ideologică și pedagogică a studenților de la facultățile cu profil ideologic, social-politic.

În acest sens, în zilele de 14—15 aprilie 1986 s-a desfășurat la Iași, sub egida Ministerului Educației și Învățămîntului și a Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, un schimb de experiență privind perfecționarea pregătirii psihopedagogice și metodice a studenților de la facultățile de istorie-filozofie. Sub raportul conținutului, în cursul acestui schimb de experiență au fost amplu dezbătute căile acestei perfecționări, au fost făcute numeroase sugestii și propuneri.

Concluziile desprinse în urma acestei acțiuni au condus între altele și la adoptarea de către M.E.I. a hotărîrii ca începînd cu anul universitar 1986—1987 studenții de la aceste facultăți să efectueze — spre deosebire de trecut — un număr mai mare de ore de practică pedagogică — 504 din totalul de 912 ore programate pentru practica profesională, social-politică și pedagogică. Această practică, eșalonată timp de trei ani (în anii II, III și IV de studii) va contribui efectiv la mai buna formare a studenților din acest domeniu pentru viitoarea profesie.

În spiritul celor stabilite în cadrul consfătuirii de la Iași, cadrele didactice care asigură predarea și seminarizarea acestei problematice în cadrul facultăților de profil de la Universitățile din București, Cluj-Napoca și Iași — centrele în care, în ultima vreme, se asigură exclusiv și sistematic perfecționarea cadrelor didactice de istorie care lucrează în învățămîntul gimnazial și liceal și, totodată, centrele care au în răspundere directă organizarea activității de acordare a gradelor definitiv, II și I didactice — s-au întrunit, la București, la Universitate, în zilele de 10—11 iulie 1986, unde au continuat dezbaterile și au definitivat tematica cursului de „Metodica predării istoriei și metodologia activității politico-educative“.

În cele ce urmează vom înfățișa problematica de bază asupra căreia s-a convenit cu aceste prilejuri să se insiste în domeniul mai bune pregătiri metodice a viitorilor profesori de istorie.

Discuțînd, mai întîi de toate, despre scopul, obiectivele, importanța și structura cursului de Metodica predării istoriei și metodologia activității politico-educative se cuvine a avea în vedere, în primul rînd, locul pe care-l ocupă Metodica în planul de învățămînt al fiecărei facultăți de istorie-filozofie, despre obiectivele specifice studierii Metodicii ca ramură a științei pedagogice.

În mod deosebit se cuvine a aprofunda apoi concepția socialismului științific și documentele Partidului Comunist Român, ca bază teoretică a Metodicii predării istoriei și a metodologiei activității politico-educative. Concepția despre istorie a tovarășului Nicolae Ceaușescu și aplicarea largă în cursul de Metodică a acestei concepții, a spiritului care rezultă din întreaga operă teoretică și practică a tovarășului Nicolae Ceaușescu este de asemenea un obiectiv de bază.

Raportul Metodicii cu științele pedagogice, psihologice, umaniste și social-politice reprezintă o problemă asupra căreia trebuie făcute de la bun început delimitările și articulațiile potrivite, insistându-se asupra strinselor legături care există între aceste științe.

Realizărilor metodice pe plan național și universal se recomandă a li se acorda atenția cuvenită de la bun început.

Modernizarea cursului și oricăror dezbateri pe probleme de Metodică în raport cu orientările noi în predarea istoriei trebuie să constituie o preocupare continuă avându-se în vedere, în mol special, următoarele: structurarea materialului pe probleme mari cu caracter de generalizare și sistematizare; selecția problemelor reprezentative sau tipice; tratarea și încadrarea în ansamblul istoriei a civilizațiilor asiatice, precolumbiene și africane; corelarea intra și interdisciplinară; folosirea judicioasă a mijloacelor audio-vizuale; modernizarea concepției profesorului, a conținutului obiectului istoric și a tehnologiei didactice; aplicarea unor strategii didactice diferențiate în funcție de profilul unității de învățământ în care se lucrează (experimentarea unor modalități specifice de lucru la clasele de filologie-istorie).

Între problemele esențiale care trebuie urmărite permanent de acțiunea de perfecționare a Metodicii se enumeră: integrarea învățământului cu cercetarea științifică și practica socială; folosirea tradițiilor progresiste ale activității metodice și a experienței pedagogice din trecut.

Reliefarea contribuției materiale și spirituale a popoarelor la patrimoniul culturii și civilizației universale și — în acest cadru — sublinierea locului și rolului României, a aportului său de-a lungul veacurilor la cultura și civilizația universală trebuie să se afle deasemenea în prim plan.

Rolul Metodicii în dezvoltarea gândirii și formarea personalității studenților și elevilor, precum și în planul perfecționării neconținute a profesorilor de istorie va fi îndeplinit numai în măsura în care astfel de premise și cerințe vor fi dintru început soluționate.

Întrînd în dezbateră propriu-zisă a problematicii Metodicii avem a ne referi cu detalii asupra locului, rolului și importanței ei instructiv-formative, a predării istoriei în școală. Este firesc a ne referi, în acest cadru, la istorie, ca obiect de cercetare științifică și la istorie, ca obiect de predare în școală, de asemenea la tradițiile înaintate cu privire la rolul educativ al istoriei.

În mod special se cuvin a fi analizate sarcinile instructiv-educative ale istoriei subliniate în Programul Partidului Comunist Român, în documentele Congreselor al IX-lea, al X-lea, al XI-lea, al XII-lea și al XIII-lea ale P.C.R., ale Congreselor educației politice și culturii socialiste (1976 și 1982). Privirea specială asupra punerii de către Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982 a problemelor locului și rolului istoriei în ansamblul activității politico-ideologice și cultural-educative a partidului și statului nostru, precum și integrarea acestei problematici în Programul ideologic al partidului nostru la cel de-al XIII-lea

Congres ne oferă perspectiva schițării celor mai noi orientări în acest domeniu, orientări care au stat la baza Congresului Științei și Învățămîntului (1986). În strînsă legătură cu dezbaterile acestui Congres trebuie analizate problemele esențiale ale pregătirii pentru muncă și viață a noilor generații, îndemnurile adresate de către tovarășul Nicolae Ceaușescu pentru îmbunătățirea muncii politico-ideologice, inclusiv prin intermediul istoriei.

Printre temele de bază ce se pot aborda în acest cadru problematic figurează: necesitatea orientării studiului istoriei în direcția înțelegerii proceselor sociale ale lumii contemporane, a sesizării sensului dezvoltării societății; educația patriotică și internaționalistă la lecțiile de istorie și în activitatea generală a profesorului și a elevilor; caracterul istoric și conținutul noțiunii de patrie și patriotism; patriotismul revoluționar socialist — element de bază al educației comuniste a tineretului; conținutul noțiunii de patriotism revoluționar socialist; internaționalismul proletar și legătura sa indisolubilă cu patriotismul socialist; partinitatea și obiectivitatea în predarea istoriei; căile și metodele de formare și dezvoltare a sentimentelor patriotice și internaționaliste; cunoașterea istoriei locale, organizarea excursiilor de studii, vizitarea muzeelor de istorie, cunoașterea realizărilor din anii construcției socialiste, vizionarea de filme și piese de teatru, activitatea la cercurile de istorie.

Un capitol esențial al problematicii la care ne referim are în vedere conținutul învățămîntului la istorie. Este vorba, în fond, de caracteristicile planului de învățămînt, de locul istoriei în rețeaua școlară, de programele școlare și rolul lor în procesul de instruire și de educare a tineretului, de conținutul programelor școlare de istorie, de caracterul lor obligatoriu, atît în sensul cuprinderii tuturor problemelor prevăzute în programă, cît și în cel al neadăugirii unor probleme noi, de libertatea profesorului de a-și organiza lecția de istorie, pe baza problemelor cuprinse în programă, dar în funcție de specificul clasei la care predă, de manualele școlare și conținutul lor, de raportul dintre manual și programa școlară, de rolul profesorului în îndrumarea elevilor pentru munca independentă cu manualul de istorie, de principalele probleme ale fiecărui manual de istorie, de necesitatea utilizării judicioase a programelor și a manualelor școlare, de stabilirea volumului de cunoștințe transmise elevilor pentru a realiza însușirea de către aceștia a evenimentelor mai importante legate de dezvoltarea societății și pentru a evita supraîncărcarea elevilor ș.a.m.d. După cum s-a putut observa, tratarea problemelor conținutului învățămîntului în domeniul istoriei implică răspunderi mari pentru fiecare profesor. Nu este vorba numai de obligația respectării de către fiecare în parte a documentelor școlare de bază, ci și de punerea în evidență a tuturor calităților sale de om al școlii, de educator pentru atingerea parametrilor superiori în toate direcțiile desfășurării muncii la catedră.

Metodicilor și tehnicilor de predare-învățare avem datoria de a le acorda o maximă atenție cu toții pornind de la specificul metodelor și procedeele de predare a istoriei, de la orientările noi privind conceptul de modernizare, de la necesitatea îmbinării tehnologiei și metodologiei tradiționale a lecției cu formele noi de organizare a procesului instructiv-educativ, de la modalitățile de valorificare a potențialului formativ al istoriei în școală. În privința metodelor clasice avem în vedere, în chip deosebit, expunerea sistematică a cunoștințelor,

modernizarea expunerii, perfecționarea comunicării cu elevii, solicitarea capacităților psihice în prezentarea problemelor mari, fragmentările logice în tratarea evenimentelor, axarea expunerii pe operații ale gândirii, pe analize, pe comparații, clasificări, pe sinteze. Integrarea în lecție a documentelor istorice autentice, a mărturiilor de bază ale epocii, a literaturii orale și beletristice, trebuie să ne constituie tuturor o preocupare în acest sens; de asemenea, selectarea riguroasă a cunoștințelor după criteriul esențialității și descărcarea lecției de elemente de amănunt. Un loc aparte îl ocupă în acest context pregătirea conversației și condiționarea ei de structura întrebărilor. Elevul trebuie să devină astfel un participant activ la instruirea sa. Relația nouă profesor-elev, elev-profesor este hotărâtoare pentru crearea unui astfel de climat. Descrierea și comparația, legăturile și asociațiile interdisciplinare, demonstrația, perceperea nemijlocită a izvoarelor istorice de către elevii, comentarea lor, funcția formativă a demonstrației, integrarea noutăților științifice, corectarea anumitor puncte de vedere, prezentarea de teze noi, a unor probleme controversate — iată probleme pe care lecția de istorie trebuie, este datoare să le rezolve în chipul cel mai fericit.

În ansamblul preocupărilor pe care le avem în acest domeniu, un loc important trebuie să-l atribuim excursiilor și vizitelor la diferite obiective ale trecutului și prezentului istoric; acolo pot prinde cu mai multă ușurință contur intențiile profesorului de istorie de a comunica mai direct cu elevii și de la stagiul de transmitere de informații științifice și de receptare corespunzătoare a lor profesorul poate aspira și poate efectiv să sâdească și să dezvolte convingeri la elevii săi.

În privința metodelor moderne ar fi să subliniem, mai întâi, problematizarea și învățarea prin descoperire; modalitățile practice de interpretare și folosirea problematizării și descoperirii; predarea problematizată prin îmbinarea activităților frontale cu cercetarea independentă, individuală și pe grupe; învățarea prin descoperire și cercetare; activitatea comună profesor-elev în lecția la muzeu; vizitele și excursiile, cercetarea în arhive și biblioteci, la șantiere arheologice; procedeele noi de analiză și interpretare a documentelor; interpretările de text de pe poziții moderne; selectarea, prelucrarea și valorificarea informațiilor culese de elevi; redescoperirea adevărului istoric prin integrarea noutăților științifice în lecții, corectarea anumitor puncte de vedere greșite, prezentarea unor teze noi, a unor probleme controversate; modelarea (modelul logic, grafic și matematic); folosirea planurilor de lecții, a tabelelor sinoptice, diagramelor, organigramele, algoritmizarea ș.a.m.d.

Lecția de istorie și tipologia ei reprezintă în demersul oricărui profesor de specialitate o adevărată piatră de încercare, dat fiind că lecția constituie în continuare forma organizată de predare a istoriei în învățământul nostru. Este firesc, în consecință, să gândim, în continuare, la condițiile pe care trebuie să le îndeplinească lecția de istorie pentru realizarea sarcinilor sale instructiv-educative, la orientarea politico-ideologică a lecțiilor, la conținutul științific, militant, combativ al cunoștințelor predate, la fundamentarea lecțiilor pe baza documentelor de partid și de stat, la încadrarea lecției în sistemul de cunoștințe al întregului curs și îndeosebi al capitolului din care face parte (relativa autonomie și interdependența lecțiilor), la stabilirea judicioasă a tipului de lecție și a metodei de lucru cu clasa, în funcție de tema tratată și de scopul ur-

mărit, la tipurile lecțiilor de istorie, la criteriile după care se stabilește tipologia lecțiilor, la multitudinea sarcinilor instructiv-educative pe care trebuie să le realizeze lecțiile de istorie și la necesitatea stabilirii sarcinii didactice dominante pentru fiecare lecție. În mod concret avem a distinge următoarele tipuri de lecții de istorie :

a) Lecția de comunicare a cunoștințelor, cu varianta sa cea mai frecventă — lecția mixtă sau combinată. Este firesc să avem în atenție sarcinile didactice ale lecției mixte sau combinate, momentele principale ale acestui tip de lecție, planul lecției mixte și elementele sale componente; întocmirea planului lecției în procesul pregătirii acesteia de către profesor, schema la tablă și întocmirea ei în cursul transmiterii noilor cunoștințe.

b) Lecția de recapitulare, sistematizare și fixare a cunoștințelor. Aceasta este lecția ce poate avea rol hotărâtor în selecționarea și consolidarea cunoștințelor elevilor pe durată mare de timp. Profesorul este dator să alcătuiască planul unei astfel de lecții și să urmărească realizarea lui. Planul de lecție poate viza o recapitulare clasică. Planul de lecție poate fi pe bază de dezbateri și referat, proiectii, folosirea documentului istoric, literatură beletristică ș.a.

c) Lecția destinată formării priceperilor și deprinderilor pentru munca independentă a elevilor vizează munca cu documentele istorice, cu materialele arheologice, etnografice, numismatice etc., antrenarea elevilor la organizarea muzeului și a cabinetului de istorie, îndrumarea elevilor pentru studierea independentă a manualului și a cărților de istorie.

d) Lecția de verificare, control și apreciere a cunoștințelor elevilor are și ea un scop bine definit. Profesorul își poate alcătui în acest cadru un plan de verificare orală a cunoștințelor și să urmărească realizarea lui. Verificarea și controlul cunoștințelor se poate face prin lucrări scrise curente și trimestriale.

Noțiunile fundamentale de istorie și procesul formării lor continuă să formeze principal obiect de atenție pentru oricare profesor de specialitate, noțiunea istorică fiind o coordonată definitorie în activitatea instructiv-educativă. Formarea și consolidarea treptată a noțiunilor de istorie într-un sistem de noțiuni pe orânduri sociale și clase de studiu trebuie să ne preocupe esențialmente pe plan metodic, elevilor trebuind a le fi formate în cele mai bune condițiuni principalele noțiuni de istorie — noțiunea de viață economică; noțiunea cu privire la clase sociale și lupta de clasă; noțiunea cu privire la viața politică; noțiunea de timp și spațiu; noțiunea de cultură.

Cu privire specială la conținutul și sfera noțiunilor este firesc să fie relevat specificul dezvoltării social-economice și politico-culturale ale fiecărui popor într-o anumită epocă: subliniate legăturile dintre fenomene; evidențiat rolul hotărâtor al maselor populare în producerea bunurilor materiale, în lupta pentru libertate, independență și progres; subliniat rolul personalităților care au contribuit la progresul omenirii; evidențiată contribuția materială și spirituală a popoarelor la patrimoniul culturii și civilizației universale; subliniat rolul istoriei în dialogul culturilor din sistemul de valori social-umaniste mondiale.

După un astfel de demers făcut cu temeinicie, stă la îndemna profesorului de istorie să ordoneze fondul de noțiuni însușite de elevi după o suită de lecții, să consolideze noțiunile în lecții de recapitulare, vizite, prin folosirea mijloacelor audio-vizuale, lecții de muzeu ș.a.

În calitatea sa de îndrumător al învățării, profesorul trebuie să folosească modalități complexe de lucru, să folosească schemele, diagramele, hărțile, tabelele sinoptice, modelele grafice, documentele istorice, tablourile istorice, izvoarele arheologice, literatura orală și beletristică. În acest cadru poate avea loc, în chip natural, firesc, cu totul neforțat interconținționarea metodelor clasice cu cele moderne. Prioritatea metodelor active capătă în acest context un cîmp fericit de afirmare.

Valoarea instructiv-educativă a elementelor de istorie locală se impune tot mai mult astăzi și trebuie să stea cît mai frecvent în atenția profesorului de istorie.

Izvorul local, reprezintă, în primul rînd, un mijloc de informare științifică și de antrenare a elevilor în activitatea de cercetare. Antrenarea elevilor în acțiunea de investigare, conservare și interpretare a fenomenelor vieții sociale, trebuie să reprezinte un fapt obișnuit în viața școlii și a profesorului de istorie în mod special.

Diversitatea metodelor și procedeele în folosirea izvorului istoric local la lecții și în activitățile în afara clasei poate conduce astăzi și în viitor la dezbateri temeinice care să cuprindă noi și însemnate căi în acest sens. În strînsă legătură cu aceasta poate avea loc valorificarea activității de cercetare științifică locală, organizată de sesiuni științifice ale elevilor în care să se comunice asemenea rezultate.

În ansamblul preocupărilor pentru formarea la elevi și stimularea mai bune înțelegeri de către aceștia a noțiunilor fundamentale de istorie se cuvine a menține tot timpul în prim plan problemele predării-învățării istoriei României cu direcțiile instructiv-formative specifice ei. Este cazul a ne referi, în acest context, la următoarele principale piste pe care poate evolua munca profesorului de istorie la clasele VIII—IX și X, dar nu numai la ele :

Însușirea temeinică a istoriei patriei ; necesitatea cunoașterii trecutului pentru înțelegerea prezentului și făurirea conștientă a viitorului ; formarea trăsăturilor morale ; educarea elevilor în spiritul umanismului socialist, al patriotismului revoluționar și al solidarității internaționale ș.a.m.d.

Structurarea cunoștințelor pe probleme fundamentale în clasele XI și XII (cu obiective diferențiate la clasele de filologie-istorie) constituie o altă direcție esențială de acțiune pentru profesor.

Cabinetul de istorie — cadru optim de predare-învățare constituie de multă vreme pentru noi toți un obiect important de atenție. Avem aici în vedere doar modalitățile diversificate de organizare, structurare și asigurare a conținutului în cadrul cabinetelor de istorie ; confruntările de opinii și schimbul de experiență cu privire la problemele pe care le ridică folosirea tehnologiei didactice moderne ; valorificarea mijloacelor moderne audio-vizuale în predare, sursele importante de informare, de stimulare a participării directe a elevilor la dialog și dezbateri ; tipurile de materiale și mijloace moderne de instruire ; aplicațiile practice.

În legătură cu aprecierea și evaluarea randamentului școlar dorim să reținem atenția din dezbaterile de specialitate care au avut și au loc asupra însemnătății verificării, aprecierii și notării cunoștințelor — mijloc esențial de optimizare a procesului instructiv-educativ, asupra organizării științifice a acțiunii de verificare a cunoștințelor, deprinderilor, capacităților și atitudinilor elevilor ; stabilirea criteriilor de înregistrare a progreselor elevilor, ale colectivelor de elevi și ale claselor paralele. Avem în vedere, în context, aprecierea obiectivă asupra

rezultatelor cantitative și calitative obținute de elevi și, ca un procedeu eficient, folosirea testelor.

Activitatea metodică și științifică a profesorului de istorie este și trebuie să fie în tot mai largă măsură factorul esențial al tuturor perfecționărilor pe care le aducem și le vom putea aduce în domeniul asupra căruia insistăm în aceste rânduri. Ne gândim la sporirea neconținută a rolului profesorului de istorie în colectivul pedagogic al școlii, în organizarea activității politice și obștești, la necesitatea desfășurării unei bogate activități metodice a profesorului de istorie, la formele acestei activități în cabinetul de istorie, în cadrul consiliului profesoral al școlii, în cadrul comisiei metodice, al cercului pedagogic de istorie pe județ sau oraș, în consfătuirile județene ale cadrelor didactice, în presa pedagogică de specialitate. Ne gândim și la alte multe forme în care profesorul de istorie poate și trebuie să fie prezent și să se afirme.

Cu privire la Metodologia activității politico-educative am dori doar să subliniem că, pornind de la Programul educației socialiste a maselor, al formării omului nou — parte integrantă a Programului P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism — de la realitățile și perspectivele aflate la orizontul deceniului al III-lea al Epocii Nicolae Ceaușescu și având în vedere avantajele existenței sistemului unitar al educației politice și culturii socialiste în țara noastră, sporește neconținut rolul cadrelor didactice din domeniul istoriei și al celorlalte științe sociale în educația politică a elevilor, a tineretului, în munca ideologică în rândurile maselor.

Se cuvin a fi amintite, în acest sens, în chip special, avantajele existenței unui sistem organizat de învățământ politico-ideologic în țara noastră (atât pentru cadre didactice, cât și pentru elevi), sistem care — prin organizare, structură, conținut și metode — poate fi cu maximă eficiență folosit pentru desfășurarea unei cât mai substanțiale activități politico-educative.

În strânsă legătură cu acest domeniu trebuie avută în vedere problematica metodică a activității cabinetelor pentru activitatea ideologică și politico-educativă, folosirea punctelor de documentare politico-ideologică.

În munca profesorului de istorie trebuie să-și găsească o cât mai completă reprezentare probleme ca :

a) rolul politico-educativ al activității culturale și artistice ; formele, modalitățile și metodele activității așezămintelor culturale ;

b) mijloacele de informare în masă și rolul lor în îmbunătățirea activității politico-educative ;

c) răspîndirea cunoștințelor științifice și tehnice ; obiectivele, formele și modalitățile de realizare ;

Și, poate mai presus de orice, merită a discuta cât mai mult și cât mai profund astăzi despre rolul profesorului de istorie ca activist pe tărîm cultural și obștesc.

* * *

Rostul publicării însemnărilor de față în revista Societății de Științe Istorice din R. S. România, revistă care se adresează, în principal, profesorilor de istorie este de a-i informa pe aceștia în legătură cu direcțiile esențiale pe care trebuie

să le urmeze pregătirea metodică a oricărui om de la catedră care are nobila misiune de a preda istoria. Cum foarte mulți dintre profesorii de istorie au între alte preocupări și pe aceea de a-și desăvârși pregătirea pe calea dobândirii gradelor didactice: definitiv, II sau I, cele mai înainte înfățișate nu le pot servi altfel decât ca un foarte util sprijin. Este acesta și motivul pentru care am în-lănțuit aici aceste informații, elaborînd o scurtă trecere în revistă a problematicii actuale a cursului de Metodica predării istoriei și metodologia activității politico-educative.

După cum este cunoscut, revista „Studii și articole de istorie” și-a deschis și-și deschide larg și sistematic paginile pentru dezbateră problemelor de Metodică pentru organizarea sub acest raport a schimbului de experiență între profesorii de specialitate. Un număr mare de studii, articole au fost în acest sens publicate, de asemenea au fost popularizate o serie de experiențe interesante ale unor profesori de istorie din întreaga țară. Mai mult decât oricînd în trecut astfel de probleme vor sta și de-acum înainte în fața redacției revistei, rostul lor fiind de a contribui în tot mai largă măsură la perfecționarea sub acest raport a profesorilor de istorie. În acest fel socotim că ne vom achita în tot mai bune condițiuni de îndatoririle ce ne revin, ca urmare a creșterii — de la an la an — a exigențelor pe care Ministerul Educației și Învățămîntului le pune în fața noastră, a celor care asigurăm pregătirea și neconținută perfecționare a pregătirii metodice a cadrelor didactice.*

---

* Cu titlu informativ facem cunoscut că, în anul 1987 — în continuarea reuniunilor de la Iași și București (aprilie și iulie 1986) —, Ministerul Educației și Învățămîntului va organiza, la Timișoara, un nou schimb de experiență pentru toți factorii care au atribuții în planul pregătirii metodice în învățămîntul superior din țara noastră. Cu acest prilej se va analiza — printre altele — stadiul aplicării reglementărilor aplicate de M.E.I., în anii 1986—1987, cu privire la îmbunătățirea organizării și desfășurării practicii pedagogice a studenților, precum și a perfecționării metodice a lor, a cadrelor didactice în general.

NOUTĂȚI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMĂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ (VI) *

În 1985 în istoriografia românească și străină s-au impus acele lucrări de proporții mai mari sau mai mici (monografii, sinteze, culegeri de documente, studii, articole) menite să întâmpine cum se cuvine câteva mari aniversări cu adinci semnificații în istoria poporului nostru cât și a celorlalte popoare ale lumii. Ne referim la împlinirea a patru decenii de la încheierea celui de al doilea război mondial cu victoria forțelor democratice împotriva celor fasciste. În acest sens menționăm mai întâi lucrarea, *România și marea victorie, 23 august 1944—12 mai 1945* București, Ed. Militară, 1985, 312 p. elaborată de mai mulți istorici militari, gl. locot. Ilie Ceaușescu, col. Fl. Tucă, maior M. Ionescu, căpitan Al. Duțu și care cuprinde o nouă și amplă analiză a rolului hotărîtor pe care l-a avut poporul român în alianță cu forțele Națiunilor Unite la înfrîngerea armatei germane naziste în ultimii ani ai celui de al doilea război mondial, lucrare bazată pe o bogată documentare din arhivele din țară și de peste hotare; ea se adresează maselor largi de cititori. O alta aparține lui Gh. Zaharia și I. Cupșa intitulată: *Participarea României la înfrîngerea Germaniei naziste*, București, Ed. Politică, 1985, 384 p. prin intermediul căreia se pot cunoaște mai bine principalele etape ale efortului militar al armatei române făcut din august 1944 pînă la începutul lui mai 1945 pentru zdrobirea armatelor Germaniei naziste și Ungariei hortyste în condițiile izbucnirii, desfășurării și obținerii succesului deplin al revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă. Tot atît de interesantă ca și cele precedente este și lucrarea *Presa străină despre contribuția României la victoria împotriva fascismului*, București, Ed. Militară, 1985, 186 p., în cuprinsul căreia se întîlnesc peste 200 de articole din presa străină provenind din numeroase țări europene, asiatice și americane, precum și comentarii ale unor posturi de radio din toate continentele, din anii 1944—1985 privind importanța mondială a actului istoric de la 23 august 1944 urmat de participarea României alături de Națiunile Unite la victoria finală asupra Germaniei naziste. Alături de aceste lucrări mai includem și altele referindu-se la același eveniment istoric și anume L. Dandara, *România în vîltoarea anului 1939*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică 1985, 412 p., o adevărată cronică a evenimentelor petrecute pe plan european în anul declanșării celui de al doilea război mondial; I. Popescu Puțuri *Semnificația zilei de 9 mai pentru destinele poporului român*, în „Anale de istorie”, 2/1985, p. 12—26; I. Suta, *Dimensiunea istorică a primei operații a românilor în războiul antihitlerist*, Timișoara, Ed. Facla, 1985, 223 p.; Gr. Ploșteanu, V. Suciu, L. Ladariu, *Epopeea de pe Mureș*, Tg. Mureș, 1985, 127 p. ultimele două avînd calitatea de a prezenta unele aspecte locale din războiul

* vezi „Studii și articole de istorie”, XLIII—LII, 1981—1985 (I—V).

antihitlerist dus de poporul român. Avînd un orizont mult mai larg și dispunînd de o documentație mai amplă și foarte risipită prin arhive străine, se impune lucrarea lui J. de Lannuy, *Ultimele zile ale fascismului în Europa*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică 1985, 323 p.

De asemenea împlinirea a patru decenii de la crearea Organizației Națiunilor Unite, organizație guvernamentală internațională înființată în 1945 de către 51 de state din toată lumea în scopul menținerii păcii, și securității mondiale, asigurarea relațiilor de prietenie dintre state și colaborarea internațională a generat două importante studii apărute în Revista de istorie, 10/1985 : N. Dascălu, *Istoricul cartei Organizației Națiunilor Unite, 1941—1945*, (p. 937—954) și Al. Bontineanu, *O.N.U., realizări și perspective* (p. 955—966).

Munca istoricilor pentru valorificarea fondurilor documentare din arhive a permis apariția unor noi volume de documente astfel : *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. VI (1566—1570)*, București, Ed. Academiei, 1985, 369 p., însumează 255 documente, din care 184 originale slave, restul fiind traduceri în românește, provenite din fonduri arhivalice din București și diferite orașe din provincie precum și de peste hotare, menite să aducă noi date privind circulația bunurilor funciare, abuzurile boierilor și dregătorilor la perceperea dărilor, unele aspecte ale fiscalității, comerțului, structurii sociale din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În aceeași colecție a apărut și *vol. XXV B. Țara Românească, (1635—1636)* București, Ed. Acad., 1985, 598 p. care cuprinde 435 documente din care 6 îndoielnice, 70% din ele fiind românești, restul slave și grecești provenite din fonduri de arhivă din București și alte orașe din țară. Ele ilustrează un moment din domnia lui Matei Basarab în domeniul proprietății funciare, al eliberării din rumânie, al fiscalității, al culturii de ex. activitatea tipografiei de la Govora. Pentru epoca contemporană menționăm : I. Talpoș, M. Retegan, D. Rădulescu, *Apărarea independenței patriei obiectiv principal al mișcării antifasciste din România (1933—1939)*, București, Ed. Politică, 1985, 248 p. volumul are 150 documente din perioada interbelică privind lupta antifascistă și antihitleristă a poporului român împotriva fascismului european și a partidului de dreapta Garda de Fier provenite din presa de partid și arhive din țară ; 23 August 1944, *documente vol. III 1944—1945, vol. IV, 1945*, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1985, XCVI+612 p. ; XXXVI+606 p. ambele volume însumînd 492 documente prin care sînt oglindite evenimentele petrecute în România între august 1944 și august 1945, refacerea economiei afectate de urmările războiului, cucerirea puterii politice de forțele democratice, precum și implicațiile internaționale europene ale țării noastre, participarea în războiul contra Germaniei hitleriste în alianță cu Națiunile Unite. ; *Documente privind istoria militară a poporului român, 2 vol. perioada 26 octombrie 1944—15 ianuarie 1945 și 16 ianuarie—12 mai 1945*, București, Ed. Militară 1985, 384 p.+360 p. cuprind împreună 593 documente din arhiva M.A.N. și fonduri străine prin microfilme de la Arh. Stat. București, care prezintă campania armatei române pentru eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei încheiată cu victoria forțelor democratice contra celor fasciste.

Și în domeniul lucrărilor de interpretare s-au obținut importante realizări de ex. cele privind *Istoria României*. Pentru epoca veche : Gh. Bichir, *Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii*, în „Revista de istorie“ 11/1985, p. 1043—1057, 12/1985, p. 1164—1177 demonstrează că sarmații au apărut la Dunărea de Jos în Dobrogea

la începutul sec. I e.n., după un secol în Moldova iar prin anii 117—118 și în Țara Românească pe baza recentelor săpături arheologice și a știrilor din izvoarele literare și că au coabitat cu dacii și carpii, populația majoritară a acestor provincii ; V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea a XIII-a Gemina*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1985, 200 p. lucrarea tratează în cele patru capitole istoria acestei legiuni în secolele I—IV, șederea acesteia la Apulum, detașările acesteia în secolele II—III ca și prosopografia acestei instituții militare romane ; Vl. Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, București, Ed. Meridiane, 1985, 176 p. o versiune prescurtată a lucrării apărută în românește în 1974, tratează o lungă perioadă istorică (din paleolitic pînă la prima vîrstă a fierului) în 11 capitole, unul din ele se ocupă cu arhitectura ; bogat ilustrată alb-negru și color, este o lucrare de referință ; Al. Busuioceanu, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, Ed. Meridiane, 1985, 215 p. Pe baza cercetărilor efectuate în Spania în arhive și biblioteci autorul a putut surprinde în vechile cronică medievale din această țară unele știri importante privind viața politică și culturală a geto-dacilor. R. Vulcănescu, *Mitologia română*, București, Ed. Academiei, 1985, 711 p. Autorul întreprinde o analiză a mitului în viața spirituală a poporului român ajungînd la rădăcinile ancestrale ale acestuia în mitologia dacă și romană ; un capitol special tratează mitologia română și artele. Interesante sînt apoi lucrările privind *epoca medie*. Una din ele, I. Ghetie, A. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1985, 464 p. În cele citeva capitole ale lucrării sînt tratate : aspectele generale ale problemei, cadrul cultural al apariției scrisului, tradiția grafică românească, cele mai vechi texte românești (neliterare, literare, bisericești, populare) ; concluzia la care se ajunge este că scrisul în românește își are tradițiile încă din a doua jumătate a sec. XV înainte de scrisoarea lui Neacșu din 1521. Ariadna Camariano-Cioran, *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol, 30 august 1741—1742 decembrie*, București, Ed. Academiei, 1985, 307 p., lucrarea cuprinde rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, la Constantinopol precum și scrisorile unor înalți demnitari otomani din care rezultă caracterul dominației otomane în țările romane, politica internă și externă a domniilor din Moldova și Țara Românească, un izvor de mare importanță pentru aceste probleme. Pentru *epoca modernă* semnalăm lucrările : V. Cristian, *Contribuția istoriografiei la pregătirea ideologică a revoluției române de la 1848*, București, Ed. Academiei 1985, 206 p. o carte în care autorul subliniază importanța cunoașterii și studiului istoriei patriei în special pentru înțelegerea evoluției societății și mai ales pentru acționarea în scopul transformării ei pe cale revoluționară, pe calea progresului și civilizației așa cum au procedat pașoptiștii la vremea respectivă ; * * *, *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821—1918*, București, Ed. Academiei, 1985, 278 p. realizată de către un colectiv de specialiști (N. Adăniloae, A. Iordache, P. Oprescu, Al. Porțeanu, A. Stan), lucrarea cuprinde o tematică bogată din care rezultă că de la unitatea de neam s-a ajuns la ideea de unitate națională în concepția gînditorilor progresiști români și că ideea de unitate a fost totdeauna strîns legată de aceia de independență și de înfăptuirea statului național unitar român. P. Păltanea, *Viața lui Costache Negri*, Iași, Ed. Junimea, 1985, 280 p. Prin intermediul unei biografii consacrată unuia din fruntașii pașoptiști din Moldova, autorul prezintă o adevărată frescă a societății românești din secolul al XIX-lea plină de fră-

mintări politice și sociale la capătul cărora s-au realizat unirea și independența poporului român, s-a creat statul modern România în care eroul acestei biografii și-a adus cu prisosință aportul său dus pînă la sacrificiu. Dispunînd de o bogată documentare în arhiva din țară și de peste hotare autorul a reușit să înscrie o lucrare de valoare și de referință în istoriografia actuală. I. Lupașcu, *Insemnele unirii*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1985, 230 p. În lucrare autorul a consemnat aproape toate însemnele memorialistice (monumente, plăci comemorative, pietre tombale, obeliscuri, clădiri, etc.) aflate în toate capitalele de județ ale țării; lucrarea se poate recomanda elevilor pentru a fi folosită drept un ghid istoric. N. Iorga, *Pagini alese. Antologie pentru școlari* alcătuită de Angela Banciu și comentată de D. Almaș, București, Ed. Ion Creangă, 1985, 224 p.; volumul prefăcut cu un cuvînt înainte despre omul, savantul, profesorul și patriotul care a fost Nicolae Iorga cuprinde peste 100 de extrase din vasta operă a acestuia împărțită în următoarele capitole: N. Iorga-filozof al istoriei; Chipuri de mari voievozi; Eroi ai luptei sociale și naționale; N. Iorga-luptător pentru desăvîrșirea unității naționale; Oameni de seamă români și străini; N. Iorga-istoric literar; N. Iorga-istoric și critic de artă; Istoricul și scriitorul; Drumeț pe meleagurile patriei; Călător pe meleaguri europene; N. Iorga-memorialist; N. Iorga-dramaturg; Creator de maxime și cugetări; N. Iorga-poetul; cartea se poate recomanda elevilor ca lectură. Cît privește *epoca contemporană* menționăm cîteva lucrări: C. Ene, R. Neagu, R. Bogdan, *România, douăzeci de ani de diplomație multilaterală*, București, Ed. Politică, 1985, 271 p. Pe baza unei ample documentări este ilustrată politica externă promovată de guvernul român în scopul edificării securității și dezvoltării cooperării în Europa, opririi cursei înarmării nucleare și trecerii la dezarmare, instituirii unei noi ordini economice internaționale și lichidării subdezvoltării în lume, promovării unor relații echitabile între state, întăririi conlucrării între toate națiunile lumii. Un studiu similar ca tematică dar tratat într-o altă manieră avînd mai mult un caracter de sinteză aparține lui Al. Bolintineanu, intitulat *Politica externă a României în ultimii douăzeci de ani* în „Revista de istorie“, 6/1985, p. 597—608. N. Ecobescu, V. Secares, *De la „controlul armamentelor“ la dezarmare*, București, Ed. Politică, 1985, 270 p. Autorii tratînd o temă de mare actualitate stabilesc dimensiunile actuale ale cursei înarmărilor și demonstrează cum se poate trece de la dezarmare la controlul armamentelor, cum se pot stabili acorduri bi și multilaterale între state pentru controlul armamentelor. În volum este prezentat apoi pericolul uriaș pe care-l constituie continuarea cursei înarmărilor și mai ales a capacității distructive a celor mai sofisticate categorii de armament.

Tot atît de importante sînt și lucrările apărute în alte țări și traduse la noi privind *istoria universală* precum și unele creații românești ale geniului. Așa de ex. sînt cîteva volume de *istorie veche*, ca Fr. Chamoux, *Civilizația elenistică*, București, Ed. Meridiane, 1985, doua tomuri, colecția Biblioteca de artă. Autorul cunoscut specialiștilor și prin alte lucrări (amintim numai *Civilizația greacă*, Ed. Meridiane, 1985, 2 vol.) acordă o atenție deosebită unui moment din istoria Greciei antice și anume epocii elenistice, pe care o supune unei analize profunde. Primul volum cuprinde o expunere asupra creerii imperiului lui Alexandru cel Mare urmat de regatele Diadohilor, aspectele politice împletindu-se armonios cu cele sociale, economice și culturale; al doilea volum se prezintă ca o cronologie a evenimentelor expuse pe larg în primul volum; mai posedă un valoros indice

și o prețioasă bibliografie. Un altul este M. Duduleanu, *Octavianus Augustus*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1985, 488 p. Autorul prezintă viața marelui împărat roman sub forma unei autobiografii a acestuia, un mod original de creație științifică, documentul de bază folosit fiind „Testamentul lui Augustus” păstrat pînă azi în copie. Se poate recomanda elevilor ca lectură. În finè, J.J. Winckelmann, *Istoria artei antice*, București, Ed. Meridiane, 1985, 2 vol. Pe baza unei adînci cunoașteri a artei privită în esența ei, autorul stabilește mai întîi în opera sa originea artei și cauzele diferențierii acesteia după popoare, apoi face o analiză a modului cum s-a manifestat arta la popoarele din vechiul Orient (la egipteni, feniceni, perși) și din Europa antică (la etrusci, greci și romani) expunerea oprindu-se la epoca lui Constantin cel Mare bogat ilustrată în alb-negru.

Evlul mediu este reprezentat prin două lucrări : a. Teofilact Simocata, *Istorie bizantină, domnia împăratului Mauricius (582—602)*, București, Ed. Academiei, 1985, 212 p. Apărută sub îngrijirea lui H. Mihăiescu, cartea cuprinde știri valoroase despre populațiile din sud-estul Europei în general și despre poporul român în special, despre luptele de apărare ale Bizanțului contra avarilor și slavilor la Dunăre, luptele împotriva perșilor, precum și despre viața cotidiană la Bizanț în secolele VI—VII. b. Fr. Braudel, *Jocurile schimbului*, București, Ed. Meridiane, 1985, 462 p. Cunoscutul medievist francez analizează în cartea sa dezvoltarea comerțului european în evul mediu și la începutul epocii moderne, schimbul și producția de mărfuri întrepătrunzîndu-se și condiționîndu-se reciproc. Bogat ilustrat, volumul mai cuprinde scheme, statistici, grafice, diagrame pentru ilustrarea concluziilor la care a ajuns autorul. În ceea ce privește *epoca modernă* semnalăm mai întîi V. Ciobanu, *La granița a trei imperii*. Iași, Ed. Junimea, 1985, 204 p. Folosind o bogată literatură de specialitate autorul face o expunere a istoriei Principatelor române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în cadrul relațiilor internaționale est și sud-est europene precizînd locul pe care l-au ocupat Țara Românească și Moldova în politica externă a Rusiei, Austriei și Imperiului otoman. Apoi M. Manea, *Despre proiectele de pace universală din sec. XIX*, în „Revista de istorie” 9/1985, p. 892—900; autorul pune în discuție proiecte pentru menținerea păcii între statele europene aparținînd lui W. Pern (1693), J. Belleus (1710), G. Alberoni (1735), A. Gondar (1745), I. Kant (1759), etc., în general proiecte utopice, care nu prea s-au bucurat de atenția politicianilor vremii. Merită atenție și cartea lui I. Crăciun, *Furtună deasupra Orientului*, București, Ed. Politică, 1985, 303 p. Într-o formă atractivă ca stil autorul prezintă mai multe acțiuni ale marilor puteri europene începînd din 1906 și pînă după cel de-al doilea război mondial localizate în Orientul Mijlociu, menite să le asigure dominația politică în această regiune a lumii. Din lucrările privind *istoria contemporană* menționăm : * * * *Teroarea hortysto-fascistă în nord-vestul României sept. 1940—oct. 1944*, București, Ed. Politică, 340 p. Pe baza unei masive documentări de arhivă, documente încă nepublicate, sînt prezentate urmările nefaste ale Dictatului de la Viena în regiunea din Transilvania ocupată de Ungaria hortystă pentru populația românească de baștină care a fost supusă unei asupriri singeroase fără precedent, de către organele civile și militare ale ocupantului (maltratări, expulzări, torturi, asasinat, închiderea în lagăre de concentrare). Bogat ilustrată, însoțită de documente reproduse în facsimil, cartea este în sine un document zguduitor și acuzator în același timp al fasciștilor regimului hortyst.

Remarcabile sînt și mai multe *volume de istorie apărute peste hotare* în ultimul deceniu care s-au impus în atenția specialiștilor prin conținutul lor. Astfel: J. Markale, *Les celtes et la civilisation celtique, mythe et histoire*, Paris, 1983, 500 p. Volumul este o reeditare a ediției din 1969, în care autorul prezintă originea celților, arealul geografic al obșrișiei lor, relațiile lor cu popoarele europene în epoca fierului, direcțiile de emigrare ale acestora în Occident (Anglia, Franța, Spania) și în Orientul european pînă la Marea Neagră și Egee. Un loc aparte îl ocupa relațiile celților cu lumea romană (celții danubieni), mitologia celtică, moștenirea celtică de care s-au bucurat multe popoare europene printre care și poporul român.; La Rocca E., *Ara Pacis Augustae, in occasione del restauro dello fronte orientale*, Roma 1983, 128 p. Lucrarea cuprinde două noi studii și anume E. La Rocca, *Programo figurativo dell'Ara Pacis Augustae*; V. Ruesch—Br. Zanardi, *L'intervenuto di restauro delle fronte orientale dell'Ara Pacis Augustae*, în care sînt prezentate caracteristicile monumentului și recente lucrări de restuarare a laturii sale orientale.; * * *, *Griechenland—Byzanz—Europa, ein Studienband*, Berlin, 1985, 310 p. Volumul este o culegere de studii interesante pentru istoria Bizanțului și a spațiului european, cel de sud-est, care a suferit o puternică influență din partea acestuia; menționam unele din aceste studii de ex. Z. Rittok, *Tracii în Elada*; O. Jurewicz, *Ana Comnena, principesa și scriitoare*; M. V. Bibikov, *Ce se înțelege prin străinătate în literatura bizantină din sec. XII—XIII*; E. Thiriet, *Politica economică venețiană în Imperiul bizantin sec. XII—XIII*; * * *, *Osmanskaia Imperiia i strani țentralnoi vostocinii i iugovostocinoi Evropi v XV—XVI vv.* Moscova, 1984, 302 p. în volum sînt studiate principalele tendințe de relații reciproce între Imperiul otoman și țările din Europa centrală, de est și de sud-est în sec. XV—XVI cu numeroase referiri la țările române (capitolele 7, 10, 11); V. Mutafciieva, *Le Vakif-un aspect de la structure socio-economique de l'Empire ottoman (sec. XV—XVII)*, Sofia, 1981, 316 p. Lucrarea este o culegere de studii ale autoarei publicate anterior în diferite periodice de specialitate în care face o analiză profundă a acestei instituții cu caracter economic și social care a funcționat și pe teritoriul țărilor române temporar ocupat de otomani și anume în Dobrogea, Banat și Crișana.; J. Wimmer, *Der Entsatz vor Wien, 1683*, Warsawa, 1983, 304 p. Lucrarea are 14 capitole și cuprinde o analiză a cauzelor asediului Vienei de către otomani în 1683, a operațiilor militare dintre otomani și aliații europeni în frunte cu Austria, începînd cu eliberarea Vienei și încheindu-se cu cele din Ungaria, Transilvania, Moldova care au dus la pacea de la Carlovitz (1699). Se insistă și asupra modului cum s-a reflectat victoria de la Viena în conștiința contemporanilor și a generațiilor următoare. Volumul este însoțit de mai multe hărți interesante în care este menționat și locul trupelor din țările române în asediul Vienei.; E. Donnert, *Russland in Zeitalter der Aufklarung*, Leipzig, 1983, 230 p. Lucrarea este o excelentă ediție ilustrată în care se prezintă o analiză a istoriei Rusiei în sec. XVIII, în special în domeniul culturii. (știința, literatura, tiparul, arhitectura, arta plastică, învățămîntul, cercetarea științifică, etc.); M. A. Dodolev, *Rossia i Ispania 1808—1823*, Moscova, 1984, 268 p. Principalele părți ale volumului sînt: Rusia și războiul de eliberare al poporului spaniol 1808—1814; Rusia și Spania în primii ani ai Restaurației (1814—1819); Rusia și revoluția spaniolă 1820—1823; G. Popi, *Jugoslavensko-rumînski odnosi, 1918—1941*, Vîrșet, 1984, 368 p. Autorul consacră lucrarea sa studierii relațiilor româno-jugoslave în secolele XIX și XX arătînd că

după primul război mondial aceste relații au cunoscut o etapă nouă, caracteristică micilor state europene handicapate de urmările nefaste ale războiului și anume printr-o instabilitate politică internă, prin necesitatea acestora de a-și spori viabilitatea pe calea unor alianțe de bloc cu caracter defensiv (*Mica antantă* împreună cu Cehoslovacia și *Antanta balcanică* împreună cu Grecia și Turcia) care s-au dovedit falimentare în ajunul celui de al doilea război mondial, în fine sînt studiate și relațiile economice și culturale din această perioadă.; * * *, *Die Kommunistische Internationale 1919—1943. Ihr Weltweites Wirken fur Frieden, Demokratie nationale Befreiung und Sozialismus in Bildern und Dokumenten*, Berlin, 1984, 364 p. Lucrarea, rod al muncii unui colectiv de specialiști elaborată la împlinirea a patru decenii de la autodesființarea Internaționalei a III-a, oferă un foarte bogat material ilustrativ și documentar, în parte inedit, privind mișcarea internaționalistă a clasei muncitoare de la sfîrșitul sec. XIX și în primele decenii ale secolului nostru.; J. A. Fraga, *La Argentina y el Atlantico sur Conflictos y objetivos*, Buenos Aires, 1983, 340+60 p. Autorul, fost ofițer superior, semnaleză importanța geografică, politică, economică și strategică a Atlanticului de sud pentru țările aflate în acest spațiu geografic și demonstrează cît de necesară este pentru viața internațională exercitarea suveranității de către Argentina asupra mării cu același nume din Atlanticul de sud. În cele două mari capitole ale cărții: I, Lumea Atlanticului de sud; II. Argentina și Atlanticul de sud, sînt prezentate mai întîi spațiul vital al națiunii argentine (arhipelagurile din Atlanticul de sud: Malvine, Georgia, Sandwich de sud), apoi criza politică pentru redobîndirea insulelor Malvine din 1982. În anexă sînt date 44 tratate (sec. XVI—XX) în care se susține dreptul legitim al Argentinei asupra acestor teritorii, 45 planuri, 5 hărți.

CONSTANTIN ȘERBAN și VICTORIA ȘERBAN

PUBLICAȚII RECENTE PRIVITOARE LA METODICA PREDĂRII ISTORIEI (1984—1985) *

DOCUMENTE DE PARTID

Ceaușescu Nicolae, *Cuvîntare la marea adunare populară din municipiul Iași*, în „S”, LV, 13394, 1985, septembrie 15, p. 1, 3. Deducem că educarea tinerei generații în spiritul patriotismului socialist, cerința obiectivă, impune profesorilor de istorie un efort permanent și susținut, fundamentat pe gândirea istorică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului nostru.

Ceaușescu Nicolae, *Cuvîntare la Congresul științei și învățămîntului* — 28 noiembrie 1985, Editura politică, București, 1985, 29 p. Expunerea conducătorului partidului și statului nostru subliniază necesitatea de a așeza în centrul activității de învățămînt educarea patriotică, formarea tineretului în spiritul dragostei față de patrie, față de partid, față de cauza socialismului și comunismului, profesorilor de istorie revenindu-le un rol deosebit în această direcție.

Ceaușescu Elena, *Cuvîntare la încheierea lucrărilor Congresului științei și învățămîntului*, în „Congresul științei și învățămîntului”, Editura Politică, București, 1986, p. 217—228. Acordă o mare atenție însușirii istoriei în scopul educării comuniste, revoluționare a tinerei generații. Subliniază necesitatea dezvoltării interesului tinerilor pentru cunoașterea și prețuirea istoriei naționale, a trecutului glorios de luptă al poporului român. În lumina acestei sarcini, profesorii de istorie au datoria să cultive în rîndul elevilor puternice sentimente patriotice și să le formeze conduita apărării și dezvoltării înfăptuirilor istorice ale României socialiste.

Metodica istoriei

Cărăușu, Trifon, *În spiritul educației patriotice*, în „T. Șc.”, XIII (XXXIV), 280 (1366), 1985, octombrie 19, p. 5. Se referă la îmbunătățirea conținutului programelor și manualelor de istorie, acordîndu-se atenție deosebită explicării faptelor și evenimentelor istorice, legăturii lor dialectice cu fenomenele, procesele economice și social-politice.

Ciobanu, Radu Ștefan, *Relația ora de istorie—lecția de istorie—timp*, în „S.A.I.”, XLIX—L, 1984, p. 163—169. Consideră factorul temporal de importanță determinantă pentru buna desfășurare a orei de istorie, prezentînd opinii asupra modului în care poate fi folosit la predarea istoriei în liceu în funcție de necesi-

---

* Prescurtări: B.C.P. = Biblioteca centrală pedagogică; B.I.D. = Buletin de informare și documentare; E.S. = „Era socialistă”; F. = „Forum”; Inv. Lic. Teh. Prof. = Învățămîntul liceal și tehnic profesional; R.P. = „Revista de pedagogie”; S = „Știința”; S.A.I. = „Studii și articole de istorie”; T.Șc. = „Tribuna școlii”.

tatea argumentației explicației profesorului cu documente de partid, documente istorice, lecturi din opere beletristice, imagini proiectate, hărți, schemă la tablă.

Iordănescu, Aurel, *Schema la tablă și locul ei în economia lecției*, în „S.A.I.”, XLIX—L, 1984, p. 158—162. Exprimă utilitatea folosirii acestei modalități metodice, conținutul material al schemei, pregătirea profesorului asupra conținutului și formei schemei.

Popea, Alexandru, *Unele observații cu privire la conținutul manualelor de istorie pentru ciclul gimnazial*, în „B.I.D.”, Constanța, 93, 1985, p. 11—13. Cuprinde sugestii pentru îmbunătățirea manualelor de istorie în scopul evitării unor neconcordanțe cu adevărul științific.

Popescu, Petru Demetru, Gh. Smarandache, L. Roman, *Valoarea educativă a faptelor și detaliilor istorice semnificative*, în „S.A.I.”, XLIX—L, 1984, p. 170—176. În articol se dezbate următoarele probleme: 1. Determinări teoretico-metodologice; 2. Reținerea și selecția faptelor; 3. Faptele semnificative și practica didactică. Sunt comentate criteriile de selectare a faptelor — accesibilitatea, argumentul științific, efectul educativ, cu exemplificări pentru a zugrăvi portretul lui Tudor Vladimirescu; specificul regimului fanariot, itinerariul străbătut, sub escortă otomană, de cei 16 fruntași revoluționari din Țara Românească arestați la 18 septembrie 1848; atmosfera sărbătorească a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918); declanșarea revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă la 23 August 1944.

Unterrichtshilfen Geschichte Klasse 5. Berlin, Volk und Wissen, 1984, 120 p. cu fig. Traducerea titlului: *Manualul profesorului. Istorie pentru clasa a V-a* (B.C.P. sala de documentare).

Metodica istoriei în clasa a IV-a

Sireteanu, Doina, *Istoria patriei*, în „T. Șc., XIII (XXXIV), 282 (1368), 1985, decembrie 21, p. 7. Înfățișează cum desfășoară lecția de consolidare cu tema „Întemeierea Țărilor Române”, folosind tehnicile moderne de lucru, fișe de muncă independentă, benzi de magnetofon, jocuri didactice.

Sandon, Richard, *Formarea noțiunilor de istorie la clasa a IV-a, cu ajutorul metodelor activ-participative*, în „R.P.”, XXXIV, 7, 1985, p. 23—27. Se referă la utilizarea următoarelor forme de activitate: 1. Jocurile didactice; 2. Testele de cunoștințe; 3. Instruirea programată. Prezintă modelul unei fișe de instruire la lecția „Răscoala țăranilor transilvăneni, condusă de Horia, Cloșca și Crișan”.

Metodica istoriei evului mediu

Cristescu, Octavian, *Reforma, luptă împotriva dominației bisericii catolice și a absolutismului monarhic și împletirea ei cu lupta antifeudală a forțelor progresiste* (Plan de lecție comentat — clasa a XI-a), în „S.A.I.”, XLIX—L, 1984, p. 177—1982.

Popescu, Petru Demetru, *Proclamația lui Wilhem de Orania din 31 august 1568* (Izvor istoric comentat) în „S.A.I.”, XLIX—L, 1984, p. 203—209. Textul poate fi folosit atât la clasa a VI-a, la lecția „Revoluția burgheză din Țările de Jos”, cât și la clasa a XI-a, la lecția „Mișcări ideologice și social politice împotriva dominației feudale și bisericesti”. Proclamația exprimă îndemnul lui Wilhem de Orania, șeful opoziției nobiliare, către compatrioții săi din Țările de Jos, pentru

a elibera țara de sub ocupația spaniolă. Evidențiază și poziția nobilimii față de revoluție în general, față de monarhia spaniolă în special, dar și momentul din desfășurarea revoluției, când este dată.

Metodica istoriei moderne și contemporane

Jaja, Clementina, *Japonia la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (Plan de lecție comentat — clasa a VII-a), în „B.I.D.“, Constanța, 93, 1985, p. 28—33.

Moș, Mugur, *Formarea și dezvoltarea proletariatului pînă la 1871* (Plan de lecție comentat — clasa a XII-a), în „S.A.I.“, XLIX—L, 1984, p. 182—190.

Pițigoi, Rodica, *Primul imperiu francez — 1804—1815* (Plan de lecție comentat), în „B.I.D.“, Constanța, 93, 1985, p. 23—27.

Metodica istoriei României

Dumitrașcu, Gh., Zota, Nicolae, *Locul Dobrogei în manualele de istorie a României, pentru clasele a IX-a și a X-a*, în B.I.D., Constanța, 93, 1985, p. 16—25. Cuprinde observații privind absența istoriei acestui teritoriu la o serie de lecții de istorie modernă și contemporană a României. În note sînt trecute lucrările de istorie medie, modernă și contemporană a Dobrogei, din ultimii 10—15 ani.

Oprescu, Paul, *Hotărîrea Adunării naționale de la Alba Iulia din 18 Noiembrie/1 Decembrie 1918* (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.“, XLIX—L, 1984, p. 210—215. Se dă cuprinsul Hotărîrii cum a fost publicată în ziarul „Românul” din Arad, nr. 20, din 20 nov. — 30 dec. 1918. Prezentarea și analiza Hotărîrii Adunării de la Alba Iulia se efectuează la lecția „Formarea statului național unitar român”, cînd se vorbește despre însemnătatea istorică a Unirii.

Scurtu, Ioan, *Declarația Blocului Național-Democratic — 20 iunie 1944*, (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.“, XLIX—L, 1984, p. 216—219. Declarația a constituit platforma pe baza căreia s-a realizat sistemul de alianțe social-politice preconizat de Partidul Comunist Român încă din septembrie 1941, programul imediat al revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. Documentul va fi folosit la clasa a X-a, în cadrul lecției privind pregătirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă.

Teodorescu, Bogdan, *Făurirea Partidului Comunist Român* (Plan de lecție comentat — clasa a X-a), în „S.A.I.“, XLIX—L, 1984, p. 191—202.

Zăuleanu, Ion, *Valențele formative ale limbajului grafic în predarea științelor sociale*, în „T. Sc.“, XIII (XXXIV), 272 (1358), 1985, februarie 16, p. 3. Se referă la inventarierea, ordonarea și sistematizarea bogatului material informativ vizînd direcțiile de dezvoltare economico-socială a României în cincinalul 1986—1990 și în perspectivă pînă în anul 2000, în vederea folosirii lui în cadrul lecțiilor.

Corelarea interdisciplinară

Iancu, Adela Becleanu, *Demersul interdisciplinar — mijloc de stimulare a creativității*, în „F“, XXVII, 7—8, 1985, p. 46—48. Tratează despre tipuri și forme de interdisciplinaritate, despre rolul stimulator al acestei strategii în planul științific, metodologic și al eficienței.

Popeangă, Vasile, *Conexiuni interdisciplinare în studiul istoriei*, în „R. P.“, XXXIV, 8, 1985, p. 27—30. Prezintă următoarele modalități de corelare a istoriei

cu alte discipline: a) transferul de informații de la un obiect de studiu sau disciplină științifică în lecția de istorie spre a facilita explicarea unui eveniment; b) utilizarea în actul predării a unor metode sau procedee specifice unui obiect de învățămînt; c) apelul la valori și modele oferite de alte discipline de învățămînt; d) utilizarea unui limbaj categorial comun cu alte discipline, în vederea integrării cunoștințelor în ansambluri informaționale mai vaste și în sisteme unitare de cunoștințe.

Rachieru, Vasile, *Implicațiile educative ale filateliei în predarea istoriei*, în „R.P.“, XXXIV, 3, 1985, p. 30—33. Utilizează diferite grupări de timbre, fie pentru momentul informațional necesar în cazul lecțiilor diacronice (cu mers pe orizontală și verticală), fie în contextul lecțiilor, ca dovezi de necontestat ale veridicității istorice. Exemplifică timbre folosite la lecțiile despre cultură, despre sistemul colonial al imperialismului sau marile descoperiri geografice, de la clasele VI—VIII.

Ugron, Livia, *Corelarea interdisciplinară în predarea istoriei*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, 2, 1985, p. 12—13. Sînt dezbătute următoarele modalități, cu exemplificări la lecții: 1. Corelarea cunoștințelor de istorie națională cu cele de istorie locală; 2. Conexiuni realizate cu noțiunile însușite la economie politică 3. Folosirea operelor de artă în predarea cunoștințelor de istorie.

Educația moral cetățenească a elevilor

Apostol, Gheorghe P., *Marea răspundere a profesorului de științe sociale*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, 12, 1985, p. 25—28. Se dezbate problemele: 1. Orientarea politică—factor hotărîtor; 2. Lecția—act de creație; 3. Conceptele din domeniul științelor sociale nu se „lipsește la rece“.

Cărăușu, Trifon, *Istoria — factor principal în educarea patriotică, revoluționară a elevilor*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, 9, 1985, p. 8—9. Cuprinde despre elaborarea programelor și manualelor de Istoria României și Istoria universală în lumina orientărilor secretarului general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, oferind viziunea unitară asupra dezvoltării istorice a societății, înțelegerea materialist-dialectică a istoriei naționale și universale.

Ciută, Jean, Paul Grigoriu, Dumitru Botar, Mihai Țîră, *Lecția de istorie — lecție vibrantă de patriotism* (Dezbatările „Științei“ de Silviu Achim), în „S“, LV, 13411, 1985, octombrie 5, p. 4. Își expun opiniile cadre didactice și alți factori educaționali în legătură cu rolul istoriei în educarea patriotică, formarea tineretului în spiritul dragostei față de patrie, față de partid, față de cauza socialismului și comunismului în România. Sînt dezbătute următoarele probleme: 1. Mesajul înalt al luptei înaintașilor; 2. Mîndria de a trăi astăzi în epoca de aur a României; 3. Legături mai strînse între școală și muzeu.

Dumitrof, Lidia, *Funcția combativ-revoluționară a istoriei patriei*, în „B.I.D.“, Constanța, 93, 1985, p. 5—6. Cuprinde: rolul hotărîtor al maselor în făurirea istoriei; contactele și influențele reciproce între popoare; combaterea argumntată a încercărilor de denaturare sau falsificare a proceselor istorice.

Istrate, Ioan, Traian Sîrbu, *Excursii pe itinerariile luptei pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, 7, 1985, p. 30. Prezintă itinerare transilvănene și din București — mărturii ale desfășurării insurecției din august 1944 și ale luptelor duse de armata română pentru eliberarea Transilvaniei.

Manea, Mihai, *Educația științifică, materialist-dialectică a elevilor — complex model de acțiune socială*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, 4, 1985, p. 8—9. Apelînd, în spiritul interdisciplinarității, la cunoștințele de literatură română, geografie, economie politică, artă și tehnologie industrială, familiarizează elevii cu unele probleme generale, precum: periodizarea istoriei, caracteristicile epocilor istoriei, sesizarea factorilor determinanți, locul și rolul poporului român și a civilizației sale în istoria universală, sensul înnoirilor înfăptuite de poporul nostru, sub conducerea P.C.R., în anii construcției socialismului.

Mușat, Mircea, Ion Pavelescu, *Marile adevăruri ale istoriei noastre naționale, nesecat izvor de educație patriotică*, în „România liberă“, XLIII, 12685, 1985, august 15, p. 1—2. Dezvoltă teza cu privire la caracterul unitar al istoriei țării, poporului și partidului, avînd o importanță cardinală deoarece restituie acestei discipline calitatea ei primordială de formă a conștiinței sociale, de memorie colectivă și de conștiință de sine a poporului român.

Ștefănescu, Ștefan, *Rolul activ al istoriei în educarea socialistă a oame-nilor muncii*, în „E.S.“, LXV, 14, 1985, p. 23—26. Cuprinde: 1. Finalitatea edu-cativ-patriotică a mesajului istoriei; 2. Istoria României, parte integrantă a isto-riei universale; 3. Continuitatea și unitatea poporului român în vatra stră-moșească.

Folosirea istoriei locale în cadrul lecției de istorie

Calestru, Vasile, *Activizarea elevilor în lecțiile de istoria patriei*, în „T.Sc.“, XIII (XXXIV), 275 (1361), 1985, mai 21, p. 4. Ne împărtășește cum antrenează elevii la lecții, pornind de la date și fapte de istorie locală.

Birte, Viorica, Vasile Birte, *Folosirea elementelor de istorie locală în lec-țiile de istorie a României și contribuția lor la educarea patriotică a elevilor*, în „R.P.“, XXXIV, 5, 1985, p. 24—28. Sînt exprimate cîteva modalități de inte-grare a elementelor de istorie locală la temele: „Epoca comunei primitive“, „Țările române în secolul al XVIII-lea“, „Cucerirea independenței de stat a României“.

Lecția la muzeul de istorie

Dumitru, Mircea, *Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, 10, 1985, p. 29. Cuprinde: participarea muzeului la realizarea unor activități menite să contribuie la educația patriotică și re-voluționară a elevilor; lecții de istorie efectuate în sălile muzeului; desfășurarea activității cercului „Prietenii muzeului“; expuneri cu teme de istoria României ținute de muzeografi la unitățile de învățămînt; amenajarea cabinetelor școlare și a punctelor de documentare în unitățile de învățămînt liceal.

Lascu, Stoica, *Publicațiile Muzeului de istorie națională și arheologie Con-stanța — valoroase materiale de informare documentară pentru activitatea pro-fesorului de istorie*, în „B.I.D.“, Constanța, 93, 1985, p. 34—36. Sînt menționate: comunicările de istorie a Dobrogei; ghidurile ilustrative; expozițiile documen-tare; publicația „Pontica“.

Raicu, Ion, *Muzeul marinei române, cadru optim pentru educarea elevilor în spiritul patriotismului socialist*, în „B.I.D.“, Constanța, 93, 1985, p. 37—38. Cu-prinde: expoziții în legătură cu unitatea și continuitatea poporului român pe te-

ritoriul Daciei ; dezvoltarea mijloacelor de navigație în timpul marilor voievozi și folosirea lor în lupta de neațîrnare împotriva Imperiului otoman ; momentele cruciale din istoria poporului nostru. În ultima parte muzeul prezintă istoria dezvoltării șantierelor navale, a construcțiilor de nave, a porturilor maritime și fluviale.

Cabinetul de istorie

Cărăușu, Trifon, *Cabinetul de istoria României*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.“, XXXIII, II, 1985, p. 10—12. Prezintă modul de realizare a aspectului ambiant al unui cabinet de istoria României. Peretele I ilustrează, grafic, originea dacoromană a poporului român, continuitatea sa în spațiul carpato-danubiano-pontic, formarea statelor feudale românești și lupta lor comună, unirea politică sub Mihai Viteazul, etapele constituirii statului român, Marea Unire din 1918. Peretele II înfățișează semnificația procesului declanșat la 23 August 1944, edificarea socialismului în patria noastră, România în epoca Nicolae Ceaușescu.

Cercul de istorie

Grigoriu, Paul, *Cercul de istorie „Vasile Pirvan“*, în „T.Șc.“, XIII (XXXIV), 276 (1362), 1985, iunie 22, p. 10. Din activitatea cercului cu elevii de la ciclul gimnazial, menționează exersarea folosirii dicționarului și a lucrărilor de popularizare, vizitele în librării, în biblioteci, la șantiere arheologice, la laboratorul de restaurare al Muzeului de istorie și artă al municipiului București.

Homer, Radu, *Cercul de istorie, important mijloc de educație ateistă a elevilor*, în „T.Șc.“, XIII (XXXIV), 273 (1359), 1985, martie 23, p. 3. În cadrul unor ședințe de cerc se dezbate teme de combatere a credințelor religioase, spre exemplu : „Apariția religiei“, „Ce reprezintă Biblia“, „Despre «potop» și legendarul Noe“.

Prostov, M. P., *Kružkovaja rabota po istorii i obščestvovedeniju : sbornik statej : kniga dlja ucitelja/sostovitel.* M. P. Prostov — Moscova : „Prosvetšenie“, 1984, 192 p. Traducerea titlului : *Acivitatea în cadrul cercului de istorie și științe sociale. Culegere de articole. Carte pentru profesor (B.C.P., sala de documentare).*

ȘTEFAN ILIE

Cd. 1/197

Tipărit la I. P. „13 Decembrie 1918“, București

